A MAGYAR ÍRÓK EGYESÜLETÉNEK FOLYÓIRATA

LYUKAS ÓRA

XXVI. ÉVFOLYAM IV. 2017/4. SZÁM

Jankovics Marcell rajza Arany János: Toldi című művéhez

Toldi Miklós a király előtt,

ARANY 200

„SZÜLŐHELYEM, SZALONTA…”

ARANY-ÉV – 2017

„2017-ben ünnepeljük Arany János születésének **200.** évfordulóját. Ezt az esztendőt az Országgyűlés és a Magyar Tudományos Akadémia ***Arany János-emlékév***nek nyilvánította, amelynek fővédnöke Lovász László, az MTA elnöke lett” – olvashattuk már a múlt év szeptemberében, az Arany János Emlékbizottság első közleményében, amelyet az *Arany-év* kapcsán, Áder János köztársasági elnök vezetésével, ugyancsak az MTA hívott életre. Az emlékév hivatalosan március 2-án, Arany János születésnapján a szülővárosában, **Nagyszalontán** rendezett konferencián, Áder János beszédével vette kezdetét. Cikkünk a 18. oldalon

1

2

3

4

5

1. Ünnepi alkalomkor Nagyszalontán az Arany János Múzeum előtt
2. A Csonkatorony
3. A költő tolla és tintatartója
4. Arany János szobája
5. A szalontai vár makettje
6. A költő íróasztala és karosszéke

6

SÁGHY ILDIKÓ

Családtagunk, Arany János

– Halló, igen! Az Arany Jánosnál vagyok. Találkozzunk itt, a jobb oldali feljárónál!

A hármas metró megállójában állva ütötte meg fülemet a mobiltelefonos beszélgetés foszlánya Budapest belvárosában. Felkaptam a fejemet, hiszen éppen a Lyukasóra Arany János-különszámába készülő cikkemen töprengtem. Azon tűnődtem, hogy vajon mennyire része ma az életünknek Arany, az egyedülálló zseni, ahogyan őt Babits Mihály nevezte. És egy választ, azt hiszem, máris kaptam: folytonosan, noha jobbára észrevétlenül.

„Irodalmi neveltetésem engem elsősorban Arany Jánoshoz fűz” – vallja ugyancsak Babits, s ezt vele jómagam is elmondhatom. Bár elismerem, sokáig azt hittem, hogy az evangélikus lelkészként népi írók közt számon tartott apám jóvoltából kivételes Arany-élmények soráról számolhatok be a gyermekkoromból. Ő ugyanis a megszületésük sorrendjében olvasta fel nekünk a Toldi-trilógiát. Az öt testvér közül én hallgattam legteljesebb odaadással *Toldi* Miklós hányattatásainak és hőstetteinek minden sorát, míg az egy évvel ifjabb, tizenegy éves öcsémet tagadhatatlanul a farkasokkal megküzdő Toldi-történet villanyozta fel leginkább. Amikor a *Toldi estéjé*t befejezve becsukta a finom bibliapapíron nyomott Arany-kötetet, apám szerint zokogásban törtem ki: – Az nem lehet, nem halhatott meg! – tiltakoztam hevesen. Így aztán esténként felolvasta nekünk a *Toldi szerelmé*t is.

Honszerelemre is Arany János költészete révén okított minket. Apám szép bariton hangján hallom ma is a *Szondi két apródjá*ból a győzelmét ülő, *„bősz”* Alinak küldött üzenetet: *„Kegyelmet uradtól nem vár soha Szondi, / Jézusa kezében kész a kegyelem: / Egyenest oda fog folyamodni.”*

A *Buda halála* és az *Elveszett alkotmány* felolvasását apám kicsit későbbre halasztotta, s megesett, hogy ezeket a gyermekek közül egyedül én hallgattam végig. Ha pedig apámnak anyámmal netán vitája akadt, a *Jóka ördöge* felolvasásán derülhettem.

Gimnazistaként iskolai, ünnepi alkalmakkor gyakran szavaltam Arany János *A walesi bárdok* című, hatalmas balladáját. Nem csodálkoztam hát, hogy teológiai hallgatóként az elsőévesek hagyományos, tréfás diákvizsgáján, az úgymond „bagolyvizsgán”, amelyen nemcsak az öt évfolyam hallgatósága, hanem a professzori kar is teljes létszámban megjelent, ennek a versnek az elmondását kaptam feladatul. Nagy igyekezettel és drámai átéléssel szavaltam: *„Ti urak, ti urak, hitvány ebek! / Ne éljen Eduárd?”* S ebben a pillanatban, ötödéves kollégám intésére, felharsant diáktársaim fiúkórusa: „Éljen Eduard! Éljen Eduard!” A legtekintélyesebb professzorunknak is a könnye csordult nevettében.

Idősebbik öcsém, akit főként Toldi farkaskalandja és bajvívásai, valamint a csatajelenetek szögeztek a székhez apám felolvasó estjein, a hatvanas évek legvégén, huszonhat évesen tragikus körülmények között hagyott itt bennünket. Nem sokkal karácsony után a Farkasréti temetőben búcsúztunk el tőle, s apám akkor a kezembe adta a gyermekkorból oly kedves Arany-kötetet ezzel a Toldi estéjéből vett dedikációval: *„S elborítá a sírt új havával az ég.”*

Mire most elkészültünk a Lyukasóra Arany János-különszámának szerkesztésével, nagyon is megértettem, hogy mennyire része éltünknek ma is Arany János. S milyen sokan tudhatnak szépséges és megrendítő Arany-élményeket a magukénak, amelyeket jórészt a gyermekkorukból hoztak magukkal. Megértettem azt is, hogy milyen fontosak ezek számunkra, túlzás nélkül állítva: az életünk minőségének jobbítására. Az emlékévek pedig éppen mindezek tudatosítására nyújtanak nekünk segédkezet.

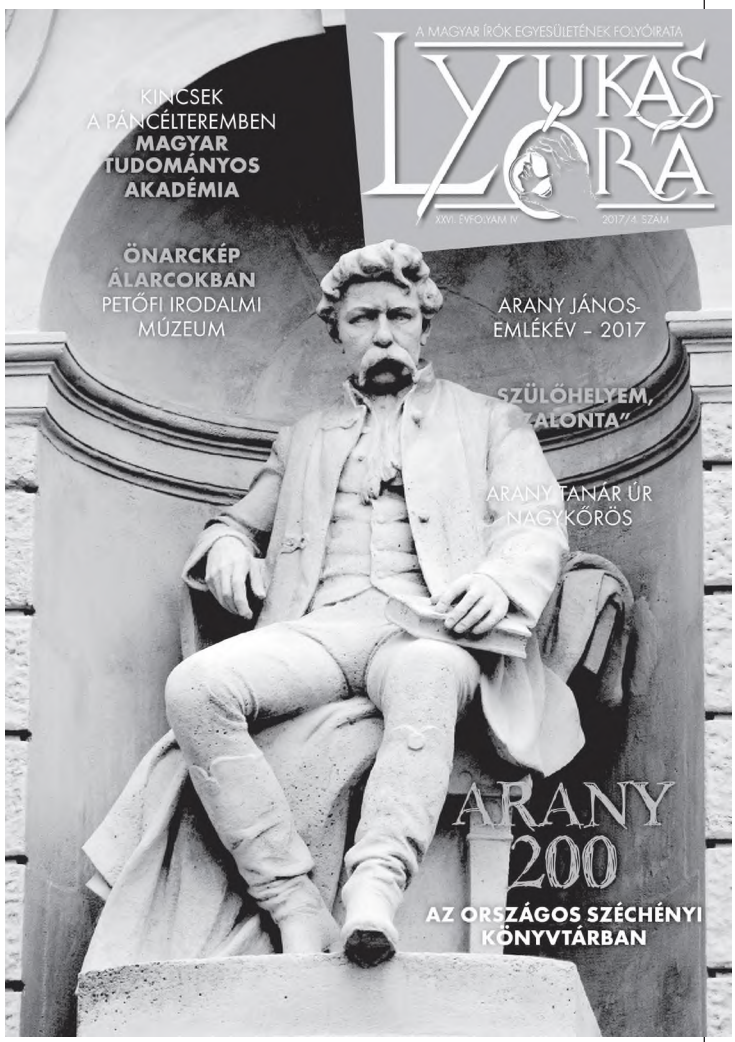

Stróbl Alajos: Arany János ülőszobra, 1907, nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum
Réti Attila különszámunkhoz készült címlapterve

Hát, ezért kell nekünk ez a mostani Arany János-emlékév is. Napjaink Európájában az életünk jobbításán túlmutatva, az életünk védelmét is szolgálva: kulturális, keresztény, nemzeti értékeink megóvására figyelmeztetve.

Arany Jánosnak nagyon is szava lehet ebben.

NÉGYESY LÁSZLÓ*

ARANY JÁNOS ÉLETTÖRTÉNETE

*(A szerző regénybe illő, **A PALLAS NAGY LEXIKONA**** számára írt szócikkéből. Négyesy László megjegyzése cikke végén: „Ez életrajz **Arany önéletrajzá**t és a **Gyulai-féle életrajz**ot követi [utóbbi az 1884-iki akadémiai almanachban jelent meg, mint nekrológ, névtelenül."]).*

Arany János, Petőfi mellett a legnagyobb magyar költő, született Nagy-Szalontán, Bihar megyében 1817. március 2-án, meghalt Budapesten 1882 október 22-én. Szülei: Arany György és Megyeri Sára, református vallású földmívelők voltak; vagyonuk egy kis nádas házból és kevés földből állt. A nemzetség, melyből származott, eredetileg nemes volt, de később jogaitól megfosztva, bár a nemeslevél birtokában, per útján se bírta többé visszaszerezni kiváltságait, melyeket az erdélyi fejedelemtől, I. Rákóczi Györgytől nyerte volt. […]

Gyermekkor

Szüleinek késő és egyetlen fiúgyermeke volt, legidősebb leánytestvére már rég férjhez ment, mikor ő született, többi testvére pedig korán meghalt. Ő volt a hajlott korú szülők egyetlen reménye, vigasza, mindig körükben tartották, és rendkívül vallásosak lévén, e hajlam a fiúra is korán elragadt: az ének és a szentírás vonzóbb helyei lettek első táplálékai zsenge lelkének, s a kis, bogárhátú viskó szentegyház vala, hol füle soha egy trágár szót nem hallott, nem lévén cseléd vagy más lakó a házban. Más gyermekekkel is ritkán volt alkalma beszélgetni, s mindebből magyarázható meg az a csendes komolyság, mely őt gyermekkorától fogva jellemzi. Tanulékonysága igen korán feltűnt. Értelmes apja hamuba irt betűkön megtanította olvasni, úgyhogy mire hatéves korában iskolába adták, már nemcsak tökéletesen olvasott, de némi olvasottsággal is bírt, ismerte a bibliai történeteket, sok éneket és a ponyvairodalom termékeit.

Az iskolázás folyvást kitűnő sikerrel haladt előre Szalontán, hol egy rektor és öt altanító alatt afféle kisgimnázium (ún. partikula) volt, amellett minden könyvet mohó vággyal elolvasott, amely a keze ügyébe került és a városban felkutatható volt: Gvadányit, a Haller Hármas Istóriáját, Erbiát és hasonlókat, a Decsi Osmanográfiáját, Fortunatust és számtalan sok apróságot: a ponyvairodalom egész özönével együtt. A Bibliának nem maradt része olvasatlan, kétszer-háromszor is elolvasta. […]

Olvasmányai

Költészetünk új iskolája már akkor (1831) teljes virágzásban volt, de ő még azt nem ismerte. Tanítói, Debrecenben beszítt hajlamuk szerint, Csokonait tűzték eléje például, akit igen szeretett, s Kovács Józsefet, akinek bámulta rímeit. Kovács Pálnak, ki Szalontán konrektora volt, társalgásából, tanításából és útmutatásából sokat tanult a költészetre nézve. De a római klasszikusokat, Ovidiust, Vergiliust, Horaciust is nemcsak örömmel tanulta, hanem az iskolában nem olvasott részeket is átbuvárolta, sőt, más szerzőket is: Justinust, Curtiust, Livius néhány könyvét, Eutropiust, Svetoniust és a skót Buchananus latin verseit. Ez olvasmányok útján sokat gyarapodott a latin nyelvben, sőt, verseket is irt e nyelven az akkori divat szerint. Megismerte Tassót Tanárky, Milton Elveszett paradicsomát Bessenyei és Voltaire Henriade-ját Péceli fordításában, Vályi Pártos Jeruzsálemét és Gáthi Mármarosi éhségét, Dugonics regényeit, s több hasonló termékét az epikai múzsának, szóval azt a magyar irodalmat, amely azelőtt félszázaddal volt divatban, mert a vidéki közönség jobbadán még mind ezeken élődött, s az új iskola koriféusai Szalontára nézve nem léteztek. Első tünemény előtte a Lant és egy Aurora volt, de az új modor, amelybe még nem nőtt bele, rá nézve inkább elidegenítő, mint vonzó hatást tett.

Debreceni diákság

Így folyt le a szalontai iskolázás (1823−1833), melynek pár utolsó éve már nem a jó szülők közvetlen felügyelete alatt telt le, merthogy őket a további költségtől megkímélje, s a kollégiumi tartózkodás első pár évét is lehetővé tegye, a tanulás mellett tanított is, s mint preceptor, az iskolában lakott. Anyagi reménye azonban igen szegényül ütött ki. Egész évi jövedelme alig ment száz váltóforintra, s ő nem tudott azzal gazdálkodni. Debrecenbe alig vitt annyit, hogy a beöltözés költségeit fedezhesse, hazulról pedig nem várhatott és nem is kért semmit. Ily helyzetben elment kedve a tanulástól, s 1832 márciusában Kis-Ujszállásra ment ideiglenes tanítónak egy évre, hogy eszközt szerezhessen tanulmányai folytatására. De e tél még sem veszett el egészen, ha keveset tanult, annál többet olvasott. Megtörte a német nyelvet, megbarát-

* **Négyesy László** (1861–1933) irodalomtörténész, esztéta, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Két évtizeden keresztül (1911-től 1932-ig) volt tanszékvezető tanár a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. Itt tartotta a legendássá vált, több 20. századi lírikus – Juhász Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád és mások – költői indulását ösztönző Négyesy-szemináriumokat. Négyesy több tudományos, irodalmi és szakmai kör munkájában részt vett. Az Akadémián kívül a Kisfaludy Társaság tagja, s elnöke a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak is. Tudományos munkássága elismeréseként 1930-ban Corvin-koszorúval tüntették ki.

** **A Pallas nagy lexikona** az első önálló vállalkozású, nem fordításon alapuló magyar nagylexikon. Készítése 1893-ban kezdődött el, tizenhat kötetben jelent meg, amelyet 1900-ban két pótkötet követett. Kiadója a *Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.* 1884-ben alakult Budapesten. Több mint háromszáz szerzője, szerkesztője között a magyar tudományos világ szinte minden részéből találhatunk neveket. Az utolsó kötet 1897 karácsonyán került a boltokba, megkoronázva egy szinte erőn felüli vállalkozást. *Gerő Lajos,* a *Pallas Rt.* vezérigazgatója akkor így írt erről: *Az íme befejezett vállalkozást a legteljesebb anyagi és erkölcsi felelősség tudatában indítványoztam és kezdeményeztem, de egyszersmind a legteljesebb bizalommal a magyar olvasó és tanulni vágyó közönség iránt. Tudtam, hogy* A Pallas nagy lexikona *megtalálja azt, – aki olyan régen és olyan nehezen várja – a mívelt magyar olvasót.*

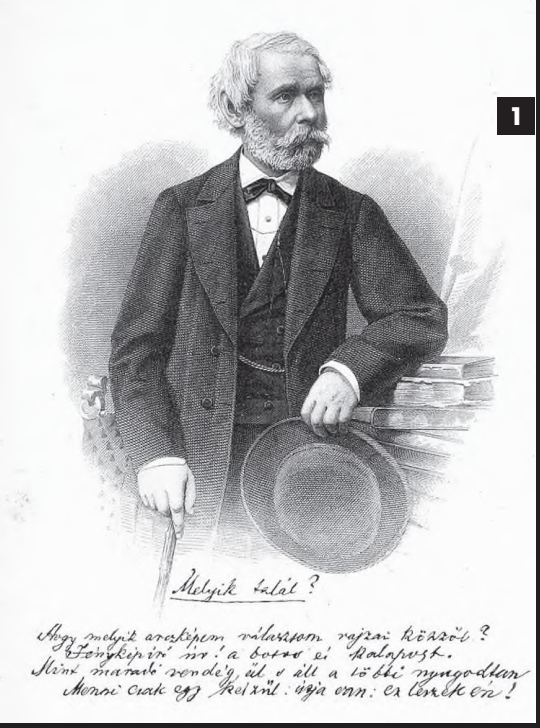

1

2

3

NAGY-KÁROLY.

Ma Hetfön Május 9-kén 1836.

NEMZETI SZINÉSZ TÁRSASÁGUNK ÁLTAL

elö adatik:

AZ ARANY IDÖ.

Dallos Vig Játék 3. Felvonásban.

Személyek:

Don Gonsalvo, Spanyol Admiral	--	--	If. Török
Fernándo, a' Fia	--	--	Id. Török
Jakle, Angol Kereskedö	--	--	Szakfy
Pedrillo, Szolgája	--	--	Hubay
Ali, Amerikai lakás	--	--	Szabó
Azor } öjai	--	--	Almásy
Zerim } öjai	--	--	Arany
Juriló, Leanya	--	--	Victoria
Meftes, Barátnéja	--	--	Anna
Sicilai, rabokkal kereskedö	--	--	Po'sonyi
1-sö } Vademberek	--	--	Katona
2-dik } Vademberek	--	--	Patay
Matrózok.			

Bementi ár.

Elsö Hely 50. xr. --- Második 25. xr.

Kezdete 5-ödfél órakor.

4

1. Barabás Miklós metszete Arany Jánosról
2. Az Arany család nőtagjai: Arany Jánosné, Szélné Arany Juliska, Szél Piroska
3. Az Arany család címere 1634-ből
4. Arany a színlapon 1836-ban
5. A családja körében 1863 körül

5

kozott a francia nyelv elemeivel, s olvasta az újabb költőket. Kis-Ujszálláson Török Pál, a későbbi pesti pap és szuperintendens volt a rektor, ki válogatott könyvtárát szívesen megnyitotta Arany előtt, aki éjjel-nappal olvasott, s a hazai költészet újabb fejlődésével is megismerkedett; az Aeneis pár könyvét lefordította, s a németben Schillerig vitte. Új erővel és buzgalommal, de ismét sovány erszénnyel tért vissza Debrecenbe, oly jó ajánlatok kíséretében Kis-újszállási pártfogóitól, hogy tanárai azonnal nagyobb figyelemben részesítették, úgyhogy nemsokára az osztály elejére vergődött, s midőn egyik tanára, Erdélyi József kisleánya oktatását rábízta, anyagi helyzete is tűrhető lett. De ő kalandos életpályáról ábrándozott, unni kezdte az iskolai egyhangúságot, hosszallani a pályát, majd festő, majd szobrász vágyott lenni, anélkül, hogy tudta volna, mint kezdjen hozzá. Végre 1836 februárjában önként, minden anyagi v. erkölcsi kényszerítés nélkül odahagyta a kollégiumot, soha vissza nem térendő.

Színész-kora

Fáncsi és László jeles színtársulatot tartván akkor Debrecenben, Arany, ha már szobrász nem lehetett Ferenczy mellett, könnyebbnek találta Thália zászlaja alá esküdni. Elhatározása mindenkit meglepett; maguk a tanárai azt a szokatlan jelenséget, hogy legjobb tanulóik egyike minden anyagi kényszer nélkül, pusztán a művészet iránti való vonzalomból komédiás akar lenni, a hivatás kétségtelen jelének tekintették; pártfogója, Erdélyi mit sem szólt a terv ellen, sőt, az agg Sárvári magához hívatta, megszavaltatta, énekeltette és azután elégülten ajánlotta neki Shakespeare tanulmányozását. Így lett Arany színész, azontúl is folytatva tanóráit Erdélyi leányánál, s azontúl is hozzá járva ebédre, míg Debrecenben maradt. De a debreceni társulatot egy színészi cselszövény rá nézve egész váratlanul felbontotta. […] Haza öreg szüleihez, kik belőle papot vártak, vissza a kollégiumba, honnan oly nagy reményekkel távozott? Ez mindkettő lehetetlennek tetszett előtte, s így Hubayhoz csatlakozott, annyi időt se vehetvén, hogy szállásáról ágyát és ládáját fehérneműjével és könyveivel együtt magához vegye. Nagy-Károly, majd Szatmár, végre Mármaros-Sziget lett vándorlása eldorádója. Aranyra […] mély benyomást tett a nyomor, melybe süllyedni kezdett. Ha volt is kedve a színészethez, végkép elment az e korhelyek közt. […] Egy nap álom szállt rá, s jó édesanyját halva látta. Az álom benyomása oly erős volt, hogy többé nem verhette ki fejéből, s elhatározta a hazamenetelt.

A direktortól, lehető díjából, egy húszast kért ki, egy zsebkendőbe kötötte egész vagyonát, kiment a piacra, hol nyolc krajcárból egy cipót és egy kevés szalonnát vett, azzal megindult egyedül, gyalog. Az első éjszakát az erdőben töltötte oláh fuvarosok tüze mellett, a többit kocsmapadokon, s így végre Szatmáron, Nagy-Károlyon, Debrecenen át hét napi gyalog vándorlás után hazaérkezett. (Ifjúsága ez epizódját

belefoglalta a *Bolond Istók* II. énekébe is.) De az 1836. év még nem merítette ki csapásait reá nézve. Alig pár héttel hazaérkezte után anyja csakugyan meghalt kolerában, hirtelen apja pedig szeme világát teljesen elvesztette. Mindez mélyen megrendítette, fölébreszté kötelességérzetét, s meggyőzte őt arról, hogy ősz apját nem szabad többé elhagynia. Vele maradt tehát a kis házikóban, melyet apja nem akart elhagyni, hogy leányához költözzék.
A város és az egyház elöljárói részvéttel tekintették sorsát, s még az ősszel megválasztották konrektornak (tanító a rektor után). Egy darabig még apjával lakott, majd nénje magához vevén az öreget, az iskola épületébe költözött. E hivatal, melyben a magyar és latin grammatikai osztályokat tanította, 1839-ig tartott.

Jegyzőség, nősülés

Akkor egy évig írnok vagy más néven segédjegyző lett a városnál, azután rendes aljegyző, de a főjegyző nem igen arravaló ember lévén, tényleg ő volt a főjegyző is. Így némi biztos álláshoz jutván, 1840 novemberében, szíve régi vágyát követve, nőül vette Ercsey Juliannát, egy ügyvéd árva és vagyontalan leányát. […]

Jegyzői dolgozatai kitűnően szabatosak és pontosak voltak, és szépen is leírva, mert szép írása volt. A tőle fogalmazott iratok a megyén mindig annyira feltűntek, hogy a táblabírák őt kitűnő tisztviselői tehetségnek híresztelték.

1842 tavaszán Szilágyi István, egykori tanulótársa jött, mint rektor Szalontára, ki már ismételve koszorút nyert a Kisfaludy-társaságnál, s kinek az Akadémia éppen Szalontán léte alatt száz arannyal jutalmazta nyelvészeti munkáját. Barátja, később asztaltársa mindennapos vendége lévén, társalgásuk természetesen legtöbbször irodalmi tárgyakról folyt. Szilágyi minden könyvet, amely a szeme elé akadt, hozzá hozott, kéretlen, sokszor tukmálva, ellenére. Majd a görög tragikusok fordítására unszolta, amelyeket a Kisfaludy-társaság akkor kezdett kiadni (s így jött létre egy Pfiloktétés), majd dolgozatait olvasta fel és kérte ki róluk véleményét, majd angol nyelvtant hagyott nála, mely nyelvet Szilágyi még akkor nem értett, kuriózum gyanánt. Arany addig forgatta a nyelvtant, addig mulatott az olvasás különösségein, s addig törte Hamlet magánbeszédét, hogy kedvet kapott a német Shakespeare összevetésére az eredetivel. Így lassankint megtanult angolul, s újra belejött az olvasásba, az irodalommal való foglalkozásba.

Irodalmi fellépése

Egy falusi tárgyú elbeszélését (az 1846-iki Életképekben) némi tetszéssel fogadták. De nagyobb munkába is fogott; 1845 nyarán a megyei élet kicsapongásai, melyek szeme előtt folytak, némi szatirikus hangulatot gerjesztének benne, s megkezdé írni hexameterekben az *Elveszett alkotmány*t, de minden előzetes terv nélkül. A művet nem szánta közönség elé, csak időtöltésül írta, hogy kiöntse

6

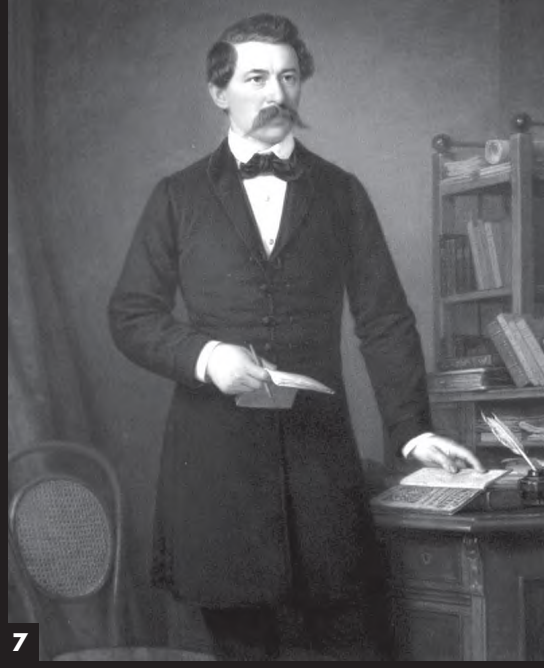
7

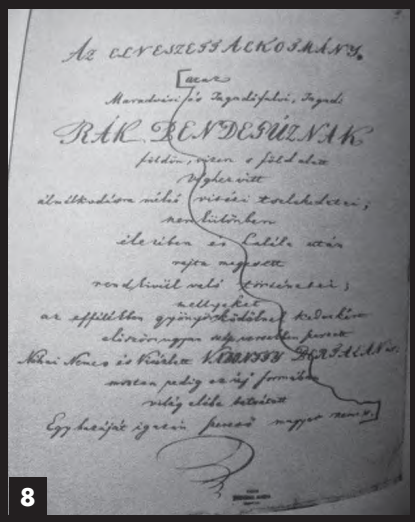
8

9

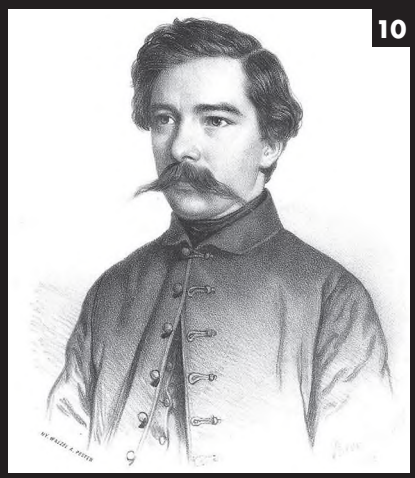
10

6. Nagykőrös, 1850-es évek
7. Barabás Miklós Arany János-portréja, 1848
8. Az első siker, Az elveszett alkotmány autográf sorai
9. Az MTA-beli lakásának részlete
10. Barabás litográfiája Aranyról 1848-ban
11. Világosi fegyverletétel (Vasárnapi Ujság, 1896. augusztus 15.)

11

bosszúságát. Időközben a Kisfaludy-társaság jutalomhirdetése víg eposzra, mely először kikerülte volt figyelmét, a nyár folytán ismételtetett, s Arany a véletlen találkozáson meglepődve sietett szatirikus eposzát befejezni és felküldeni. A 25 arany jutalmat öt pályatárs közt megnyerte, bírálói közül egy elismerőleg, egy szinte magasztalólag szólt a műről, de fülébe csak a harmadik, a Vörösmarty szava hangzott: nyelv, verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorát élnők.

Úgy vélte, hogy most már nem lehet megállapodnia, ki kell öntenie mindazt, ami lelkében forr, s a maga módja szerint. Petőfi sikere felbátorította, s úgy hitte, hogy Petőfi János vitéze után ő is próbálhat egy naiv költői elbeszélést, mely a népköltészettől sugalmazva hangban és jellemzésben egyaránt magyar legyen. A Kisfaludy-társaság épp azon a közülésen, mely az *Elveszett alkotmány*t megkoszorúzta (1846. febr. 7.), új pályakérdést tűzött ki népies eposzra. Arany ekkor megírta *«Toldi»*-ját (a jelenlegi trilógia első részét), s nemcsak a pályadíjt nyerte meg (1847. febr. 6., a kitűzött tizenöt aranyat a társaság kivételkép húszra emelte), hanem bírálói bámulatát is. Egyszerre ünnepelt költő lett. Jeles írók figyelme a szerény vidéki jegyző felé fordult, s Petőfi volt az első, aki üdvözlésére sietett. A következő februárban a Kisfaludy-társaság is tagjai közé választotta.

Így az irodalmi élet rendes folyamába jutva, ez időtől fogva folyvást írogatott az Életképek-be és a Pesti Divatlap-ba kisebb költeményeket; sőt, nagyobbakon is dolgozott: 1847-ben készítette a *Toldi estéjé*t és mellette a *Murány ostromát*, mely utóbbinak írására a Kisfaludy-társaság új jutalomtétele gerjeszté: «Készíttessék költői beszély, melynek tárgya Szécsi Mária»; de e művel nem pályázott. Petőfivel akközben szoros barátságot kötött, sűrűn leveleztek, Petőfi többször meglátogatta, sőt, a szabadságharc alatt egy ideig családját is nála helyezte el. Baráti viszonyuk mindkettejökre jótékony hatással volt.

A szabadságharc alatt és utána

Az 1848-ik év mozgalmai félbeszakították Arany nyugodt munkásságát. A szalontaiak felajánlották neki kerületük országgyűlési képviseletét, de ő nem fogadta el a jelöltséget, mint később 1861-ben és 1869-ben sem. A kormánytól megindított Nép barátja c. lap szerkesztését sem vállalta el, csak nevét adta oda, mint szerkesztőtárs Vas Gereben mellett, maga Szalontán maradt; különben számos cikket és költeményt írt a lapba. Mint nemzetőr, a szalontai csapattal részt vett az aradi várostrom körül tett szolgálatokban mintegy 8-10 hétig. Egyébként a forradalom kitörése után is jegyző maradt 1849 tavaszáig. De a zavaros időben alig kaphatott valamit jegyzői fizetéséből, a város belügyei is mindinkább bonyolódtak, szóval a hivatal mind terhesebbé vált, barátai is ösztönözték, hogy járjon valamely oly állás után, mely a középponthoz közelebb vigye, s maga is vágyott az írói körökkel közvetlen érintkezésbe jutni. 1849 tavaszán fogalmazói tisztet vállalt tehát a belügyminisztériumban, s előbb Debrecenbe, majd Pestre ment. Családja egyelőre Szalontán maradt, hogy holmiját eladja, s készüljön a felutazásra, mikor arra a hírre, hogy az orosz Debrecen alatt van, Arany búcsút vett hivatalától, s június végén hazasietett családjához. Bekövetkezvén a katasztrófa, mint magánember lakott Szalontán, mert a jegyzői állást időközben betöltötték, más pálya pedig nem állt nyitva előtte. Vagyona majdnem semmi, s a néhány száz forint, melyet ingóságaikért magyar bankókban kaptak volt, értéktelenné lett.

Szerencsére 1849 júniusában Pesten 1200 forintot tett be a takarékpénztárba, melyet a Nép barátja részéről tiszteletdíjul kapott, s a takarékpénztár a magyar bankjegyben betett összegeket is kifizetvén, ez összeg egy részéből egy kis házat vett […]. Így élt 1850 tavaszáig, mikor az idősb Tisza Lajos (Kálmán apja) a Szalontával határos Gesztre meghívta, hogy legkisebb fiát, Domokost, kinek szép költői tehetsége volt, a költészetben oktassa. Ez ideiglenes állapotokból az 1851. év második felében bontakozott ki, amikor a nagykőrösi gimnáziumban a magyar nyelv és irodalom és a latin nyelv tanárává választották.

1850-től fogva ismét dolgozgatott folyóiratokba és különféle albumokba, csakhogy leginkább lírai költeményeket. Hozzáfogott a *Toldi-trilógia* középső részéhez is, sőt, egy éneket közölt is a «Losonci Phönix» c. segélyalbumban (Pest 1851) *Daliás idők* cím alatt, de az epikai források elégtelensége és az epikai alkotáshoz szükséges kedélyállapot hiánya miatt félbehagyta. Ez idő tájt heves lelki vívódásokon ment át. A haza szerencsétlensége és saját sorsának bizonytalansága kínozta és fájdalommal töltötte el; mélyen hatott rá költőtársának, lelke rokonfelének, Petőfinek elvesztése is, s mindezekhez bizonyos kiábrándulás járult optimizmusából. A szabadságharc hevülete, mely az ő tartózkodó lelkét is magával ragadta, keserű hangulatot hagyott lelkében; észrevette e nagy küzdelem vezéralakjainak nemcsak erényeit, hanem hibáit is, s a nemzetnek mind hősiességét, mind gyarlóságát látta. E tapasztalás meghasonlásba hozta magával, erős alanyi hangulatokba merítette, melyek sehogy sem kedveztek az epikai nyugalomnak, s költészetébe egy új elemet, a humorét oltották. Ez időszakból való nagyobb műveit is mind erős alanyi színezet hatja át. *Katalin költői beszélyé*nek (Pest 1850) mélyen tragikus tárgyát izgatott lírai hangulat kíséri; *Bolond Istók* első éneke, mely szintén ekkor készült (Csokonai-Lapok, Debr. 1850), maga magát és minden idealizmust kicsúfoló keserű humorral van telve. E műben Arany nemcsak alanyi érzelmeit akarta kifejezni, hanem a közhangulat humorát is, de kissé széles alapon kezdte, s érezte, hogy minél közelebb jönne a szabadságharchoz, annál jobban fékeznie kellene humorát; azért abbahagyta, s csak a hetvenes években írta meg második énekét. Míg a *Nagyidai cigányok* víg hősköltményben (Pest 1852) a messze múltba menekülve a szabadságharc kegyetlen torzképét festi meg, s kiönti keserű humorát, semmitől sem korlátolva, szabadon; de mintegy görcsös kacagással, mely nem tudja eléggé elfödni kétségbeesését. Lírai költeményeiben gyakoribb a tiszta fájdalom hangja; e költemények a maguk hazafibánatával híven tolmácsolták a közérzést, s élénk visszhangra leltek országszerte. Allegóriáik, célzásaik (*Ráchel síralma*) félrevezették a kémkedő cenzort, de annál mélyebb értelemmel szóltak a honfiszívhez. Arany, mint lírai költő ekkor, az 50-es években állt hatása tetőpontján.

Nagy-Kőrösön

A nagykőrösi katedrán 9 évet töltött. Ez időbe esik balladái nagy részének kelte; a *Toldi-trilógia* középső részével és az *Etele-trilógiá*val való próbálkozások, néhány becses elméleti tanulmány írása, továbbá *Toldi estéjé*nek (Pest 1854) és költeményei első gyűjteményének kiadása (Kisebb költemények, Pest 1856). Mint tanár, tanszékének élve rendszeresebben kezdte tanulmányozni a magyar nyelvet és irodalmat, fel a középkori emlékekig, ami nyomot hagyott mind nyelvén, mind költészetén.

A világirodalom nagy eposzait is újraolvasgatta; Tassóból, Dantéból, Ariostóból némi töredékeket is fordított. Elkezdte Zrínyi Szigeti veszedelmét nyelvi és verselési tekintetben a mai ízléshez alkalmazni; pár éneket el is készített, de nem adta ki. Mindez előkészület volt epikai alkotásaihoz, mert élte céljaiul a *Toldi-trilógia* bevégzését és a hun−magyar mondakör trilógiájának megírását tűzte ki, s amint alanyi fölindulásai szűntek, koronkint mindkettőhöz hozzáfogott, de ismét abbahagyta. A Toldi középső részének meséjével elégedetlen volt, a másikból a Csaba-mondát dolgozta fel nibelungi versszakokban, de abba sem nyugodott belé, s félbehagyta, csak a *Keveháza* epizódot adta ki a Szikszói Enyhlapokban (Pest 1853). Mivel ekképp epikai tervei némileg megfeneklettek, lírai ömledezésekbe merülni pedig nem akart, a balladára adta magát, e vegyes jellemű műfajra, mely az epikai líra és a dráma elemeit egyesíti bizonyos módon. E műfajt, mely a múlt század vége óta a modern nemzetek irodalmában az illető nemzetek népköltése alapján mindenütt megalakult, a mi költőink is művelték már Kölcsey és Kisfaludy Károly óta, de nem saját népballadáink nyomán, melyeket nem is ismertek, hanem a német műköltészet után. Arany a magyar népballadához fordult, eltanulta jellemét, szerkezetét és hangját, s elemeit megnemesítve, megalkotta a *magyar jellemű irodalmi balladá*t. E nemű költeményei nagyobbrészt az 50-es évek derekán keletkeztek. Annak a beható tanulmánynak, melyet művészete minden oldalára fordított, köszönhető két verstechnikai becses tanulmánya is: Valami az

asszonánczról (Uj Magyar Muzeum 1854) és A magyar nemzeti vers. idomról (Nagykőrösi ref. főgimnázium tudósítványa 1856 és Uj Magyar Muzeum 1857). Ez utóbbi értekezésben a magyar ritmus szabályait tisztázza a gyakorlati verselés céljaira, s itt kifejtett elveit verselésében maga alkalmazza is.

Pestre költözés

Mikor a magyar tud. akadémia tízévi szünet után ismét megkezdhette működését, s tagjainak számát az időközben föltűnt kitűnőbb írókkal kiegészíteni igyekezett, Arany Jánost is 1858. dec. 15-én előbb levelező, majd ugyanaz nap rendes taggá választotta. Arany itt 1859. okt. 31-én foglalta el székét *Zrínyi és Tasso* című befejezetlenül maradt tanulmányával, mely az irodalmi hatás és az írói eredetiség kérdésében alapvető értékű fejtegetéseket és nyomozásokat tartalmaz. (Megjelent a Budapesti Szemle VII. és VIII. köt. 1859−1860.) A nagygyűlés 1859-ben *Toldi estéjé*t a Marczibányi-díjjal, kisebb költeményeit pedig 1860-ban nagy jutalommal tüntette ki.

Széchenyi emlékezetét dicsőítő óda megírásával is, mely költeményt az Akadémia 1860-iki Széchenyi-ünnepén megható bensőséggel személyesen adott elő. Pesti barátai: Csengery Antal és Kemény Zsigmond igyekezték őt rábírni, hogy költözzék Pestre, s felajánlták neki az újrafeleleventendő Kisfaludy-társaság igazgatói állását. A társaság 1860. július 15-én csakugyan meg is választotta igazgatónak, s ő az állást elfogadván, családostul Pestre tette át lakását. Még ez év novemberében megindította a Szépirodalmi Figyelő c. hetilapot, mely a magyar szépirodalmi kritika tőközlönyévé vált, s a nemzeti és művészi irány összeolvasztása mellett küzdött. Fő dolgozótársai Gyulai Pál, Szász Károly és Salamon Ferenc voltak. 1863 novemberében kiszélesítve a lap programját, Koszoru névvel folytatta 1865. júniusig. E két lap nagy hatással volt esztétikai műveltségünk előmozdítására és az ízlés nemesítésére. Aranynak e lapokban nagyrészt névtelenül megjelent esztétikai, kritikai, stilisztikai cikkei részint *Prózai dolgozatai*ban (Budapest 1879), részint *Hátrahagyott iratai és levelezése* közt vannak összegyűjtve. A Kisfaludy-társaságban is nagy munkásságot fejtett ki. Megindítván a társaság szépirodalmi kiadásait, mindjárt az első ciklusban Madách Ember tragédiáját közölte, mely művet ő mutatott be először a társaságnak és az irodalomnak. A magyar Shakespeare- és Molière-kiadást is ő indította meg, a Shakespeare-sorozatot *saját fordításai*val is gazdagítva három darabbal: *Szentivánéji álom* I. köt. 1864, *Hamlet, dán királyfi* VIII. köt. 1867, *János király* XIV. köt. 1867. Egyszersmind folyvást dolgozott a hun−magyar monda trilógiáján is, de csak az első részt készíthette el, mely *Buda halála* címmel 1864-ben az Akadémia Nádasdy-féle eposzi jutalmát nyerte el (Buda halála, hun rege, tizenkét énekben. Pest 1864).

Akadémiai titkárság

Szalay László halálával megürülvén az akadémiai titkárság, 1865. január 26-án őt hívták meg e díszes helyre majdnem egyhangúlag, az új alapszabályok kihirdetése után pedig 1870. jan. 17-én főtitkárnak nyilvánították. Ez maradt aztán hivatala mindvégig. De az 1865-ik év oly csapással sújtotta, mely úgyis búskomorságra hajló kedélyét még búskomorabbá tette. Férjhez ment leánya, Júlia 1865. dec. 28-án Szalontán meghalt, a kis Piroskát hagyva maga után árvául. (Megható hangot ád e veszteség fölött érzett fájdalmának a *Toldi szerelme* VI. énekének néhány kezdő strófájában.) Testi szenvedések is járultak e bánathoz: 1863-ból meg-megújuló fej- és fülzúgása, s fiatalkorában kapott tüdőhurutja mind súlyosabban éreztette magát. Hivatalos teendői is elvonták a költészettől, úgyhogy ez években keveset írt, inkább összes költeményei összegyűjtésével foglalkozott, melyeket 1867-ben ki is adott: *Arany János összes költeményei*, negyedrétű díszkiadás egy kötetben, a költő fényképével, Pest, 1867, s más alakban: *Arany János összes költeményei* hat nyolcadrétű kötetben, Pest, 1867. Ezekhez csatlakozott egy albumszerű kiadás is a költeményekből vett rajzokkal díszítve jelesebb magyar festőktől. Ez összes költeményeket az Akadémia 1872-ben nagy jutalommal koszorúzta, a király pedig 1867-ben a koronázás alkalmával a Szent István-rend keresztjével tüntette ki a költőt. Lelki fájdalmát lassankint enyhítették az évek; testi szenvedéseit pedig az évenkint fölkeresett karlsbadi fürdő csillapítván, jobb óráiban a *Toldi-trilógia* középső részén dolgozgatott, vagy ha ehhez nem volt kedve, Aristophanés fordításával foglalkozott.

1871-től 1874-ig lefordította Aristophanés összes vígjátékát, miért az Akadémia 1878-ban a gróf Karácsonyi-féle négyszáz aranyas drámai jutalmat ajánlotta föl neki. Így jelentek meg *Aristophanés vigjátékai, fordította Arany János*. Budapest, 1880, három kötetben. Mivel eközben egészsége újra mindinkább hanyatlott, 1877-ben lemondott főtitkári hivataláról; a lemondást azonban az Akadémia nem fogadta el, hanem helyettesítéséről gondoskodva egy évre szabadságot adott neki. Ez idő letelvén, Arany ismételte lemondását, melyet az Akadémia újra nem fogadott el, hanem egy újabb évre meghosszabbította szabadságidejét. 1879-ben harmadízben kérte fölmentését a főtitkári hivataltól; határozott kérelmét ekkor végre teljesítette az Akadémia, s minthogy kitűnt, hogy főtitkári fizetését, melyet az alapszabályok életfogytig biztosítanak neki, már a lefolyt két év alatt sem vette föl, és ismételve kijelentette, hogy azt végleges visszalépése után sem fogja elfogadni, azt határozták, hogy legalább az Akadémia palotájában levő főtitkári lakás további megtartására kérik föl. Ugyane nagygyűlés tiszteletbeli főtitkári címmel ruházta fel, s igazgató-taggá választotta.

Öregkori munkássága

Hivatalától való visszavonulását teljes lelkéből élvezte, és szabadságidejének első évében újra meg-megszállta az ihlet a Margit-sziget tölgyfái alatt; mintegy őszi virágzáskép számos lírai költeményt és balladát írt ekkor, melyek közül néhányat közre is bocsátott (leginkább a Budapesti Szemlében). Öreg hangszerével mulatozva sok dallamot is szerzett ez idő tájt Petőfi, Amade és saját költeményeire, melyek azonban csak halála után lettek ismeretesekké (*A. J. dalai.* Énekre és zongorára feldolgozta Bartalus István, Budapest 1884).

1878-ban a Kisfaludy-társaság közülésén Arany *Tetemre hívás* című balladáját olvasták fel, mely az újra megszólaló költőt szelleme régi erejében mutatta, s a magyar olvasó közönséget lelkes örömre hangolta; az egyetemi ifjúság ezüst koszorúval tisztelte meg a költőt. 1879 tavaszán befejezte a *Toldi-trilógia* középtagját, a *Toldi szerelmé*t is, s közölte egy pár barátjával, kik el voltak ragadtatva a mű szépségeitől. Arany azonban nem akarta kiadni, mert attól tartott, hogy a közönség kevesebb részvéttel fogja fogadni, mint a régebben megjelent két részt. Végre különösen Gyulai unszolásainak engedve az év vége felé kinyomatta: *Toldi szerelme*. Elbeszélés tizenkét énekben. Budapest 1879. A nemzet a legörvendetesebb meglepetéssel értesült ez irodalmi eseményről a Kisfaludy-társaság elnökének jelentéséből, mellyel a titokban nyomtatott mű első példányát a társaság ülésén bemutatta; a kiadás két hónap alatt elfogyott, az Akadémia 1880-ban nagy jutalmával tűntette ki, a Kisfaludy-társaság is ötvenaranyas jutalmával (ez utóbbit a költő, mint alapítványt, visszaajándékozta a társaságnak). Toldi szerelme méltó befejezése a trilógiának, s amily mélyen a kor szívéhez szólt a költő a Toldi naiv optimizmusával, majd a Toldi estéje tragikus humorával, éppúgy le tudta bilincselni az újabb közönség figyelmét is Toldi szerelmének regényes cselekvényével, a jellemek és szenvedélyek részletező, igaz és megkapó rajzával.

Betegsége, halála

Ettől fogva egész haláláig keveset dolgozott, mert testi egészsége folytonosan gyöngült: 1868-ban veszélyes máj- és bélgyulladást állott ki, 1869-ben kezdte a karlsbadi fürdőt látogatni, s ezután még nyolc nyáron kereste föl. 1870-ben operálták, s a jobb oldali bordák alól több darab epekövet távolítottak el. Hallása is nehezedni és szeme gyöngülni kezdett. Mindezek mellett azonban óvatos életrendet követve roncsolt szervezetében helyreállt az egyensúly, úgyhogy hivatalos foglalkozását teljesíthette, s olykor-olykor dolgozhatott is. Régi betegsége 1878. áprilisban lépett fel először súlyosabb alakban, s habár koronkint enyhült, de a fulladozó nehéz lélekzet gyakran kínozta. 1882. október 10-én egy kis sétát tett a szabadban, s a hűvös és szeles időben zsebóráját óhajtván

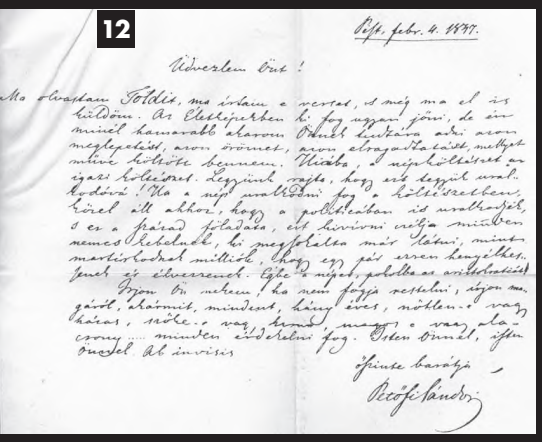
12

Pest. febr. 4. 1847.

Üdvözlem Őt!

Ma olvastam Földit, ma írtam a verset, s még ma el is küldöm. Az Életképben hí fog ugyan jönni, de ám minél hamarabb akarom Önnek kézbesíteni, arcon csókolni, arcon örömet, arcon elragadtatást, mellyet mikor költöttem bennem. Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk csak, hogy ily dologot valhodjon! Ha a nép unalkodni fog a költészetben, örvel áll akkor, hogy a poétikában is unalmasjék, s ez a pórnak feladása, ért hívjuni nálja minden nemes lelkeknek, hi megfoltsa már Istent, mint mesterkedtek millionk, hogy egy pár ezren hengeljenek. Jenek ez élvezetnek. Ezt a népet, gyalázza az arisztokrácia

Nyom Ön nekem! ha nem fogja vetetni, úgy ma gázát, darmát, mindent, hány éves, nőtlen-e vagy házas, nőhe-e vagy tenné magát-e vagy alacsony ... minden érdekelni fog. Isten önnel, ifjú önnel áldjon

őszinte barátja

Petőfi Sándor

14

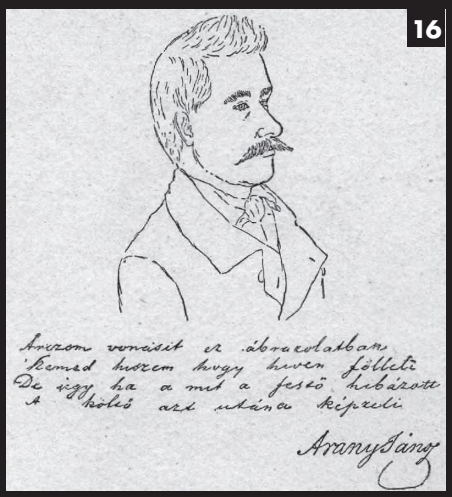
16

Arczom vonásit ne ábrázolatban
Keresd hiszem hogy hiven jőlleti
De így ha a mit a festő kibázott
S hóles azt utánna képzeli

Arany János

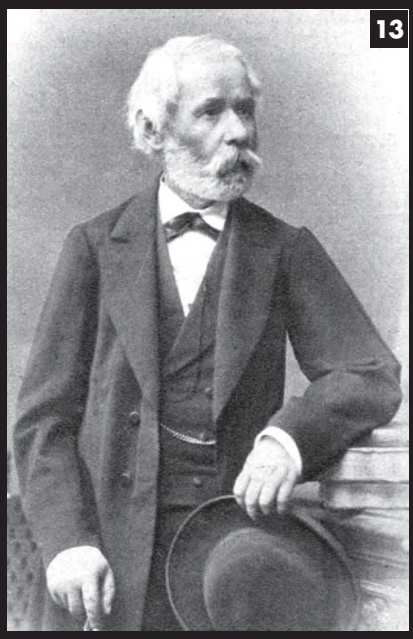
13

15

12. Petőfi első levele Aranyhoz, 1847
13. Arany portréja 1882-ben
(a Pesti Napló közlése 1932-ben)
14. Dörrer Tivadar rajza:
Arany János tölgyei a Margitszigeten
15. Arany és tanártársai, Nagykőrös
16. Petőfi rajza Arany Jánosról,
Arany megjegyzésével
17. Arany sírja a Kerepesi temetőben
(Stróbl Alajos)

17

megtekinteni, kigombolta felső kabátját, a szél átjárta testét, s megkapta a friss náthát. Egy pár nap múlva a nátha lehúzódott a tüdőre, lázas jelenségek léptek föl, s a nehéz fulladozó légzések fokozottabb mértékben jelentkeztek. Október 21-én az éjet nyugtalanul töltötte, nagy gyöngeség és kimerülés jelei mutatkoztak nála; 22-én reggel a szív működése nagyon gyönge volt, s az érverés alig érezhető. Egy csésze kávé elfogyasztása után a beteg fölkelt és átment a másik szobába. Innen fia segélyével, botra támaszkodva, még önerején tért vissza kiszellőztetett szobájába, de alig ért a szobába és ült le az ágy közelében levő székre, feje egyszerre lehanyatlott, eszméletét elvesztette, s egy mély sóhajtással megszűnt élni.

Október 24-én temették el az Akadémia csarnokából, tízezrekre menő közönség részvéte mellett. Ravatalánál régi jó barátjai, Gyulai Pál és Szász Károly, továbbá egykori főnöke, Török Pál ref. püspök tartottak gyászbeszédet; míg az első évforduló alkalmával 1883. október 28-án a Kisfaludy-társaság szentelt a költő emlékezetének díszülést, melyen Gyulai Pál tartott nagyszabású emlékbeszédet, mely a költőt és az embert minden oldalról hű és művészi világításban mutatja be, s egyike Gyulai és a magyar széptani irodalom legbecsesebb tanulmányainak. Az Akadémia 1884. évi június 8-iki közülésén Szász Károly emlékbeszédével ünnepelte a költő emlékezetét. Ugyanez intézetünk 1882. okt. 24-én tartott ülésében Arany emlékének ércszobor emelését határozta el, 1000 forint aláírásával nyitva meg a gyűjtést, mely több mint 90 ezer forintot eredményezett. S még a véletlen is mintegy az ő puritán igazságossága szellemében úgy hozta magával, hogy ezzel se maradjon adósa az Akadémiának: végrendeletében ő is 1000 forintot hagyott ez intézetünknek; a Kisfaludy-társaságnál tett ötven arany alapítványát pedig hasonlóképen száz aranyra egészítette ki.

Műveinek teljes gyűjteményét a költő halála után csakhamar megindította régi kiadója, Ráth Mór, s *Összes munkái*t 8 kötetben 1884−85-ben, *Hátrahagyott iratait és levelezését* pedig Arany László szerkesztése alatt és az ő jegyzeteivel 4 kötetben 1887−89-ben adta ki. Arany ércszobrát a költő műveiből vett alakokkal Strobl mintázta, a nemzeti múzeum előtt állítják fel, s 1893 tavaszán leplezik le.

Arany János nemcsak nagy költő volt, hanem nagy ember is. Jellemének tisztasága, gondolkodásmódjának nemessége, szívének nagysága és szerénysége alkotják magánéletének is, mint költészetének, legvonzóbb oldalát, s emelik őt az erkölcsi tökéletesedés kiváló példaképei közé.

(Négyesy László szócikkében a korabeli helyesírási mód érintetlenül hagyása mellett, csupán a magánhangzók ékezeteit változtattuk a mai megfelelőre, a könnyebb olvashatóság kedvéért. A szerk.)

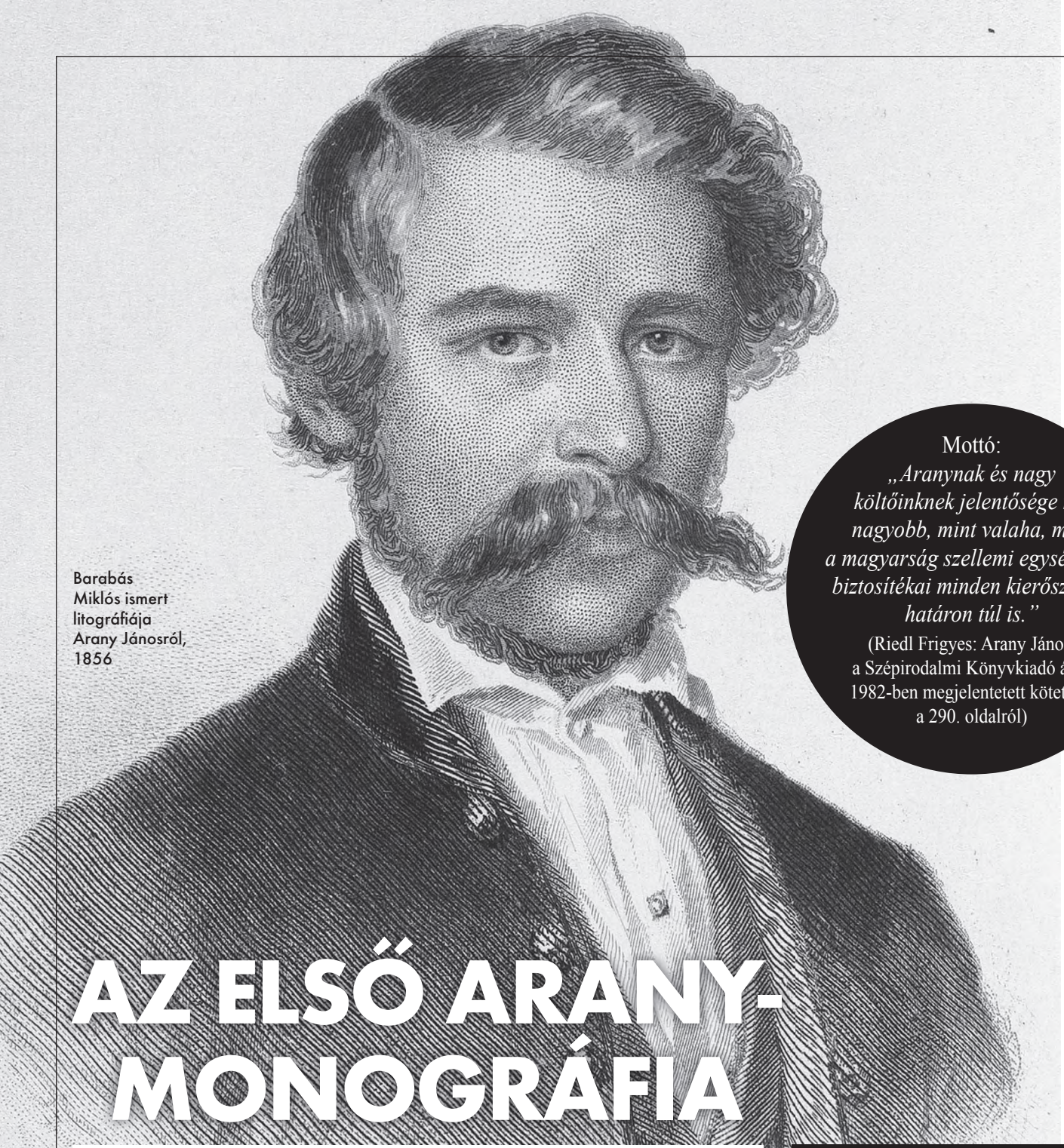

Barabás Miklós ismert litográfiája Arany Jánosról, 1856

Mottó:
„Aranynak és nagy költőinknek jelentősége ma nagyobb, mint valaha, mert a magyarság szellemi egységének biztosítékai minden kierőszakolt határon túl is.”
(Riedl Frigyes: Arany János, a Szépirodalmi Könyvkiadó által 1982-ben megjelentetett kötetből, a 290. oldalról)

AZ ELSŐ ARANY-MONOGRÁFIA

A modern irodalomtörténet első jelentős, magyar képviselőjeként tartják számon Riedl Frigyes irodalomtudóst (1856–1921), aki a pesti egyetemen Greguss Ágost és Gyulai Pál tanítványaként kezdte, majd 1879-ben Párizsban Taine hallgatójaként folytatta. 1881 és 1904 között a belvárosi reáliskola tanáraként már komoly irodalomtörténészi munkát fejtett ki, aztán Gyulai Pál halála után a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar irodalmi tanszékvezetője lett. Szemináriumain – elsőként a magyar egyetemi oktatásban – személyes, baráti hang honosodott meg, így tudta közel hozni tanítványai számára a múlt irodalmi értékeit. Legnagyobb jelentőségű könyvét 1887-ben Arany Jánosról írta, amely a szerző életében négy kiadásban jelent meg. Munkája új jelenség volt irodalmunkban, mert nem csupán írói életrajzot adott történelmi háttérrel, hanem Arany „természetrajzát” vázolta fel. ***Riedl Frigyes: Arany János*** *című kötetét nyugodtan nevezhetjük az első fontos Arany-monográfiának. Könyve előszavában olvashatjuk:*

„Arany költészete egész világ, melynek megvan a maga emberfaja, a maga növényzete és állatvilága, szóval sajátos természete és éghajlata. Minő ez a világ, és hogyan keletkezett a költő képzeletében? Ezt iparkodtam kideríteni, midőn e rendkívüli szellem természetrajzát kíséreltem meg. Tán nemcsak rajtam, hanem tárgyam nehézségén is múlt, hogy ezekre a kérdésekre egész könyvvel felelek.”

Személyes hangú Arany János életrajzából emelünk ki részleteket e helyütt. Elsőként a látomásosan felrajzolt, költői hangvételű Arany-életvonalat.

LEXIKON: Riedl Frigyes fontosabb munkái*: Rhetorika* (1888), *Poétika* (1889), *Arany János* (1887), *A magyar irodalom fő irányai* (1896), *Magyarok Rómában* (1900), *Péterfy Jenő* (1900). 1896-ban az Akadémia levelező tagja lett, 1900-ban beválasztották a Kisfaludy Társaságba,1905-től haláláig Gyulai Pál utódja a budapesti egyetemen. Ezekben az években írt, részben halála után kiadott jelentős munkái: *Gyulai Pál* (1911), *Három jellemzés* (1912), *Shakespeare és a magyar irodalom* (1916), *Petőfi Sándor* (1923), *Vajda, Reviczky, Komjáthy* (1932), *Madách* (1933), *Vörösmarty élete és művei* (1937), *Kölcsey Ferenc* (1939), *A magyar dráma története I-II.* (1939−1940).

RIEDL FRIGYES

„A SZELLEMÉT AKAROM LEÍRNI”

Amint e lapokon Arany Jánost jellemezni akarom, alakja mindinkább megelevenedik előttem, érzelmekben és eszmékben gazdag élete újból leperdül, és fejlődésének különböző korszakai ismét elvonulnak képzeletem előtt. Költészetének fátyolán át látom a sápadt, kis földmívesfiút Szalonta határában, a Sziget-tó nádasában vadrécetojást szedni; látom később, mint a debreceni kollégium diákját, kinek sovány alakját hosszú, fekete tóga, „mint gyászlobogó a nyelét” takarja, mindig olyasvalami után sóvárogni, amit nem tanítanak a tudós professzorok. Majd ismét, mint a kollégiumtól elzüllött vándorszínész rázza a rendező jelére a színfalak mögött a zivatart jelző vaslemezeket, vagy döngeti, mint *tüzér* ágyúszót utánozva, a színház fapadját: látom, hogy halad, kiábrándulva a színészet csalódásaiból, Máramarosszigetről erdős rengetegen át egy ezüsthúszassal a zsebében és kendőjébe kötött cipóval hazafelé, anélkül hogy tudná, hová hajtsa le árva fejét. Költészete révén látom, hogyan él mint városi aljegyző kis családjával szalontai puha fészkében; hogy lakik 1847-ben néhány napig együtt a két legnagyobb magyar költő: Petőfi és Arany egy kis szobában, melynek hossza öt, széle két lépés, ahol húrjaik „versenyben égnek”. Későbbi életének jelenetei: végletes hazafiúi fájdalom erőt vesz rajta, a forradalom lezajlása után, álmaiban meg-megjelenik megölt nagy barátjának árnyéka; majd Nagykőrösről és Pestről visszavágyódik Szalontára, gyermekkorának játszó- és leányának halottas helyére, Szalontára: „keletre, mint a berki szellő, mely a lombok közt rést talál, mint az égi felhő, mely ott egy kedves sírra száll”; hogyan kéri szelíd mosollyal, midőn nem tud mint főtitkár az Akadémia épületében lakást kapni, hogyan kéri a költészet kedveltjeit, a fecskéket, Isten ezen kőmíveseit, építsenek ők a költőnek sárkunyhót, végül fájdalmas rezignációval mond le ősz hajjal arról a független, munkás nyugalomról, mely után egész életen át vágyódott – mindez szintén hasonló élénkséggel tükröződik vissza költészetében. És végül ott tűnik elém az agg költő, ahol nemcsak költészetének közegén át, hanem gyakran testben is láttam sétáim közt: a *tündérszigeten* – mint ő maga *Toldi szerelmé*-ben a Margitszigetet nevezi –, Toldi első diadalának és Piroska halálának színhelyén; ott mereng támlás kerti padon a Dunának naptól fénylő tükre közelében, ingó lombok árnyékában, míg az átlátszó kék égbolton mélyen függő fehér felhők lágy szellőtől fuvallva, lassan elvonulnak, és a madárdallal meg virágillattal telt levegőn át néha-néha hallik, amint egy vadgesztenye halk dobbanással a magas fűbe hull.

Költészete egyaránt mutatja külső élete képeit meg legbelsejének hullámzásait, mutatja, mégpedig egy fizikai készülék pontosságával, mily módon felelt e finom szervezet a külső világ hatásaira. Majd a kétség, mint Nessus köntöse, égeti, a fájdalom láza töri, a tépelődés kikezdi, a kétségbeesés vízomlásai keresztülszakadnak lelkén. Majd ismét megfeslenek a sötét felhők, költészete áttör hangulatának borúján, és egy vörös csík a távol határon szebb napot jelez.

Életrajzírója majd utána jár mindezen nyomoknak, melyeket műveiben találunk; én nem Arany életét, hanem szellemét akarom leírni: megállapítani, melyek művészetének fő sajátságai, és miképp függnek össze a költő életével és egyéniségével. Életére csak néhány pillantást vetek.

A ’48-AS SZABADSÁGHARC UTÁN

1849. augusztus havában látta Szalonta, ahol akkor megint Arany is tartózkodott, elvonulni a magyar szellemi élet és a magyar katonai erő megtört maradványait. Arra járt kétségbeesett bujdosó gyanánt Vörösmarty Bajzával, arra Vachott Sándor és Szemere. És ugyancsak Szalontán át vonult ez időben Görgey hadteste – Világos felé!

Augusztus közepén Arany is elmenekült az oroszok elől, és Szalonta környékén az erdőségben bujdosott. Visszatérve, minden percben várja elfogását forradalmi szereplése miatt. Kétségbeesés környékezte.

Arany életének ezen második nagy válságában elveszítette legjobb barátját: Petőfit, elveszítette hivatalát, el lassan gyűjtött vagyonát, és elveszítette egy időre népének és önmagának jövőjébe vetett bizalmát. Azt lehet mondani, elveszítette önmagát is. *„Kergetve önnön lelkemtől, futottam – így jellemzi önmaga e válságot – és láthatáromon nem volt remény s a kétségbeesés örvényéig jutottam, kezem égre emelni nem merém.”* A forradalom után a kitombolt fájdalom és a rohamaiba belefáradt kétségbeesés fásultsága szól belőle. Érzi, hogy oda van lelkének ifjúsága. *„Nem az vagyok, ki voltam egykor, belőlem a jobb rész kihalt.” „Szétnézek* – mondja ugyane korban egy más költeményében –*, szétnézek és többé körültem nincs a könnyező család. Eleget éltem, hogy utánam emlék maradjon itt alant: emlékül ínséget hagyok s e két vagy három boldogtalant.”* Kisfiát a szentírás szavaival vigasztalja: *„Bujdosunk a földi téreken.” „Oh remény* – így szólítja meg keserű fájdalmában –, *remélj egy jobb hazát! S benne az erény diadalát: Mert különben sorsod és e föld Isten ellen zúgolódni költ.”*

Az egyéni és hazafiúi fájdalmak emez összehalmozása Aranyt hosszú évek során elvonja a nagyobb alkotásoktól. A forradalmat követő években (1849-51) költészetében valami keserű végletesség van: színei hamar rikítanak, humora pedig egészen elsötétül. A lelki diszharmónia felbontja művei szép összhangját; keserves csalódásai, maró iróniája, kínos tépelődései minden korlátot elragadva, *A nagyidai cigányok*-ban törnek ki, és vad örvényben egyaránt magokkal sodornak iszapot meg virágot.

„A ZORD TÉLNEK KOSZORÚJA”

Ekkor egyszerre váratlanul beáll életének harmadik fordulópontja: 1865-ben, karácsony táján meghal leánya, Juliska (Szél Kálmán, szalontai esperes neje), és magával viszi a világosság és meleg jó részét, melyet apja a földön még talált. Néhány évvel azelőtt, midőn leányát egyszer szomorkodva látta, az apa és a költő gyöngédségével egyik legmélyebb érzelmű költeményét intézte Juliskához:

Óh, derülj hát, ifju lélek,
Légy a vidám hajdani;
Gyönge vagy még a zord télnek
Koszorúját hordani!

Most igenis, az örök télnek koszorúját tette fejébe! Fő vágya azelőtt az volt, hogy Szalontán építsen magának valamit. *„Tegnap indítottam el* – írja Tompa Mihálynak néhány héttel leánya halála után – *az első épületkövet* – a *sírkő-boltból! Egy pyramidal granitdarabot, mely egyszersmind évek óta sóvárgó ábrándjaim zárkövét képezi.”*

Három évvel később ugyancsak Tompa előtt így nyilatkozik: *„Eléggé kifejeztem előtted is azt, ami gyötör, ami életemet ollyá teszi, mintha nem is az élőknek, hanem a holtak társasága volna már az enyém. Igazán a halál komoly gondolatja azon naptól komoly társam.”*

Mintha ekkor már végképp megszakadt volna költői működése. Leánya halálát követő időszak életének második nagy depressziója. (Az első, hasonlóan mély a forradalmat követő időre esik.) Majdnem egy évtizeden át nem közöl semmi újabb költeményt. Híre folyton nőtt,

tekintélye, jövedelme immár gyorsan emelkedett (1870-ben akadémiai főtitkár lett), nagy kitüntetések érték (a király koronázása alkalmából a Szent István-rend keresztese lett); de mindez nem tudta mélabúját szétoszlatni. Amit elvétve ír, az mutatja, hogy hangulatában végképp nagy fordulat állott be. A hatvanas évek közepéig Arany hajlandó a kibékítő konciliáns megoldásokra: Toldi boldogan üli menyegzőjét *gyönyörű Piroskával* – ennek a jelenetnek hatása alatt bocsátja el a költő olvasóit a *Daliás idők*-től. *Murány ostromá*-nak az vet véget, hogy Szécsi Mária és a vitéz Veselényi meghódolnak világbáró Ámor előtt. *Rozgonyiné, Szibinyáni Jank, Rózsa és Ibolya, Mátyás anyja, Hatvani* – mellőzve a tisztán komikus jellegűeket – szintén vígabb megoldással örvendeztetnek meg bennünket. Az 1865-i fordulat óta Arany minden komoly összeütközést tragikusan old meg. A *Daliás idők*-ből Toldi boldogtalan szerelmének története válik: Piroska most már nemcsak végképp elszakad Tolditól, hanem fiatalon hal meg, mint Arany Juliska. Költői képzelete ragyogó szövetén mindinkább átcsap hangulatának sötét fala. A láthatár elsötétül, finom dér lepi költészetének virányát. Zárkózott életkörében immár – mint balladáiban – félhomály uralkodik, mely elborítja és egyszersmind megóvja a kíváncsiak szeme elől. Arany ezentúl a múlté. *„Azokkal időzöm, akik másszor voltak: mit az élet megvon, megadják a holtak."* 1869-től kezdve kilenc nyáron át Karlsbadba utazott. A hetvenes évek végén már nem utazott többé Karlsbad gyógyító forrásaihoz *„új élet reményért",* hanem nyáron gyakran járt a Városligetbe. De ott sétálva is, tizenkét évvel leánya halála után is Nagyszalontáról álmodik – oda vágyódik:

Keletre, mint a berki szellő,
Mely a lombok közt rést talál…
Keletre, mint az égi felhő,
Mely ott egy kedves sírra száll.

KÖLTÉSZETE NEMZETI IRÁNYT KÖVET"

Mindenekelőtt bizonyos, hogy az ilyen embernek – aminő Arany volt – *költészete nemzetivé válik*, hisz a negyvenes években, amelyekben fellépett, Magyarország szellemi áramlatai mind a hazafiság felé szakadtak. A húszas és harmincas években újból fellendült politikai és irodalmi élet oly nagy nimbuszt adott a hazafiságnak, hogy azóta a művészet és tudomány érdekeit is leginkább a hazafiság révén ápoljuk: színházakat emelünk, könyveket veszünk, művészeteket *pártolunk*, mind – hazafiságból.

Ez az erős nemzeti és hazafiúi érzés, mely együtt megvan a magyar fajban, és kezdettől fogva a magyar irodalomnak alaphangja, az akkori nemzedékben – Arany fiatalkori kortársainál – különösen ki volt fejlődve. A magyar faj története folytonos küzdés hazájáért és önállóságáért hatalmas ellenfelekkel szemben: nem csoda, hogy a magyar oly féltékenyen szereti azt, amit folyton az elvesztés veszedelme fenyegetett. Ez a fajsajátság, melyet minden új nemzedék az előbbitől átörököl, a negyvenes években Széchenyi buzdító és Kossuth izgató hatása alatt a szabadelvű és osztrákellenes áramlatok növekedésével még lázasabban fokozódik. Természetes, hogy ebben a légkörben oly fogékony költő, mint Arany, kinek lelke minden külső hangra százszoros zengéssel visszhangzik, nemzeti tárgyakat választ és nemzeti irányt követ. […]

Amint ez a lángeszű parasztfiú a világba lép, mindent megtanul, amit magasabb szférában tanulhatni, de tudja mindazt is, amit csak a nép fia tudhat. Első társas érintkezése, első olvasmányai a néphez vezetik. Származásának befolyását még növelte korának demokratikus hajlama. Nálunk a harmincas meg a negyvenes években az országgyűlés és a közvélemény, élénkebben, mint valaha, foglalkozott a jobbágyok sorsával, a színpadon pedig ebben a korban tűnik fel a paraszt, ki mindeddig epizód- vagy komikus alak volt, mint hős a Szigligeti színműveiben. […]

Amint Arany belső hajlamai és kora áramaitól hajtva a népies költészet felé fordul, iránya összeesik legzseniálisabb kortársának: Petőfinek pályájával. Petőfi és Arany a magyar költészetet a népköltészetből ifjították meg. Mindkettőjük legfogékonyabb életkorukat a vidéken töltötte, és ott nem szorulva a műköltészet vízvezetékére, a népdal üde forrásából ivott.

Jelentőségük épp abban rejlik, hogy a magyar népköltészetet, minden nemes sajátságával, tulajdon tehetségükhöz alkalmazva, a műköltészet legmagasabb szférájába emelték. A műköltészet rózsafáját a népköltészet vadvirágtőkéjébe oltották. A magyar költészet e részben ugyanazon fejlődésen megy át, mint a múlt századbeli német. Amit ott Goethe Herder ösztönzésére visz véghez: hogy a műdalba a népies egyszerűséget, őszinteséget és élénkséget viszi be, azt először Petőfi, utána meg Arany önkénytelenül míveli, midőn műköltészetünket a népköltészet és a népnyelv szépségeivel gazdagítják. Csakhogy Arany meg Petőfi egyéniségükhöz képest mást-mást tanulnak a néptől. Petőfi, mint lírikus átveszi a népdal szerkezetével a népdal közvetlenségét és tüzét, Arany, mint epikus a népies hangon, az események naiv-bájos megvilágításán kívül leginkább a nép nyelvének kincseit alkalmazza: az addig irodalmilag fel nem használt szólásmódokat, gazdag fordulatokat, sokféle árnyalatokat. Petőfi tehát inkább a népnek költői eljárását, Arany pedig nyelvét és hangját nemesíti. *Petőfi* műveiből látjuk, *hogyan érez a magyar nép*, *Arany*éiból, *hogyan cselekszik.*

AZ ARANY-CSALÁD PÖRE

Szalonta volt a pörökben oly gazdag Magyarország legpörösebb városa. Ezek a pörök is nagyobbrészt a múltba vezették a lakosság gondolatait. Voltak egyes családoknak, de voltak az egész községnek is pörei; volt száz-, sőt kétszáz éves pör, mely az egész község érdekeit érintette, és az egész községet izgalomban tartotta. […]

Az Arany családnak is volt ilyen hagyományos pöre, mely fölemésztette vagyonát: nemességét akarta elismertetni. Az Arany család nem való ama háromszáz kiváltságos hajdúcsaládból, melyeket Bocskai a török- és tatárdúlta Nagyszalontára telepített; de mindamellett folyton a hajdúkkal tartott. Neki is volt nemeslevele I. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől, csakhogy ezt a levelet nem tudták a kormánnyal elismertetni. A XVIII. század közepén Mária Terézia eltörülte a hajdúszabadságot; a hajdú ősöknek címén tehát nem élvezhetett az Arany család nemesi jogokat. Saját családi nemessége érdekében 1778-ban nemességvitató pert indított a család, mely rendkívül hosszúra nyúlt: három ízben megnyerték, míg végre negyedízben végleg elveszítették. Arany János édesapja még fia születése után is utánajárt e nemességnek Erdélyben a királyi táblánál, de mindhiába. Nagyszalontán különben is napirenden voltak az ehhez hasonló pörök.

A TOLDI-TRILÓGIA

Arany műveiben a költői éghajlat minden övét bejárjuk… Toldi első része – mintegy Toldi Miklós reggele – hangja és hőse szerint népies, *Toldi estéje* humoros eposz. *Toldi szerelme* újkori művészi technikával és lélektani elemzéssel keresztülvitt rekonstrukciója a középkori romantikus eposznak. Mind a három mű személyei nagy plasztikai erővel és éles körvonalakkal vannak rajzolva, de a megvilágítás és a festői hatás más-más, Toldi ifjúságában a nap égetve, de ragyogóan delell. *Toldi szerelmé*-ben a romantikus éj holdvilágos varázsa dereng, míg *Toldi estéjé*-t a késő ősz hanyatló napja sejtelmes mágiával világítja meg.

TOLDI

A következő ténnyel állunk szemben: 1846-ban egy harmincéves, ismeretlen nevű alárendelt kisvárosi tisztviselő, ki mindig csak vidéki társaság körében mozgott, egy irodalmi társulatnak nagyobb epikus művet küld be. A társulatnál megvizsgálják a költeményt, és kiderül, hogy remekmű.

Mindez gondolkodóba ejthet. Miképp keletkezett ez a mű? Mi segítette e szűk körben élő városi aljegyzőt műve elkészítésében? Eleve is világos, hogy itt rendkívüli külső és belső körülményekkel kell találkoznunk. Magyarázatképp helyezzük magunkat azon körülmények körébe, melyek közt a *Toldi* nőtt.

Mindenekelőtt fontos, hogy a kor, a negyvenes évek politikailag izgatottak, lendületesek voltak. A vihar illatja a levegőben: a lehullott lombok táncolni kezdenek a porban. Mindenki érzi a nagy idők közeledtét. A közélet rohamosan fejlődik. Széchenyi, Kossuth neveihez nagy progra-

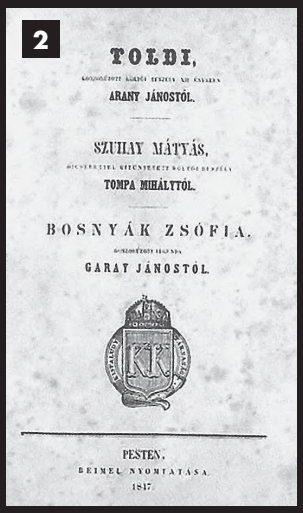
TOLDI,
ARANY JÁNOSTÓL.
SZUHAY MÁTYÁS,
TOMPA MIHÁLYTÓL.
BOSNYÁK ZSÓFIA.
GARAY JÁNOSTÓL.
PESTEN,
HEINEL NYOMTATÁSA.
1847.

1. Világosi fegyverletétel (2) 19. századi magyar festőtől
2. Toldi, első kiadás, 1847
3. Arany két őse, János és Ferenc 1634-ben kaptak nemesi oklevelet I. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől hadi cselekedeteik jutalmául
4. Előhang a Toldiból, autográf kézirat a szerző javításaival, 1846
5. Arany-portré

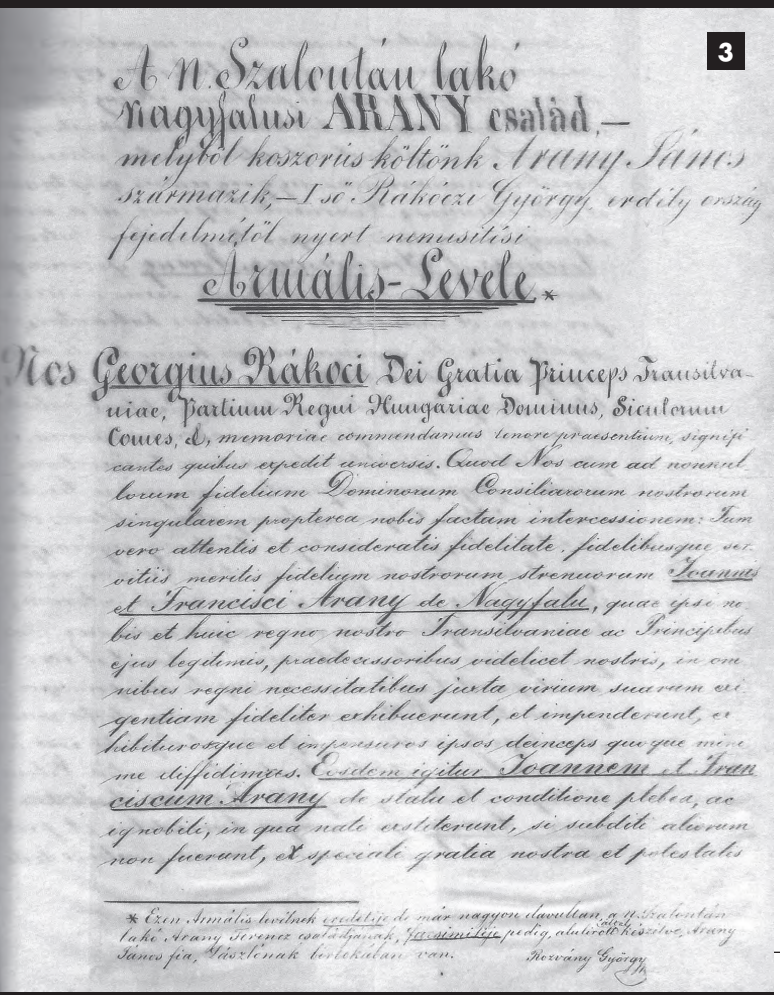
A N. Szalontán lakó
nagyfalusi ARANY család,—
melyből koszorús költönk Arany János
származik,—Ifjú Rákóczi György, erdély ország
fejedelmétől nyert nemesítési
Armális-Levele*
Nos Georgius Rákoci Dei Gratia Princeps Transilvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes, &, memoriae commendamus tenore praesentium, significantes quibus expedit universis. Quod Nos cum ad nonnullorum fidelium Dominorum Consiliariorum nostrorum singularem propterea nobis factam intercessionem: Tum vero attentis et consideratis fidelitate, fidelibusque servitiis meritis fidelium nostrorum strenuorum Joannis et Francisci Arany de Nagyfalu, quae ipsi nobis et huic regno nostro Transilvaniae ac Principatibus ejus legitimis, praedecessoribus videlicet nostris, in omnibus regni necessitatibus juxta virium suarum exigentiam fideliter exhibuerunt, et impenderunt, et hibuerosque et impensuros ipsos dantes quae quae minime diffidimus. Eosdem igitur Joannem et Franciscum Arany de statu et conditione plebea, ac ignobili, in qua nati extiterunt, si subditi alterum non fuerunt, ex speciali gratia nostra et potestate
* Ezen Armális levélnek eredetije de már nagyon dúvultan a N. Szalontán lakó Arany Ferenez családjának, Ja ennélfogva pedig, alulírott készítve, Arany János fia, Vászlónak birtokában van. Horváth György

mok fűződnek, melyekről senki sem tud közönyösen beszélni. Hogyne izgatná fel mindez a kor legfogékonyabb fiát, a költőt!

E nagy mozgalmakon kívül még más külső okok hatnak Aranyra. A demokratikus áram egyre hatalmasabb lesz; a nép meg a népies divatba jő. A politikusok behatóbban, mint valaha, foglalkoznak a jobbágyok teljes felszabadításával: az első és tán leghatásosabb népszínművek e korban kerülnek színpadra; a szépirodalmi lapok népdalszerű verseket közölnek; a Kisfaludy Társaság összegyűjteti a népmondákat és népdalokat; a képzőművészetekben is feltűnnek az Alföld lakói: magyar juhászokat, szegénylegényeket, csikósokat acélba metszenek, mint levélnyomót vasba öntenek vagy kávésfindzsára festenek.

A népies tendenciák mintegy a levegőben voltak, hol, mint a virág hímpora, szaporodtak; a nép közt nevelkedett Aranyra pedig annál erősebben hathattak, mivel egy mindegyiknél fényesebb példa, a Petőfié, szintén a népies felé vonzotta.

Ez magyarázza a költemény irányát: mi magyarázza tárgyának megválasztását?

A Kisfaludy Társaság 1846-ban oly verses költői beszélyre hirdetett pályázatot, melynek hőse valamely, a nép ajkán élő történeti személy, például Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. Mennyire hódított ekkor már a népies irány, kitetszik a pályahirdetés kívánságából, hogy a költemény formája és szelleme népies legyen. Aranyt e hirdetés megkapta, mert nagyon talált hajlamaihoz. Arany már régebben szerette a XVI. századbeli verses krónikákat olvasgatni, és Toldi Miklós alakja annyival inkább vonzotta, mert valóban népies, a nép közt nevelkedett és a nép száján élő alak. Szalontai helyi hagyományok már régebben érdeket keltettek benne hőse iránt; azt a szférát, melyből a fiatal Toldi kiszakadt, a magyar vidéket úgyis jobban tudta festeni, mint például Mátyás királyi udvara fényét és zaját.

A versmérték megválasztására nézve a régebbi költők meg Petőfi *János vitéz*-e volt a döntő. A klasszikus versmértékeket a népies tárgy és a pályázati hirdetés egyaránt kizárta.

A cselekvény vezetésére elsősorban Ilosvai, Aranynak fő, sőt voltaképpen egyedüli forrása volt legnagyobb befolyással. *Ilosvai Péternek Toldiról* a XVI. század második felében írt műve száraz, krónikás cammogású verses életrajz; jellemzése alig érthető, de nyelve helyenkint bizonyos erőt és tömörséget mutat. Arany átveszi Ilosvai költeményéből az elemeket, de tehetségének és művészetének megfelelően átidomítja. Mindenekelőtt új alapot ad a cselekvénynek: a testvérek viszálykodását Ilosvai csak érinti, míg Aranynál ez a cselekvény fő rugója: György kapzsiságból parasztnak nevelteti Miklóst, kitudja birtokából, megsérti, világgá zaklatja, bűnbe kergeti, míg öccse hőstettével jóvá nem teszi hibáját. Arany a cselekvény zilált fonalait, melyek Ilosvaiban ide-oda lógnak, összekapcsolja, minden részletet motivál, és a cselekvény rövid időre vonja. Ilosvai Toldija nyers akrobata, kinek lelkébe a műveltség, az erkölcs egy sugarát se látjuk hatolni; Aranynál ellenben Miklóst az a nemes vágy hajtja a király elé, hogy valami rendkívüli tettel tisztára mossa magát. Ilosvai hősének fő rugója: egy óriás fizikumnak kedvtelése a testi megerőltetésben, Arany Toldijának fő motívuma a lelkiismeret. […]

Nem kevésbé fontos, mint a tárgy természetének és Ilosvai művének hatása, volt Petőfi *János vitéz*-ének befolyása a *Toldi*-ra. Petőfi *János vitéz*-e nagy forduló irodalmunkban: az a huszonkét éves vándorszínész, ki néhány éjjel alatt pesti kis hónapos szobájában papírra veti ezt a tündérmesés eposzt, egész új irányba tereli irodalmunkat. Ennyire *magyar* költői művet még nem írtak előtte: a tárgy maga tiszta magyar képzelet terméke, alakjai, nyelve, versmértéke, motívumai éppoly magyarok meg népiesek, mint az eposzi machinéria helyébe lépő óriások, tündérek, manók, kik mindannyian népünk képzeletéből valók. E mű gyújtotta meg Arany képzeletét: azt az előadást, azt a hangot, a *Toldi* első részében a magasabb fajú eposz tárgyához és modorához idomítva.

Nem vette át Arany mintájából, a *János vitéz*-ből a csudás-fantasztikus elemet, és nem vette át az iróniáját, mely épp a fantasztikus részekben némileg rejtve ki-kivillan. A különbség Petőfi és Arany géniusza közt különben már itt is mutatkozik, ahol *Arany Petőfi lovával szánt.* Csak

az első négy-négy sort kell szemügyre vennünk. A helyzet ugyanez: a költemény hőse a szabadban forró nyári napon áll előttünk:

Ég a napmelegtől a kopár szik sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta,
Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben,
Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben.

Az aprólékos részleteket is megfigyelő tárgyilagos elbeszélő szól hozzánk. Ellenben Petőfinél.

Tüzesen süt le a nyári nap sugára
Az ég tetejéről a juhászbojtárra.
Fölösleges dolog sütnie oly nagyon,
A juhásznak úgyis nagy melege vagyon.
Szerelem tüze ég fiatal szívében…

Itt a lírikus mutatkozik: Petőfit az érzelem érdekli legjobban. A természetet is látja, azt látja benne, amit költőinek tart. Ilyen kicsiséget, mint a szöcskenyáj, a kopár szik sarja, ezt ő nem festi, de a virágot – azt szereti a lírikus:

Faluvégen nyája míg legelész,
Ő addig subáján a fűben heverész.
Tenger virág nyílik tarkán körülötte…

Ha meggondoljuk, hogy a mi szerzőnk, aki e hatások közepette áll, mily nagy ismerője a népnyelvnek, mily szorgalmas tanulmányozója az ó- és újkori remekíróknak, ha felidézzük magunk elé nagy nyelvérzékét, megfigyelőtehetségét, a részletekig ható erős, realisztikus képzeletét – maga a mű, *Toldi*, úgy tűnik fel, mint e tehetség és ezen hatások szükségképpeni eredménye.

Arany a *Toldi*-ban új nyelvvel új műfajt vezetett be irodalmunkba. *Toldi* népies eposz; nyelve és felfogása egyaránt népies. Alakjai a nép körében mozognak, a nemes születésű Toldi is parasztok közt él. A költő eszménye is népies, egyszerű szív, tiszta erkölcs, vitézség, becsületesség, gyermeki szeretet – ezt magasztalja a költemény. Felfogásának népiessége legtisztábban a motívumokban mutatkozik: ezek mind oly egyszerűek, a lelki éle ama kezdetleges fokáról valók, melyeket még a gyermek is felér ésszel. Semmi bonyolult lélektani probléma, a dolgok mind úgyszólva népmesei egyszerűséggel folynak le.

TOLDI ESTÉJE

Toldi estéje valósággal humoros eposz: a költő nem áll többé hősének álláspontján, nem azonosítja magát személyeivel, hanem magasabb szempontból nézi. Fájdalmas részvéte mosolyra derül, könnyein át szeretetre méltó jókedv ragyog. Arany még mindig szereti Toldit, de látja tévedéseit és fonákságait mind. *Toldi estéjé*-ben több a víg jelenet, mint az első részben, de az eposz mégis sírásójelenettel kezdődik és temetéssel végződik.

A kritika, mely épp Aranyra nézve oly gyakran tévedett, kedvezően fogadta a művet. Eötvös szellemesen ezt írta: Amilyen szép a reggel (I. rész), olyan szép az este. Lementével dicsérjük a napot. Toldy Ferenc pedig, aki két évvel azelőtt oly hevesen kikelt *A nagyidai cigányok* ellen, most így dicsérte a *Toldi estéjé*-t: „A vén Toldi ifjú fog maradni."

Ilosvai mellett erősen befolyt a műre Vörösmarty *Ősz bajnok*-a, melyben a költő az olasszal vívott párbajt Toldi Miklós aggkorába helyezi. Arany e részben követte Vörösmarty példáját, és így válhatott Aranynak ez a műve humoros epossá.

TOLDI SZERELME

A *Toldi szerelmé*-n Arany kisebb-nagyobb félbeszakításokkal harminc évig dolgozott. Első énekébe Arany már 1848-ban fogott, szalontai lakásán a nagy nap: március 15-e után. Petőfi biztatta a trilógia befejezésére: nagy ösztönzés, nagy idő, a légkör csupa izgalom, csupa remény. A lassan készülő mű a költő életszakaszainak különböző hangulatát és felfogását tükrözi vissza: *„kevés öröm, vegyítve sok bánattal"* – mondja Arany az emberi életről. Harmincegy évvel később írja azután a befejező versszakot (1879. május 15.).

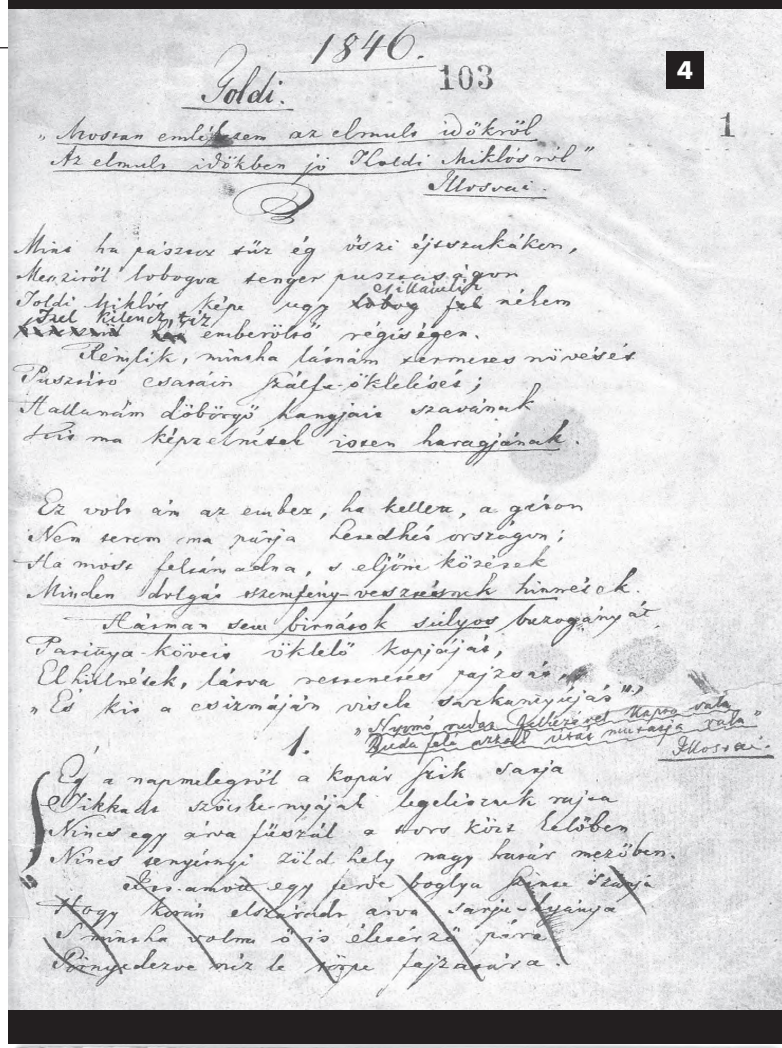
4

1846.
Toldi. 103
„Arany emlékezem az elmult időkről
Az elmult időkben jó Toldi Miklósról"
Illyesvai.
1

Mint ha pajzsos tűz ég vörös éjszakában,
Messziről lobogva tenger puszta vizében
Toldi Miklós képe úgy tetszik fel néhem
Fel kilenc tűz emberölő régiségem.
Lelkem, mintha látnám termetes növését
Pusztító csatáin páfsa-öklelését;
Hallanám dörögni hangjait szavának
Lám ma képzelmének igazán hasonlók.

Ez volt ám az ember, ha kellett a gáton
Nem terem ma párja Lendvahés országon;
Ha mérge felszállna, s eljőne közének
Minden dolgai szerencsés végének tűnnének.
Hármas sem bírnának súlyos buzogányát,
Páriája-köveis öklelő kopjáját,
Elkülönének, látva rettenetes pajzsát
„És kis a csirmáján viselt sárkányujját"
1.

Ég a napmelegtől a kopár szik sarja
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta
Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben
Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben.

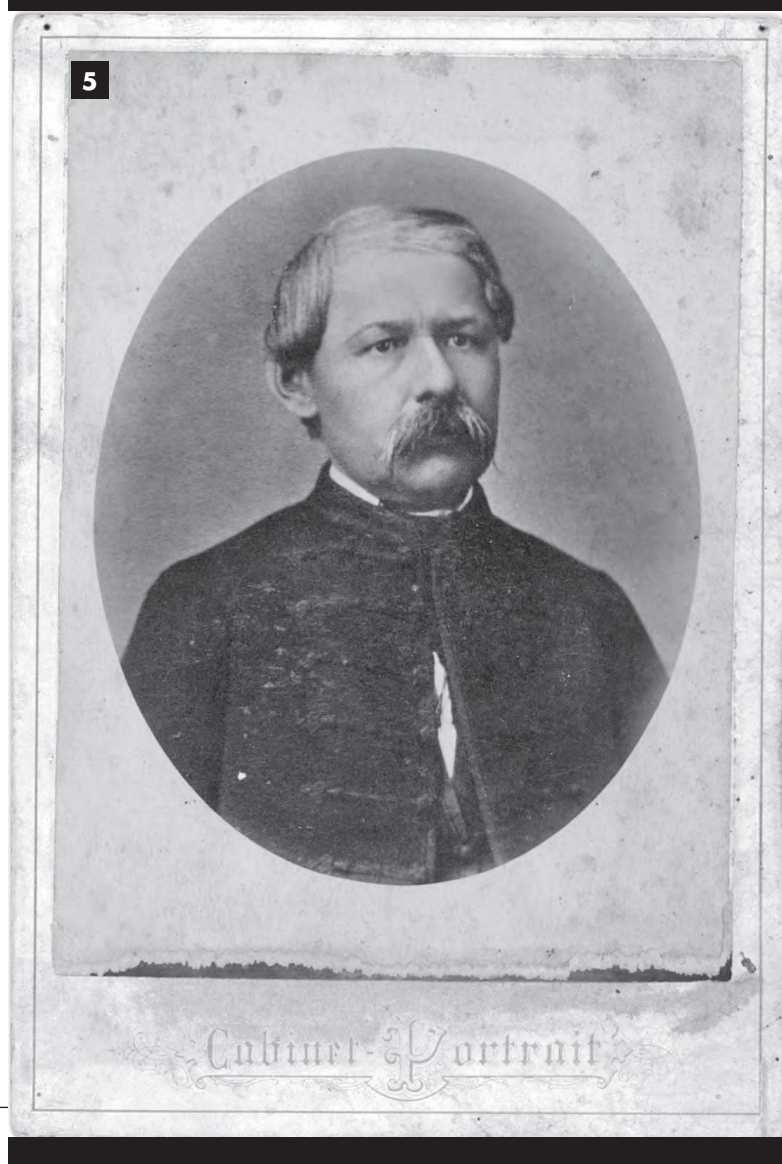
5

Daliás időkről, mit még barna hajjal
Kezdtem, s félbe' hagyék küzdve kórral, bajjal,
Most mikor agg lettem, hajam is fehérül:
Imhol a bús ének Toldi szerelmé-rül.

A biztató jóbarát szerepét (a Petőfiét) most Gyulai Pál tölti be.

Aranyt azonban nemcsak barátai unszolása bírta arra, hogy *Toldi* középső részét elkészítse: őt a tárgy maga is vonzotta. A fiatal Toldi, az első rész hőse némileg még kezdetleges, a vén Toldi meg már hanyatló alak: lélektanilag gazdag jellemzésre a Toldi férfikorának küzdelmei sokkal több alkalmat adnak. Minthogy az eposz ekképp Arany fejlődésének különböző korszakaiba esik, nem lephet meg bennünket egyes alkotórészeinek eltérése. Nagyjában tekintve, három réteget lehet a *Toldi szerelmé*-ben megkülönböztetni: egy a lovagkor kalandjait és erkölcseit feltüntető derült eposzt: a *Daliás idők*-et (a mai alakban az I. éneket és a II. ének 1-34. versszakait); egy lélektanilag részletesen rajzolt szerelemnek, Toldi és Piroska viszonyának történetét, mely a mű zöme, Arany legnagyobb remeke; harmadszor egy bő, kissé fárasztó toldalékkompozíciót, mely Nagy Lajos olasz hadjáratának fő eseményeit, várvívását és bosszúállását adja elő.

A BALLADÁKRÓL

A balladák utolsó csoportja 1877-ből való, abból a nevezetes évből, melyben Arany egyszerre újból megtalálja önmagát. A tömörítés és a drámaiság még fokozódik: a történeti tárgyak elmaradnak. Az egyes szavak súlya nőtt: a költő mindinkább végletes szenvedélyektől feldúlt nagy jelenetekben összpontosítja a cselekvényt. A legkisebb részlet is szédítő művészettel van kidolgozva.

A *Vörös Rébék*-ben magyar népmondai és népdalmotívumok vannak felhasználva. Vörös Rébék maga nem szentimentálisan vagy külföldi minták szerint felfogott boszorkány, hanem népiesen: gonosz kerítő. A ballada alapja az a népbabona, hogy a boszorka varjúvá változhatik, de ha meglövik, ismét asszony lesz belőle. A költő önként nagy technikai nehézséget vállalt: a refrén, a visszatérő: *kár! Hess, madár!* első szava *(kár)* nem mindig annak van tulajdonítva, aki az utóbbit *(Hess, madár)* mondja. Ez bonyolítja a költeményt és nehezíti a költő feladatát; a költő nem mondja ki minden esetben, csak sejteti, ki mondja az első és ki a két utolsó szót.

Ebben az utolsó balladaévben (1877) néha-néha a technika nemcsak virtuóz, hanem már túlzott. Minden költőt, a legnagyobbat is lángelméjével némileg kapcsolatos veszedelem fenyegeti. Aranyt a mesterkéltség, a kicirkalmazottság fenyegeti, Shakespeare-t a szertelenség és a szócsavarás, Geothét az elvont, hivatalos színezetű merevség.

Arany ilyképp a népballada hangját, szerkezetét és ritmusát a legmagasabb költői szférába emeli. Midőn költészetünk a népköltészet forrásainál megifjodott, egy műfaj sem nyert többet a balladánál, egy sem meríthetett több erőt és bájt a népies mintákból. A század elején a ballada nálunk külföldi műballadák többé-kevésbé sikerült utánzata. Kölcsey és Kisfaludy Károly német nyomon indulnak; ez főképp Bürger rikító színű balladáit tartja szem előtt, Kölcsey pedig természetének megfelelően inkább a szentimentális német ballada felé vonzódik. Az a nagy nemzeti mozgalom, amely 1825 óta nőttön-nő és mindinkább magával ragadja a szellemeket, a költői műfajokra is kihat, és átalakítja a balladát. Garaynál, ki az új irány legjellemzőbb kifejezője, a ballada hangja a szónokias pátosz, melyből a megyegyűlések hazafias basszusa hallik ki. Aranynál és kortársainál ellenben már a népies elem kerekedik fölül; költészetének sajátosságai, nyelvének népies megelevenítő ereje, stílusának hajlékonysága és tömörsége, mindez megszólal balladáiban. Semmi fellengés, semmi hazafiúi kimelegedés, semmi retorikai fokozás; a szerkezet néha bonyolult, sőt egy-két esetben mesterkélt, az előadás maga azonban egyszerű és megható. Tartalmuk, *A walesi bárdok* kivételével (mely idegen tárgyú ugyan, de magyar viszonyokra céloz), a magyar történelemből vagy a magyar népéletből van véve. A balladák izgalmát fokozza még a hazafias fájdalom, mely elfojtva átrezgi őket: Arany tudott retorika nélkül is hazafias lenni, ami költészetünkben nem gyakori.

„SZÓKINCSE A LEGNAGYOBB"

Bármily nagy fordítója is Aranynak, a külfölddel mégsem bírná megértetni, mily jelentős a magyar irodalomra: mennyire gazdagította költészetünk nyelvét, mennyit szól, szólásmódot fedezett fel számára, hány kifejezésnek adott új életet meg új színt. Művész sose volt korlátlanabb ura művészete eszközének, mint Arany a magyar nyelvnek. Magyar nyelvalakok, melyek századok óta föld alá voltak temetve, vagy csak a nép száján élve, magyar költeményben még sohasem fordultak az egyszerre csak *költői szárnyra kelnek, színt öltenek*, hangoznak és felragyognak. Arany a magyar nyelv legnagyobb ismerője; bizonyára minden gondolatot magyar idiotizmussal tudott volna kifejezni. Tán nem is volt fej, melyben annyi magyar szó reprodukálódott volna, mint az övében. Mindenesetre költőink közül az ő szókincse a legnagyobb. E részben sokszorosan fölülmúlja Petőfit, de még Vörösmartyt is: az Arany használta szavak száma, hozzávető becslés szerint, meghaladja a tízezret. Ha művei tartalmilag teljesen értéktelenek volnának is, még akkor is beható tanulmányt érdemelnének nyelvök miatt. Szótárának bőségéről meggyőződhetünk, ha megfigyeljük, hogy egy-egy szó hányféle értelemben fordul elő műveiben, mennyire kimerítette összes jelentéseit, minden árnyéklatát, vagy ha összevetjük, mily sok kifejezést, fordulatot talál egy és ugyanazon dolog kifejezésére. Vegyük fel például az *állani* igét. Minden nagyobb szótár egész sor különböző értelmet tulajdonít ennek a szónak; Arany többet tud. Nemcsak hogy kimeríti az *áll* ige szótáraink idézte árnyéklatait, hanem még különböző más jelentéseivel és él, melyet könyvben nem találhatni. Arany nem kevésbé gazdag ugyan egy értelemnek sokféle szóval való árnyékolásában. Lássunk erre is példát, egyet a sok közül, melyet költeményeiből kiböngészhetni! Arany több ízben említi valamely személyéről, hogy arca kipirult. Hány különböző szót, hány fordulatot, hány népies metaforát talál a kipirulás kifejezésére. Majd azt olvassuk nála, hogy *kipirult,* majd hogy *elveresedett* az arc; Toldi György *veresebb lesz* a főzött ráknál, Ildikó arca *lobbot* vet, Lajos képét láng *csapta fel*, Jóka zaklatott vére mind *képébe futa*, Toldiné orcája egy alkalommal *vérbe, lángba borult*, midőn Miklósra gondol, szép Piroska vére *meghajnallott* arcán, midőn a királyra köszönti poharát, *tüzes lesz a képe* (de nem a bortól), a király egy tréfájára pedig *elpirul* a lakomán; Szécsi Mária arca Veselényi levelének olvasásakor olyan lesz, mintha *vére mindjárt csöppenni akarna*; a vén Toldi ábrázatja dühében *tűz lesz*; Ildikó udvari lányainak arcát a lovaglás kéje *ingerli*.

ARANY ÉS A BIBLIA

Különösen nagy hatással volt Aranyra a Biblia, mely, mint ő maga mondja, gyermekkorának teje volt. Kevés költő van, kinek nyelvére a Biblia szókincse oly nagy hatással lett volna, mint Aranyra. A Biblia úgy, mint a népnyelv, egyik forrása stílusának és képeinek egyaránt.

Ha fontolóra vesszük Arany stílusának sajátságait: népies zamatját, nemes mértékét, változatosságban mutatkozó érzékenységét, erős kifejező egyszerűségét, retorikai fellengést kerülő tömörségét, szerény, de biztos nyugalmát, ha mondom, mindezt megfigyeljük, valóban igazat kell adnunk Buffonnak: a stílus az ember.

UTÓHANG, MELY ELŐHANG IS

Aranynak és nagy költőinknek jelentősége ma nagyobb, mint valaha, mert a magyarság szellemi egységének biztosítékai minden kierőszakolt határon túl is.

Ilyen Arany János. Hatása az évekkel majd még gyarapul, mert ő amellett, hogy hű fia korának, művében egyszersmind oly általános emberi, hogy a jövő századokra is szól. Kortársaink idővel elhalnak, nemzedék nemzedéket követ, hidaink megszakadnak, palotáink romba dőlnek, balsors elragadhatja, amit államférfiúi bölcsesség, kard, amit kard szerzett: a mulandóság e sok jelensége közt a Duna tán ismét medret cserél, erdők zúghatnak, ahol elébb tavak villogtak: *Arany megmarad, míg a magyar nyelv, mint Magyarország lángelme- és költészet ihlette kifejezője.*

ALFÖLDY JENŐ

Klasszikusunk, Arany János

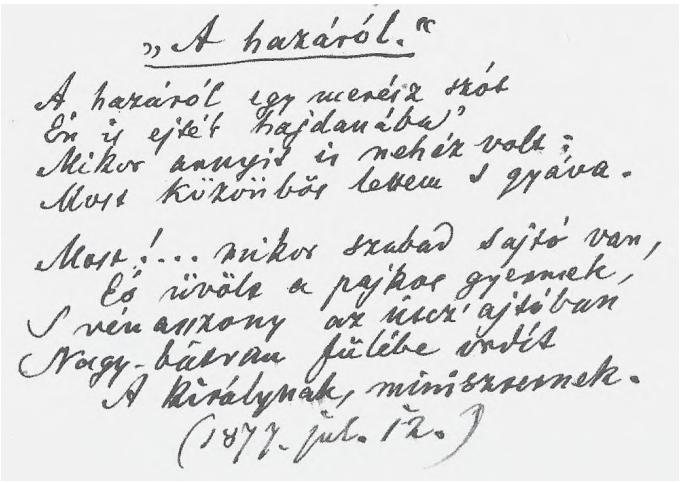
„A hazáról."

A hazáról egy nemzet szót
Ő így ejté hajdanában,
Mikor annyit is nehéz volt:
Most közönbör lebeg a gyáva.

Most!... mikor szabad sajtó van,
Ő üvölt a pajkos gyermek,
S nem arzony az ücsi ajtóban
Nagy-bátran fülébe üvölt
A Királynak, miniszternek.
(1877. jul. 12.)

Újraolvasva Arany János költői műveit, mai fővel is elgondolkozhatom azon a meggyőződésemen, amely gimnazistakorom óta szinte bevéződött a tudatomba: 19. századi irodalmunkban a „költő" fogalmának ő és vele együtt két kortársa, Vörösmarty és Petőfi felel meg legjobban – de a *klasszikus* fogalmával Arany János neve forrt össze bennem. Stílusban, értékben – és a nemzet önképének alakításában.

Kit is nevezünk a költészetben klasszikusnak? Egyéniséget, akinek eszmei, formálói és nyelvápolói vívmányai, értékőrző és újító erényei a korszellem változásai közepette sem szűnnek meg hatni. Művei magukban foglalják azt, amit elődei megteremtettek. Saját koruk szellemét nemcsak kifejezik, hanem alakítják is. Hatásukat felfedezzük az utókori költők műveiben. Arany nélkül nem képzelhető el Babits, Kosztolányi, Füst, Illyés, József Attila, Weöres, Csanádi, Juhász Ferenc, Nagy László és még több kiválóságunk művészete. Nemzeti öntudatunk összetevői közt Arany Jánosnak kulcsszerepe van: az ösztönösséget és a történelmi önbírálatot is magában foglaló, mély tudatossága, önirónián sem nélkülöző humora, bölcsessége példaképünk marad. Számos hősében – például az egymást kiegészítő Lajos királyban és Toldiban – éppúgy, mint az őt nagy versekre ihlető Széchenyiben és Petőfiben – megalkotta a nemzeti jellem nagy ívű ideálképét. Tökéletességhez közel álló nyelvezete a nyelvtudomány kincsestára.

De nem csak a tudósoké ő: szándéka szerint a népé és a nemzeté. Számos verse, szállóigéje közszájon forog. Archaizmusait is természetesnek érezzük, mert a régiesség patinája őt nem az avíttasság, hanem a romolhatatlanság képzetkörébe vonja. Gondolatainak erkölcsi ereje van, s az *igazság* síkján találkozik az etikával és a filozófia más ágaival, például a mélyen átélt természetfilozófiával. Még fiatal költő, amikor a világosi katasztrófa utáni évben megírja *Gondolatok a béke-kongresszus felől* című, bölcseleti költeményét. Az emberiség rossz útra vezető hajlamainak történelmi távlatú bemutatása és kritikája ez, sztoikus szellemű, Káinig visszatekintő tanulsága emberi nemünk és nemzetünk sorsának. A nagy lélegzetű vers jellemző részlete: *„Ó a világ története / Szomoru egy tanulmány! / Mint buborék tünik fel ott / Nép, nép után kimulván; / Jaj annak, mely már tündökölt! / Annak közelg halála, / Elsimul a víz tükre és / Új hab tolul reája."* Hasonló nagy filozófiai verse a testről és a lélekről a *Honnan és hová?* című (1877). Hogyne lett volna legjobb értője és stílusbeli tanácsadója Madáchnak a *Tragédia* írásakor! Szerb Antallal mégis egyetérthetünk, amikor kifejti, hogy Arany minden okosságával együtt sem filozófusa a költészetnek. Ezt úgy értem, hogy nem „spekulatív" alkat. A természetes észjárás bölcs irányítója, s a láttatással, hőseinek viselkedésével győz meg igazáról. Szemlélődik és eltűnődik a jelenségeken, de nem törekszik az élettől elszakított általánosításokra. *„Puszta elvont ideállal / Inkább nem is dallanék"* – írja a *Kozmopolita költészet*ben (1877).

Rá is érvényes, hogy némi kockázattal jár, ha valakit klasszikusként kezelnek. A Fülep Lajos által megbélyegzőnek tartott „akadémiai" – vagyis az intézményesen kanonizált – tekintély a „nagyság" átkával egyenlő (Weöres szerint is). Erről nem az alkotó, hanem az őt bebalzsamozó irodalmi szakma tehet. Az Arany által ironikus éllel „méltóságok"-nak nevezett rangos, akadémiai „kis nagy" emberek megdermesztik a közízlést. Ez nem mehet végbe büntetlenül. Dacreakciót kelt, s elkezdődik a vélt „bálvány" megingatása, összefirkálása. Ifjú vitapartnerét, Reviczky Gyulát olykor védelmükbe veszik: egy „világköltő" mellett Arany *csak* nemzeti klasszikus. Ezzel az állítással nem vitatkozhatunk: a *lefordíthatóság* körül fordul meg. Petőfit, a *világszabadság* költőjét, igaz, jobban ismerik. De *életművével* éppúgy nem tudnak kezdeni külföldön, mint Aranyéval. (A walesiek most jöttek rá, hogy micsoda nagy mű *A walesi bárdok*. De szempontjuk mi más lehet, mint az egyébként indokolt nemzeti elfogultság?)

Témabeli oka is lehet az Arannyal szembeni ellenkezésnek. Keveset írt a szerelemről, a nyílt erotika pedig majdhogynem hiányzik műveiből. Látszólag. Vas István egy terjedelmes rádióriportban foglalkozott ezzel a kérdéssel. Bőséggel idézte fel kedvencétől az ennek ellentmondó példákat a *Vörös Rébék*től a *Toldi szerelmé*ig. Igaz: a korán nősülő, szemérmes természetű Arany már Petőfinek megírta levelében, amikor a szerelmi líra népszerű művelője rákérdezett e tárgyra: *„Nem megy nekem a lyra, az ömlengések kora elmúlt tőlem, vén vagyok"* – írta gyúlékonyabb lelkületű barátjának harmincévesen a családos költő. De aztán sok mindennel cáfolta, hogy nem foglalkoztatja őt a másik nemhez fűződő vonzalom. Epikájának

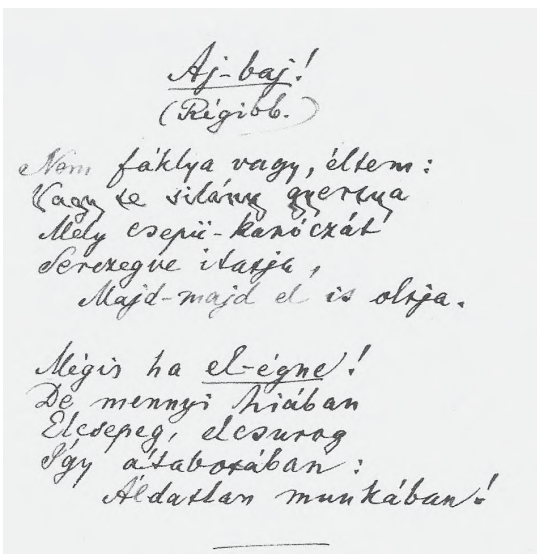
Aj-baj!
(Régiből.)

Nem fáklya vagy, éltem:
Vagy te világa gyertya
Mely csepü-könnyekkel
Sírezegve világít,
Majd-majd el is olvad.

Mégis ha el-égne!
De mennyi hiában
Elcsepeg, elcsurog
Így a táborában:
Áldatlan munkában!

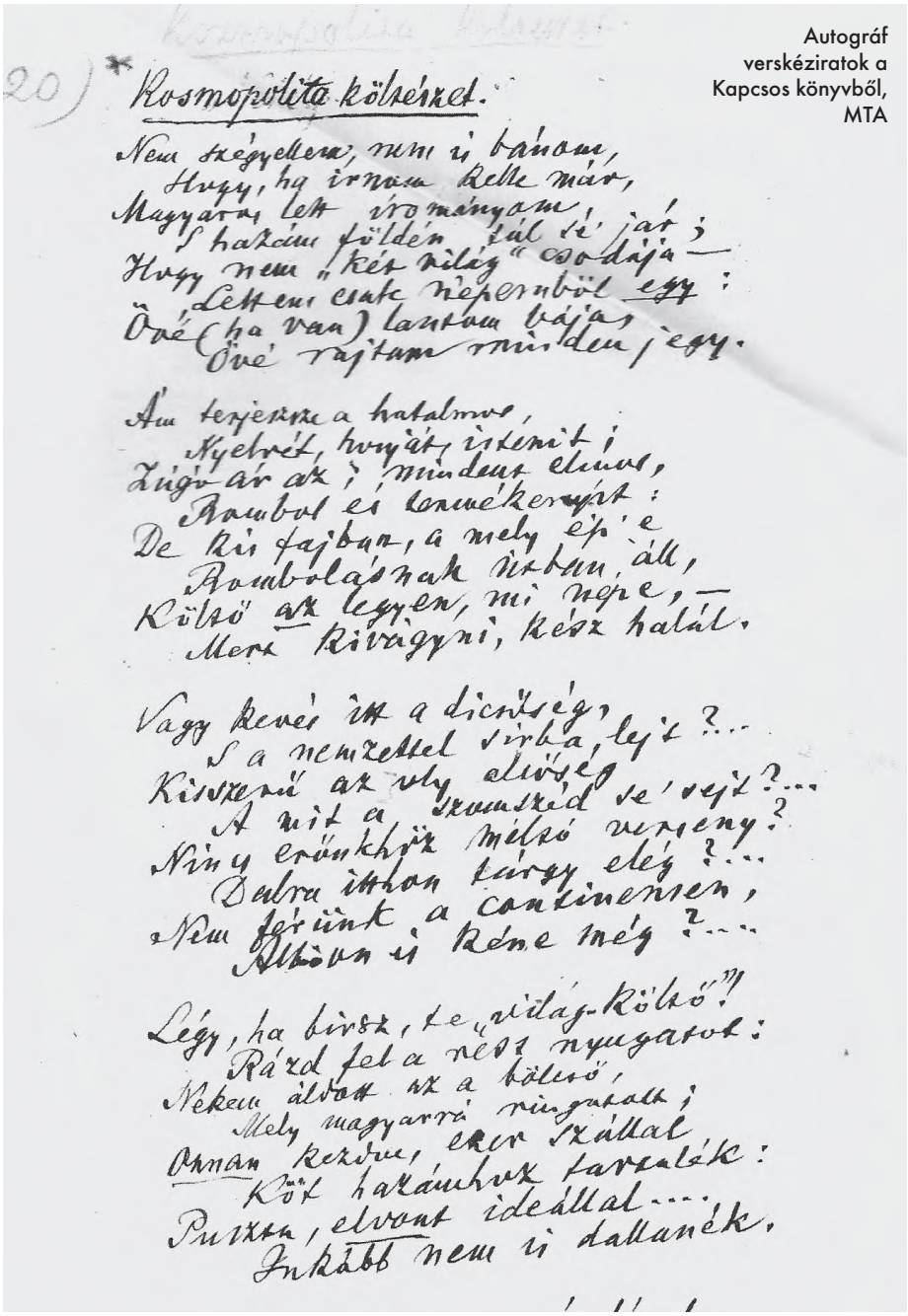

Autográf verskéziratok a Kapcsos könyvből, MTA

jelentős része a szerelem körül forog – igaz, a boldogság többnyire csak álma hőseinek, ritkán beteljesedése. Tisztelte az anyákat, özvegyeket és viruló hajadonokat egyaránt. Utóbbiakat féltette a boldogtalanság különféle formáitól, a vállalt kolostori önsanyargatástól és az apa döntéséből kötelezővé tett házasságtól. (Példa a *Toldi szerelmé*nek Rozgonyi Piroskája.) Az első látásra fellobbanó szerelmi vágyakozás a *Toldi szerelmé*ben elképzelhetetlen személyes tapasztalatok nélkül. Egyik legolvasmányosabban és legszebben megírt elbeszélő költeményében, a *Murány ostromá*ban a várát egy Zrínyi Ilona harciasságával védő Szécsi Mária és az ostromló Veselényi Ferenc viszonya izzik a nagy érzelmektől. Amíg a férfi nem látta ellenfelét, csellel, fondorlattal próbálja elfoglalni a várat, de találkozásuk után az érzelmek visszájukra fordulnak a kardos özvegy és a vár helyett immár a hölgy szívét ostromló férfi között. Van valami ebben a műben Shakespeare *A makrancos nő*jéből; Aranytól sem állt messze a komikus meseszövés. A későbbi, nagy Shakespeare-fordító mintha saját hajlamaira, köztük furfangosságára is ráismert volna a nagy kedvvel tanulmányozott angol műveiben. Akárcsak az Euripidésszel kajánkodó Arisztophanészben, akinek egész drámai hagyatékát magyarra ültette át. Megkockáztatom: Aranynak van olyan rövid elbeszélő költeménye, amelyről nem tudnám biztonsággal megmondani, menynyiben tragikus ballada, s mennyiben paródia (*Tetemrehívás)*. Úgy érzem, a kacér lány vétke meg sem közelíti következményének súlyát, inkább az önmagával végző fiú lesz lehangolón szánalmas. E kései mű nem annyira *Ágnes asszony* megőrülésére vagy a *Vörös Rébék* Terájának végzetére emlékeztet engem, hanem a paródiák Arany Jánosára. Vannak „paródia” alcímmel vagy megjegyzéssel írt versei (most ne szatírikus epikájára, az *Elveszett alkotmány-ra* vagy *A nagyidai cigányok*ra gondoljunk), közülük a divatokat majmoló költőknek szóló versére, *Az új magyar költő – paródia* címűre utalok, mint tipikus példára.

A szatirikus *Nagyidai cigányok* vajdája az egy napra elég eleséget és bort a mulatozni vágyó cigányok közprédájára bocsátja. Csóri vajda összeszűri a levet komaasszonyával, Dundival, míg annak férje más nővel mulat: *„Vajda is megpihent tetején egy zsáknak, / Helyet engedvén a szép fiatalságnak. / Lőn már a vigasság közös, általános, / Kedvök semmi részben nem vala hiányos”*. Finom a célzás, de a sikamlósság szépen el van benne helyezve.

Szeretett játszani a szavakkal, élt a helyzetkomikummal. Szívesen játszotta ki hőseiben a csalafintaság és a rászedhetőség ellentétét. Kisebb elbeszélő költeményeiből *(A bajusz, A fülemile, Jóka ördöge* stb.) csakúgy, mint számos epigrammájából *(Álom és vágy; Cynismus; Poéta és politikus),* maximáiból *(Emlékül, ismerni akarónak),* nyelvművelői gúnyirataiból *(Grammatika versben)* és költészettani eszmefuttatásaiból (a két Vojtina-levél, a Kemény Zsigmondhoz írt episztola és még jó néhány kisebb verse) könyvnyi válogatást állíthatnánk össze. A búskomorságra hajlamos költő értett ahhoz, hogy epigrammáiban és egyes episztoláiban miként adagolja a hódolatot, a baráti csipkelődést és a vitriolos gúnyt. Célzásai mesteriek: a kipontozott szavakkal félre nem érthetően szurkálta ellenfeleit, olyanokat, mint a császári zsarnokságot lassan „puhuló diktatúrára” váltó Bach-korszak utáni helytartó, a „Schmerling-provizórium” névadója *(Szerkesztői levél)*. Így sugallja egy félig lenyelt rímmel, kire gondol: „Csupa boldogságban elring / (…) lejegyzi Ritter von Sch…”

Mindemellett jogosan él a köztudatban mint komoly és tiszteletre méltó, életkoránál kezdettől öregebbnek vélhető bölcs. Nevezték „fájvirág”-nak is, aki – Adyval mondva – „elvérzik egy gondolaton”. A *Mondacsok I–II* és az *Akadémiai papírszeletek* miniatűrjeinek egy részét is említhettem volna humoreszkjei közt, de ezek iróniájában, úgy érzem, túlteng a fájdalom. Terhesnek érzi ünneplését, szégyelli érdemrendjeit és sokszorosan megérdemelt akadémiai rangját, amely *„éget, mint a Nessus vére”*, ahogy *Epilógus*ában írta. Alaphangulatának a Babits emlegette *ataraxiá*t – az egykedvű belenyugvást – érezzük. Nem csupán az állandó betegeskedés, a világosi összeomlás vagy Petőfi visszasóvárgott emléke hozta felszínre e legfeltűnőbb jellemi sajátosságát, hanem az alkat. Harmincnégy évesen írta meg egyik legszomorúbb elégiáját, a *Letészem a lantot*. Éppen ekkoriban megélénkülő termékenysége a bizonyság, amelyet számos értékelője emleget: történelmünk egyik legszomorúbb korszaka nemhogy elnémította volna, termékenyítőn hatott munkájára, mert ez felelt meg veleszületett kedélyének. Tudjuk: remek tanár volt nagykőrösi éveiben. Mint később Németh László Hódmezővásárhelyen, ő is

egyik legmunkásabb időszakát élte meg „száműzetésében”. Ott jobban érezte magát, mint a német szótól hangos pesti élet forgatagában és az Akadémia palotájában ülésező, fennkölt *„tudákosok”* között. Külön megdolgozott érte, hogy reá ne így tekintsenek. Holtáig a harmadik rendben képzelte el önmagát azokkal a közemberekkel együtt, akiket mint lelki rokonait örökített meg. Az öreg pincért, a „kertész urat”, a hírlapkihordót, a pesti vásárba felszekerező falusiakat, az agg színészt, a tamburás öregurat és hasonlókat. A pesti liget satnya természeti maradványát rosszkedvűn szemlélte, s romló szemét a keleti távlatban homályló szülőföldjén pihentette *(Ének a pesti ligetről,* 1977). Vezető értelmiségi létére élete végéig *vidéki ember* maradt.

Rendszerint kellett neki valami kívülről jövő taszítás vagy biztatás épp a legnagyobb tetteihez. Amikor a Kisfaludy Társaság a negyvenes évek közepén meghirdette pályázatát egy *népi* mondai hőst bemutató „költői beszély” megírására, Arany több okból választotta a szájhagyomány szerint Nagy Lajos korában élő vitéz történetét. Toldi Arany falujában, Szalontán született. Földbirtokos apja éppúgy a király vitéze volt, mint amilyenné Miklós szeretett volna lenni már gyermekként. A kisebb fiú a bátyjától kapott megalázás és rágalom miatt Budára menekül szülőházából. Kivételes ereje és harci tudása révén a haza becsületéért folytatott lovagi torna bajnoka és a király testőre lesz. Álma beteljesedik, mint a népmesei parasztgyereké: Lajos király döntésére pórfiúból *ismét* nemessé lesz. Ám a nemesi cím csak mellékesen szállt rá e rang örökölhetősége miatt – *a maga érdeméből* harcolta ki szellemi-erkölcsi értelemben. Ha született parasztgyerek lett volna, hősi tettével akkor is elnyerte volna előkelő rangját, akárcsak a költő, a nemességétől ugyancsak megfosztott Arany család sarja.

Nyilvánvaló a tudatos párhuzam Toldi Miklós vitézi és Arany János költői sikere között. Saját vágyát váltotta valóra a mondai hős történetével. A reformkor csúcsához közeledő kor is kedvezett a kisebbrendűségi érzéseivel küszködő költőnek. A személyesen még nem ismert Petőfi *János vitéz*e mutatott neki példát arra, hogy a műköltészetben *népi hőst* szerepeltessen, s a romantika sallangjai nélkül, természetesen is ékes magyar nyelven hozzon létre újszerű értéket. Maga a Kisfaludy Társaság pályázati kiírása is bátorító volt: az ötlet nem is foganhatott volna meg a kiírók agyában, ha nem a reformkor előrehaladott éveiben vagyunk. Az évszázad elején elmaradott ország művelődésében sok minden történt már, ami a magában alig-alig bízó Aranyt előrelendítette az írásban. Értelmiségünk nagy számban részt vett a Kazinczytól kiindult, országos mozgalommá vált nyelvújításban. A nemzet nemrég jutott múzeumhoz, könyvtárhoz és színházhoz, ahol magyar drámákat is játszottak. A reformországgyűléseken új hangok szólaltak meg. Kölcsey Ferenc intézményesen fel akarta számolni a jobbágyságot, a hűbéri társadalom szégyenteljes örökségét. A felvilágosodás és az Európában terjedő demokratikus szellem akkor is éreztette hatását hazánkban, ha függetlensége Ausztriától egyelőre nehezen elképzelhető vágykép volt. A valóban *nemes* lelkű főurak, Széchenyi, Wesselényi, Eötvös és mások az ipar, a közlekedés, a kereskedelem, az oktatás és a „faji” egyenjogúság magasra emelésétől remélték az ország gyarmatosításának végét. A sajtóban bátran szólalt meg az egész nemzet érdekében a demokratikus húrokat pengető, függetlenségért kiálló Kossuth és a többi, reformszellemben polgárosodott, értelmiségivé előrelépett kisnemes, majd a Petőfihez hasonlóan plebejusi fiatalok köre.

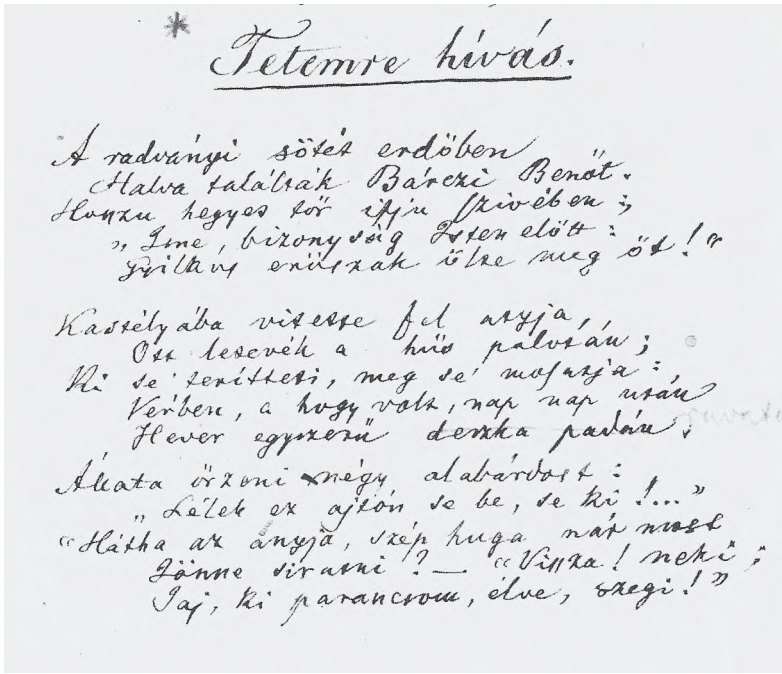
Tetemre hívás.

A radványi sötét erdőben
Halva találták Bárczi Benőt.
Hunyni hagyá fő ifjú szívében;
„Ime, bizonyság Isten előtt:
Gyilkúv erőszak ölte meg őt!”

Kastélyába visszatér fel urfia,
Ott leveszik a hűs pálváin;
Ki se' tetéssi, meg se' mosassa:
Vérben, a hogy volt, nap nap után
Hever egyszerű deszka padon.

Állata őrzni négy alabárdost:
„Lélek ez ajtón se be, se ki!...”
„Hátha az ángyja, szép huga már most
Jönne siratni?— „Vissza! neki;
Jaj, ki parancsom, élve, ezegi!”

Arany közvetlenül nem politizált, de a kor szellemét kiérezte a levegőből. Érezte és óhajtotta, hogy a köznépnek is szerepet kell adni a nemzet felemelkedéséhez. Petőfi politikai lírájával és a *Toldi*val emelkedik magasra, nemzetalkotó elemmé irodalmunkban a köznép. Kettőjük között a radikalizmusban nagy a különbség, de ezért semmiféle vita vagy nézeteltérés nem található 1847 elejétől 1849 közepéig tartó levélváltásukból vagy egymáshoz írt verseikből. A „politikai költemény” mégsem egészen idegen tőle: a *Plevná*ban (1877) kajánul gondol az orosz–török háborúra: „Ki zsarnok volt s Európa réme, most *ezt* nagy rémtől menti meg.”

Arany a Toldi-trilógia igen rokonszenves alakjaként mutatja be I. Lajost. Ő a művelt, nemzetét naggyá tevő, *európai magyar.* Közbevetve: szabadságunk ellenségét, az osztrák császárt bősz zsarnokként írta meg áttételesen. Remekművét, *A walesi bárdok*at (1857) évekig rejtegette óangol balladának álcázva. Költői bátorsága családapai óvatossággal párosult. Az alkalom pedig ekkor is pályázat volt: a hazánkba látogató Ferenc József köszöntésére írták ki.

Nemzetmegtartó klasszikusunk nézeteinek tömör foglalata az a párbeszéd, amely a *Toldi estéjé*ben a vitéz halálos ágyánál hangzik el Miklós és Lajos király között az ősi erények őrzéséről és a nyugati műveltség sürgető meghonosításáról. Mondataiknak nem szűnő időszerűségük van. A költő kortársi értékelői Aranyt Petőfivel egyetemben a *népnemzeti irányzat* vezéralakjának nevezték. Ennél többet fejez ki, hogy a nagy király, Anjou Lajos a nemzeti érdekkel harmonizáló *európaiságot* is képviseli. Két nagy gondolat talál egymásra a kiengesztelődés pillanatában. Arany több mint népnemzeti költő: magyar európai. Jelképesen *Az örök zsidó*nak is nevezte magát, kifejezvén lelki mélységből táplálkozó demokratizmusát.

A népiesség a negyvenes évekig csak stílusdivat volt, kellő társadalmi tartalom híjával. A népies dalban, mesében eleinte a legjobb költők is csak a felszínt látták meg (eltekintve olyan kivételektől, mint Fazekas *Lúdas Matyi*ja). A nép- és a műköltészet között mégis volt átjárás. A nemesi otthonokban is parasztdajkák ringatták álomba dalaikkal az úri csemetéket, s olyan népmesékkel kápráztatták el őket, amelyeknek boldog kimeneteléről a nagyurak ivadékai is csak álmodhattak. Igaz, önzetlenség nem sok volt a nemességben az igát vonó köznép iránt. De a haza ennek is, annak is hazája, s nyelvük is közös volt (bár ezt a „pórnép” többnyire hívebben őrizte urainál és latinul miséző papjainál), s történelmük is egy volt minden fájdalmával és ritka dicsőségével. Arany János a nemzeti összetartozást szolgálja, de érzelmeinek első számú tárgya a nép, stílusában pedig a népnyelv, a népi monda és a népi hős a legfontosabb ihlető. De a jobbára nemesi irányítással felébredt irodalmi életben már a nyelvújító mozgalomban is észrevevődött a paraszti műveltségben levő természetesség igénye. A rokokó ízlés csak Csokonai parasztosságával és vagabundságával vált élvezhetővé. A romantika, illetve a biedermeier fő művei is parasztos motívumaikkal váltak remekké Vörösmarty *Csongor és Tündé*jében, majd Petőfi *János vitéz*ében, politikai verseiben, dalaiban és Arany életművének nagyobbik felében.

Klasszikusunk életművének egyik érdekessége, hogy előbb lett nagy elbeszélő, mint lírikus. Utóbbivá a szabadságharc bukása, gyász

és szomorúság, keserű önbírálat tette. Keserű iróniáját önmaga és nemzete ellen fordította *(Nagyidai cigányok)*. A „népnemzeti” fogalmába bele kell értenünk: ő nemzetünk egyik legnagyobb önkritikusa. Ez nála összefér a konstruktivitással: Széchenyit búcsúztató, nagy ódája a nemzet első számú építkezőjének szól.

Arany a magyar nyelv legbiztosabb kezelője, a formák (például az ő művéről elnevezett „Toldi-vers”) kiemelkedő művésze. A szimultán verselés páratlan nagymestere, különösen legnagyobb terjedelmű költeményeiben, a *Toldi szerelmé*ben és a *Buda halálá*ban, de másutt is. Verselése, beszédritmusa és mondatszerkesztése időmértékes és kevert ritmusú műveiben is tökéletesen megfelel a természetes lélegzetvételnek, a „magyaros tagolásnak”. Nagyszerűen bánik a koriambusokkal élénkített ütemhangsúlyos tizenkettessel vagy a stanzával. Az „aranymetszésű” versszak, kép és gondolat a közlés megváltoztathatatlanságát sugallja.

Közhelyszerűen emlegeti az irodalomtörténet Arany János „fájvirág” voltát. Minden közhely – ha képes volt elterjedni – valóságos tényezőre utal. A „fájvirág”, szemléletessége révén, helytálló. Ám nem érezteti eléggé a költő bonyolult egyéniségének egyik fontos elemét. Stílusának egyik jellemzője a robusztus erő az érzékeltetésben. Másik az érzelmeket nem kimondó, hanem az olvasóban felkeltő tárgyilagosság, amellyel a tragédiákat, a jelentős hősök esendőségeit is érzékelteti. A modern regényírás nélkülözhetetlen sajátossága ez, a közvetett érzelemkifejezés, a tárgyiasság korai, előremutató megnyilvánulása.

Barta János, a költő egyik avatott méltatója szerint bár az irodalomtörténet feltárta e költészet számos tulajdonságát, alapjában véve elmaradt az eszmeiség megértésében. A romantikus irodalomszemlélet hidegségnek tartotta objektív mivoltát, s nemegyszer összetévesztette parodizáló jellegét az írói részvét elmaradásával. A történelmi múltból merítő epikájáért Aranyt gondos feladatteljesítőnek minősítették

Zichy Mihály rajza a Rákócziné című balladához

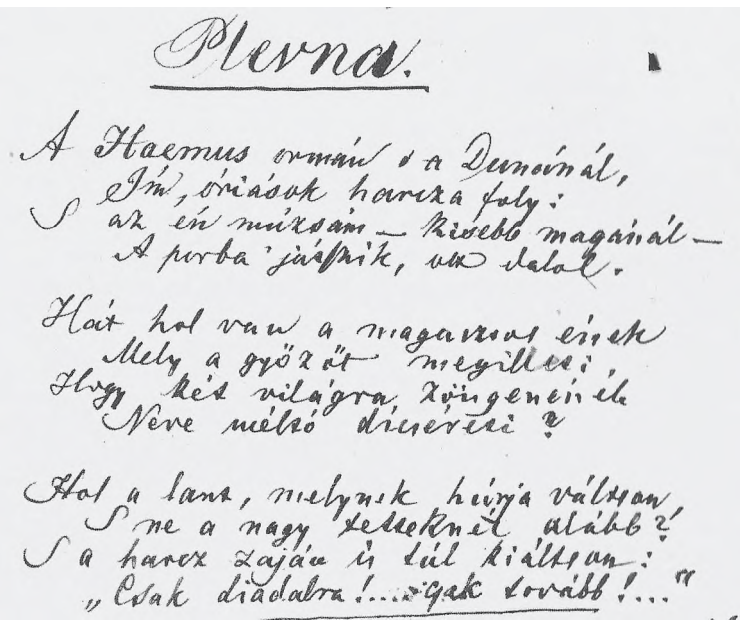

Plevna.

A Haemus ormán s a Dunánál,
Ím, ötvások harcza folyt:
az én mixsám – kivebb magánál –
A porba' járkál, ura halál.

Hát hol van a magyarnak ének
Mely a győzőt megillesse,
Hogy kés világra ivadékai
Neve méltó dicsérjen ?

Hol a lant, melynek húrja váltsan
S ne a nagy tettnél alább?
S a harcz zaját is túl kiáltsan:
„Csak diadalra!... csak tovább!...”

sokan, itt-ott még a fontos pszichológiai jellegre érzékeny Szerb Antal is – talán a Vörösmarty romantikus elbeszélő költészetét és hazafias reformkori líráját a *nemzeti kötelesség* teljesítésének nevező Babits hatására. A nemzeti eposz hiányát pótolni akaró hazafias felbuzdulás és a historizálás mégsem meggyőző érv a népi műeposzt megvalósító *Toldi*val és a legjobb Arany-balladákkal szemben, noha stílustörténeti szempontból az eposz is és a ballada is anakronisztikus műfajnak minősül a 19. század közepén és azon túl. De nálunk ez a kor még a nemzetté válás, majd a nemzeti ellenállás kora, s Arany népi hőst formáló epopeiája éppúgy vitathatatlan érték, mint *A walesi bárdok,* a *Szondi két apródja* vagy a polgárosodás árnyoldalát láttató *Hídavatás*. Ilyeneket nem írhat egy „fájvirág”. Illik viszont ez a metafora Arany ifjúkorától az utolsó évéig írt számos elégiájára, vallomásos versére *(A dalnok búja,* 1851-től a *Sejtelem*, 1882-ig), köztük a melankolikus, de a panaszon túlemelkedő vallomástételre *(Epilógus)*. Illik a más személybe rejtett önjellemzéseire is *(Koldus-ének; Tamburás öregúr; Öreg pincér; Hírlap-áruló)*, egészen a humorba fojtott öntravesztiáig *(Mi vagyok én?)*. Lelkialkatának legárulkodóbb megnyilvánulását az *Álom – való* című romantikus versében találtam meg. Az 1848 végéről való mű a háború, a halál és a reménytelenség rémálma. Íme vallomása: „De midőn a remény oly igen tünékeny, / A kétségbeesés az én reménységem.” Pedig még több mint fél évre vagyunk Világostól. Önismeretének ez a korai jelzése magyarázza meg: bármint bizonygatta Petőfinek, hogy alkalmatlan a lírára, jottányival sem kevesebb a lélek lírikusának, mint epikusnak. A hervadhatatlan „fájvirág” éppoly kedves nekem, mint az, aki ércbe öntötte, kőbe faragta elbeszéléseinek hőseit, akik népükért, nemzetükért harcolva Európáért is hullatták vérüket, hogy e tágabb közösségnek is méltó részeivé váljanak.

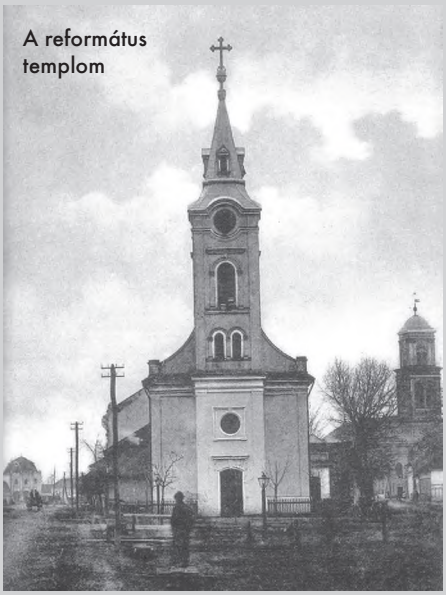

A református templom

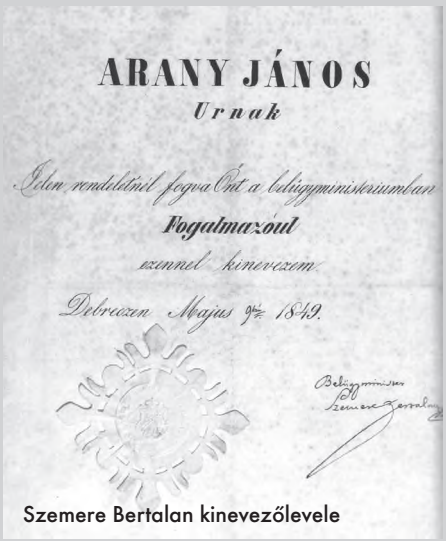

ARANY JÁNOS
Urnak

Isten rendeléséből fogva Ő Ct a belügyministeriumban
Fogalmazóul
szennel kinevezem
Debreczen Majus 9ẽ 1849.

Szemere Bertalan kinevezőlevele

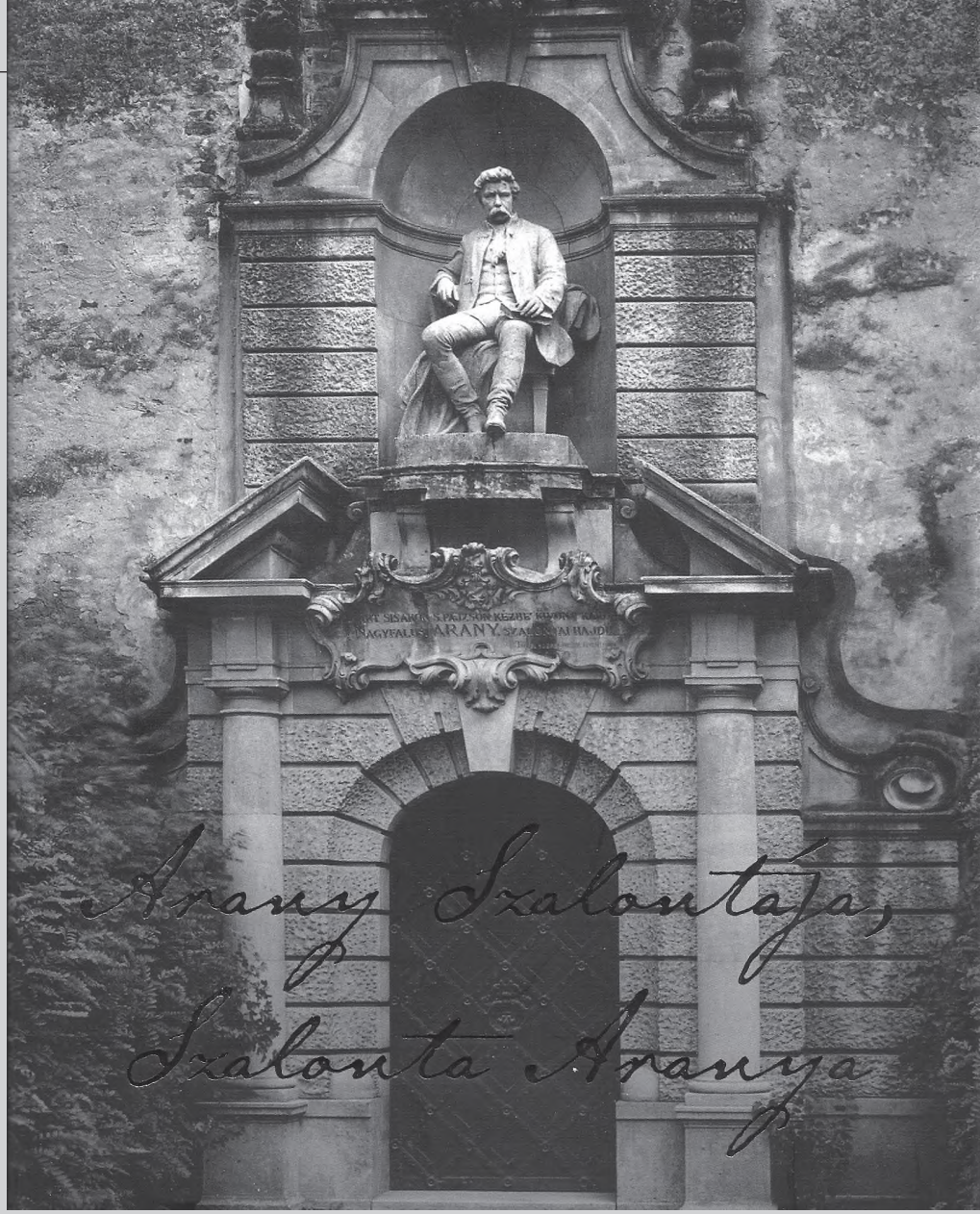

AZ ARANY JÁNOS-EMLÉKÉV NYITÁNYA NAGYSZALONTÁN

A nagyszalontai ünnepségek 2017. március 2-án református istentisztelettel kezdődtek. Az MTA Irodalomtudományi Intézete által ez alkalomra szervezett tudományos ülésszakot a Városháza nagytermében tartották, ahol *Török László*, Nagyszalonta polgármestere fogadta, és *Csűry István*, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke köszöntötte a házigazdák nevében a vendégeket. Az emlékévet ünnepi beszédével *Áder János*, Magyarország köztársasági elnöke nyitotta meg.

Az előadásokat követően délután *Jankovics Marcell*, a Magyar Művészeti Akadémia alelnöke mutatta be az *Arany Szalontája, Szalonta Aranya* című, Méry Ratio gondozásában megjelent gyönyörű kötetet, amelyet szerzőként *Dánielisz Endre* szalontai irodalomtörténész, pedagógus, *Faggyas Sándor*, a Magyar Hírlap szerkesztője és *Patócs Júlia*, az Arany János Művelődési Egyesület elnöke jegyeznek. A szoborparkban ezután ünnepi műsor és koszorúzás következett, majd a résztvevők gyertyás menettel tisztelegtek Arany János szülőhelye előtt. Este pedig a nagyváradi Szigligeti Színház *Honnan és hová?* című előadását hallgatták meg a Zilahy Lajos Művelődési Házban.

Arany szülőháza

ÁDER JÁNOS

Nem karddal és harci kürttel – de szent aggodalommal

(A köztársasági elnök 2017. március 2-án Nagyszalontán elmondott beszéde az Arany János-emlékévet megnyitó tudományos konferencián.)

Amikor Arany Jánost 1867-ben felterjesztették a Szent István rendre, nemcsak ő maga tiltakozott az uralkodó döntése ellen, de egy főrend is panaszt tett Andrássy Gyula miniszterelnöknél, mondván, ez a jeles kitüntetés addig csak igen magas rangúaknak járt. Az anekdota szerint Andrássy egy kérdéssel válaszolt: „Meg tudná mondani excellenciád, ki volt Raffaello korában a külügyminiszter?" E világi halhatatlanságra csak alkotó ember képes. Aki műveiben, halála után is velünk marad. Velünk marad, mert maradandót hozott létre: hidat, verset, újító szerkezetet, szobrot, tudományos tételt, regényt, békét és szabadságot. Ha így élt, akár földesúr volt, vagy földműves szülők gyermeke, államtitkár, vagy költő – nem rangokban hordozott, de valódi méltósága volt. Kiérdemli, hogy emlékezzünk rá.

1817 márciusa és 1882 októbere között Magyarországon összesűrűsödött a történelmi idő. Bátor hangjukat hallató, újító szellemű, áldozatra képes hazafiak döntöttek úgy, hogy kezükbe veszik a haza sorsát. Amikor Arany János megszületik – 1817-ben –, esztendők óta csak a napóleoni háborúk súlyos következményeiről tárgyal az Országgyűlés. Mikor négyévesen a hamuba írt betűk révén megtanul olvasni, majd elkezdi az iskolát, az újraindult diétán Széchenyi István magyar tudós társaságot alapít. Ifjúkora idején a reformországgyűlések parázs vitái zajlanak örökváltságról, közteherviselésről.

Mire felnőtté válik, a haza és haladás programja új pályára igyekszik állítani Magyarországot. Egy nemzet próbál megszabadulni a rendi feudalizmus lehúzó súlyától, és megtalálni az utat a polgári Magyarország felé. Mire Arany János, nagyszalontai jegyzőként, pályázatra küldi első műveit, Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos már megjárta a börtönt. Mire a Toldi sikere ismertté teszi nevét, Petőfi már népszerű, ifjú költőzseni. Mire barátságuk Petőfivel kiteljesedhetne, kitör a forradalom, jön a szabadságharc. Petőfi és a haza igazságos ügye egyaránt odalesz. Arany János megéli a Világos és Arad utáni élet kínzó fájdalmát, a fagyott várakozást, a Bach-korszak passzív némaságát. Majd az Akadémián bekapcsolódik a kiegyezés előtti beszélgetésekbe. Hallgat és vár, egyszerre kétkedik és remél.

Sok csapással terhelt élete utolsó tizenöt esztendejében még figyelemmel kísérheti, hogy mire jut az ország az új közjogi alapokra helyezett monarchiában. Lám, hova jutott Magyarország e termékeny, mozgalmas és igen zsúfolt két emberöltő alatt! Számunkra azonban e *hatvanöt* esztendőnek legalább ilyen fontos öröksége egy csöndes, szerény ember élete.

Ifjú látogatók a szalontai múzeumban

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Arany János kerülte a nyilvánosságot, óvatos aggodalommal tekintett a kéretlen népszerűségre. Alkotó életével, visszahúzódó alkatával azonban mégis részesévé vált a 19. század legnagyobb vállalkozásának: a magyar nemzet újraalapításának. Társa, ihletője, barátja, hátországa volt mindazoknak, akik új hazát akartak teremteni Petőfi szavaival: „Egy új hazát, mely szebb a réginél." Ez az új haza azonban éppúgy épült a csöndes, hűséges, igaz szóból, mint a hangos tiltakozásból. Éppúgy épült az erkölcsös munka lassú eredményeiből, mint a tömör és sürgető jelszavakból. Éppúgy épült Arany János költészetéből, mint a szabadság, a közteherviselés eszményéből, vagy az iparosodás, a tulajdon, a fejlődés mindennapi valóságából. Kosztolányi Dezső írja Aranyról: „Nem volt vátesz, csakugyan. Idegenkedett a szólamoktól. Nem adott tanácsokat az emberiség sürgős és végleges megmentésére." Mégis − tehetjük mi hozzá −, ma Arannyal mérjük és számoljuk azt az időt, amikor a magyar név és a magyar nyelv új becsületet szerzett magának. Még a hazaszeretetben is annyira szemérmes volt, hogy régmúlt korok hőseivel mondatta el, mit jelent tartozni valahova, vagy meghalni egy eszméért.

Otthonosabban mozgott a verseivel életre keltett világban, mint magában a valódi élet-

ben. Sem a tömeg éljenzése, sem a rosszindulatúak megjegyzései nem érintették meg: (ahogy ő mondta) *„belső önállását”* védte minden erejével. Annál inkább zaklatta folyton háborgó lelkiismerete. Többet vívódott, mint amennyit elégedett volt magával. S bár sok keserűség érte, gyakran csomagolta a fájdalmat iróniába, lágyító szellemességbe.

Születésének 200. évfordulóján joggal tesszük fel a kérdést: ismerjük-e Arany Jánost igazán? Vagy csak iskolai tanulmányaink kötelező tételeit tudjuk felmondani? Egy nemzeti mítoszt tisztelünk-e benne, vagy értjük igényességét, bizonytalanságát, lelkének indulatait? Engedtük-e már közel magunkhoz szellemét? Ízlelgettük-e mondatait? Csodáltuk-e szóképeit?

Milyennek látjuk Arany Jánost? Őt, aki sorra vállalta azokat a feladatokat is, amelyeket tehetsége sokszorosan meghaladott. Aki a napi tíz órákat igénylő hivatali munkái mellett írt és fordított, de mindenekelőtt családjának élt. Aki teljes magányban, könyvekből tanult meg angolul – de úgy, hogy Hamlet még évszázadokig az ő szavaival fogja kérdezni tőlünk, magyaroktól: *„Akkor nemesb-e a lélek, ha tűri / Balsorsa minden nyűgét s nyilait.”* Aki a döblingi csendet megtörő Széchenyitől kapott erőt, hogy bátran leírja: *„Király, te tetted ezt!”*. Aki valósággal belebetegedett abba, hogy nem utasíthatja vissza az uralkodó kegyes ajándékát. Aki, bár szívével kétkedett, eszével támogatta a kiegyezést. És aki az akadémiai üléseken unalmában Jókaival tréfálkozó cédulákon levelezett. Akit Eötvös azzal védett mások előtt, hogy társaságkerülő ember, de mogorva csöndessége mögött talpig becsületes. Aki szeretett leánya halálát súlyos költői csönddel gyászolta éveken át, s csak annyit tudott papírra vetni, amikor újra és újra az írással próbálkozott: *„Nagyon fáj! nem megy.”* Akit betegsége és bánata másoknál gyorsabban öregített.

Arany Jánost hatalmas tömeg kísérte utolsó útjára. Oly nagy, amelytől bizonyosan

Hora Coriolan festménye: Arany írni tanul

irtózott volna. Deák Ferenc halála óta magyar sírt ekkora sokaság nem állt körbe. Legtöbben a népszerű, népies epikai hősköltemények és lírai balladák zseniális költőjét gyászolták benne. A lenyűgöző tárgyi tudású és páratlan szókincsű poétát. Az erkölcsös, szelíd embert, a *Kapcsos könyv* melankolikus alkatú, fanyar verselőjét csak kevesen. Erről az oldaláról nem sokan ismerték. Utolsó útja még a temetőbe, de onnan már az öröklétbe, a nemzet emlékezetébe vezetett. Mily pontosan fogalmazta meg ezt is: *„Nem hal meg az, ki milliókra költi Dús élte kincsét, ámbár napja múl;”*

Igen, Arany János ma is velünk, hatása bennünk van. Emberöltőkre a magyar irodalom mércéjévé vált. Szállóigévé lettek sorai. Nélküle szegényebbek lennénk, szegényesebben tudnánk kifejezni magunkat édes anyanyelvünkön.

1893 óta szobra ott áll – pontosabban: ott ül – a Nemzeti Múzeum előtt. Mintha csak azt üzenné ezzel a testtartással, hogy az is részese lehet a heroikus küzdelmeknek, aki nem harcol az első sorban, csak ír – de maradandót. Hogy nemcsak karddal és harci kürttel lehet nemzetet szeretni, óvni és menteni, hanem szent aggodalommal is. Hogy a méltósággal, szerényen végzett munka ér annyit, mint a zajos siker: becsüljük hát az ősz bárdok énekét.

Mintha azt üzenné, hogy végzetesen elveszítünk valamit, ha már a tőmondatainkat is szilánkosra törjük. Hogy hétköznapi harcaink sokszor fület és lelket sértő hangjaira gyógyír a szép magyar vers. És hogy az emberi érzelmek zavarba ejtő sokfélesége megérdemli az igényes nyelvi kifejezést. Hogy van helye a *„gyöngéd szó”*-nak akkor is, ha mások *„a hont ordítva szeretik”*.

Arany Jánosnak nem kellett magaslatra állnia, sem nagyot kiáltania. Hangja ültő helyéből, az íróasztal mellől, a nagyszalontai házból, a nagykőrösi katedráról, a szerény akadémiai szobából, a Margitsziget fái alól is messzire hallatszott. S ha jól figyelünk, bizony hallatszik ma is.

A Múzeum körúton sétálva szobra csak röpke pillanatra tűnik elénk. Ha igazán látni akarjuk, arra időt kell szánnunk. Születésének 200. évfordulóján érdemes közelebb lépnünk hozzá. Mert közös jövőnk, a haza sorsa bizony nemcsak az anyagi jóléten, a gazdasági fejlődésen, a nemzeti összterméken, vagy látványos sikereinken múlik. Hanem azon is, hogy: megbecsüljük-e nagyjaink teljesítményét, emlékezünk-e rájuk és tanulunk-e tőlük? Megfogadjuk Arany János intését, hogy a *„Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, / Ember lenni mindég, minden körülményben”?*

Használjuk-e anyanyelvünk árnyalatait, gazdag szókincsét? Olvasunk, mondunk, hallgatunk-e verseket, Arany költeményeit? Halljuk-e Edward király fakó lovának lépteit, s megrendülünk-e a vértanúk dalán? Felismerjük-e Toldi alakját, egyre több emberöltő messzeségében? Értjük-e, mit jelent az, kinek nyakán ül a búja, s *„oldalát kikezdte annak sarkantyúja”*. A választ Arany János adja meg. *„Félre, kishitűek, félre! nem veszett el – Élni fog nyelvében, élni művészettel / Még soká e nemzet!”*

A szülőház makettje
az Arany János Múzeumban

PATÓCS JÚLIA

„SZÜLŐHELYEM, SZALONTA”

Áll a torony, mint valami Bábel

A Nagyszalontára közeledőket már messziről köszönti a jellegzetes épület, a torony. Igaz, már nem csonka, mint egykor, Petőfi és Arany idejében. Mindkét költőóriás megénekelte ezt az épületet. A település lakói a szabadság, a honszeretet és a megmaradás jelképeként tekintettek rá mindig. S a torony most is a megmaradást hirdeti, *Arany János tárgyi és szellemi hagyatéká*t őrizve áll ellen a mindennapok minden viharának.

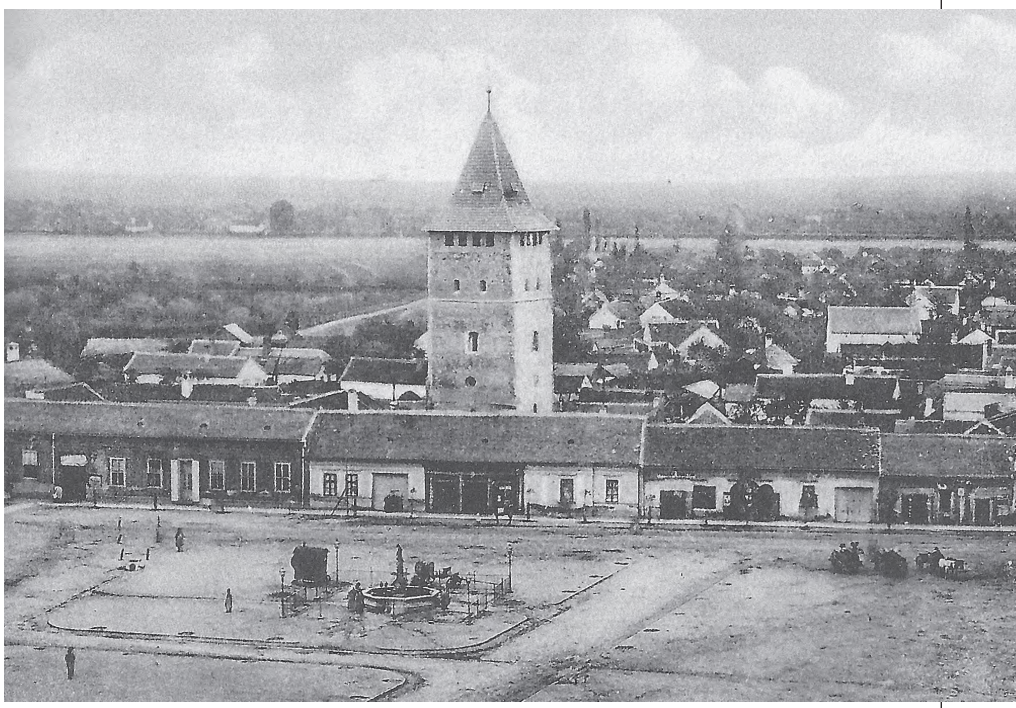

A *Csonkatorony* története évszázadokkal ezelőttre nyúlik vissza. A törökök dúlta vészterhes időkre, amikor az itt élő lakosság folyamatosan és éberen kellett őrizze lakhelyét. A környék feldúlt, lerombolt épületeinek (templomainak) maradványaiból építették az őrtornyot. Falai két méter vastagok, erősen kapaszkodnak a földhöz, amelynek védelmére alkották. Akkor régen őrszemek álltak a torony magasában, s kémlelték a határt, ameddig a szem ellátott, figyelték, nem jön-e az ellenség. Később békésebb idők köszöntöttek a településre, s csak állt a torony a rónaság felett, vezetve a vándort a helyes irányba. Ilyennek látta Petőfi Sándor, amikor jó barátjához érkezett, messziről látta, hogy jó úton jár, s boldogan tért a jegyzői lakba, amely a toronytól pár lépésnyire állt. Talán épp az Aranyék udvarán üldögélt, amikor lerajzolta a házak fölé emelkedő épületet. S a nagy költő, Arany itt fülelte viharos éjfélkor a boszorkányok vad seregének táncát, s énekelte meg a tornyot és a benne lakó hajdú vitézeket.

A Csonkatoronyban levő múzeum története is öregebb már százévesnél. Története Arany János temetése utáni napon kezdődik. Debreczeni István így jegyzi a történteket: „Midőn a szalontaiak a temetésről hazafelé jöttek, már útközben arról beszélgettek, hogy a nagy költő emlékét emléktárgyaiból berendezett Arany-szobával és a szülőház telkén felállítandó Arany-kisdedóvóval kellene megörökíteni. 1882. november 12-én a Fónagy László országos képviselő által összehívott értekezlet megalakította az *Arany Emlékbizottság*ot, mely az anyagi erő szerzése végett nyomban országos gyűjtést indított. Ercsei Sándor, Arany sógora felajánlotta e célra Arany János életéből című kiadandó művének tiszteletdíját, 800 koronát, a város 400 koronát, a költő özvegye pedig a szalontai határban lévő ősi nyolcholdnyi földjét ajándékozta a bizottságnak, míg a református egyház átengedte több mint 1000 korona értékű két óvoda alapítványát.

Kétesztendei gyűjtés után, midőn az említett ingatlanon kívül mintegy 7000 korona volt a bizottság vagyona, teljes reménnyel fogott hozzá kitűzött célja megvalósításához. Nagyban elősegítette azt *Arany László*, aki lelkes és bőkezű támogatásával szellemileg és anyagilag is hathatósan igyekezett előmozdítani atyja emlékének a szülőföldön való megörökítését. 1885. április 8-án a berendezendő Arany-szobának ajándékozta a nagy költő szobájának bútorait, ruháinak és könyvtárának egy részét, s több apróságát és emléktárgyát. Sőt, azt is megígérte, hogy a könyvtár magánál tartott részét is az emlékszobába fogja juttatni. Ezekből a tárgyakból rendezték be az első Arany-szobát a gimnázium épületében, annak a teremnek a helyén, ahol Arany János 1831-33 között tanított. De ez a hely nem volt végleges. Végső cél gyanánt az lebegett a bizottság előtt, hogy megszerzi a Csonkatornyot, mely a hajdú ősök vitézi tetteit hirdeti az utókornak, melyről Arany is már gyermekkorában hallotta a beszédes mondát, s melyet többször megénekelt. 1893-ban az országos szoborbizottság e célra 6000 koronát adományozott, melynek birtokában 30 000 koronáért megvásárolták a Csonkatorony telkét a rajta levő házzal. Ezzel azonban a pénztár teljesen kiürült. Az egyesület újabb gyűjtést kezdeményezett.

1899-ben megkezdődött a renoválás. A régi Csonkatorony a vajdahunyadi vár motívumaiból szerkesztett tervek alapján hegyes sisaktetőt kapott. Belül négy emeletre osztották. A megnyitás nagy, országos ünnepély keretében 1899. augusztus 27-én történt meg. Azóta az egyesület minden vasárnap megnyitotta a közönség számára az immár *Arany-múzeummá lett Csonkatornyot*, melyet állandóan nagy számmal kerestek fel az érdeklődők.”

Az épület díszes bejárata és az azt díszítő Arany-szobor története pár évvel később kezdődött. Az egyesület célja volt Arany-szobrot állítani a szülővárosban, a Csonkatorony környékén (udvarán). A szakemberek úgy vélték, túl kicsi a telek egy nagy, külön álló szobor állításához, de elrejteni sem szerették volna az épület termeiben. Végül a középutat választották, s a torony falába helyezték Arany faragott mását.

Az *Arany Emlékmúzeum* története itt le is zárulhatott volna, ha a történelem közbe nem avatkozik. Fél évszázaddal a portálé avatása után az épületet és a benne levő anyagi javakat államosították. Az egyesület működése okafogyottá vált. Hosszú évtizedek teltek el. A szalontai emberek dicséretére legyen mondva, hogy a múzeum soha nem szűnt meg és nem alakult át: mindvégig Arany Emlékmúzeumként üzemelt és várta a látogatókat. Gyűjteménye a háborúban megcsappant, az államosítás éveiben a kéziratokat vitték el országos levéltárakba, de Arany hagyatéka nem került lakat alá. Az újjáéledést a költő születésének bicentenáriumi éve hozta meg. Újjáalakult az egyesület, s negyedszázados huzavona után visszakapta egykori ingatlanait, a Csonkatorony épületét is. A múzeumot a város üzemelteti, s a magyar kormány támogatásának köszönhetően 2017-ben sor kerülhet a teljes tatarozásra és restaurálásra is.

A múzeum kiállítási enteriőrje

Bár a múzeum eredeti anyagát, amelyet Arany László ajándékozott a városnak, megtizedelték a háborús évek, ma is itt található a nagy költő legteljesebb, személyes, tárgyi gyűjteménye, megmaradt könyvtárának legnagyobb része és kéziratai. A *múzeumnak öt szintje* van. A *földszint*i teremben a látogatók a város és a torony történetével ismerkedhetnek meg. Az *emeleti termek*ben az Arany-emlékek kaptak helyet. A *harmadik emelet*en láthatók Arany egykori dolgozószobájának bútorai, amelyek a budapesti, akadémiai lakásából kerültek Nagyszalontára. A Csonkatorony-beli múzeumban látható Barabás Miklós Arany-portréja, Éder Gyula festményei Arany Jánosról és Bocskai Istvánról. A kiállított képzőművészeti alkotások között láthatók Szervátiusz Jenő, Puskás Sándor és Izsó Miklós kisplasztikái, valamint számos illusztráció Arany verseihez és balladáihoz.

Arany és Petőfi szobra

Petőfi Szalontán

A múzeum második emelete a forradalom éveinek, Petőfi és Arany barátságának állít emléket. A költőóriások első találkozását ***Dánielisz Endre*** nagyszalontai helytörténész, Arany-kutató idézi fel**:**

A Toldi meghozta az ismertséget, s elnyerte vele Arany János a tisztelt költő, Petőfi barátságát. Petőfi és Arany barátsága nemcsak kettejük jövőjének alakulására volt meghatározó hatással, hanem az egész magyar irodalom múlt századi fejlődésében is mély nyomot hagyott. Világirodalmi rangú levelezésük pedig – Illyés Gyula szavaival élve – „a legtökéletesebb alkotás két férfi egymás iránt való ragaszkodásáról".

Első leveleikben már invitálják egymást, s ígéretet tesznek a másik meglátogatására. Petőfi mégis váratlanul toppan be 1847. június 1-jén a szalontai, kisebbik nótárius lakába. Júliától jött boldogan, a szerelmes lány igenlő válaszával.

Az Arany családban fennmaradt hagyomány szerint amikor Petőfi a pitvarba lépett, csak Aranyné volt otthon. A költő észrevétlenül mögé surrant, átölelte és megcsókolta. Nyugtalan természete nem bírta kivárni barátja hazatértét. Utánament a „fáskertbe", s már messziről felismerte a gyümölcsösében dolgozgató Aranyt, amint egy fiatal diófát nyesegetett.

– Addig éljen, amíg abból a fából telik ki a koporsója! – kiáltotta Petőfi, s *„lelke jobbik fele"* azonnal felismerte őt. Ekkor találkoztak először, s hogy *Simon István* költői képét idézzem:

Az lehetett aztán a nagy perc,
ahogy tüzes szemébe nézett
Toldi Miklós János Vitéznek!

A Szalontán töltött időt Petőfi élete legszebb napjai közé sorolja. A személyi gondok, az irodalmi és a politikai kérdések izgatott megvitatása mellett arra is futotta idejéből, hogy verseket írjon. Méghozzá nem is keveset. Hatot. A megfontoltan dolgozó Arany elkáprázva nézhette ifjú barátja termékenységét.

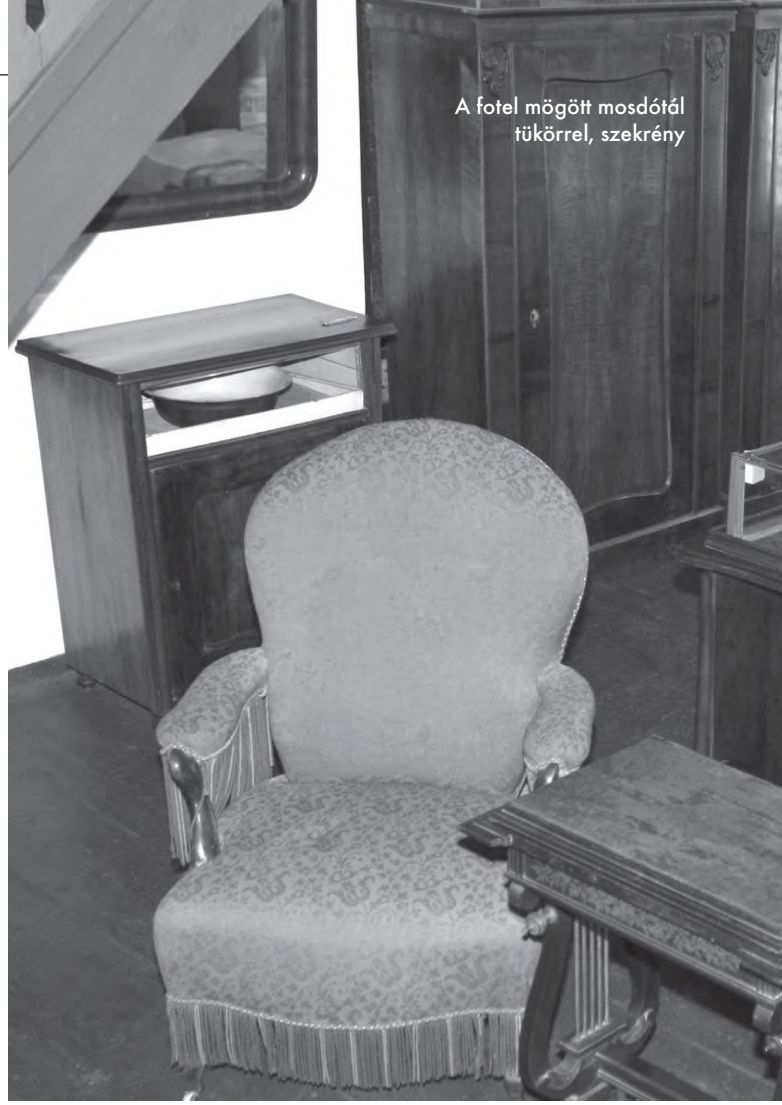
A fotel mögött mosdótál tükörrel, szekrény

Másodszori látogatására nem várat sokáig. Négy hónap múltán, október 25-én ismét Nagyszalontán van. De ha lehet, most még az előzőnél is boldogabban: mint ifjú házas. Korábbi kölcsönös tiszteletük, őszinte vonzódásuk immár egy életre szóló, örök barátsággá erősödik. Ezen túlmenően a személyes találkozásoknak Arany eszmei-politikai tájékozódása szempontjából van felmérhetetlen jelentőségük. A vidéki, olykor naivul tájékozatlan jegyzőt Petőfi tisztánlátása, szenvedélyes és céltudatos magatartása kapcsolja az országos jelentőségű gondokhoz, reformtervekhez. Amit Petőfi cikázóan gyors képzeletével felvetett, azt Arany végiggondolta. Ezzel magyarázható a társadalmi haladásról hitet tevő sorok beépítése Toldi történetébe. *„Hajt az idő gyorsan – rendes útján eljár, / Ha felülünk, felvesz, ha maradunk, nem vár."*

Viszonzásul Arany tanácsokat ad Petőfinek a házaséletbeli takarékosságra, s lobogó vérű barátját türelmességre inti az alig tizenkilenc esztendős gyermekasszony iránt.

Egy teljes hétig tartózkodott Szalontán az ifjú pár. Búcsúzáskor kölcsönösen megígérték egymásnak, hogy rövid idő után felkeresik a másikat. Az ígéret beváltása azonban igen messze vetődött. Időközben – akárcsak Európa-szerte – az emberek történelmi eseményeknek voltak tanúi és részesei, s a két költő e történések fősodrába került. De míg Petőfi országos, politikai szerephez jutott, Arany a szó és a példa nevelő erejével szolgálta a társadalmi haladást. Kettőjük útja így is egy célban találkozott, s az igaz barátra talán sohasem volt nagyobb szükség, mint éppen ezekben a forradalmi napokban.

Szinte másfél esztendő telt el az előző látogatás óta, amikor a katonai szolgálatát teljesítő Petőfi a szalontai, jegyzői lak biztonságába helyezte asszonyát és a pár hónapos fiát, Zoltánt. Szendrey Julia 1849 februárjának utolsó napjaiban jött Aranyékhoz, s május 5-éig itt maradt. Türelmetlenül várta Sándor sorait, de még inkább személyes érkeztét. Ez be is következett március 18-án, s ez az újabb hét volt Petőfi harmadik Szalontán való tartózkodása.

Júlia számára utána ismét az aggódás és a reménykedés napjai követ-

keztek. Ezt azzal igyekezett enyhíteni, hogy el-eljárt a patikába, ez lévén a tereferélés székhelye e falusias városban – máskor meg cukorkát vitt az Arany-gyerekeknek, s élvezte, ha az apróságok összevesztek rajta.

Bem május elején Erdélyből ismét hadsegédét küldte futárként Debrecenbe. Petőfi Szalontának vette útját, s május 5-én már feleségével együtt haladt tovább, de gyermekét és a dajkát Aranyéknál hagyták, míg rendes lakást találhattak.

Úgy látszik, hogy a költőnek sikerül családi gondját segíteni, mert három hét múltán utána jött Zoltánkának. Ez volt ötödik és egyben utolsó szalontai látogatása. Barátját már nem találta otthonában, mivel itt *„semmi, de semmi kilátás többé a mindennapi kenyérre,”* s ezért másutt vállalt munkát. Nyilvánvaló, hogy nem csekély áldozat volt Aranyéktól a tartós vendéglátás.

A forradalmi események még néhányszor összehozták a két férfit Pesten, majd szintúgy szét is szakították. A vész és a bukás láttán Arany hazaigyekezett övéihez, Petőfi meg családostól Mezőberénybe rokonaihoz. Innen írta utolsó levelét Szalontára, majd július 18-án az ugrai tiszteletessel üzeni: köszönti Aranyékat, s hogy megy Erdélybe.

Ez volt utolsó üzenete. Igyekezett a segesvári csatatérre – meghalni.

„Ez a szoba, hol én most…”

Ez a szoba, ahol én most állok, Arany János dolgozószobája volt. Itt áll karnyújtásnyira tőlem az asztal, ahol verseit és leveleit írta, s a fotel, amelyben oly szívesen időzött, pipatóriuma, emlékeztetve a meditáló percekre…

A fal mellett az egyszerű ágy. Tudjuk, valóban ez volt a fekhely, amelyben éjszakáit töltötte, s azt is tudjuk, hogy a költő átlagos magasságú ember volt. Látva a rövid kiságyat, nehéz elképzelni, hogyan tudott benne kényelmesen feküdni, lazulni, nyújtózni. Igaz, akkoriban még fel sem merült az emberekben a lustálkodás lehetősége… Itt láthatók Arany székei: egyszerű ülőalkalmatosságok, fonott középpel, egyszerű támlával.

Íróasztalán a mappa, ahogyan azon az októberi napon hagyta. Mellette a toll, nem olyan ívelt, díszes-mutatós, amilyet az ábrázolásokon látunk, vagy amilyet elképzelnénk egy nagy író kezében. Ez az írótoll egy „sovány” darab, alig nagyobb egy ember ujjánál (igaz, az idő és a molyok foga is kurtított rajta). Mellette tintatartó és itatós. A mappában lapok, rajta irkafirka, a toll „megjáratása” – a szavak nagymestere életének apró emlékei. Mintha látnám az íróasztal fölé hajló idős fejet, ahogy leveleket ír, vagy a napi sajtót, a legfrissebb folyóiratot, könyvet olvassa. Kezében ceruza. Ha valahol nem tetszik az írás, a lap szélén belejavít, jó tanácsokat, megjegyzéseket kanyarít. Van, hogy csak konstatálja az olvasottakat. Van, hogy felkiáltójellel nyomatékosít. Kicsit hunyorít fájó szemével, s néha felszisszen: hol itt fáj, hol ott… S megint érzi csontjaiban a huzatot. Feláll az íróasztala melletti nád karszékről, s átül kedves foteljába, a kisasztal mellé. Derekát erősebben illeszti a párnához, takaróját magára húzza. Szeret itt időzni, olvasgatni.

A másik fotel az ágya mellett áll. Tudjuk, itt töltötte földi élete legutolsó perceit. A karfa még őrzi kezének nyomát. A bútordarabra mindenki tisztelettel tekint. Beleheveredni senkinek eszébe nem jutna.

Itt van a könyvszekrény, benne mindaz, ami Arany könyvtárában máig megmaradt. Kiadványok, amelyeknek nyomdailag összeragadt lapja arról árulkodik: a költő nem tartotta érdemesnek a végiglapozásra. És könyvek, amelyeknek oldalán megjelenik a széljegyzet, mutatva az utókornak egy zseniális elme olvasás közben felmerült gondolatait.

A szoba fala mentén ruhásszekrény, mellette mosdótál. Felpillantok. A tükörben meglátom saját magam, s rádöbbenek: Arany János állhatott így egykoron, s nézte magát ugyanebben a tükörben, megigazította öltözetét, borotválkozott… Furcsa érzés fog el. Egy pillanatra mintha magamon érezném tekintetét. Odébb a pipatórium, életének fontos velejárója.

Ez a szoba a Magyar Tudományos Akadémián állt egykor ugyanígy berendezve. Ott pihent és pipázott a nagyra becsült főtitkár, s gyöngybetűkkel írta epilógusát, haza, Nagyszalontára vágyakozó szívvel… És itt a fogas, rajta a kalap, a botja, mintha csak az imént érkezett volna haza. Mert Arany János végre hazatért, itt van közöttünk. Aki érezni szeretné, annak itt kell állnia, e szobában, a Csonkatorony harmadik emeletén.

ZILAHY LAJOS

A TAMBURA

Én ott születtem kétszáz lépésnyire
a „bogárhátú ház”- tól. Kisfiú koromban
a kétszáz lépést nem egyszer lemértem
a Bajó-kerten át esőben, sárban.
De azután, ahogy nőtt a lábam,
csak száz lépés lett az a kétszáz.
És most átlépve annyi Óperenciát,
ahogy most hetven évemet lemérem,
tucatnyi regényt, sok más kötetet,
most már tudom, hogy e száz lépésnél
sosem jutottam hozzád közelebb!
Engem húsz nyelven olvas a világ,
(ha párszáz ember világnak elég),
őt csak magyarul olvasgatta néhány,
nálunk nagyobb nemzedék.

Veres Károlynak hívták az ácsot,
ki hetyke, új tetőt nyomott a csonka
vén torony fejébe, s azt hitte, ettől
lett nevezetes város Nagyszalonta.
Pedig hiába faragnak az ácsok
akár új tetőt, akár akasztófát,
nem faraghatnak Kölcseyt, Madáchot,
a szekercék csak földi sorsot írnak,
de más a toll, a megsárgult papírlap!

Arany-múzeum lett a vén torony,
tódult a népség vasárnapokon,
s a kézbe vett sok fekete kalap
megbámulta az üveglap alatt
a gyönyörűen metszett gyöngybetűket,
amik egymásnak koszorúkat küldtek:

Levél Petőfitől... javítások a Tragédián...
Kürtös szavak, mik Toldit énekeltek.
De az asszonynép vastag fejkendőit
nem az efféle dolgok érdekelték –
a kioperált epekövét nézték!
Igaz-e, hogy galambepéje volt?

Az asztalán még itt-ott gyertyafolt,
nézték pipáját, a hajkefét, a fésűt,
botját, kalapját, mellyel „menni készült”,
a fényképíró úrnak szóló epigrammban –
s nagyon megszólták öreg papucsát.

De engem már kisdiák koromban
csak a falra akasztott tambura,
csak az a vén tambura érdekelt.
Király tanár úr volt a múzeum-őr,
és egyszer, mikor oda sem pillantott,
kezembe vettem ezt a furcsa lantot.
De megvert engem az Egek Ura:
kezemhez nőtt a síró tambura.
Így lettem író.

S annyi év után
még mindig az a ritmus peng a tamburán,
mint mikor népünk veszett el ezerszám,
mikor a falakból is vér szivárgott,
és mikor ez a húros zeneszerszám
titkon siratott minden walesi bárdot.

Haynau báró, Paskievics herceg.
Hány éve már? Az esztendők csak percek –
időtlen idő szólt a tamburán,
s ha más nevekkel is, a húrok pengetik
a rejtett dalnak rejtett könnyeit:
Edward király, angol király
léptet fakó lován.
Hadd látom – úgymond –, mennyit ér
a magyar tartomány?

(1961)

CÉGÉ DÓRA

„FENNMARAD S NŐTTÖN NŐ TISZTA FÉNYE”

Az istenáldotta Nagyszalonta

A Petőfitől kapott kávéfőző

A nagyszalontai múzeum helytörténeti érdekességekkel fogadja az érkezőt, hiszen ahhoz, hogy megismerjük a nagy költőt, azt is tudni kell, hogy honnan indult, milyen környezetben nevelkedett, hogyan jutott el arra a tudásszintre, amellyel kiemelkedett kortársai közül.

A Csonkatorony alsó szintjein *Bagosi Hajnalka*, a múzeum vezetője kalauzol bennünket.

– A toronyhoz érkezőt már az első lépések megdöbbentik, amikor át kell haladni a két méter vastagságú falon a nagy vaskapu mellett. S mintha kicsit az időben is visszafordulna az ember, a hűs falak között a hajdúk kora, a város több száz éves múltja tárul elénk.

– Valóban, a belépő szembetalálja magát Bocskai fejedelem korával. A fejedelem képmása a szemközti falon, Éder Gyula alkotása – eredetileg a városháza impozáns termét díszítette, a vészterhes időkben menekítették ide, s végül itt maradt, csakúgy, mint Arany János emeleten látható, egész alakos festménye. De maradjunk egyelőre *a földszinten,* a város múltjánál! Megtekinthető itt az egykori vár makettje, ennek őrtornya, a múzeum mai épülete. A torony hatalmas, évszázadokat átvészelő tégláit is meg lehet nézni és tapintani. Látható itt a fejedelmi kiváltságlevél, de megtekinthető az a fegyver is, amellyel egykor az otthonaikat védték a szalontai ősök. A hajdúk korából mondák, történetek maradtak fenn, ezeket jól ismerték a helybeliek, s hallhatták a gyermekek is. Ebbe a kíváncsi, tudásszomjjal megáldott környezetbe született Arany János.

– Itt a várostörténettel párhuzamosan ismerkedhet meg a látogató a település többi nagy szülöttével.

– Igen, már az is legendás, hogy ezen a kis településen milyen sok, később híressé vált ember látta meg a napvilágot. Nagyszalonta istenáldotta hely – mondják –, vagy valami csodálatos kisugárzása van a talajnak, mert mi más magyarázná a lakosság létszámához képest ilyen nagy intelligenciaarányt. Hogy csupán a leghíresebbeket említsem: *Zilahy Lajos, Kulin György, Sinka István, Kiss István*; író, csillagász, költő, szobrász – de született Nagyszalontán nyelvész, biológus, zenész, karikaturista, minden művészet és tudomány területén találhatunk egy-egy neves hajdúvárosit.

– Általuk egy újabb korszakba érkeztünk. Induljunk el a torony felsőbb szintjeire!

– Arany gyermekkorában már egy polgárosodott kisvárost találunk. A szalontai mesteremberek céhekbe tömörültek, s az iskolák színvonalas oktatást kínáltak. S a Nagykölesér utcai, bogárhátú kis házban egy idős apa a porba rajzolt betűkkel olvasni tanította vézna gyermekét. S a gyermek hatéves korában úgy indul az iskolába, hogy már írni és olvasni tud, ismeri az egyházi énekeket, latinul is tudja a Miatyánkot.

– Maradt ezekből az időkből valamilyen tárgyi emlék?

– Látható Arany János első tankönyvének másolata, amelynek első oldalára versbe szedve írta saját nevét. Első kézírása és első verse ez a pár sor, amelyet nagy becsben tartunk múzeumunkban. Debreceni diákéveinek tárgyi emléke a láda, amelyben ruháit és könyveit szállította, ez is múzeumunkban látható.

– A mai gyermekek hogyan tekintenek mindenre? Mi az, ami leginkább megfogja őket?

– A hajdúk korából a fegyverek legvonzóbbak számukra, Arany gyermekkorából a kisebbek a ládát csodálják, nézik a méretét, s fontolgatják, hogy lehetett azzal közlekedni. A kísérő tanárok sokkal inkább a kézírást figyelik. Ezen az emeleten arról szoktunk beszélni, hogy milyen is volt a diákélet Arany gyermekkorában. Hogy már tizenkét évesen ő maga is oktatott, sőt, saját, addig senki által nem használt módszert dolgozott ki, amelyet később átvettek és elterjesztettek, ma is így oktatják írni-olvasni az elsősöket. Egészen kisdiák korától megkereste a tandíjra és a könyvekre valót. És az is egy elgondolkodtató tény, hogy Arany idejében csak latinul beszéltek a felsőbb osztályokban – még szünetekben sem volt szabad magyarul megszólalni. S mégis, milyen szókinccsel, milyen csodálatos magyarsággal tudott szólni a mi Aranyunk.

A múzeum további szintjein Arany életének állomásai követhetők figyelemmel. Ez sem választható el a nagyszalontai mindennapoktól, hiszen a költő itt vagy életteret, vagy munkahelyet, otthont és családot talált, vagy – idősebb korában – mint a megnyugvás, a béke szigetét idézte fel magában, ahova a főváros forgatagából hazavágyott naponta.

„Az egész év Arany-ünneppé nemesedett”

A nagyszalontai Csonkatorony *középső szintjein* Arany János életének tárgyi emlékei sorakoznak, kéziratok, fotók, bútorok, könyvek és élethez köthető dokumentumok, a *legfelső emeleten* pedig szemelvények láthatók abból, ahogy a hálás utókor őrzi és terjeszti Arany szellemi hagyatékát. Minderről *Patócs Júliát*, az Arany János Művelődési Egyesület elnökét kérdeztük.

Arany könyvtára

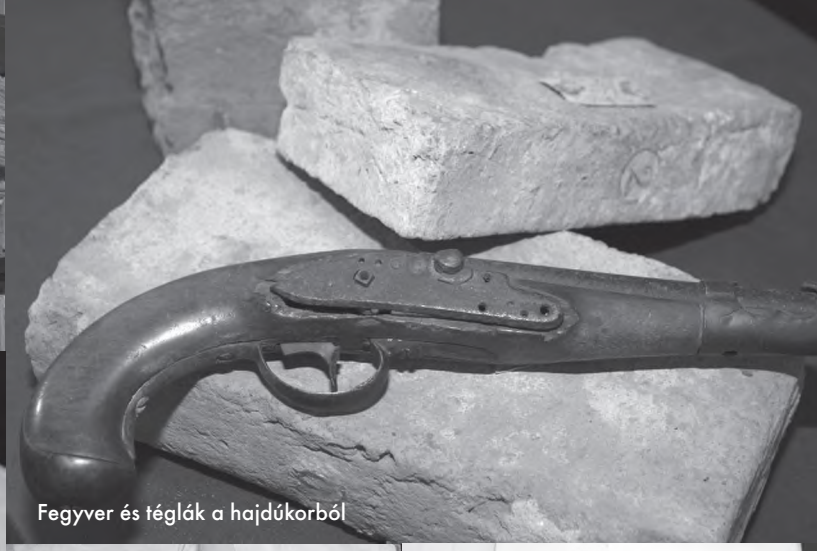

Fegyver és téglák a hajdúkorból

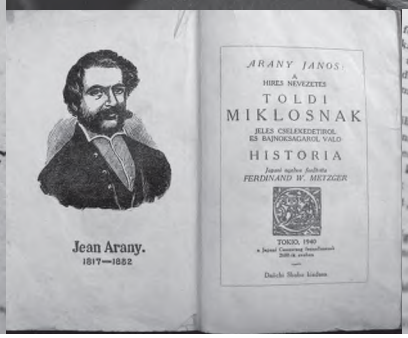

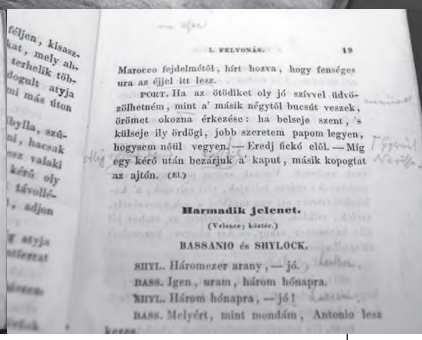

– Mi az, amit az egyesület vállalt megalakulásakor és újjáalakulásakor?

– A költő halálát követő hetekben alakult az *Emlékegyesület*, határozottan azzal a céllal, hogy összefogja Arany János tárgyi és szellemi hagyatékát, s megőrizze és népszerűsítse azt. Nagyon jól átgondoltan láttak munkához. Először egy emlékszobát rendeztek be, majd a Csonkatorony alakult múzeummá, végül arról is gondoskodtak, hogy rendszeres anyagi bevétele legyen az egyesületnek, amelyből a múzeumot fenntartja és gondozza. A háború elejéig remekül működött is minden, azonban a világégés nyomot hagyott a gyűjteményben. Szerencsére nem akkorát, mint a hagyaték Budapesten maradt része (amely egy bombatalálat miatt elpusztult), de fájdalmasan megtizedelte a költő személyes tárgyait az, aki feltörte a Csonkatornyot. Sok tárgyunk veszett el ekkor: a költő ruhái, személyes tárgyai, szobájának berendezése (párnák, szőnyegek, takarók, ágynemű). Aztán következtek az államosítás évei, s az egyesület az épületeket sem tudhatta már magáénak. Szerencsére a múzeum mindvégig megmaradt, látogatható volt, igazgatóinak – s itt hadd emeljem ki *Dánielisz Endre* tanár urat – köszönhetően a gyűjtemény gazdagodott és rendeződött. A rendszerváltást követően Arany János tisztelői és a magyar kultúra iránt elkötelezettséget érző hajdúvárosiak újjáalakították az egyesületet, s elindították az elveszett javak visszaszerzésének folyamatát. Elsőként az *Arany-porta* került ismét az egyesülethez, majd hosszas út, pereskedés után 2016-ban végre *a Csonkatorony* és a mellette álló *Arany Palota* is.

– Mit jelent ez az Arany János Művelődési Egyesület számára?

– Immár egy teljesen más helyzetben vagyunk, mint elődeink, vagy akárcsak mint a visszaszolgáltatást elindító újraalapítók. Egykor a múzeum teljes anyaga az Emlékegyesületé volt, s az Arany Palota nevű bérház bevétele segítette a fenntartást. Negyed évszázada csak a szellemi hagyaték ápolását vállalhatták lelkesen, az ingatlanokra évtizedekig várni kellett. Jelenleg az épület az egyesületé, a múzeum pedig a város ügykezelésében működik. Szerencsére kiváló a kapcsolatunk a *Török László* polgármester által vezetett hivatallal, s elmondhatom, hogy nemzeti, vagy bármi más besorolás szerinti hovatartozástól függetlenül szinte minden nagyszalontai ember segíti, megérti azt, hogy az Arany-múzeumot megtartani, népszerűsíteni és támogatni kell.

– Mit tehet az egyesület a tárgyi hagyatékért?

– Elsősorban biztosítani próbáljuk a megfelelő körülményeket a tárgyak, különösen a kéziratok számára. Persze, önerőből ez nem megy, hiszen nonprofit társaság vagyunk, így egyedül nem tudjuk finanszírozni a tatarozást, a klímát és így tovább. Jó hír, hogy az *Arany-bicentenárium* apropóján jelentős támogatást kapunk a Magyar Kormánytól, s a finanszírozást a *Petőfi Irodalmi Múzeum* szakmai irányításával fordítjuk részben az épület és a körülmények javítására, részben a múzeumi tárgyak restaurálására.

– S mi a helyzet a szellemi hagyatékkal?

– Annak óvásában és terjesztésében nem ütközünk akkora falakba, mint a múzeumi kincsek esetében. Amint az a Csonkatorony *negyedik emeletén* látható, évtizedek óta közkedvelt Arany költészete, munkái művészek százait ihlették meg, verseit több tucat nyelvre lefordították, így a magyar nép éppúgy ismeri Arany Jánost, mint a közel vagy távol élő nemzetek. Tisztelete, nagyrabecsülése nem fakult az elmúlt években. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy 2017-ben, a költő születésének 200. esztendejében pedagógusok, politikai vezetők, egyházi elöljárók, versbarátok, gazdálkodók, mindenki szívügyének érzi megemlékezni az évfordulóról. *Az egész év egy nagy Arany-ünneppé nemesedett*, s bár még csupán az időszak derekán járunk, máris elmondható, hogy hatalmas az érdeklődés. A múzeumot naponta több százan keresik fel, messze földről zarándokolnak el Nagyszalontára, hogy átléphessék a Csonkatorony kapuját. A negyedik emeleten látható Arany-könyvek mellé újabbak sorakoznak, illusztrációk, Arany-portrék, emlékplakettek készülnek *Arany 200* felirattal. S ha kicsit kitekintünk a Csonkatoronyból, azt is láthatjuk, hogy sportolók futnak *Arany Maraton*t, fiatalok alkotnak élőképet Arany Jánosról, emberek százai indulnak az *Arany-út* turisztikai játékra, készül a *Szentivánéji álom nagyszalontai bemutatója* Arany János fordítása nyomán, s a Hajdúk terén, a Csonkatoronytól pár méterre *Toldi* egész alakos *szobra mellett játszanak a gyermekek*. Vetélkedők és szavalóversenyek révén tucatnyian vesznek újra Arany-kötetet kezükbe, s olvassák a költő jól ismert, vagy frissen felfedezett sorait. Épp a napokban beszéltem valakivel, aki azt mesélte, hogy egy kvízkérdés apropóján olvasta el Arany számára azelőtt ismeretlen versét, amely máris a kedvence lett. Mindenkit arra kérek, áldozzon félórát Arany emlékének, vegye kezébe a kötetet, s olvasson el legalább egy költeményt! S aki teheti, keresse fel Nagyszalontát, látogassa meg az Arany-portát, pihenjen kicsit a bólogató, vén eperfa alatt, sétáljon végig azokon az utcákon, ahol a költő is járt nap nap után, s látogassa meg a múzeumot a Csonkatorony hűs falai között!

KÁNYÁDI SÁNDOR

ARANY JÁNOS KALAPJA

Valami nagy megilletődöttség
szokott erőt venni rajtam,
valahányszor ott járok a szalontai
Arany János-múzeumban.

Már maga a Csonkatorony
iránt való tiszteletem
akkora, hogy jó félnapi
izgalomnak elég nekem.

S ilyen tiszteletlenségre hogy adhattam
mégis fejem, ma sem tudom...
Megírom, de az az öreg múzeum-őr
azért meg ne haragudjon.

Böngészgettem a megsárgult
emlékek közt áhítattal.
De sokszor pirított reám
már eddig is az a néhány
üveggel borított asztal.

De most...
(talán mert csak magam voltam)
minden elfogódottságtól
egészen megszabadultam.

Úgy járkáltam, mint valami,
engedtessék e szó: rokon.
S derültem a bécsiesen fogalmazott
finom báli meghívókon.

Vajon ment-e el a bálba,
s ha elment, hát akadt-e, kit táncoltasson,
ékkövekkel cicomázva ment-e véle
a jó tekintetes asszony?

S hogy érezhette ott magát
a sok fényes udvaronc közt,
ő, aki még valamikor
cédulát írt Csegi Mihály
hátulsó jobb lábra kesely,
fekete mén-csikajáról?

Ott az írás a többi közt,
megfakult már – negyvenhétből datálódik.
Olyan gonddal s szép magyarul
írta azt is, mint a Toldit.

Erről az jutott eszembe,
be megtisztulna a líra:
egyik-másik kollégám ha versek helyett
marhacédulákat írna.

Tudom, nem volt illedelmes
e gondolat s helyhez méltó.
De, amint már említettem, lehullt rólam
akkor minden illem-béklyó.

Szinte ugráltam a lépcsőn,
önmagammal kötekedve.
Nőttön-nőtt a kedvem s véle
bátorságom emeletről emeletre.

S hogy fölértem legfölülre,
hol a bútorai élnek,
alig tudtam ellenállni
egy kísértő párnás széknek.

S ott a fogas, s a fogason a kalapja!
Molyrágta és por porosul karimáján.
Ekkor biztatni kezdett az ördög:
Mi lenne, ha fölpróbálnám?

Föl kellene próbálni... föl!
„Tárgyakhoz nyúlni!", de hátha...
Én istenem, de jó lenne,
ha ez a kalap találna.

Fölpróbáltam. Nyakamig ért.
Nagy volt, szörnyen nagy és örök.
Néztem, néztem, s még tán el is mosolyodtam:
No de sebaj, belenövök.

(1955)

Arany János kalapja és botja

BALICS ESZTER

„Férfié az élet gondja”

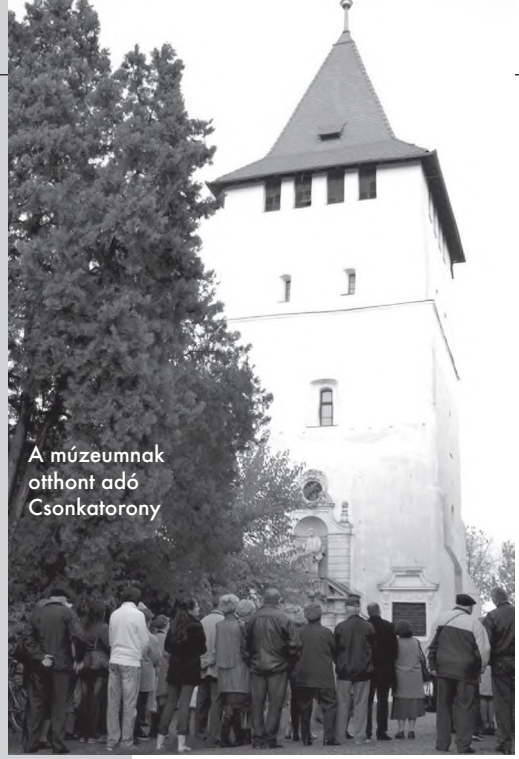
A múzeumnak otthont adó Csonkatorony

(A Deák Téri Evangélikus Gimnázium 12/b osztályos tanulójának dolgozata.)

– Juliska, László, egy-kettő, indulunk! – kiált az édesanya.

Egy tízéves kisleány és egy hétéves legényke siet engedelmesen a hívásra, útközben pár szót váltva egymással:

– Juliska, te tudod, hová megyünk?

– Nagykőrösre, te butus! Ott fogunk ezentúl lakni.

– Iskolába is ott járunk majd?

– Ott bizony. Te is, én is, még édesapa is.

– De akkor ki fog dolgozni?

– Hát, édesapa! Ő tanítani jár majd az iskolába, azzal keres pénzt.

– Ugye azért verset írni is marad majd ideje? Úgy szeretném, hogy folytassa a Toldit.

– Nem tudom. Talán. De ezt inkább tőle kérdezd!

*

Férfié az élet gondja… Arany János 1852-ben írta *Oh! ne nézz rám…* című versét, a család Nagykőrösre költözését követő évben. Ercsey Juliannával ekkor tizenkét éve voltak házasok. Különös, hogy ez a költő egyetlen szerelmes verse, amely első pillantásra talán még ridegnek, távolságtartónak is tetszhet. Feleségét egyetlen egyszer szólítja meg: *pályatársa életemnek*, önmagát pedig így nevezi meg: *hív barátod*. A költő gondterheltségének ad hangot a mind a négy versszak végén elhangzó refrénben: *Férfié az élet gondja.* Az első strófa melankolikus, szomorkás képet tár elénk; az *őszi-felleg* készülődő vihart sejtet, az *árnyék* szó pedig csak erősíti a baljóslatú hangulatot. A lírai én *csügged*, *nincs enyelgő tréfa nyelvén*, s a *kemény sors vésze kelvén* arcát *elborulni* látjuk a második szakaszban. Fokozódik a feszültség, a harmadik versszakra kitör és tombol a vihar; *dörgve hull a nagy zuhatag, szirthez illik rémes árnyék*. Ezt követően, bár eltávolodik az égzengés, de nem múlik el, még az utolsó strófában is *zúgnak a vészek*. A vihar domináns motívuma mellett a „szerelem” vagy a „szeretet” szó el sem hangzik a költeményben. Miért nevezzük mégis szerelmes versnek?

A lírai én a *dörgő zivatar*tól, *zúgó vész*től akarja megóvni *pályatárs*át. Azt szeretné, hogy feleségét elkerülje minden gond, hogy ne legyen oka *sötéten né*zni. Szerelme tekintetéből békét, bátorítást és vigasztalást remél kiolvasni: *nézz szelíden, nézz mosolygva.* Mint férfi, magára vállalja az élet nehézségeit, s kétségbeesésében is csak ennyit kér: *a te szíved ez ne nyomja*. Az alkotó a harmadik szakasz félelmetes képeivel szembeállítva enyhítésként elénk festi a dörgő zuhatag ellentétét: *szelíd a rónatájék, zengve lejt a völgyi patak, mely a zöld virányt befolyja*. Ez a leírás három soron ível át, így túlsúlyban van a kétsoros viharleírással szemben. Az utolsó versszakban megismétlődik a mű első sorának kérése: *hát ne nézz rám oly sötéten*; akár egy himnuszban a megismételt könyörgés, a köztes rész pedig akár a kérés kibontása és indoklása. Az ellentét a *künn zúgó vészek* és az *enyhe fészek* között továbbra is fennáll; a lírai én utolsó kívánsága, hogy *csak ez a kis enyhe fészek ez maradjon mindig épen*. Ha ez teljesül, *szívem a bajt könnyen hordja* – más már nem számít. A kedvesét boldognak, szelídnek és mosolygósnak látó férfit már nem terheli annyira *az élet gondja*, az *enyhe fészek* pedig biztonságot, megnyugvást ad neki.

Talán elcsépelt mondás, hogy „minden sikeres férfi mögött áll egy nő”, de nem volt ez másképp Arany János esetében sem. Ercsey Julianna odaadó szeretettel, csendesen, szinte észrevétlenül támogatta a költőt egész életében. Arany pedig ebben a himnuszhoz is hasonlítható versében hálálja meg felesége odaadását, s fejezi ki szerelmét. És mi mással bizonyíthatná jobban szerelmének önzetlenségét, mint azzal, hogy kedvesét akarja boldognak látni és megóvni a világ minden rosszától.

ARANY JÁNOS

Oh! ne nézz rám…

Oh! ne nézz rám oly sötéten
Pályatársa életemnek,
Mint midőn az őszi-felleg
Húzza árnyékát a réten;
Nézz szelíden, nézz mosolygva:
Férfié az élet gondja.

Bárha csügged hív barátod,
Nincs enyelgő tréfa nyelvén,
S a kemény sors vésze kelvén
Arcom elborulni látod:
A te szíved ez ne nyomja:
Férfié az élet gondja.

Dörgve hull a nagy zuhatag,
Szirthez illik rémes árnyék;
De szelíd a rónatájék,
Zengve lejt a völgyi patak,
Mely a zöld virányt befolyja:
Férfié az élet gondja.

Hát ne nézz rám oly sötéten;
Zúgjanak bár künn a vészek,
Csak ez a kis enyhe fészek
Ez maradjon mindig épen:
Szívem a bajt könnyen hordja:
Férfié az élet gondja.

(1852)

KENYERES ZOLTÁN

„Játszi nedv”

Kinn már süt a kora márciusi nap, s éppen Adorno zenetanulmányait keresem az egyik polcon, amikor megszólal a csengő. Valaki csenget. Megyek ki az előszobába, veszem le a kaputelefont, s kérdezem, hogy ki az. – Arany János – feleli. Kinézek az ablakon, tényleg ő az. Nem csodálkozom, már sokszor vártam. – Most megnyomok egy gombot – mondom neki –, az berreg, s kinyitja a kertkaput, de amikor be tetszik érni a házhoz, ott ismét csengetni kell a névtáblán. – Újra kinézek, látom, hogy már benn van. Kiskutyám szalad is eléje.

Én meg, amíg baktat felfelé a lépcsőn, tűnődöm, hogy miképp szólítsam. Jó, tetszikezem, az jó, pedig tetszikezni inkább csak idősödő nőket szoktam. A megszólító mód rendben van. De mi legyen a megszólítás? Imádott Jankóm? Tulajdonképpen igen, hiszen sokkal idősebb vagyok nála. Ő csak hatvanhat éves, én pedig már hetvennyolc múltam. Persze, úgy is lehet számolni, hogy kétszáz évvel ezelőtt született, s ehhez jön hozzá a hatvanhat. Akkor kétszázhatvanhat. Akkor pedig János bácsinak szólítom, igazság szerint eddig is mindig így gondoltam rá. A János bácsi.

Nehezen, fújtatva jön felfelé, de jön. A Károly-forrás és a Margitsziget, minden panaszkodó levele ellenére, szemlátomást jót tett neki. A kiskutyám már felért, boldogan csóválja a farkát, odavan a vendégekért, nem vár semmit, egyszerűen csak szereti az embereket. Nagy, barna szemével kérően, nem is kérően, szinte utasítóan néz rám, mintha azt mondaná, menjek és segítsek. Mennék is, de hasogat a térdem, s fáj a derekam, az orvos is mondta, hogy csak minél kevesebb lépcső. Jöhetne a feleségem, de valahol a legbelső szobában telefonál. Nem hallotta a csengetést, s nem sejti, hogy ki jön itt felfelé. Állok Szandival, a kis tacskóval a nyitott ajtó előtt, s várom, hogy megjelenjék alakja a lépcsőfordulóban. Ez lehet még harminc-negyven másodperc. Nem kevés idő. Elég arra, hogy végiggondoljak valamit.

*

Az egy anyanyelvű emberek között kialakulnak olyan tartósan fennálló közösségek, amelyeknek a tagjai nem ismerik egymást, nem tudnak egymásról, s nem kell, hogy valaha is találkozzanak. Nem tartózkodnak sem együtt, sem egy helyen. De bizonyos kérdésekre ugyanazokat a szavakat válaszolják, pontosan ugyanazokat. És ezek a szavak titkos köteléket alkotnak, s titkosan összekötik és egybefűzik őket. Ezeket a titkos összetartozásszavakat mindig költők találják ki. A költészetnek talán ez a legnagyobb teljesítménye; az a legtöbb, amit megtehet és elérhet, legtöbb, hogy ilyen szavak létrejönnek és eleven életet élnek. Független életet, független mégazoktól a versektől, költeményektől vagy poémáktól is, amelyek létrehozták őket. Nem kell ismerni a költő életét, nem kell ismerni a pályafutását, még az sem fontos, hogy a vers címére pontosan emlékezzünk, az összetartozás jelszava akkor is félreérthetetlenül működik.

> *Kedvem van énekelni (*ritka kedv
> *Egy idő óta!) s ami több, vigat,*
> *Vagy víg-szomorkást, melyben* játszi nedv
> *(Humor) nevetett s olykor szívre hat.*
> *Ám lássa múzsám, hogyha belekezd*
> *Bolond Istókként, és belészakad*
> *A legderekán, vagy már kezdetin is,*
> *Mielőtt alányomhatta volna: finis.*
>
> (Arany: Bolond Istók, Első ének 1. v.)

Én ahhoz a közösséghez tartozom, amelyben mindenki tudja, hogy ki volt Kund Abigél és Zách Klára, s emlékszünk arra, hogy *„Egyszer egy kisleány mit tett fel magába? / Azt, hogy ő biz' elmegy széles e világba”*. Ha megkérdezik tőlem, hogy mit csinál az érckakas Budavár tornyán, azt válaszolom, hogy *„csikorog élesen”*. Mit csinált Szilágyi Erzsébet? (Az eredeti helyen persze Örzsébet.) A válasz: *„levelét megírta.”* Mit csinált a drégeli rom? *„Felhőbe hanyatlott.”* Mi ég a napmelegtől? *„A kopár szik sarja.”* Mi hullajtja levelét? *„Az idő vén fája.”* Tudom, s az édesapám is tudta meg az édesanyám nagyapja is tudta. Ülök az 59-es villamoson, velem szemben egy rövid kabátos, negyvenes (fiaimhoz hasonló korú) férfi babrál a mobilján (már fiatal, öreg, mindenki azon babrál), pillanatra felnéz, elkapom a pillanatot, s odahajolok hozzá: – Kedves uram, ne haragudjék, hadd kérdezzem meg, hogyan bólingat az eperfa lombja? – Morog valamit. Hogyan bólogat, hogyan bólogat? Ja, persze, hát *„feketén”*. Talán semmiben nem értünk egyet a világ folyásáról, még össze is vesznénk, s valahol mégis egyívásúak vagyunk. Ennél többet a költészet nem érhet el. És ezt nem is tudja más megcselekedni, csak a költészet.

Nem igaz, hogy az olcsó, konfekciós ruhák nem jók, nem szépek, nem lehetnek elég kényelmesek. De legjobbak és legkényelmesebbek mégis azok, amiket jó mértékkel mérve a testünkre szabtak. Nem lehet megmagyarázni – persze, magyarázni, magyarázgatni lehet –, hogy mit jelent az a kifejezés, ha azt mondjuk, tökéletesen egy nyelv testére van szabva. Méghozzá avval együtt, hogy a nyelv állandóan változik. Új szavak, új hangok és új ritmusok jönnek. És mégis. Talán az összhangzat az, ami megmarad. A nyelv jellegéből adódó zenéje, hangzása, amely ha nem is örök, de hosszan tartó.

Néztem a sötétbe, sötét éjszakába,
Régi elhúnyt idők homályos titkába;
S amint belenéztem , hosszasan merevül:
A ködök országa ím megelevenül
(…)
(*Előhang*)

*

Amikor még csak százéves volt, az első centenárium idején német tengeralattjárók angol hajókat süllyesztettek el a Csatorna hullámtengerében, Európa két oldalán állt a front, golyózáporok pillanatszünetében szanitécek kúsztak a véres sebesültekhez, Oroszországban pedig röviddel azelőtt kitört a forradalom. És a literátus emberek idehaza mégsem feledkeztek meg a születésnapról. A *Nyugat* 1917. március 1-jére keltezett száma vele nyitott. (Avval, aki itt jön nekem felfelé a lépcsőn, s nem tudom, hogy mivel tudjuk megkínálni, nehogy nálunk legyen rosszul a bajaival.) Ehhez a gesztushoz tudnunk kell, hogy Arany nem volt a nyugatosok kedvence, de talán lett volna, ha a népnemzeti irány konzervatív kritikusai nem vele bezzegezik őket minduntalan. De ezt tették. És itt nemcsak Rákosi

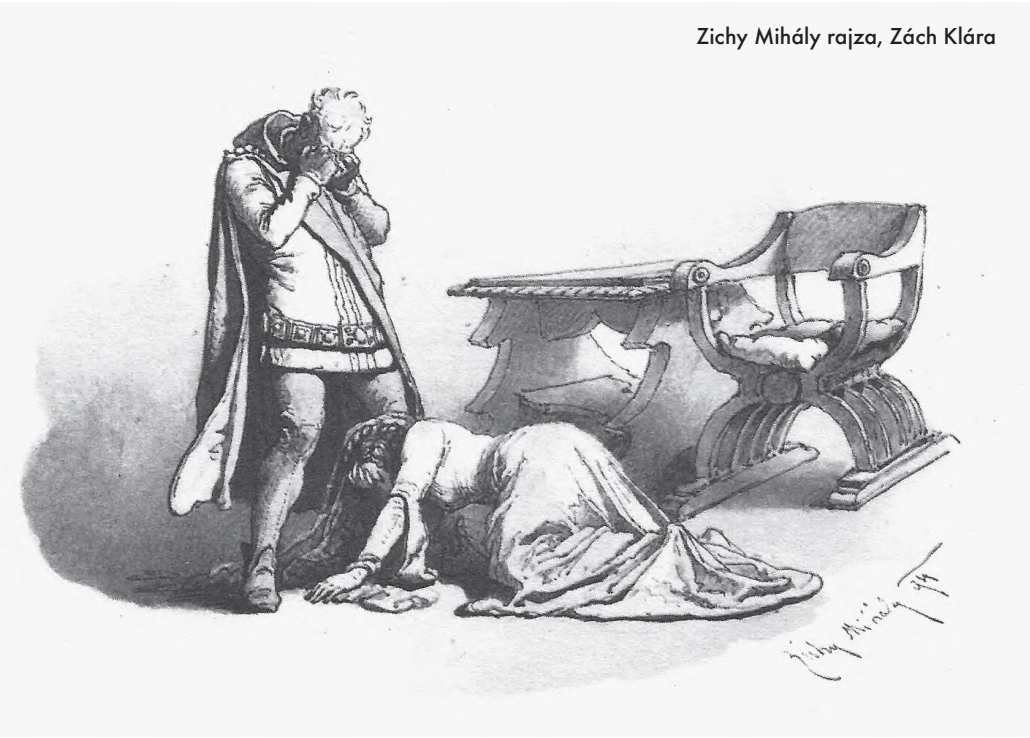

Zichy Mihály rajza, Zách Klára

Jenőékre gondolok, nemcsak az *Új idők* körére, hanem a nemzeti klaszszicizmus irányának olyan jelentős, nagy irodalomtörténészére, professzorára is, mint amilyen Riedl Frigyes. Aki azon a véleményen volt, hogy Magyarországnak esetleg lesz még egyszer olyan nagy hadvezére, mint Hunyadi János, de olyan nagy költője, mint Petőfi és Arany aligha lesz. És mondta ezt Ady kortársaként. (Ezt könyvének 1920-ban megjelent negyedik, „részben átdolgozott" kiadásából idézem.) Persze, hogy kritikai távolsággal kezdte ünnepi tanulmányát Ignotus a *Nyugat*-szám élén. „A mai magyar költészet (…) ha s amennyiben folytatódik, inkább Vörösmartynál s még inkább Berzsenyinél s Csokonainál kapcsolódik, mint Arany Jánosnál. Az ő módja mintha kiélte volna magát őbenne, s az irodalom folyamatosságának hegylánca közepett külön áll, mint néhol a síkon a kialudt tűzokádó. Maga dúsan s szőlőtől borítva, de nem megtermékenyítően." Aztán hozzátette: „Amit azonban végigvitt és megcsinált, az tökéletes. Magától értetődő. Természetes. Másképp el sem gondolható. Mint a nápolyi öböl, vagy a kaliforniai csodafa, a mère de la fôret vagy a Michel Angelo Mózese. Van."

Ignotus írását Schöpflin Aladár megelevenítő leírása követte Nagyszalonta uniformisba öltöztetett, századokon át pontosan ismétlődő világáról, amelyben a vézna, gyenge kisfiú megszületett és felnőtt. Honnan is lett volna világváltoztató szándéka és ereje? „Ő nem tudott lerombolni egy világot, hogy újat alkosson romjaiból, ő egyáltalán nem alkotott új világot, ő a meglévőt emelte magasabb színvonalra, azt, amelyben felnőtt és élt." Ezután még két tanulmány következett a centenáriumi számban, az egyiket Babits Mihály írta, a másikat a mára már tökéletesen elfeledett Halász Imre, a régi, szabadelvű Magyarország nagyszerű újságírója, aki még találkozott Arany Jánossal, Arany Lászlónak pedig a belső baráti körébe tartozott. Ő Arany családjáról írt. Babitsot egyetemi évei óta foglalkoztatta Arany János élete és életműve, több tanulmánykísérletét ismerjük, 1910-ben pedig nagy ívű, átgondolt elvi tanulmányt írt, amelyben Arany jelentőségét Petőfiével egyensúlyozta. Ezt sokan idézték és sokan vitatták már. Kettejük közül úgy állt határozottan Arany mellé, hogy tudatában volt az Ady-rajongók lebecsülő véleményének: Arany nem költő. Az 1917-es Nyugat-számban azonban egy furcsa-érdekes kísérletét mutatta be, amely azóta sem jelent meg újra, nem vette fel tanulmánykötetteibe, a halála óta kiadott kötetekben sem szerepel, majd nyilván a kritikai kiadás megfelelő kötetében lesz helye. Babits egyetemi éveiben és pályája elején összevissza olvasott Wundttól Spenceren át James-ig mindenfélét, s egy pszichológiai alapú asszociációelméletre gondolt, amely már-már a „fantázia kvantitatív értékelését" jelentené. Ebben a kísérletében Arany életének egyetlen félévét, 1877. második felét emelte ki, onnan is egyetlen verset, és szempontja szerint annak is csak első szakaszát elemezte, az *Epilógus* első soraiban kereste a képalkotás logikáját. Elvi szempontból jelentéktelenebb írás volt ez a korábbinál, s jelentéktelenebb volt Ignotusénál is, mentes volt minden irányzatosságtól és irodalmi ideológiától.

Az Arany-pártiságnak szinte máig mindig van valami Ady-ellenes, modernségellenes stichje. Mintha aki azt mondja, hogy Arany, nem mondhatná ugyanolyan hangsúllyal azt, hogy Ady. Tulajdonképpen ez az egyik legkülönösebb ütközőpont a huszadik századi, irodalmi kanonizálásokban, s ez valahogy máig húzódik. Pedig Ady világosan pártot állt. „Magyarul ketten tudunk igazán: Arany János meg én." Gyulaiék és Gregussék még előtte voltak ennek. A 19. század utolsó harmadától kezdve az egyetemi katedra-irodalomtörténet a boldoggá avatottak költőhármasságában gondolkodott. Gyulai Páltól Horváth Jánosig: Vörösmarty, Petőfi és Arany három pillérére építettek minden irodalmi értéktörténetet. Ezt az értékhármasságot nem is lehetett józan ítélettel elvitatni, s lényegében a Nyugat írói, irodalmárai és kritikusai is elfogadták, legfeljebb kiegészítették és a belső súlyelosztáson módosítgattak. Változtak az értelmezések, de a helyezések maradtak a dobogón. A 19. századi irodalomtörténészek még kerültek minden lehetséges konfliktust Petőfi és Arany között, ezért megosztották a terepet. Petőfinek adományozták a lírát (hiába volt ott a világremekmű, a *János vitéz* vagy az Aranyénál jobb *Bolond Istók*), Aranyt a másik csúcsra, a verses epika csúcsára ültették, a balladát pedig rafinált meghatározással, hogy „tragédia dalban elbeszélve", tehát végső soron mégiscsak elbeszélés, ugyancsak idesorolták. Nemzedékek tanulták az iskolában, hogy Petőfi a legnagyobb lírai költő, Arany pedig a legnagyobb epikus. Vörösmarty, mint kettejük nagy elődje szerepelt. Így hagyományozódott tovább a békés triász.

Aztán változások következtek. Móricz Zsigmond 1931-ben megjegyezte ugyan, hogy az eposz kiment a divatból, s helyére lépett a regény, ő hirtelen fordulattal mégis visszatért Arany első és azóta is senki által figyelmesen el nem olvasott elbeszélő költeményéhez, *Az elveszett alkotmány*hoz, s remek tanulmányt írt róla. Csak bámulhatjuk ma is. Ilyen szakaszokat idézett belőle.

Csináltassunk börtönpalotákat.
Értitek ezt? Palotát a parasztnak, minthogy elorozá
Ökrötöket! No ezért illő adózni.
Én ugyan azt tartom, nemes ember vagy soha nem lop,
Vagy nagyon óvást lop: de a börtönt minden esetre
Van kikerülnie mód…
Hogyha pedig mégis börtönbe kerül valamelyik,
Hadd rohadjon el ott, mért volt olyan ostoba tolvaj.

Egy évvel később, Arany halálának ötvenedik évfordulóján Kosztolányi már az *Őszikék*ről írt. „Mi (…) már mást látunk benne, mint apáink, öregapáink. Ők az elbeszélőt bámulták, az eposzköltőt. Hozzánk inkább az öregúr áll közel, aki az Őszikék-et írta, a valló, a korlátlanul kitárulkozó; a hétköznapok fölmagasztolója, aki észreveszi a körülötte lévő embereket és tárgyakat, a fájdalom mosolyát és görcsét, az elfojtott sikolyt és az utcalármát, az idegrendszerek bomlását; a kísértetes, a riadozó és ideges, a szemé és fülkáprázatok üldözöttje, a lélekismeret költője, aki – Gyulai szavai szerint – »folyvást lelkiismeret-furdalásai

között él« , az, aki megalkotta balladáit és lírai remekeit, a hősi eposzok mellé egy másik eposzt, egy mai lélek nem hősi, de annál megindítóbb eposzát."

Ez az értékelés és emlékezés talán így folytatódott volna szép fokozatosan, de a század közepén jött egy új szemlélet (nem előzmények nélkül), s mindjárt teljhatalomra is jutott. Ez volt a Lukács–Révai-féle úgynevezett marxista értékrend. A hármas számot babonásan őrizték, de Petőfi mellé másik két személy nevét írták ki az éremtáblázatra, Adyt és József Attilát. Kimaradt Vörösmarty és kimaradt Arany János. Ez a kimaradás nem jelentette azt, hogy teljesen kihagyták volna őket a győztes csapatból, írtak róluk tanulmányokat és könyveket, még iskolai tanításuk óraszáma sem csökkent jelentősen. Csak mást tanítottak és másképpen. Akik akkor voltunk diákok, azért mi még hiánytalanul megtanultuk a memoritereket, s az idézeteket, az értelmiségi összetartozás bűvös jelszavait ma is fújjuk, hacsak agyunk növekvő mésztartalma nem vet akadályt.

Aztán, tudjuk a történetet, jött 1989, s elkövetkezett egy e világi hit és elképzelés nélküli korszak, amelyben persze nem kellett mindent elölről kezdeni, de lehetett volna. Mindent lehetett volna. Előbb azonban a „nem jó" érvényesült. A lehetőségek bőségzavarában előbb

Zichy Mihály rajza, Mátyás anyja

Petőfi esett ki, aztán Ady, úgy látszott, hogy lejáratta őket a forradalomideológia, de tulajdonképpen Vörösmartyval és Arannyal sem tudott mit kezdeni az elmúlt negyedszázad. Már előbb, a 80-as években elkezdődött Aranynak egy korszerű újraértékelése Németh G. Béla műhelyében és egyetemi katedrája körül, aztán megjelent néhány kitűnő könyv, Arany tudós-prózáját elemző Dávidházi Péterre gondolok, vagy olyan áttekinthető, iránymutató pályaképre, mint Nyilasy Balázs kismonográfiája. De mégis, ahogy elérkezünk a legutóbbi évekig, van valami nyársatnyeltség a literátus értelmiségben a klasszikus irodalommal és különösen a klasszikus költészettel szemben. Még József Attila is inkább csak hivatkozás, mint jelenlét. Van valami félszegség, valami nehezen magyarázható félelem a romantika korától, de egyáltalán félelem a szívtől és az érzelemtől. A szavak már felszabadultak, a nyelv készen állna, szegény Aranynál a kipontozott „f" (f…) még azt jelentette: fene. A nyelvi prüdéria mára már eltűnt, nincsenek tabuszavak, a szerelem materialitása is felszabadult. Legfőbb ideje, hogy megtörtént, de jött helyébe valami érzelmi prüdéria. És jött a szcientista rációfuror. Mintha mindent racionalizálni kellene. A lírai verset is.

*

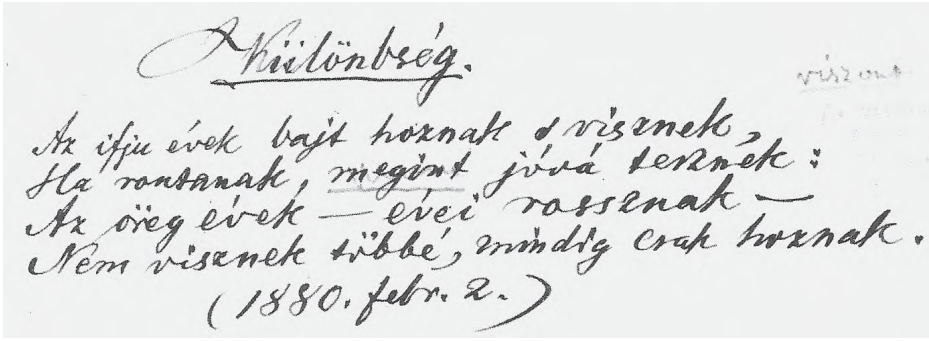

Különbség.

Az ifju évek bajt hoznak d'rivenek,
Ha rontanak, megint jóvá tesznek:
Az öreg évek — évei rossznak —
Nem visznek többé, mindig csak hoznak.

(1880. febr. 2.)

Már az utolsó lépcsőfokra lép fel, s ahogy nézem, mintha kicsit húzná a bal lábát. És látom rajta, hogy elfáradt, pedig első emeleten lakunk, s ezek még békebeli lépcsőfokok. Kíváncsi vagyok, hogy miért jött, remélem, hogy mindjárt kiderül. Alighanem panaszkodni akar, leveleiből tudjuk, hogy mindig szeretett panaszkodni. Állami ünnepet kap, az egész évet róla nevezik el, maga az elnök utazik a szülővárosába. De ő soha nem kereste a hangos szót. Kitüntetéseit és jutalmait néha csak barátai unszolására fogadta el. Egyszer Szarvason küldöttség ment elé, éji zenével köszöntötték, furcsa érzés volt, ő tanár korában még az iskolai összejövetelektől is tartózkodott. Csendes, visszahúzódó ember volt egész életében. Annak örül, annak nagyon örül, hogy iskolákban az iskolás gyermekek megemlékeznek róla. Az az igazi. De kiállni valami sokadalom elé, az nem az ő természete. Móricz Zsigmondnak volt abban igazsága, hogy ő nem volt bátor ember. Amikor hírét vette, hogy a király (az a siheder) el akarja tiltani a tanárokat a rebellis szakáll viselésétől, ő rögtön levágatta a magáét. De az jólesett, hogy sok évvel később egy Bóka László nevű akkori egyetemi tanár megvédte, s azt mondta, hogy ennek ellenére azért ő nemhogy bátor, de egyenes hős volt. *Hős, mert lehetetlen időkben folytatta az írást, és magyarul írt.* Mert a költőnél nem az számít, hogy mit tesz, hanem az, hogy mit mond.

Nyújtja felém a kezét. Zavarban vagyok. Kezet fogni? Inkább kezet csókolnom kellene, de az nevetséges volna, s az ilyen túláradás nem illik ironikus korunkhoz. Egyszer, évtizedekkel ezelőtt egy villányi vendéglő ajtajában összeütköztem az ő királyának leszármazottjával. Az ismerős arc láttán gépiesen kezet nyújtottam. Később átvillant az agyamon, hogy ez nemcsak illetlenség volt, kezet nyújtani az idősebbnek, de felségsértés. A régi századokban kemény áristom járt volna érte. Ilyet nem teszek többé, János bácsi kezét megszorítom, aztán megsimogatom. Így lesz jó.

De még nem jutunk idáig, amikor kérdőn néz rám, mintha vizsgáztatni akarna. Tudod-e – kérdezi –, mi a rím arra, hogy *„ritka kedv"*? Süllyedek szégyenemben, nem jut eszembe. Szenilis agyammal nem tudok én már semmit. De Jutka, a feleségem gyorsan kisegít, már befejezte barátnőjével a telefonálást, s ott áll mellettem a lépcsőfordulóban. *„Ritka kedv?"* Rávágja határozottan: *„játszi nedv." Bolond Istók* első ének. ❧

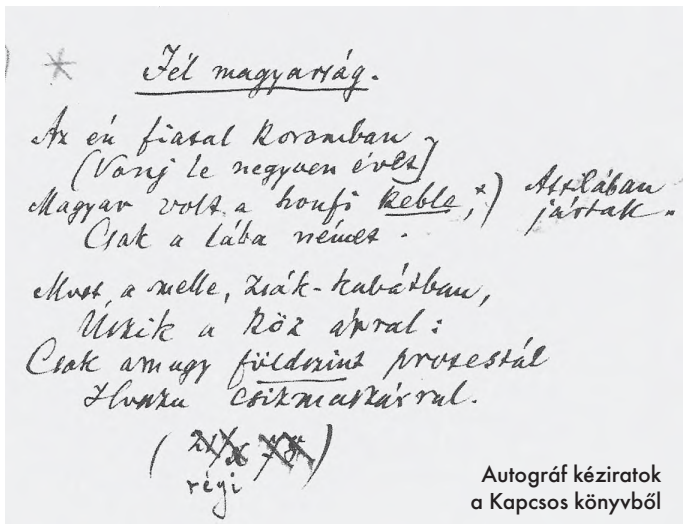

Fél magyarság.

Az én fiatal koromban,
(Vagy le negyven évvel)
Magyar volt a bonfi keble,
Az oldalában járatok.
Csak a lába nemes.

Most a melle, ziák-kabátban,
Ujjik a köz apral:
Csak amugy földszint prezestál
Hivatal csikmaskával.

(régi)

Autográf kéziratok a Kapcsos könyvből

ROZSONDAI MARIANNE

WALESI DÍSZPOLGÁR LETT ARANY JÁNOS

Zichy Mihály rajza, A walesi bárdok

„Az idén 200 éve született költőt posztumusz díszpolgárrá avatták Montgomeryben. *A walesi bárdok* szerzőjét a BBC is méltatta. A Montgomery várában történt eset kapcsán Eric Fairbrother, Montgomery polgármestere elmondta: míg a magyarok az általános iskolákban tanulnak a történetről, addig a helyiek alig tudnak róla. Úgy vélekedett, hogy Arany János verse nagyszerű kapocs a két nemzet között. Ezt figyelembe véve úgy döntöttek, hogy a magyar költőt posztumusz *Montgomery Szabad Polgára* címében részesítik" – írja a *Magyar idők* 2017. március 5-ei számában.

Amikor 2010 nyarának egy csendes délutánján átszólt nekem telefonon az Akadémia Elnökségi Titkárságának vezetője, s kérte, hogy a kézirattárból menjek át hozzá, meglepetésemre egy háromtagú, angol forgatócsoporttal szembesültem. Mondták, hogy az egyik legnépszerűbb angol (walesi) születésű zeneszerzőjük, *Karl Jenkins* (*1944) megzenésítette Arany János *A walesi bárdok* című balladáját, s tudják, hogy az Akadémia Könyvtára Kézirattárában őrizzük az eredeti kéziratot. Szeretnék megnézni, ha lehet. Nem szoktuk akármilyen kérésre nagyjaink eredeti kéziratát előkapni és megmutatni, de hát ez nem is volt akármilyen kérés. Csak pár lépés, minthogy az elnökség és a kézirattár a palota I. emeletén van, s máris láthatták Arany tiszta, szép írásával a balladát. Nem felejtem el az arcukat, megilletődésüket. (A *Hamlet* és *Szentivánéji álom* kéziratát is megmutattam, merthogy a külföldi írók-költők alkotásait a legnagyobb magyarok tették át anyanyelvünkre Vörösmartytól Kosztolányin és Szabó Lőrincen át Szerb Antalig.)

A három férfi egyike, mint kitűnt, a Concert Masters International (CMI) projektgazdája, Irinyi László volt. Az is kiderült, hogy Jenkins a CMI felkérésére zenésítette meg *A walesi bárdok* balladát. Egy idő múlva levelet kaptam tőlük, s meghívót „Karl Jenkins – Arany János: *A walesi bárdok – The Bards of Wales – Beirdd Cymru* egy új szimfonikus ballada világpremierjének és magyar ősbemutatójának nemzetközi sajtótájékoztatójára" 2011. március 2-án, szerdán 15 órára (tehát Arany születésnapjára) a Múzeum Étterembe. Az eseményen Greg Dorey brit nagykövet úr is jelen volt.

A bemutatón is ott lehettünk többen az Akadémiáról a Bartók Béla Nemzeti Hangversenyteremben (MŰPA) 2011. június 21-én. A művet a Cardiffi Vegyes Kar, az angol Concert Énekesek (Cardiff Mixed Choir/Cor Caerdydd, English Concert Singers), a MÁV Szimfonikus Zenekar, a Debreceni Kodály Kórus és a Nyíregyházi Cantemus Vegyeskar adta elő angolul a szerző vezényletével. Nagy élmény volt.

Zollman Péter (1931−2013), az '56 óta Londonban élő magyar elektromérnök, aki Gábor Dénes asszisztense is volt az Imperial College-ban, újításaiért több kitüntetésben részesült. Vagy hat nyelvet beszélt, s nagyon jó füle volt a versek ritmusához-zeneiségéhez. Sok magyar költő remekét ültette át angol nyelvre. Már csak ezért is nagy veszteség nekünk a halála. *A walesi bárdok*at 1994-ben fordította le. Csak egy magyar anyanyelvű képes ilyen lüktetőn, ilyen szenzációsan áttenni idegen nyelvre, megőrizve a nyelv muzsikáját az angolban is. Íme:

ARANY JÁNOS

THE BARDS OF WALES

King Edward scales the hills of Wales
Upon his stallion.
„Hear my decree! I want to see,
My new dominion."

„Show me the yield of every field,
The grain, the grass, the wood!
Is all the land now moist and rich
With red rebellious blood?"

„And are the Welsh, the wretched Welsh,
A peaceful, happy folk?
I want them pleased, just like the beast
They harness in the yoke."

„Sire, this jewel in your crown,
Your Wales is fair and good:
Rich is the yield of every field
The grassland and the wood."

„And Sire, the Welsh, God's gift, the Welsh,
So pleased they all behave!
Dark every hut, fearfully shut
And silent as the grave."

King Edward scales the hills of Wales
Upon his stallion.
And where he rides dead silence hides
In his dominion.

He comes to high Montgomery
To banquet and to rest;
It falls on Lord Montgomery
To entertain the guest:

With fish and meat and fruit so sweet,
To tease the tongue, the eyes,
A splendid spread for a king to be fed,
A lordly enterprise.

The servers file with the best this Isle
Can grow in drink and food,
And pour the fine Bordeaux and Rhine
In gracious plentitude.

„Now drink my health, you gentle sirs,
And you, my noble host.
You sirs, Welsh sirs... you filthy curs,
I want the loyal toast!"

„The fish, the meat you served to eat
Was fine and ably done.
But deep inside it's hate you hide:
You loathe me, every one."

„Well then, you sirs, you filthy curs,
Who will now toast the king?
I want a bard to praise my deeds,
A bard of Wales to sing!"

ARANY JÁNOS

A WALESI BÁRDOK

Edward király, angol király
Léptet fakó lován:
Hadd látom, úgymond, mennyit ér
A velszi tartomány.

Van-e ott folyó és földje jó?
Legelőin fű kövér?
Használt-e a megöntözés:
A pártos honfivér?

S a nép, az istenadta nép,
Ha oly boldog-e rajt'
Mint akarom, s mint a barom,
Melyet igába hajt?

Felség! valóban koronád
Legszebb gyémántja Velsz:
Földet, folyót, legelni jót,
Hegy-völgyet benne lelsz.

S a nép, az istenadta nép
Oly boldog rajta, Sire!
Kunyhói mind hallgatva, mint
Megannyi puszta sir.

Edward király, angol király
Léptet fakó lován:
Körötte csend amerre ment,
És néma tartomány.

Montgomery a vár neve,
Hol aznap este szállt;
Montgomery, a vár ura,
Vendégli a királyt.

Vadat és halat, s mi jó falat
Szem-szájnak ingere,
Sürgő csoport, száz szolga hord,
Hogy nézni is tereh;

S mind, amiket e szép sziget
Ételt-italt terem;
S mind, ami bor pezsegve forr
Túl messzi tengeren.

Ti urak, ti urak! hát senkisem
Koccint értem pohárt?
Ti urak, ti urak!... ti velsz ebek!
Ne éljen Eduárd?

Vadat és halat, s mi az ég alatt
Szem-szájnak kellemes,
Azt látok én: de ördög itt
Belül minden nemes.

Ti urak, ti urak, hitvány ebek!
Ne éljen Eduárd?
Hol van, ki zengje tetteim -
Elő egy velszi bárd!

They look askance with a furtive glance,
The noblemen of Wales;
Their cheeks turn white in deadly fright,
As crimson anger pales.

Deep silence falls upon the halls,
And lo, before their eyes
They see an old man, white as snow,
An ancient bard to rise.

„I shall recite your glorious deeds
Just as you bid me, Sire;"
And death rattles in grim battles
As he touches the lyre.

„Grim death rattles, the brave battles
And blood bestains the sun,
Your deeds reek high, up to the sky:
You are the guilty one!"

„Our dead are plenty as the corn
When harvest is begun,
And as we reap and glean, we weep:
You did this, guilty one!"

„Off to the stake!" The king commands,
„This was churlishly hard.
Sing us, you there, a softer air,
You, young and courtly bard!"

„A breeze, so soft, does sweetly waft
Where Milford Haven lies,
With wailing woes of doomed widows
And mournful maidens' cries.

Maiden, don't bear a slave! Mother,
Your babe must not be nursed!..."
A royal nod. He reached the stake
Together with the first.

But boldly and without a call
A third one takes the floor;
Without salute he strikes the lute,
His song begins to soar:

„The brave were killed, just as you willed,
Or languish in your gaols:
To hail your name or sing your fame
You'll find no bard in Wales."

„He may be gone, but his songs live on –
The toast is: King beware!
You bear the curse and even worse
Of Welsh bards everywhere."

„I'll see to that! – Thunders the king –
You spiteful Welsh peasants!
The stake will toast you, every bard
Who spurns my ordinance!"

His men went forth to search the North,
The West, the South, the East,
And so befell, the truth to tell,
In Wales the famous feast. –

Egymásra néz a sok vitéz,
A vendég velsz urak;
Orcáikon, mint félelem,
Sápadt el a harag.

Szó bennszakad, hang fennakad,
Lehellet megszegik. -
Ajtó megől fehér galamb,
Ősz bárd emelkedik.

Itt van, király, ki tetteidet
Elzengi, mond az agg;
S fegyver csörög, haló hörög
Amint húrjába csap.

„Fegyver csörög, haló hörög,
A nap vértóba száll,
Vérszagra gyűl az éji vad:
Te tetted ezt, király!

Levágva népünk ezrei,
Halomba, mint kereszt,
Hogy sirva tallóz aki él:
Király, te tetted ezt!"

Máglyára! el! igen kemény –
Parancsol Eduárd –
Ha! lágyabb ének kell nekünk;
S belép egy ifju bárd.

„Ah! lágyan kél az esti szél
Milford-öböl felé;
Szüzek siralma, özvegyek
Panasza nyög belé.

Ne szülj rabot, te szűz! anya
Ne szoptass csecsemőt!..."
S int a király. S elérte még
A máglyára menőt.

De vakmerőn s hivatlanúl
Előáll harmadik;
Kobzán a dal magára vall,
Ez íge hallatik:

„Elhullt csatában a derék –
No halld meg Eduárd:
Neved ki diccsel ejtené,
Nem él oly velszi bárd.

Emléke sír a lanton még –
No halld meg Eduárd:
Átok fejedre minden dal,
Melyet zeng velszi bárd."

Meglátom én! – S parancsot ád
Király rettenetest:
Máglyára, ki ellenszegűl,
Minden velsz énekest!

Szolgái szét száguldanak,
Ország-szerin, tova.
Montgomeryben így esett
A híres lakoma. –

Zichy Mihály szövegközi rajzai a vershez

King Edward fled, headlong he sped
His chestnut stallion,
And in his wake a blazing stake:
The Welsh dominion.

Five hundred went singing to die,
Five hundred in the blaze,
But none would sing to cheer the king,
The loyal toast to raise.

My chamberlain, what is the din
In London's streets so late?
The Lord Mayor will hang by the neck
If it does not abate!

Gone is the din: without, within
They all silently creep,
„Who breaks the spell, goes straight to hell!
The king can't fall asleep.

„The drum, the fife shall come to life
And let the trumpets roar,
To rise above that fatal curse
That haunts me evermore..."

But over drums and piercing fifes,
Beyond the soldiers' hails,
They swell the song, five hundred strong,
Those martyred bards of Wales.

S Edward király, angol király
Vágtat fakó lován;
Körötte ég földszint az ég:
A velszi tartomány.

Ötszáz, bizony, dalolva ment
Lángsírba velszi bárd:
De egy se birta mondani
Hogy: éljen Eduárd. –

Ha, ha! mi zúg?... mi éji dal
London utcáin ez?
Felköttetem a lord-majort,
Ha bosszant bármi nesz!

Áll néma csend; légy szárnya bent,
Se künn, nem hallatik:
„Fejére szól, ki szót emel!
Király nem alhatik."

Ha, ha! elő síp, dob, zene!
Harsogjon harsona:
Fülembe zúgja átkait
A velszi lakoma...

De túl zenén, túl síp-dobon,
Riadó kürtön át:
Ötszáz énekli hangosan
A vértanúk dalát.[*]

(1857 jún.)

[*] A történelem kétségbe vonja, de a mondában erősen tartja magát, hogy I. Eduárd angol király, Wales tartomány meghódítása (1277) után, ötszáz walesi bárdot végeztetett ki, hogy nemzetök dicső múltját zöngve, a fiakat föl ne gerjeszthessék az angol járom lerázására. – *Arany János.*

SZAKONYI KÁROLY

Arany tanár úr

Ezernyolcszázötvenegy októberében a Nagytiszteletű s Tekintetes Egyházi Tanács Arany Jánost meghívja Nagykőrösre tanárnak. Meglepődik, nem gondolt és szerénységében nem is számított ekkora megtiszteltetésre, ezért nem fogadja el azonnal, hanem türelmet kér erőinek és körülményeinek lelkiismeretes számbavételére, de erre időt nem kaphat, ezért kénytelen fájdalmasan kijelenteni, hogy anyagi gondjai miatt a Szalontáról Kőrösre költözés költségeit nem képes fedezni, ekképp a meghívást elfogadni nem tudja. Meglehet, közrejátszott vonakodásában az is, hogy mint később Tompának írja, amikor az már Kőrösről, ahol végül is elfoglalta az állást, Kecskemétre hívja, amiként hívták Debrecenbe is és Pestre is magyartanárnak, mégpedig nagy fizetéssel, de azért nem ment, mert: *ha már e kenyeret kell ennem, Körösön éppen olyan jó, mint máshol. Irtózom a változástól.*

Irtózom a változástól. Különös kijelentés ez, noha egész biztosan a természetéhez tartozik, elég, ha csak azt nézzük, mint húzódott meg Szalontán a 48/49-es években, s csak nagy szükségében hagyta el

faluját egy rövid, fővárosi hivatalságig, miközben legjobb barátja és költőtársa, Petőfi Sándor ott volt az események középpontjában, sőt, a forradalmi seregben, a harcok terén és végül a segesvári csatában, ahol jóslata szerint hősi halálát lelte. De akkor mi volt ifjúkori nyugtalansága, ábrándozás kalandos életpályáról, vágy valami színesebb élet iránt, mint a festészet, szobrászat, amely végül a kollégium elhagyására késztette, s ha már *Ferenczy* mellett szobrászatot nem tanulhatott, hát, kapóra jött a Fáncsi-féle jeles színésztársaság Debrecenben? Nemde nagy változás? A szorgalmas diák egyszer csak komédiásnak áll. Maga írja, hogy szép, csengő hangja volt akkoriban, s egyik tanára hallván, hogy mire adta a fejét, még nógatta is szavalni meg énekelni, *„csak Sekszpírt! Sekszpírt domine!"* – biztatta. És a szelíd fiú bekerült Thália léha vándorai közé, Nagykároly, Szatmár, Máramarossziget… Úton voltak örökösen, nyomor várt rá és nélkülözés, merőben más élet, mint amelyhez szokott: *padon hálni, kabáttal takarózni s kölcsön kérni ruhát, míg az ember mosat. És ez rajtam történt, kit szegény öreg szüleim, minden vagyontalanságok mellett, kissé elkényeztettek. Rajtam, ki u.n. élelmes ember soha nem voltam* – írja 1855-ben bizalmas önéletrajzában Gyulai Pálnak. Talán ez az életszakasz meg a színészettel való szakítás után a lelkiismeret-furdalással teli vándorlás haza öreg, elhagyott szüleihez, koplalva, pénztelenül, kimerülten egy életre elegendő volt a *változáshoz?* S maradt Szalonta, a rektorság, az aljegyzőség, majd később a házasság nyugalma. Még olvasmányait, a magyarok mellett Homérosz, Molière és mások műveit is félretette, hogy csak hivatalának és a családjának éljen, mint más, közönséges ember. *Pár évig meg is álltam fogadásomat.*

Enteriőr az Arany János, a nagykőrösi pedagógus kiállításról

Miért is állta volna meg? Az Isten másra teremtette.

A nagykőrösi tanárságra ügyvéd sógorától és más jóakaróitól hagyta magát rábeszélni, de mindjárt meg is bánta, amikor a cs. kir. Tanhatóság rögvest felszólította, ahogy tanártársait is, hogy írjon egy alapos önéletrajzot, s ebben térjen ki az 1848/49-es évekre. Káderezés. Hogy vajon mennyire megbízható. Arany pontokba szedve megírja adatait, iskoláit, nyelvtudását, aztán rátér arra, amire a hatóság leginkább kíváncsi, hogy mit csinált 48-ban, 49-ben. Negyvennyolcban? Városjegyzői hivatalát a forradalom alatt is békésen folytatta egészen negyvenkilenc májusáig, akkor azonban megelégelte, hogy a szalontai, 47-es tűzvész miatt eladósodott város immár hosszú ideje nem folyósította a fizetését, s tenni kellett valamit a megélhetésért: *megszorult helyzetbe jutottam, kénytelen valék családom eltartása tekintetéből a forradalmi kormánytól egy alárendelt irodai hivatalt elfogadni. Igy történt, hogy 1849-iki május 25-ikétől junius 30-áig a belügyministeriumnál csupán mint fogalmazó (concipista) alkalmaztatván, ideiglenesen Pestre mentem, de csakhamar átlátván a dolgok állását, s e lépésemet megbánva, még mielőtt a forradalmi kormány Szegedre kivonult volna, ezt odahagyva jul. 1-sőtől Szalontára családomhoz visszautaztam.*

Ha nem éltük volna meg az ötvenes években (meg még tovább is) azt a lelkiállapotot, amelyet az állások megszerzése vagy megtartása érdekében beadott önéletrajzok megírása okozott, nemigen értenék meg, hogy miért fogalmaz olyan óvatosan és magyarázkodva Arany, amikor a továbbiakban hangsúlyozza, hogy 1850-ben az egész évet egy császári és királyi közigazgatási főszolgabíró irodájában, annak szeme előtt töltötte, majd ezt követően Geszten, Tisza Lajosnál házitanítóskodott, márpedig a császári és királyi kamarás úr a politikai és erkölcsi magaviseletéről tanúságot tehet. De nem volt elég ez a hatalomnak, pótlást kért, részletes beszámolót. Ebben aztán még alaposabban kénytelen vallani az 1848 májusától megesettek felől. Mint vidéki ember – írja –, nem tudta megítélni, hogy vajon forradalom-e az, ami bekövetkezett, vagy törvényszerűség, noha író barátaitól meghívást kapott Pestre egy néplap szerkesztésére, amelyet – hangsúlyozza – noha csupán a 47/48-as törvényeket volt hivatva magyarázni, és szép fizetésre számíthatott, mégsem vállalt. Hívták a *Nép barátja* című laphoz is, s abban, hogy magát minden anyagi haszonból ki ne zárja, a szerkesztőtársi posztot elfogadta, de Szalontán maradt, s csupán egy-két versen vagy törvénymagyarázó cikken kívül mást nem publikált, azt is csak októberig. Megírta még, hol jelentek meg versei, amelyekben lehettek: *itt-ott olyan célzások, melyek mostani szempontból tekintve forradalmiaknak bélyegeztethetnek.*

Aranyra számítottak pesti író barátai, de ő Bihar déli szögében, Szalontán élte át a mozgalmas időket. *Egyedül csendes, higgadt kedélyemnek köszönhetem, hogy a forradalom árjától százszorta jobban el nem ragadtattam, és ez idő alatt kelt verseimben is megelégedtem némi elfátyolozott célzásokkal nem az uralkodó ház ellen, hanem bizonyos alkotmányos féltékenységből eredetekkel, akkor és ott, a mikor és a hol merészebb fellépések tapsokkal jutalmazhattak volna.*

Az oktatásügyi magas minisztérium meghagyta Arany Jánost a tanári székben, elfogadva és megnyugodva, hogy az ifjúság nevelésére politikailag nem veszélyes. Minő tévedés! Mert azzal, hogy Arany az ifjúságot az anyanyelv tökéletességére tanította, a nyelv őrzésére, sőt, gazdagítására szorította, vagyis arra, ami egy nép összetartozásának alapja, s ezt nem tette másként, mint a haza iránti elkötelezettség szellemében, igenis progresszív eszméket hintett el óráin. Negyvenkilenc után tombol az önkény, Petőfi halott, Kossuth Vidinben, a szabadságharc tábornokait kivégezték, minden szó gyanús, de Arany tanár úr dolgozatokat irat a mohácsi vészről, Eger ostromáról, a Hadak útjáról, Szondi apródjairól (mely tárgyban később, 1856-ban megírja a gyönyörű költeményét), Vajda Hunyadról és más, a nemzet életében fellehető hősi küzdelmekről. És persze a klasszikus irodalom révén az erkölcsről, a köz iránti kötelességekről prózában és versben kérve a feldolgozást.

Deák Ferenc a forradalom és szabadságharc bukása után a passzivitást ajánlotta a nemzetnek. Deák jól látta a hatalom germanizáló, abszolutista politikájának a veszélyeit. Arany nem volt politikus, de tanári működésével azokban az években éppen ezt a germanizáló tendenciát ellensúlyozta. A cs. kir. Tanhatóság ha megnyugodhatott is abban, hogy nem felforgató eszméket hirdető tanár tanítja a nagykőrösi diákokat, a *felforgatás* ténye azért fennállt, mert az a szellem, amelyet Arany János sugallt a maga igazságával, jobb világot épített a lelkekben, mint amilyen a létező volt, amely a nemzetet és vele a nyelvet rabságban akarta tartani. ❧

OLÁH RÓBERT

ARANY JÁNOS, A NAGYKŐRÖSI PEDAGÓGUS

Arany 200 – kiállítás Nagykőrösön

A *Nagykőrösi Arany János Kulturális Központ* és tagintézménye, az *Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjtemény* 2017. március 2-án nyitotta meg nagyszabású, újragondolt, látványelemekben gazdag kiállítását a legnagyobb magyar költő, Arany János születésének 200. évfordulója alkalmából. A 2017-es évet az Országgyűlés határozatában *Arany János-emlékév*vé nyilvánította, így kapcsolva össze az ország, valamint a Kárpát-medence magyarságát érintő és kiemelkedő költő születésének ünnepi programsorozatát Nagyszalontától Nagykőrösig és Budapesttől Debrecenig.

A nagykőrösi Arany-kultusz ápolásában a helyi lakosok is aktívan részt vesznek, hiszen immár *18. alkalommal* rendezzük meg a *Nagykőrösi Arany-Napok*at, amely kapcsolódik a költő nagykőrösi éveihez. Nagykőrös utcáin járva lépten-nyomon Arany emlékébe botlunk, gondoljunk csak a nevét viselő intézményekre: Arany János Református Gimnázium, Szakgimnázium és Kollégium, Arany János Református Általános Iskola, Nagykőrösi Arany János Kulturális Központ és Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjtemény, de találkozhatunk vele köztéren: Arany János utca, közintézmény nevében: Arany Patika, köztéri alkotásokban: Arany lakóházainak emléktáblái, Arany Nagykőrösre érkezésének emléke, Nagy Tanári Kar szoborcsoport, Mentovich Ferenc egykori házának helyén álló emlékpad, ahol első napjait, heteit töltötte az Arany család Nagykőrösre érkezését követően, vagy példaként említhetnénk Strobl Alajos híres szobrászművész alkotását, a Vén gulyást, ahol Arany János arca is feltűnik az alkotáson, mintegy a gulyás felett őrködő költői szellemként. A társadalmi szervezetek is viselik a költő nevét, gondoljunk csak az Arany-Híd Baráti Körre vagy az Arany János Társaságra. Ezek mellett ápoljuk és gondozzuk a református temető sírköveit is, ama sírköveket, amelyek nemzeti színű szalaggal vannak átkötve, amelyeknek díszítését és megható emlékező sorait Arany János az elhunyt tiszteletére fogalmazott meg. Az Arany-emlékek körbejárását a városban Arany-útnak nevezzük, amelyet minden helyi térképen feltüntetünk. Emellett az Aranyóra keretében várjuk a hozzánk látogató vendégeinket, valamint Arany János kedvenc ételével kedveskedünk a hozzánk érkezőknek, amelyet az egykori, geszti esperes, Szabó István feljegyzéseiből tudunk: „Csirkepaprikás galuskával és túrós csusza tejfellel nyakon öntve…" De a költő kedvenc édességét is elkészítjük rendezvényeinken és a hozzánk érkezők örömére, amely a Marczafánk. A szervezett látogatások során „Aranyfalatkákkal" és a „Város", valamint „Arany János borával" várjuk a kedves vendégeinket. Méltán nevezhetjük Nagykőröst Arany városának, hiszen az itt élők gondossággal és odaadással ápolják a nagy költő emlékét és tanárságának kilenc esztendejét (1851−1860), amelyet a nagykőrösi Református Gimnáziumban töltött. A város méltán büszke Arany Jánosra, hiszen a költő a Toldit követően itt írta a híres balladáit, gondoljunk csak az *Ágnes asszony*ra, a *Szondi két apródj*ára, *A walesi bárdok*ra, az *V. László*ra, a *Mátyás anyj*ára vagy a *Zács Klár*ára. Nem hiába nevezték Arany Jánost a „balladák Shakespeare-jének", a kiállításon szeretnénk azt a téves közhiedelmet megcáfolni, hogy Arany János nem szeretett Nagyőrösön élni. Keresztury Dezső akadémikust idézve: „Boldogtalanságainak, mély válságainak… inkább színhelye, mint oka volt Nagykőrös." Ezt a gondolatot Arany is megerősíti, hiszen *„Meglehet, ha innen elmennék, ide vágynám vissza."* Ezt írta a költő Szász Károlynak 1856. május 7-én.

A kiállítás célja, hogy Arany Jánosnak méltó emléket állítson, valamint hűen mutassa be a nagykőrösi éveket, a költő személyes kapcsolatát a környezetével, a családját, a mindennapi gondokat, az örömöt, a bánatot, a munka világát, a terveket és a sikereket, egyszóval az Arany család mindennapjait minden boldogságukkal és szomorúságukkal. A kiállítást végigjárva megismerhetjük Arany Jánost nemcsak mint a legnagyobb magyar költőt, a legnagyobb szókincsű honfitársunkat, hanem mint aggódó családapát, szerető férjet, gondoskodó, családjáért élő és alkotó családfőt, a munka világába temetkező, precíz és hatalmas munkabírású tanár alakját, a viccelődő kollégát, *„mázsás élceket"* daloló bajtársat.

Az interaktív kiállításon minden generáció megtalálja a számára érdekes, tanulságos, hasznos vagy éppen kikapcsolódást nyújtó lehetőséget, hiszen rögtön a bejáratnál fotóterminállal várjuk a hozzánk érkezőket, akik korhű ruhákba öltözve életnagyságú paravánok előtt fényképezkedve repülhetnek vissza Arany János idejébe, a megörökített fényképeket pedig e-mailben meg is kaphatják a vendégeink. Emellett hatalmas sikerű a „Me-

sélő fotelunk", amely érzékeli, ha valaki leül benne, így kellemesen hátradőlve hallgathatjuk a költőóriás egyik legnagyobb művét, a *Toldi estéjé*t. A korszerű, technikai eszközök világában gondoltunk a távolabbról érkező vendégeinkre is, akik a kiállítás során szeretnék kicsit jobban megismerni Nagykőröst, valamint Arany János korát, nekik az „Akkor és most" eszközt ajánljuk figyelmükbe, amelynek révén régi és mai fényképek összemosásával ismerhetik meg városunkat. Ezen eszköz segítségével Arany idejébe „utazhatunk vissza", a költő szemével láthatjuk azt a várost, amely óvta, védte és befogadta a költőt és családját.

A számos relikvia és műtárgy, amely az Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjtemény gazdag tárházából lett kiállítva, jobban megismerteti az érdeklődőkkel a költő személyiségét. A tárlaton *tizenöt enteriőr* tizenöt témakört magában foglalva vezeti végig a látogatót Arany nagykőrösi életének legfontosabb állomásain. A tárlat különlegessége, hogy a relikviák között a híres meggyfabot, amely a költő ismertetőjegye volt, s kedvenc pipája, amelyet valószínűleg Gyulai Páltól kapott ajándéka, egyszerre tekinthető meg, s erre eddig sohasem volt példa. Emellett a kiállítás másik különlegessége, hogy a költő életének egy időszakát mélyebben bemutató kiállítás még sohasem nyílt az *Arany 200 – Arany, a nagykőrösi pedagógus* című kiállítás előtt. Harmadik különlegesség, hogy az Arany János-emlékév első, nagyszabású tárlataként nyílt a Nagykőrösi Arany János Kulturális Központban, amelynek előkészítései, tervezési és kivitelezési munkálatai csaknem két évig tartottak. A siker nem maradt el, a megnyitó *Praznovszky Mihály* irodalomtörténész elismerő szavaival kezdődött, aki méltatta Arany János személyiségét, munkásságát és Nagykőrös városát az Arany-kultusz ápolásáért.

A tárlatot megtekintve megismerhetjük Arany János személyiségét és lelkivilágát is, megtudhatjuk, hogy milyen gondok gyötörték a mindennapokban, milyen volt a kezdeti időszak Nagykőrösön új közegben, új városban. Láthatjuk, hogy tanártársaival milyen felhőtlen, tréfálkozó, barátias viszonyban volt, mi vezetett az iskola humorlapjának elindulásáig és ennek ellenlapjáig, amelyet Arany János szerkesztett, s kifejezetten Mentovich Ferenc volt a témája. Láthatjuk a költőnek és családjának nagykőrösi otthonait is, szám szerint hármat, amelyeknek leírását magától a költőtől kölcsönöztük, az ő szavaival illusztráljuk, hogy milyen volt a mindennapi élet ezekben a házakban. A tárlat beavat a költő kikapcsolódási szokásaiba is, megtudhatjuk, hogy miért szeretett Arany a nagykőrösi református temetőben vagy a Múzeumkertben sétálni, min merengett ezen séták alkalmával, s láthatjuk, hogy kedvelt szokása volt a pipázás, amelyről sohasem mondott le. Megismerhetjük a tanári kar kikapcsolódását, megtudhatjuk, hogy milyen összejöveteleken vett részt a kimerítő tanítás után a gimnázium kara, kiderül, hogy milyen élcek hangoztak el Arany szájáról, de az is, hogy mit jelentett a költőnek a föld birtoklása és szeretete. A tárlat bemutatja a dalos kedvű Arany Jánost, de nem mellőzi a betegségekkel küzdő költőt sem, a kiállított vitrinekben számos tárgyat lehet megcsodálni, amely az úgynevezett „Öreg Patikából" való, a látogatók megismerkedhetnek olyan gyógyszeres edényekkel, amelyekből Arany János is vásárolhatott abból a patikából, ahonnét a mindennapi íráshoz és költeményeinek lejegyzéséhez is beszerezte a gubacstintát. A vitrinben őrizzük és mutatjuk be a költő feleségének vörös korallból díszített, zománcozott brossát, vagy lányának, Juliskának a Biblia-jelzőjét, a szabadságharc érméivel díszített karkötőjét, vagy az 1856-ból származó, barátnőivel horgolt Úrasztal-terítőjét is. A kiállításon Juliska édesapjától kapott nászajándékát is bemutattuk a nagyközönségnek, amely hatalmas érdeklődést váltott ki a hozzánk érkezők soraiból. Emellett a családjáért aggódó apát is láthatjuk, aki igyekszik gyermekeinek mindent megadni, küzd a lánya életéért, segíti fia tanulmányait, vagy aki oly büszke felesége főztjére, különösen töltött káposztájára, amelyet Petőfi Sándornak is elújságol, kérkedve és élcelődve a családjától messze szakadó költőtársnak és sírig tartó barátnak.

Láthatjuk az alkotási folyamatot, amely sosem lankad, hiszen Arany írása töretlen, hatalmas mennyiségű örökséget hagyott ránk, számos műve eredetiben itt Nagykőrösön található meg, mint például a *Fülemile* vagy a *Nagyidai cigányok*. Megismerhetjük az enteriőrök világán keresztül a mindennapi élet és a munka világának kapcsolatát, láthatjuk, hogy milyen sok dolgozatot kellett javítania a költőnek, hiszen az oktatásnak és az államilag elismert bizonyítvány kiadásának feltétele volt a Császári Tanhatóságnak való megfele-

Önéletrajz a Császári Királyi Tanhatósághoz

Alulírt Arany János, a nagykőrösi teljes gymnásiumban elválasztott tanár, fensőbb rendelet folytán köteles lévén életírásomat elé terjeszteni, azt a következőkben teljesítem.

Születtem Magyar Országon, Bihar megyében, NagySzalontán, 1817 ben és így

vagyok 34 éves.

Hitvallásom evangélico-reformált.

Nőm és két gyermekem van.

Alsóbb iskoláimat kezdettem s végeztem NagySzalontán. A természettani, philosóphiai és jogtani tudományokat 1832-től bezárólag 1836-ig hallgattam a debreceni ref. főiskolában. Onnan szülőföldemre, Szalontára a latin nyelv nyilvános tanítójául a hívatván, e minőségben 1840-ig működtem, attól fogva csaknem egészen a forradalom végéig, Szinte ott Szalontán városi jegyző voltam.

Külföldi akadémiákat nem látogattam, tudorrá nem graduáltattam.

Anyanyelvemen, a magyaron kívül értem és beszélem a latin és német, - olvasom az angol, francia és hellén nyelvet.

A magyar irodalomnak a felső, a görög nyelvnek az alsó osztályokban tanítását vállalván magamra: ezekből tanári vizsgálatot annak idején letenni késznek nyilatkozom.

Az 1848-ik évi márc. 15-ike Szalontán város jegyzői minőségben találván, e hivatalt a forradalom alatt is békésen folytattam…

Kelt Nagy Kőrösön, Nov. 9. 1851.
P.H.

Arany János

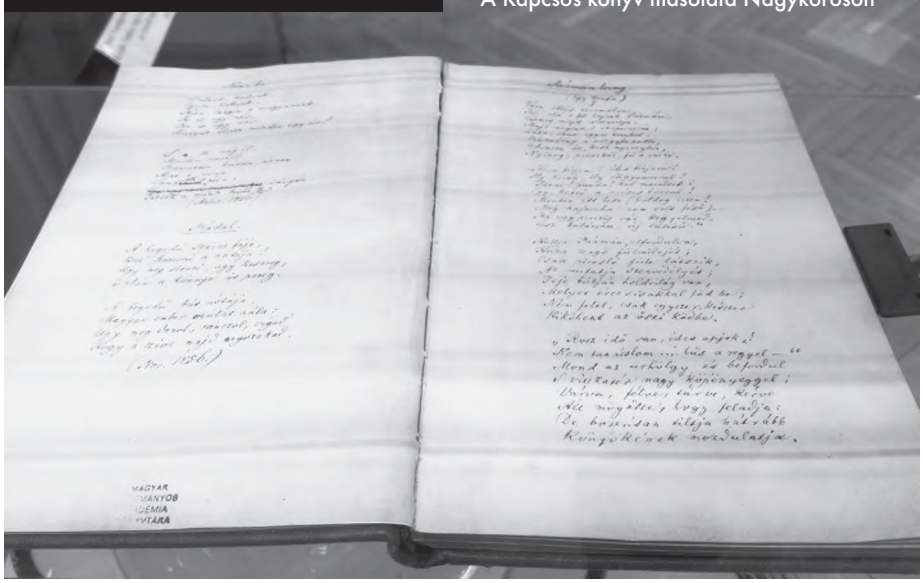

A Kapcsos könyv másolata Nagykőrösön

Arany János, a nagykőrösi pedagógus című kiállítás enteriőrfotói. A falfotó előtt a padra ülve, a látogatók fényképezhetik is egymást. Arany fotelje, de ebbe már nem szabad beleülni. A vitrinben Arany János meggyfa botja.

Enteriőrfotók a nagykőrösi kiállításról.
A vitrinben Arany János pipája,
amelyet Gyulai Páltól kaphatott,
valamint az Öreg Patika
gyógyszertartó edényei.
A Fülemile és a Fiamnak című verseket
a látogatók meghallgathatják.

Arany János pipája, alatta a költő nászajándékba kapott edényei

lés. Így Arany Jánosnak is mindenre kiterjedő önéletrajzot kellett benyújtania az államszervezetnek, akik megvizsgálták annak tartalmát és írójának személyét, a bizonyítvány kiadásához évkönyvet és ezzel együtt tudományos munkát kellett bemutatni, amelynek első írója Arany János lett, aki ezzel kutatói oldalát is megmutatta, amely előre vetítette a későbbi pályafutását a Kisfaludy Társaság igazgatójaként, illetve a Magyar Tudományos Akadémia tagjaként, később főtitkáraként. Arany János hatalmas szakmaszeretettel, precizitással és lelkiismerettel látta el a tanítás adta feladatokat, a rábízott diákok nevelését a legfontosabb és legnemesebb munkának tartotta, amely a kiállításon is nyomon követhető, hiszen elég csupán az eredeti, Arany János kézírásával vezetett osztálynaplókat megtekinteni, s láthatjuk, hogy a költő milyen gondosan, tökéletesen formálta a betűket, s ez jelzi számunkra, hogy a tanítás igazán fontos dolog volt az életében. Arany a szépírás iránti igényt elvetette a tanulóinak lelkében, akik rajongtak érte, egymással versenyezve próbáltak minél szebb és tökéletesebb fogalmazásokat írni, amelyeket a költő nagy gonddal javított és útmutatásokkal látott el.

A költő dolgozószobájának enteriőrje mellett állva láthatjuk, hogy milyen egyszerű, puritán ember volt Arany János, aki kerülte a fényűzést, a felesleges díszítést, s ez mély református neveltetésében és hitében gyökerezett, amelyet magával hozott az otthon melegéből, szerető szüleitől. A kiállítás gazdag tárlata az említett dolgozószoba mellett nagyban támaszkodik *Benkó Imre, Törös László* és *Tóth Tibor* munkásságára, akik kiváló munkáikkal és az Arany-kultusz ápolásával nagyban hozzájárultak a költő nagykőrösi éveinek minél jobb megismeréséhez. A városunkban írt nagy művekből is hallgatható a három helyen elhelyezett hangtölcsérek révén, amelyekben egy-egy, a paraván témáihoz illeszkedő vers hangzik el kiváló magyar színművészek, mint például Latinovits Zoltán előadásában. A tárlat második felében láthatunk olyan tárgyakat is, amelyek Arany János személyes tárgyai voltak, az unokája által hímzett óratartót, Szilágyi Sándor barátjának dedikált könyvet, a *Koszorú* első, eredeti példányát *A walesi bárdok*kal, osztálynaplókat a költő kézírásával, Arany óravázlatait, amelyekből tanította az ifjúságnak a magyar nyelvet és irodalmat, latint és ógörögöt, vagy éppen a tanári kar tablóját, amelyen megismerhetjük az 1851−52-es tanév oktató tanárait.

A kiállítás legvégén a kor és a századvég hangulatát idéző tanterembe invitáljuk látogatóinkat, akik megismerhetik Arany korának tantermét, helyet is foglalhatnak a kihelyezett iskolapadokban, s megtekinthetik *Varasdy Dezső* 1971-es *Arany Életútján* című filmjét is, amely bemutatja Szalontától Budapestig a költő életútját, érintve természetesen a nagykőrösi éveket is. A tanterem a múzeumpedagógiai foglalkozásoknak is helyszíne, a gyermekek töltőtollal gyakorolhatják a szépírást, mégpedig Arany és Petőfi Sándor levelezését másolva. Emellett kiállításismereti vetélkedővel is várjuk az iskolásokat, akik a feladatlap kitöltésével jobban megismerhetik a kiállítást, így a legnagyobb magyar költő életét.

Az Arany család falfotója előtt Juliska nászajándékának egy ékes darabja

A kiállítás 2018. március 2-áig látogatható ingyenesen a Nagykőrösi Arany János Kulturális Központ Rácz József Galériájában (2750 Nagykőrös, Szabadság tér 7.) hétköznapokon 10-től 18 óráig, valamint szombatonként 10-től 13 óráig. Előzetes bejelentkezés alapján ingyenes tárlatvezetést is tudunk indítani a vendégeknek. Bővebb információ a www.korosikultura.hu honlapon vagy a muzeum@korosikultura.hu e-mail-címem kapható. Magyarország és a Kárpát-medence szinte valamennyi területéről érkeztek hozzánk a megnyitás óta eltelt három hónap alatt, s látogatóink maximális elégedettsége tükrözi kiállításunk sikerét. Találkozzunk Arany városában az *Arany 200 – Arany, a nagykőrösi pedagógus* című kiállításon!

(Oláh Róbert geográfus, történész, Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjtemény, Nagykőrös, 2017. május 29.)

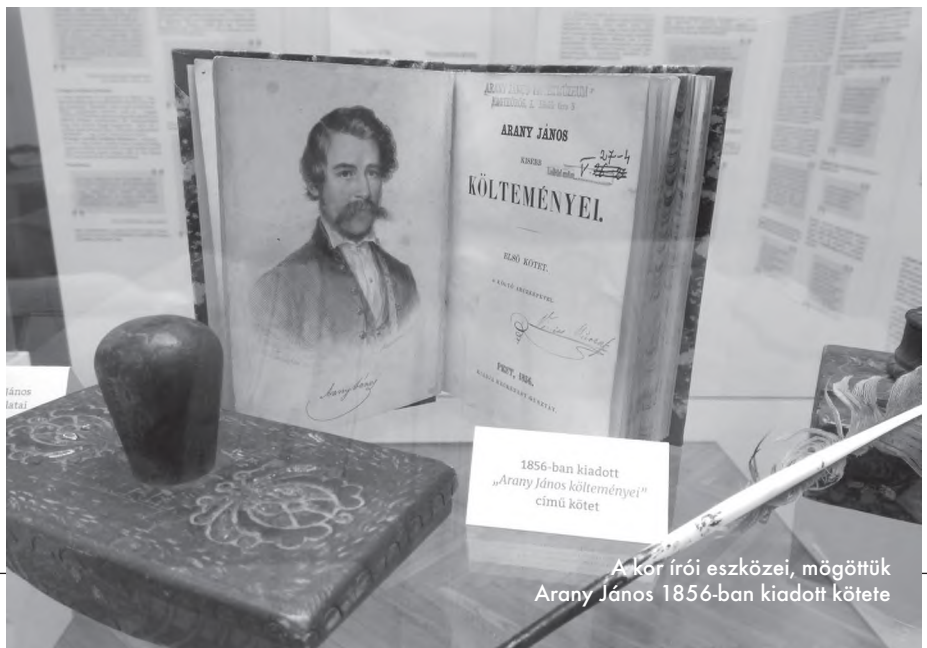

A kor írói eszközei, mögöttük Arany János 1856-ban kiadott kötete

NAGY LÁSZLÓ

ARANY ÚR, AZ ŐSZIKÉK MEG ÉN

Arany úr, aki sárból nőtt fel nemzetes úrnak,
aki nemzetes, édes kozmopolita poéta,
aki a nyelv aranyát is kalapált érme gyanánt
gyömi époszi zsákba, de hála: ezt se viheti el.
Arany úr, arany Álmos vezér, aki korán
arany égen is észlel fátyolhomályt, borulást,
majd ibolyazománcos szemmel kémleli szelíden
jelenét, az őszikéset, nem pedig a kést,
mit az ifjú tolakvó köszörül törvény szerint.
Őszike: pici bogár, csak Mab királynőcske ő,
nem kifent pallos a szárnya, de fátyolka, légy,
lecsatolt karórámon itt forog, ő hajtja már
bűbájjal a percmutatót is – hát jó Arany úr,
eljött a jelkép megint, most énrajtam a sor.
S lám, rövid az idő, egy lágy-arany éposz pedig
mint málé-lepény közelít hogy formába süssem,
ércesre, jó ropogósra – de jó Arany úr,
mert relatív a méret: világom egy violamag.
Ide sűrül a létem, körhintám itt sustorog,
a mennyei küllőket zöldarany fejű, szemű
üstökösök tolják csöcsükkel, köldöki hassal.
Föltekintve látok topánt meg csizmát, pirosat,
körömcipőt, haláli lakkost, látom a taruk-faruk,
csipkéik alulnézetből, s beülnek váltva ölembe.
Ezek az én őszikéim – szemérmes, jó Arany úr.
Bolondul csak én száguldok s beteg vagyok, árva,
szédülten hányok epét, világos vért meg hazát,
whiskyt és vodkát. S jelenthetem, így sem unalmas,
ha a sárkány habos már, megülök csengős csikót –
hintót csak holtan, – ez époszom is, jó Arany úr.
Aranyujját ha adná nekem, esküszöm elveszteném
a drága ereklyét, mert röptömben kifordulnak
zsebeim is mint zsigereim. S mégis, bár mutatna rám:
Íme, a dombérozó, aki elveszejt vért meg aranyt,
de a mennyet megnyeri – Óhajtom-e én a mennyet?
Halhatatlanság? A Semmiből por, majd porból a Semmi.
Pihennem illene csak. Bár tarkómon, hajam alól is
puliszem ügyel, s szimatom, e szűz vad jelez:
Nem ijeszt a Hó. E violamagban kerengő
jégvirágos üveghintóban te bús Arany úr,
a szememre csúszott fekete kalap alatt
hahotázik a hús és vigyorog a csont.

Arany Jánosné zománcozott brossdísze, alatta Arany Juliska személyes tárgyai

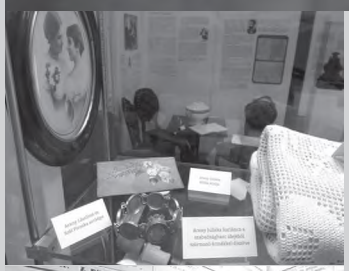

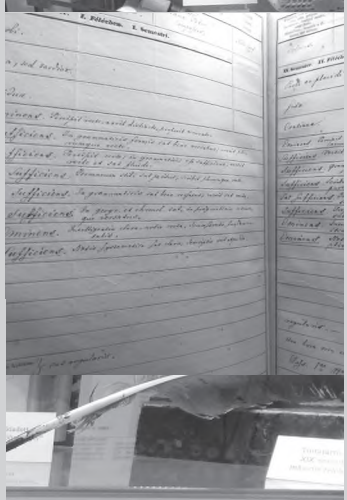

Enteriőrök a nagykőrösi kiállításról, a vitrinben a költő óratartója, melyet unokája, Szél Piroska hímzett neki

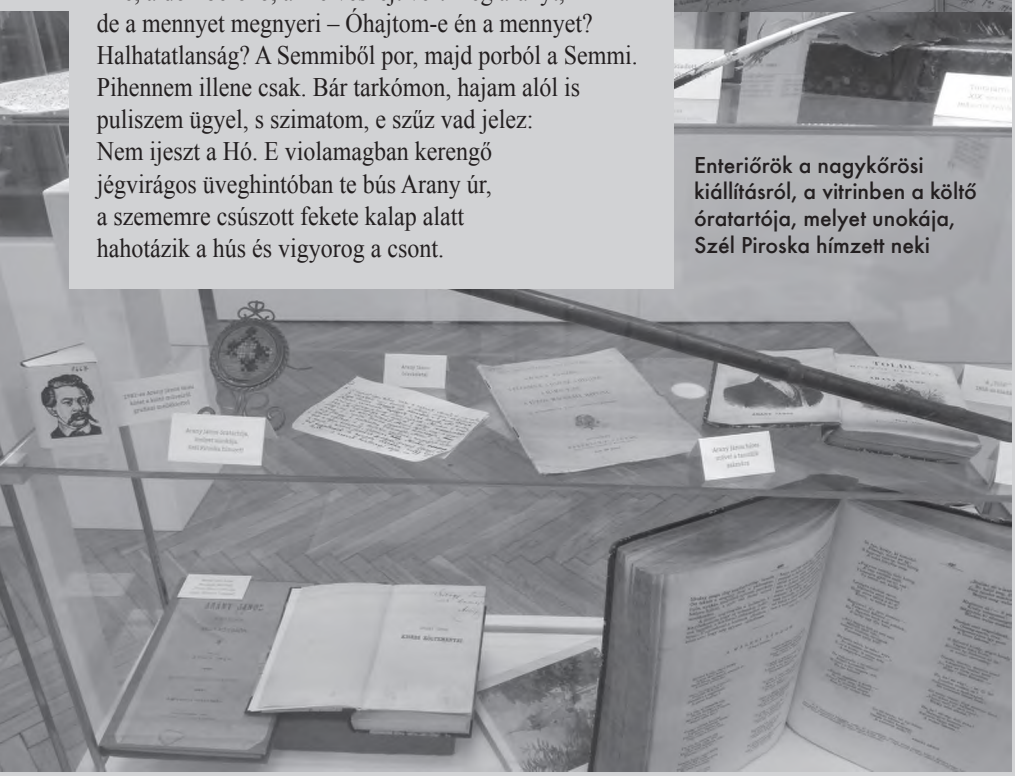

WEÖRES SÁNDOR

HÓDOLAT ARANY JÁNOSNAK

(részlet)

Elnyugszik a bajnok. Zord homloka rémlik:
halmon ekehullám, szántás feketéllik;
már őszül a tölgyfa, ázott busa bálvány,
beléje karolva hétszínű szivárvány.

Jöszte, arany dárda, felhőn kiszögellő!
Kergeti a záport kopó-inu szellő.
Szunnyad a vén bajnok. Míg álma fereszti,
álmát a világnak tajtéka befesti…

Búborékalakok gyülekezve kelnek,
habjai a benső, álomi tengernek,
játszva szelíd szűzet, daliát, vad rémet,
hajdanként mutatván, mit nem ád az élet.

Alattuk a mélység végtelen örvénye
horpad a homályba, fodrosul a fénybe,
testtelen imbolygás tág űrben lebegve,
valóbb a valónál: lélek tiszta kedve.

Hullámok, hullámok lengedezve szállnak,
tükrei kékségnek, öblei homálynak,
csigázva, gyöngyözve, bukdosva rogyásig,
elalél az egyik, iramlik a másik –

Hej, méz-ölű róna! hej, bor-hasú hegylánc!
soha táncot ehhez foghatót te nem látsz:
rokolyák lengése, csizmák dobogása
sellő-vigalomhoz csak dér kopogása.

Alszik az ősz bajnok, piheg, mint a gyermek,
álmának habjai zengőn feleselnek
és palota épül a puszta beszédből,
ráfészkel a napfény, tornya égig ér föl…

ADAMIK ANNA

„Rájok minden szemből nevetett a lélek”

Humor, derű és bölcsesség az érvelésben Arany János epikája alapján

„Rájok minden szemből nevetett a lélek” – olvashatjuk a Toldi estéjében. Ennél szebben nem is lehetett volna a derűről írni: nevet a lélek. Természetesen számtalan fokozat lehetséges, egészen a „szívet dagasztó kacagásig” (ez már Thomas Mann kifejezése).

A klasszikus retorikák hosszasan értekeztek a nevetésről (*risus*), majd a reneszánsz és a barokk retorikák a szellemességről az *acumen* („elmeél”) terminust használták. A 18. századtól a filozófiai-esztétikai művekben foglalkoznak sokat a humorral (jó áttekintés olvasható a *Retorikai lexikon*ban).

A retorikák azt tanácsolták, hogy a szónok legyen szellemes, keltsen derűt, nevetést; viszont a gúnytól óvták, mivel visszájára fordulhat: ellenszenvet kelthet; az iróniát pedig nem javasolták, mert megtörténhet, hogy az emberek nem értik, illetőleg félreértik. A szellemességnek sok lehetősége van, s megnyilvánulhat a nyelvi eszközökben, sőt, a tárgyakban, a mozgásban és a gesztusokban is (erre jó példa Jókai Cicero-paródiája, *A félistenek bolondságai*).

A közvélekedés a humort valamiféle derült érzületnek tartja. Arany humorfelfogása azonban más volt. *Széptani jegyzetei*ben a humort összetett érzelemnek definiálta (a 19. századi esztétikákat követve), amelyben szomorúság és keserűség rejtőzik a felszíni derű mögött, „víg-szomorkás” érzület (Bolond Istók I/l); tulajdonképpen az élet visszásságainak valamiféle rezignált, bölcs szemlélése. „Szeretem, hogyha – mint tavasz-mezőn | Árnyékot napfény – tréfa űz komolyt” – írja a Bolond Istókban (I/3).

Arany humora azonban nem csak „cukrozott epe”; műveiben keveredik a sokféle hangulat a mosolytól a „szívet dagasztó kacagásig”. Szinnyei Ferenc 1905-ben publikált egy alapos tanulmányt Arany humoráról. Szerinte *Az elveszett alkotmány* gúnyos, szatirikus eposzparódia; *A nagyidai cigányok* humoros komikai eposz; szatíra a *Vojtina I. és II.*, a *Poétai recept*, a *Lisznyay Kálmánnak*, az *Írjak? Ne írjak?*; a *Bolond Istók* humoros verses regény; a *Toldi*ban „a humor derült formája” a két Bence alakjában valósul meg; a *Buda halála* komoly eposz, kevés benne a humor, a *Murány ostromá*ban még kevesebb; *A Jóka ördöge* viszont „népies zamatú derült humor”; *A bajusz* humor némi szatírával; *A fülemile* humora pedig valóságos remek, s ilyen *A tudós macskája*, a *Hatvani*, *A hegedű* és a *Juliska elbujdosása* is. Ezzel a címkézéssel nagyjából egyet is érthetünk, de költeményeiben sok az átmenet, az árnyalat és az összetett érzelem.

A szakirodalom a nyelvi eszközökben – például a szójátékokban, a metaforákban és a rímelésben – vizsgálta Arany humorát. Szellemessége azonban megnyilvánul az érvelés kiforgatásában is, s ez nem meglepő, hiszen Arany generációja még alapos retorikai képzésben részesült az akkori iskolában (erre Szörényi László is utal a *Kis magyar retorikáb*an, 1997, 7). Ez azt jelenti, hogy nem egy stílusra vagy beszédművelésre leszűkített retorikát tanultak, hanem alaposan foglalkoztak az argumentáció lehetőségeivel is, valamint az argumentáció és a stílus kapcsolatával.

A továbbiakban az érvelés humorára hívom fel a figyelmet – talán lehet még újat mondani –, a példa és az enthüméma, valamint a toposzlogika humorára adok néhány példát (sok egyéb lehetőségre most nem kerülhet sor; lényegében *Jókai és a retorika* című könyvem rendszerét követem).

A *retorikai érvelés* két fő eszköze a példa (görög: *paradeigma*, latin: *paradigma*), tulajdonképpen retorikai indukció, és az enthüméma, tulajdonképpen retorikai szillogizmus. Arisztotelész ezt írja a *Rétorikáb*an: „Mindenki bizonyítással érvel úgy, hogy vagy példát alkalmaz, vagy enthümémát; e kettőn kívül nincs más” (1356b). Első pillanatra meghökkentő ez a kijelentés, de igaz. A következtetés két lehetősége ugyanis az indukció és a dedukció, módszereiket a formális logika állapítja meg; a mindennapi érvelésben azonban nem a formális logika szerint érvelünk, hanem a gyakorlati – valószínűségi, észszerű – érvelést alkalmazzuk. A gyakorlati érvelés lehetőségei tehát a példa és az enthüméma. (Arisztotelész tehát nemcsak a formális logikát alapította meg, hanem a valószínűségi vagy retorikai érvelést is.)

A *példa* tehát retorikai indukció (a terminust sajátos, nem hétköznapi értelmében használjuk, nem illusztrációról van szó). Arisztotelész szerint a hallgatóság nem igényli a hosszas levezetést, sem türelme, sem műveltsége nincsen hozzá, ezért elegendő egyetlen hasonló esetet mondani, ez a példa (*Rétorika* 1393b), amely az összehasonlítás gondolati műveletén alapul. Történelmi és kitalált példát ismerünk, a kitalált példa parabola és mese lehet. Nem lépegetünk tehát esetről esetre, csak egy ugrást végzünk, s mondunk egy szellemes-szemléletes érvet. Arany sem sorol fel tényeket az alábbi kis versben, csak egyetlen szemléletes, szellemes-ironikus példával érvel:

Szép megtiszteltetés,
De nem bírok vele:
Nem vagyok már a kés,
Hanem csak a nyele.
(Főtitkárság, 1869)

A *Buda halála* konfliktusa abból adódik, hogy Buda megosztja hatalmát öccsével, Etelével. Hosszú, szemléletes példákat tartalmazó beszédben közli döntését. A tanácsban hátul „sunnyogó” Detre másnap felkeresi Budát, s beszédében elülteti a kétkedést szívében. Ez tipikus tanácsadó beszéd: óvatosságra int, hiszen: „Azzal Buda romlik, ha Etele épül.” Érvelése tele van olyan parabolákkal, amelyeket a pusztai, nomád emberek megértettek és élveztek:

Micsoda tanács ez – ember ilyet halljon! –
Az egy birodalom két főt hogy uraljon?
Féked egyik szárát hogy kibocsásd kézből?
Soha, soha nem költ józan okos észből!

Mert vajon egy lóra két nyerget teszünk-e?
Két lovas egy nyergen tud-e ülni szinte?
Két tőrnek is, úgy-e nem elég egy hüvely? –
Micsoda ész volt, hogy ilyen dolgot müvelj?

Tagot is embernek párjával az isten,
Ada csupán egy főt, urrá egész testen;
Egy daru, ék csúcsán, a falka vezére,
Méhraj is indul csak egy anya röptére.
(Buda halála, második ének)

Detre azután történelmi példákat is idéz, azaz felsorolja az egyedül uralkodó ősöket.

Sok szellemes-szemléletes példát idézhetünk mindhárom Toldiból, sőt, lírai költeményeiből is. Például a *Gondolatok a béke-kongresszus felől* című költeménye egészében történelmi példa, tulajdonképpen tanácsadó beszéd (régen tanítottuk, hogy „Az ember tiszte, hogy legyen / Békében, harcban ember. / Méltó képmása Istennek, / S polgára a hazának").

Az *enthüméma* szabálytalan szillogizmus, Arisztotelész terminusa (*Rétorika* 1358a, 1396a). A mindennapi érvelésben nem mondunk teljes szillogizmusláncokat, rendszerint kihagyjuk valamelyik premisszát, s a megmaradttal indokolunk (Szókratész halandó, mert ember). A kihagyott láncszemet gondolatban kiegészítjük (igen, minden ember halandó), innen a terminus neve: *en thümo* („ami a gondolatban van"). Együttgondolkodást teremt, óriási a közösségformáló ereje. (A jelenlegi pragmatikában implikatúrának nevezik.) A valószínűségen alapuló szillogizmus is enthüméma. Ebben a nagypremissza nem cáfolhatatlan, csak valószínű, de meggyőző, mert többnyire népi bölcsességen alapul, ezért gondolatban azonosulhatunk vele. Ezért igen hatásos. (Minden athéni szeret vitatkozni. / Szókratész athéni. // Tehát Szókratész szeret vitatkozni. – Ez meggyőző, igaz, csak az nem biztos, hogy minden athéni szeret vitatkozni.)

Jókai zseniálisan élt az enthümémákkal, tőle idézek: „Annak az embernek, aki »mindent tud«, az a nagy veszedelme van, hogy sok ember van a világon, aki csak »egyet tud«, de azt az egyet jobban tudja, mint ő; ő mindent tud, de félig; ez pedig csak egyet tud, de egészen. – S azt nem jó felingerelni! // Mert a szaktudós kegyetlen és irgalmatlan fenevad!" (*Egy ember, aki mindent tud*). Arany is gyakran írt le szellemes enthümémákat:

Szavuk sem igen van azalatt, míg esznek,
Természete már ez magyar embereknek.
(Családi kör, 1851. április 10.)

Ez az állítás természetesen cáfolható, biztosan vannak olyanok, akik evés közben beszélnek, de általában igaz. Egyetérthetünk ezzel az érveléssel. Az öreg emberek locsogók, Detre is öreg ember, ezért sokat beszél, de mivel így van az életben, meg lehet neki bocsátani, legalábbis őszerinte:

Hogy ő nem akarta, nem is úgy gondolta,
Szót nyelvire a szó hebehurgyán tolta;
Öreg ember csácsog, hamar ád tanácsot,
S ha beszédnek indul, nem tudja, mi már sok.
(Buda halála, 3. ének, Detre mentegetőzik a haragos Etele előtt.)

Megállapíthatjuk tehát, hogy mind a példák, mint az enthümémák az emberek gondolkodását tükrözik, szemléletesek – megteremtik a jelenlevőséget –, gyakran derűsek, humorosak, s ezt tapasztaljuk Arany költeményeiben is.

Toposzlogika. A retorikai érvelést a híres, amerikai, jezsuita tudós, Walter Ong toposzlogikának nevezi (*topical logic*), de egyszerűen *topika*nak is hívhatjuk. Arisztotelész *Topiká*ja nincs magyarra fordítva, de Ciceróé igen, mégpedig *A helyek (Topica)* címmel (*Cicero összes retorikaelméleti művei*, 2012, 691–720); ez minden későbbi toposzlogika őse. Miért helyek? Olyan helyekről van szó (görög: *toposz, topoi*; latin: *locus, loci*), ahonnan érveket vehetünk, *érvforrás*oknak is nevezik őket (minden bizonnyal Quintilianus alapján). Úgy képzelték a régi retorikusok, hogy valóban vannak az emberi elmében ilyen helyek, ilyen lehetőségek, amelyeket érveléskor mozgósíthatunk. Ha modern terminust keresünk, azt mondhatjuk, hogy gondolkodási mintázatok, gondolkodási műveletek, a tudás szerveződése (a kognitív pszichológiákban olvashatók efféle címek). Nem véletlen, hogy a mai retorikai kutatás egyik fő iránya a toposzkutatás. (A toposz terminust sajátos retorikai érvelési fogalomként határozzuk meg. Természetesen van egy másik jelentése: ismétlődő irodalmi közhely, ebben az értelemben használatos az iskolában is.)

Minden retorika tárgyalja a toposzokat, legfeljebb a sorrend vagy a csoportosítások mások. Én a következőket vettem át: definíció (meghatározás, felosztás, osztályozás/kategorizálás, részekre osztás), összehasonlítás (hasonlóságok, különbségek, fokozatok, s idevehető a példa és az analógia), viszonyok (ok-okozat, előzmény-következmény, ellentét, ellentmondás), körülmények (a múltbeli és a jövőbeli tények, a lehetséges és a lehetetlen, a személyekből és a dolgokból vett érvek) (*Klasszikus magyar retorika,* 2013).

Nézzünk meg a sok közül négy lehetőséget!

A *definíció*nak szigorú logikai struktúrája van, de a mindennapi érvelésben fellazíthatjuk, például körülírást alkalmazhatunk, szóképekkel, alakzatokkal tehetjük ékessé, mozgalmassá. Ezek a megoldások már stilisztikai eszköznek, gondolatalakzatnak is számítanak: ez a *szónoki meghatározás* (görög: *horiszmosz,* latin: *finitio*). Az alábbi szónoki meghatározás végén még egy játékos rím – mint egy fricska – fokozza a hatást:

Hát mi a szabadság? tán bizony csak ennyi:
„Ne fizess, ne szolgálj a hazának semmit?
Élj, mint a here méh, légy az ország terhe?"
Szép szabadság! illik a magyar emberhe'.
(Losonczi István. Népies krónika, 1848)

A *felosztás* logikai művelet: a nem (genus) felosztása az alája tartozó fajokra (species). Arany költészetében lényeges érvelési eszköz; ilyenkor ugyanis kibontakozik előttünk a környező világ minden apró részletével, jellemzőjével: fegyverek, ruházat, hangszerek, állatok stb. Arany minden méltatója felhívja költészete ezen jellegzetességére a figyelmet, arra, hogy ezekben a részletezésekben feltárul nemcsak a korabeli, hanem a történelmi világ is. Természetesen, a felosztás stíluseszköz is; analizáló a felosztás, ha elöl áll a tágabb fogalom, ez a *felsorolás (enumeratio)* szóalakzata; szintetizáló a felosztás, ha a végén összegezünk, azaz a végén áll a tágabb fogalom, ez a *halmozás (frequentatio)* szóalakzata (Perelman 1982: 37–38); gyakran nem szerepel a genus, de a végén odagondolhatjuk; ez is halmozás. A felosztások (is) okozzák, hogy:

Mindig marad – ha a fejére áll is –
Őnála valami vaskos, reális.
(Bolond Istók 1/118)

Felsorolás az alábbi két példa, az első kellemes, étvágygerjesztő, a második erősen gúnyos:

Pedig volt, amennyi szemnek, szájnak kellett:
Szép fejes saláta, kövér bárány mellett;
Jó lepény turóval; eper és cseresznye;
Lépes méz a kasbul frissiben lemetszve,
(Toldi szerelme I/13)

Másokat ételekért küldött mágnási credenzbe
(Mert csak máshoniak kellettek); hoztak is onnan
Kókuszt és ananászt, zöld békát, tengeri rákot,
Tápláló csiga és biga ezreit, ócska heringet,
Ízes sardellát, mérföldre nyuló makarónit […]
Még a pimasz tormát is Bécsbe vitette, hol abból
Krént *nemesítének s úgy hozták vissza, reszelten.*
(Az elveszett alkotmány, a 2. ének eleje,
Orsola néne lakomát szervez.)

Halmozás az alábbi híres példa, tulajdonképpen irodalmi toposzokat sorol a költő, ezzel pedig a korabeli szentimentális-romantikus manírt gúnyolja ki:

Gyöngy, harmat, liliom, szellő, sugár, villám,
Hajnal, korom, szélvész, hattyu, rózsa, hullám,
Délibáb, menny, pokol … ha mind egybe vészed:
Recipe – *és megvan a magyar költészet.*
(Poétai recept, 1852)

A *részelés* régi, 19. századi, mára elfelejtett terminus, pedig rövid és jó; mondhatunk helyette *részekre osztást* is. A felosztáshoz hasonló művelet, de nem logikai, hanem mechanikus: az egészet osztjuk fel részeire. Stilisztikai szempontból ez is felsorolás.

Házoknál temérdek kincs hevert rakáson,
Csűrben, kamarában, pincében, padláson:
(Rózsa és Ibolya)

Alatt szilaj kun *nép tanyáz; […]*
A törzs-apa, család feje,
A férj, a nő, fiú, leány,
Ifjú, öreg, úr vagy cseléd,
Magával hordja mindenét, …
(Édua)

Felsorolás + halmozás együttesére példa az alábbi részlet (kedves a humora, hiszen egy király írja segítségkérő levelének végén):

Minden jót kivánunk, mind közönségesen:
Köszönti kelmedet a szegény hitvesem,

Köszönti kelmedet a napamasszony is,
De még (bár eszén nincs) kedves leányom is.
Az öreg kanász is, meg a szolgáló is,
Meg, aki a háznál a legalábbvaló is:
Kelmedet magát is, az ipa-urát is,
A feleségét, napaasszonyát is:
Szóval mindnyájokat, az egész cselédet:
Kívánunk szerencsét, sok jó egészséget.
(A Jóka ördöge)

A továbbiakban egy tréfás ok-okozati érvelésre és egy tréfás dilemmára hozok példát. Meglepődünk azon a *megokolás*on, hogy a két király valamikor együtt makkoltatott, mint két szomszédos falubeli kanász, de megnyugszunk, olvasván, hogy aranyerdőben makkoltattak:
Végre egy királyfi, kinek neve Rózsa,
Eltekinte arra, csak látogatóba?
Ismerős volt apja az öreg királlyal,
Mert egy arany erdőn makkoltak a nyájjal.
(Rózsa és Ibolya)

Nevettető érvelés olvasható *A nagyidai cigányok*ban, megtudjuk ugyanis, hogy milyen „kompetenciákkal" lehet hivatalokat elnyerni (Csóri vajda ugyanis, a győztes csata után, azonnal hatalma kiépítésébe fog):
Baj lenne: de Csóri nem tétováz sokat:
Kiosztja közöttük a hivatalokat.

Legelébb azt nézi: kinek van nagy körme
S kinek keze inkább maga felé görbe;
Fő adószedővé teszi bölcs Kolopot:
Tud az bánni pénzzel, aki annyit lopott.

Azután Akasztót, mert hosszú a lába,
Fővezérré teszi az ármádiába;
Süsüre pedig bizza a pecsétet,
Minthogy maga is tud vésni, ha eltéved. […]

Kérdi Csimaz is, hogy hát ő mirevaló?
(Csimaz, kivel egykor elszaladt volt a ló)
„Te fiam? te szabsz a tolvajok közt rendet:
Téged az isten is bírónak teremtett."

Szóla és magához intette Nyúllábat,
Gondjaira bízott minden iskolákat:
Nem lehet, ugymond, hogy nyúllábsága óta
Ne ragadt legyen rá egy kis fehér kréta.

Így minden hivatalt, mivel ezren kérik,
Eloszta, egészen a kutyapecérig;
(A nagyidai cigányok, negyedik ének)

Csóri bölcsessége már az első énekben megnyilvánult, amikor feltette a szavazásra a kérdést: „Ki legyen a vajda: *én*-e, vagy pedig *én*? / A győzelem után szóba jöhet megén':" (A mókás, logikai bukfencet tartalmazó mondatkapcsolásra számos példát idézhetünk, az ilyesmit kedvelik a gyermekek.)
A *dilemma* választásra késztető két állítás, gyakori fajtája a következő: bármelyik lehetőséget választjuk, az eredmény ugyanaz. Ilyen Ingady dilemmája: „Futni ered mégis, de hová fut a jámbor? elűl víz, / Hátul tűz: a halál bizonyos, bármerre szaladjon" (Az elveszett alkotmány, 6. ének). Csimaz dilemmája a lótolvaj ravaszkodó védekezése:
Jó Csimaz, kit hajdan értek lólopáson.
„Nem loptam, felelé, követem alásson.
Keskeny úton fekütt, hol menni akartam –
Bizony sosem esett ilyen csufság rajtam.

Hátul mennék: de rug; elöl mennék: harap;
Átugrani könnyebb, sokkal is hamarabb;
Ugranám: felpattan … a hátára estem …
Jó, hogy elfogátok, áldjon meg az Isten!"
(A nagyidai cigányok, első ének, a seregszemle részlete)

Összegezésül azt állapíthatjuk meg, hogy Arany kihasználta az érvelés adta szellemességet is, erre is érdemes olykor-olykor felfigyelni, ha az iskolában elemezzük költeményeit. Továbbá: lényeges, régi retorikai megállapítás, hogy az érvelési lehetőségek és a stíluseszközök kapcsolatban vannak egymással, ily módon lehet a stílusnak érvelő funkciója is; ha ez a kapcsolat nem valósul meg, akkor a stílus csak dísz, „csak" esztétikai élvezetet nyújt. Az érvelés humorának felfedezése egyik lehetőség lehet az olvasás élvezetére.

Arany életműve hihetetlenül sokrétű. Négyesy László szép, centenáriumi tanulmányában azt írja, hogy „Arany úgyszólván minden költeményében más hangot, más-más stílust próbál" (1917, 135). A régebbi irodalomtörténet epikáját hangsúlyozta, az újabb lírájának pesszimista részét és a bűn-és-bűnhődés balladáit. Ebben a szellemben írták meg az új kísérleti tankönyvet, meglehetősen egyoldalú képet festve Arany költészetéről. Jó volna azonban megteremteni az egyensúlyt (Nyilasy, 1998, 18), s teljességében – a „pályarajz" címkézéshez igazodva, valóban pályarajzot adva – ismertetni a diákokkal a teljes életművet, a nagy gondolati költeményekkel és a szellemes-humoros művekkel együtt. Ily módon nem az a kép marad meg a gyermekek fejében, hogy Arany egy szikár, kedélytelen, öreg ember. Babits azt írta Aranyról, hogy Hamlet-lelkű. De hát Hamletnek is volt humora (Babits 1978).

Arany költészetét tehát méltóképpen, a maga összetettségében, sokoldalúságában kellene tanítani a mai középiskolában: és mindenekfelett Arany Jánost, az embert és a *poeta doctus*t, mivel – mint ahogy sógora, Ercsey Sándor írta – „nehéz volna elhatározni, hogy ő, mint író és költő, vagy mint ember volt-e nagyobb" (Ercsey, 1883, 211).

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Adamik Tamás főszerk., 2011, *Retorikai lexikon.* Pozsony: Kalligram.

Adamikné Jászó Anna, 2013, *Klasszikus magyar retorika.* Budapest: Holnap Kiadó.

Adamikné Jászó Anna, 2016, *Jókai és a retorika.* Budapest: Trezor Kiadó.

Arany János, 1962, Széptani jegyzetek. *Arany János. Prózai művek 1.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 532–565.

Arisztotelész, 1999, *Rétorika.* Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Adamik Tamás. Budapest: Telosz Kiadó.

Babits Mihály, 1978, Petőfi és Arany. *Esszék, tanulmányok I.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 160–180.

Cicero, Marcus Tullius, 2012, *Cicero összes retorikaelméleti művei.* Szerkesztette Adamik Tamás. Pozsony: Kalligram.

Ercsey Sándor, 1883, *Arany János életéből. Gyulai Pál előszavával és Arany János hatvan levelével.* Budapest: Ráth Mór.

Ercsey Sándor, 2004, *Arany János életéből.* Nagyvárad: Literator.

Ferenczy Géza, 1957, Arany János, nyelvünk búvára és művelője. *Magyar Nyelvőr,* 387–402.

Hantz Jenő, 1888, A humor és Arany János humora. *Figyelő.* XXIV. sz. 241–263, 351–388, XXV. sz. 12–35.

Kardos Gy. József, 2008, A szellem fölénye. Humor, komikum, szatíra Arany János műveiben. *Napút.* 1. 12–20.

Z. Kovács Zoltán, 2001, Arany humor. Arany János, Bolond Istók és a humor. *A maradék öröme. Tanulmányok a XIX. század magyar irodalmáról.* Szerk. Z. Kovács Zoltán – Milbacher Róbert szerk. Budapest–Szeged: Osiris – Pompeji, 148–179.

Négyesy László, 1917, Arany János és a magyar nyelv. *Magyar Nyelv,* 129–141.

Perelman, Chaïm, 1982, *The Realm of Rhetoric.* Notre Dame – London: University of Notre Dame Press.

Reviczky Gyula: Arany mint humorista. *Reviczky Gyula összegyűjtött művei.* S. a. r. Paku Imre. Budapest: Athenaeum, 1944. (Fővárosi Lapok 1874, 231. sz.)

Riedl Frigyes, 1982, *Arany János.* Budapest: Szépirodalmi (eredetileg: 1887).

Szalay Károly, 1983, *Komikum, szatíra, humor.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Szinnyei Ferenc, 1903, A humorról szóló magyar elméleti irodalom. *Egyetemes Philologiai Közlöny.* 653–666, 735–749.

Szinnyei Ferenc, 1905, Arany János humora. *Budapesti Szemle.* 338. sz. 229–250, 339. sz. 373–399, 340. sz. 56–90.

Szörényi László, 1989, *„Multtaddal valamit kezdeni". Tanulmányok.* Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Szörényi László – Szabó Zoltán, 1997, *Kis magyar retorika.* Budapest: Helikon Kiadó.

Tarjányi Eszter, 2013, *Arany János és a parodisztikus hagyomány.* Budapest: Universitas Kiadó.

Tolnai Vilmos, 1917, Arany nyelvművészetéről. *Budapesti Szemle,* CLXX, 360–374.

Vargha Balázs, 1994, *Arany János játékai.* Budapest: Enciklopédia Kiadó.

Arany János költeményeit a következő kiadásból idéztem: Arany János összes költeményei. I–III. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIK KÉZIRATTÁRÁNAK KINCSEIBŐL

A felvételeket Belicza László Gábor fotográfus az Akadémia Kézirattára termeiben készítette, s a relikviák jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum *Önarckép álarcokban* című kiállításán láthatók.

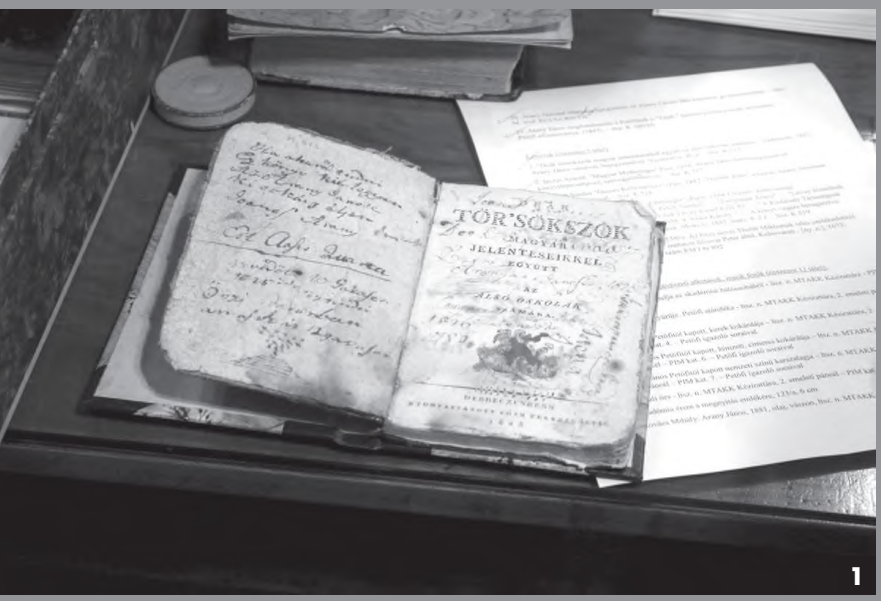

1

2

3

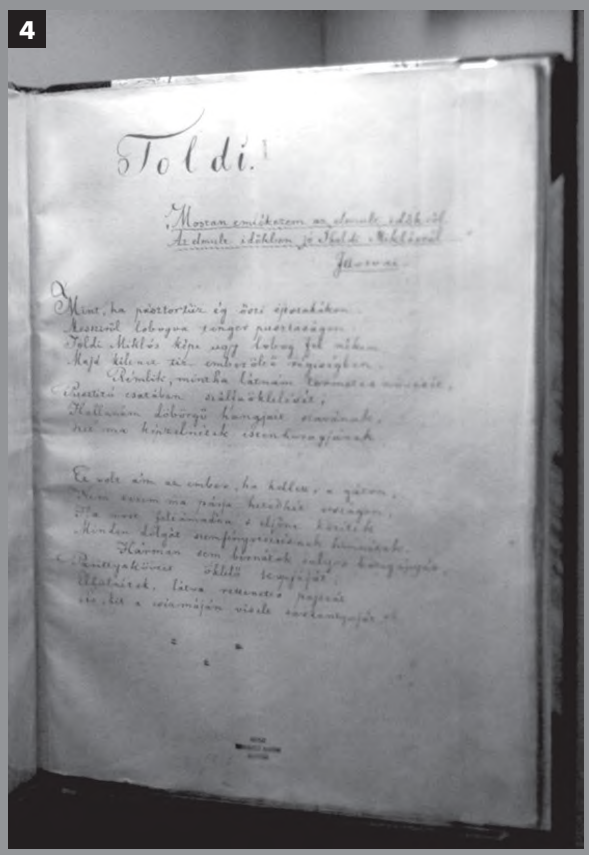

4

5

1. „Deák törsökszók magyar jelentéseikkel együtt az alsó oskolák számára", Debrecen, 1823, Arany János versével, bejegyzésével
2-3. Akadémia-érem a megnyitás emlékére
4. Arany: Toldi, töredék az Előhangból
5. Arany Jánosné gyűrűje, Petőfi ajándéka
6. Arany János: Ágnes asszony, Egressy Gábornak dedikált példány, 1860
7. Asztali óra

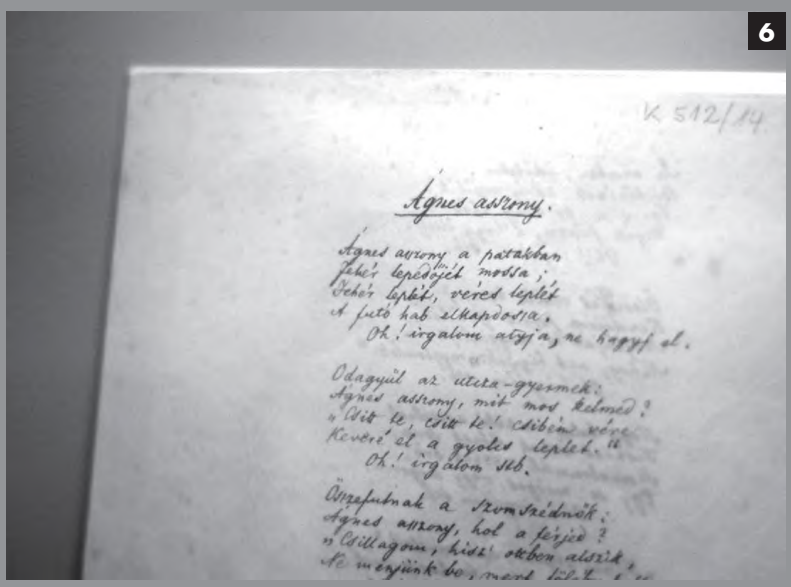

6

7

ROZSONDAI MARIANNE

„GYALOG BIZON'…"

Arany János lakása az Akadémia palotájában

Arany János Nagyszalontáról ment Nagykőrösre, ahová meghívták tanárnak a Református Gimnáziumba 1851-ben. 1860-tól élt és lakott Pesten. Arany Pestre költözésének szándéka a *Szépirodalmi Figyelő* szerkesztése volt.[1] 1860. augusztus 1-jén a Kisfaludy Társaság igazgatójává választották.[2]

Miután az Akadémia a szabadságharc leverését követően majd tízévi takaréklángon szunnyadozás után 1858-ban nagyobb lángra gyúlhatott, 1858 végén új tagokat választ(hat)ott. Arany Jánost 1858. december 15-én választották az Akadémia levelező tagjává, s ami példátlan, még ugyanazon a napon megválasztották rendes tagnak is. Arany 1865-ben az Akadémia titoknoka, azaz titkára, míg 1870-ben főtitkára lett.

Arany első pesti lakása a Három pipa utcában volt (ma Erkel utca 20.) az Üllői út sarkán. (Ez akkor még nagyon a város szélének számított.) Ugyancsak itt működött a *Szépirodalmi Figyelő* irodája is. Az Akadémia akkor még a Trattner–Károlyi-házban székelt a mai Petőfi Sándor utca 3. szám alatt. Oda járt be Arany *„gyalog bizon'…"*. 1864-ben családjával az Üllői út 7. szám alá költözött.

Az Akadémia palotájának építése a jelenlegi Széchenyi István téren a Lánchídnál 1865-ben fejeződött be. Arany *Ártatlan dac* című 1865 decemberében írt versét így kezdi:

A Tudománynak háza vagyon:
Ennek örűljek hát ma nagyon?
Kell gyalogolni a lelkem agyon
Nyári melegben, téli fagyon.

Az imént idézett vers második szakasza:

Hát hisz a malmot befejezték:
De szegény molnárt kirekeszték;
Kormányos evezzen a gálya után –
Igy akará ezt a kapitány.

Valójában gondoltak arra, hogy az Akadémia palotáján belül készüljön tiszti lakás a titoknok és családja számára, de azt kezdetben bérbe adták. Báró Eötvös József 1866 márciusától lett az Akadémia elnöke, s 1867-ben levélben szólította fel Aranyt, hogy foglalja el a szolgálati lakást. Arany 1867. március 20-án levelet írt gr. Lónyay Menyhértnek, akit annak idején ugyanazon a napon választottak levelező tagnak, mint Aranyt, s 1866 áprilisa óta az Akadémia másodelnöke, majd Eötvös halála után, 1871-től elnöke lett. Arany Lónyaynak szóló levelében erről így ír:[3] *„… b. Eötvös felszóllítása[!]: nem volna-e kedvem beköltözni a palotába… Nem vágyom én a palotába – mert* palota. *Nem akarok terjeszkedni: beérem az udvari szobákkal, az utczaiakból* másfelet *kívánok csak…" De* Arany tétovázik, szinte magamagának állít fel érveket és ellenérveket. Végül a gyakorlati megfontolás győz: *„… az elnökséggel is csak úgy érintkezhetem, ha minden perczben* ott *található leszek", majd így folytatja: „… magamra nézve tetemes könnyebbülést szerezhetek… főleg az által, hogy hivatalos dolgaimat tetszésem szerinti időben végezhetem…, ha dolgozó szobámat csupán egy ajtó választja el a hivataltól."*

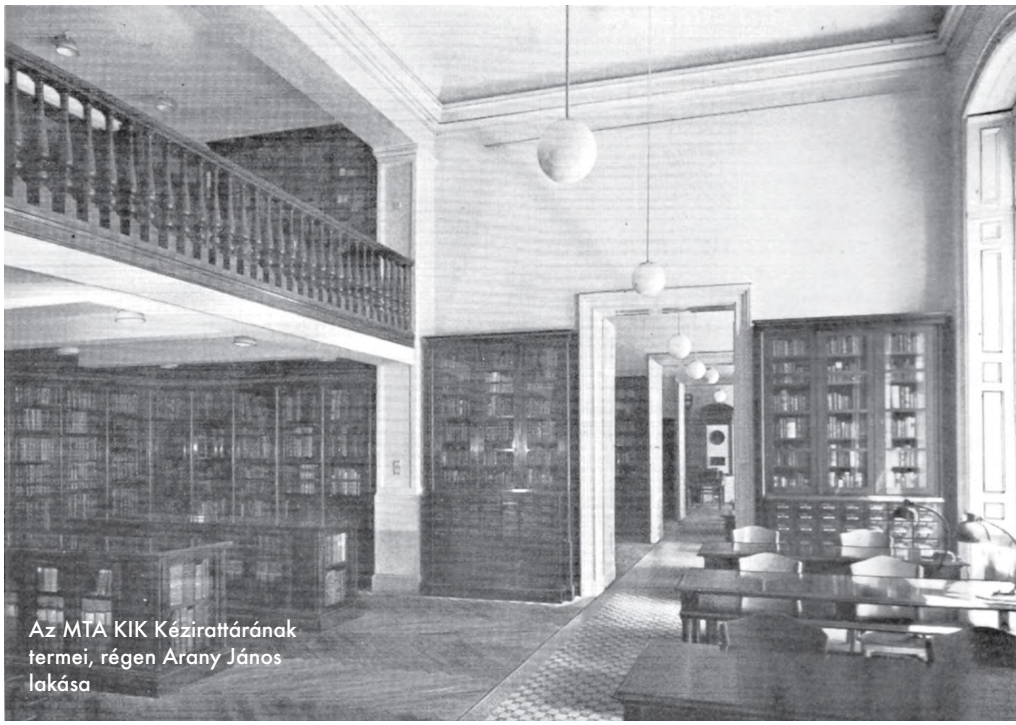

Az MTA KIK Kézirattárának termei, régen Arany János lakása

Aranyt némileg megnyugtathatta a palota homlokzatán fent a négy tábla (*tabula ansata*) felirata: Hazafiak alapították MDCCCXXV; Működni kezdett MDCCCXXXI; Nemzeti részvét emelte MDCCCLX; Háza felépült MDCCCLXIV. Mert Európában királyi vagy pápai alapítású akadémiák voltak. Ezt viszont magyar hazafiak (Széchenyi István, Vay Ábrahám, Andrássy György, Károlyi György és még sokan) kisebb-nagyobb összeg felajánlásával vagy egyéb adománnyal emelték (például László Károly Mexikóból két tonna mahagónifát küldött, ebből készült a nagyterem faburkolata és több ajtó). Igazi nemzeti részvétel, azaz összefogás volt ez, amint a tabula ansata egyike hirdeti. Arany szintén érezhette, hogy az Akadémia működéséhez munkájával ő is tisztességgel hozzájárul. Hiszen az 1827. augusztus 18-án I. Ferenc király által szentesített két törvénycikk egyike „A hazai nyelv művelésére fölállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról" szól. A magyar nyelv műveléséért pedig Arany nem keveset tett.

És beköltöztek 1867 áprilisában, Szent György napján. Ez a lakás az Akadémia palotájának I. emeletén az Akadémia utcai oldalon, nagyjából a mai „Tudós klub" szobáit és ennek L alakú folytatásaként az udvari front egy szobáját jelenti, mely utóbbi jelenleg az Akadémia Könyvtára (MTA KIK) Kézirattára és Régi Könyvek Gyűjteménye utolsó szobája. Ebben áll a mai napig az a díszes cserép-

Az MTA palotája

A cserépkályha és a fotel Arany egykori szobájában

kályha, amely ontotta a fázós, reumára gyakran panaszkodó Aranynak a kellemes meleget, s a kályha mellett ott az a fotel, amelynek párját a nagyszalontai Csonka-toronyban, az Arany János Emlékmúzeumban láthatjuk.

Az Akadémia Könyvtára Kézirattára további két munkaszobája és a kutatóterem volt akkor a Főtitkári Hivatal. Arany vágya tehát: *„dolgozó szobámat csupán egy ajtó választja el a hivataltól”* tökéletesen teljesült.

LÁBJEGYZETEK:

[1] Arany János összes művei (= AJÖM). XVII. köt., 364. p.
[2] uo. 415-416. p.
[3] AJÖM. XIX. köt. Levelezés 5. (1866–1882). Szerk. Korompay H. János. Bp. 2015, 82–85. p. 2099. levél
Vojtina ars poétikája.
[5] Vojtina ars poétikája.
[6] Vojtina ars poétikája.
[7] Domokos napra.
[7] Honnan és hová?

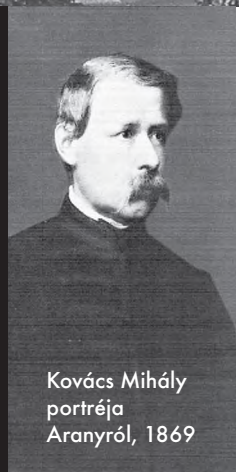

Kovács Mihály portréja Aranyról, 1869

Arany János 1879-ig volt az Akadémia főtitkára, s miután harmadszori lemondását e tisztről végre elfogadták, 1879 májusától, mint tiszteletbeli főtitkár, 1882. október 22-én bekövetkezett haláláig akadémiai lakását ingyen használhatta. Hivatali levelezése, a jegyzőkönyvek az akadémiai ülésekről, amelyeken részt vett, most is ott sorakoznak rendben a polcokon, ahol működött. *Kapcsos könyv*e Gyulai Pál dedikációjával, Shakespeare- és Aristophanes-fordításának kézirata, művei, levelei a kézirattár páncélszobájában vannak gondos őrizet alatt.

A hagyomány úgy tartja, hogy Arany, aki nagyon szívesen kertészkedett, de erre a „palotában” nem volt módja, az Akadémia belső udvarában két vadgesztenyefát ültetett. Az egyik most is ott van, nagy örömünkre kivirul minden tavasszal, s kellemes zöldje nyugtatja az ott dolgozók szemét-lelkét.

Az Akadémia Könyvtára Kézirattára és Régi Könyvek Gyűjteménye minden munkatársa érzi a hely varázsát, a *genius loci* sugallatát, s nem csak Arany Jánosét, hiszen az ország vezető emberei, költői, írói, művészei, politikusai és tudósai látogatták ott Aranyat.

Hogy hogyan érezte ott magát Arany János? Mint végtelenül lelkiismeretes ember *(„Tanuld meg: félig semmit se csinálj!”)*[4], energiáját szinte teljesen az Akadémiának szentelte. Pihenésül járta a Duna-partot, biztosan szerette is (*„Állok Dunánk szélén, a pesti parton: / Előttem a kép, színdús üde karton”*)[5], kijárt a Margit-szigetre a „tölgyek alá”, de ahogy az *Epilogus*ban írja, az élet *„Nem azt adott, amit vártam… / Ada címet, bár nem kértem”, mert „Mily temérdek munka várt még!... / Mily kevés, amit beválték” … „Egy kis független nyugalmat, / Melyben a dal megfoganhat.”* Igen. Az akadémiai évek a költő számára szinte terméketlenek maradtak. De minden magyar tudja, hogy Arany János életműve így is mily hatalmas és örök. Emberi tartása, hitvallása *„Ember lenni mindég, minden körülményben”*[6] örök példa számunkra. Szerénysége is *„Hogy a föld körén bolyongtam: / Egy barázdát én is vontam… / Hogy itt éltem, s a tömegben / Én is lantot pengeték”*[7] példa mindnyájunknak. Akik az Akadémia Könyvtára Kézirattárában dolgoztak és dolgoznak, tudatában vannak különös szerencséjüknek, hogy Arany fizikai nyomdokait is tapossák. Én napra negyvenkét évet dolgoztam ezen az osztályon, nem számítva ötödéves koromban a gyakornoki négy hónapot. ●

ARANY JÁNOS-EMLÉKKIÁLLÍTÁS A PIM-BEN

Önarckép álarcokban *címmel, 2017. május 15-én a fővárosban nyílt meg a Petőfi Irodalmi Múzeum nagyszabású* Arany János-emlékkiállítása*, amelyet a Magyar Tudományos Akadémiától kölcsönkapott, féltett Arany-relikviák, kéziratok és műtárgyak tettek teljessé. Amint azt a PIM honlapján olvashatjuk: a tárlat célja, hogy megidézze a magyar irodalom egyik legnagyobb klasszikusáról a köztudatban élő képet, s a költő kevésbé ismert arcaival is megismertesse az érdeklődőket. A megnyitón Arany Jánosra emlékezett Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere, Lovász László, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, s megnyitotta Szörényi László irodalomtörténész professzor. Közreműködött Fülei Balázs zongoraművész és Vecsei H. Miklós színművész. A megnyitón levetítették a múzeum ez alkalomra készített derűs videóját is, amelyben a Magyarországra akkreditált nagykövetek soronként szavalják el Arany János ismert versét, a Családi kört. A PIM* Önarckép álarcokban *című kiállítása 2018. november 30-áig látogatható.*

Fotó: Bartos Gyula (EMMI)

(Az emberi erőforrások miniszterének beszéde elhangzott 2017. május 15-én az Önarckép álarcokban *című Arany János-kiállítás megnyitóján a PIM-ben.)*

Néhány éve az egyik népszerű internetes portál úgy gondolta, bizonyítani kellene Arany János nyelvi zsenialitását, és megszámolta az általa használt szavakat. *Kétszáznyolcvanhétezer-négyszázhuszonöt* szót találtak költeményeiben, és közöttük körülbelül *hatvanezer* egyedi kifejezést. Van-e értelme a szókincsversenynek? Ha a magyar nyelvben állítólag hatvanezertől százezerig terjedő egyedi szó van, és ebből egy átlagos értelmiségi (érdekes lehet, hogy ki is az „átlagos értelmiségi"; a politikusokat nem biztos, hogy hozzájuk számolják) huszonötezertől harmincezerig terjedő szót használ. Egyik oldalon kétszáznyolcvanhétezer, a másik oldalon húsz-harmincezer.

Arany János nyelve – Szerb Antal mondja ezt – lényegnyelv. Lényegmagyar-nyelv. Arany Jánosra azért emlékezünk, hogy az ő nyelvi gazdagsága a 21. század magyarságának is tulajdona maradjon. Nagy vita ez, és jó vita, hogy mennyire lehet modern ez a nyelv. Nekem például valaki azt ajánlotta, mondjam el: Arany János művéhez ma sem kell lábjegyzeteket írni, annyira jól érthető. De ez nem igaz, hiszen ő maga írt például a *Buda halálá*hoz lábjegyzeteket, hiszen ennek nyelvét már akkor is magyarázni kellett a közérhetőség érdekében.

A mi dolgunk az, hogy újra és újra megszólaltassuk Aranyt, hogy megajándékozzuk egymást ezzel a nyelvvel. Ha szabad kiemelnem valamit a Petőfi Irodalmi Múzeum ez évi teljesítményéből – amely különben nagyon komoly teljesítmény –, én azt a *negyvennyolc új fordítás*t emelném ki, amelyeket a múzeum nagy klasszikus nyelvekre rendelt meg, hiszen nekünk, ennek a közepesen kicsi vagy közepesen nagy európai országnak állandó igénye, hogy a kultúránkon keresztül meg tudjuk mutatni önmagunkat. Szintén nagy vita és jó vita, hogy lehet-e egyáltalán bármilyen nyelvre lefordítani azt a nyelvi és gondolati gazdagságot, amelyet Arany János képvisel. Az a feladatunk, hogy a halotti maszkká merevedett Arany János-arcot megelevenítsük, elérhető közelségbe hozzuk a költő személyiségét és életművét.

Éppen ez történik a Petőfi Irodalmi Múzeumban. A múzeum munkatársainak valódi országos összefogással sikerült – nem is olyan egyszerű az intézmények világában valódi összefogást kezdeményezni és véghezvinni – a több helyről érkező hagyaték tárgyait összeszedniük, amelyek méltó módon mutatják be a költőt. Ma, amikor olyan nagy hiány van az Aranyhoz hasonló példaképekből, nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek a munkának a fontosságát.

Mert milyen kép is él bennünk Aranyról? Arany Jánost általában idősnek képzeljük nagy bajusszal. A nyugodt, halk szavú költő ül az íróasztala mögött, és dolgozik. Arany János személyének kevésbé ismert vonásait is megismerhetjük itt: például, hogy jó humora volt, hogy tudott indulatos lenni, hevesen érvelni saját eszméi, gondolatai

BALOG ZOLTÁN

Az Arany-láz éve

mellett. Ez is, ő is Arany János volt, aki akár szívesen beleszólt barátainak az életébe is, ha nem tetszett neki egy-egy döntésük.

Arany János a költő, Arany János az ember; ez a kettő összetartozik – hogy is lehetne ez másként? Az életműből és az életéből különösen kiemelkedik egy szó: szolgálat. Arany János ebben is példaképe mindannyiunknak. Példa arra, hogyan kell a szó nemes értelmében szolgálni, hogyan kell dolgozni kitartóan és alaposan. Nemcsak tehetsége volt rendkívüli, hanem embersége is. Egész fiatalon munkát vállalt, hogy segítse szegény szüleit, fedezze a kollégiumi díját. Közben fáradhatatlanul képezte magát. Később, a forradalom és szabadságharc, majd a megtorlás idején is rendületlen hittel, erkölcsi tartással, emberséggel élte az életét. Páratlan életműve mellett a családjára is talált elegendő időt.

Arany János szegény földműves család rendkívüli szellemi képességekkel megáldott gyermeke volt, aki nemcsak elfogadta a talentumokat, hanem fáradhatatlanul kamatoztatta is azokat. A Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, Shakespeare legnagyobb magyar fordítója lett belőle.

Török Pál, későbbi református püspök volt a rektor Kisújszálláson, amikor Arany 1834-ben, tizenhét évesen odakerült segédtanítónak, hogy pénzt keressen tanulmányai finanszírozására. Török Pál megnyitotta gazdag könyvtárát Arany János előtt – ez korabeli tehetséggondozásnak számított –, így rengeteget olvashatott, képezhette magát. Németül, franciául, latinul is fordított, és verseket írt. Amikor egy év múltán visszatért Debrecenbe, a Református Kollégiumba, és túlzottan egyhangúnak találta az iskolai életet, otthagyta a kollégiumot, s beállt színésznek. Nem fejezte be középfokú tanulmányait, így nem kaphatott végbizonyítványt. Ez is tanulság: úgy látszik, már akkor sem volt egyszerű a tehetségeket bent tartani az oktatási rendszerben.

Így hát lehet abban némi önirónia, hogy Arany János nevét viseli az a sikeres tehetséggondozó program, amelyet 2000-ben indítottunk, és immár tizenhét éve bizonyítja, hogy érdemes és szükséges plusz emberi erőforrásokat biztosítani azoknak, akik hátránnyal indulnak, de tehetségesek. Ebben a programban ma összesen több mint négyezer gimnáziumi, szakgimnáziumi és szakképző iskolás, hátrányos helyzetű tanuló vesz részt tanévenként, s harminc százalékuk, közel egyharmaduk roma származású, és évente körülbelül hárommilliárd forintot költ

a kormány arra, hogy elősegítse az iskolai sikerességüket, komplex pedagógiai, szociális, egészségügyi és kulturális eszközrendszerrel támogassa a sérülékeny tanulói csoportok középfokú iskolai előrehaladását és tehetséggondozását. *Arany János Tehetséggondozó Program*nak nevezzük.

Arany János egyszerű, szerény körülmények közül érkezett, és micsoda irodalmi karriert csinált! Tudatosan, tehetségét kemény munkával kamatoztatva – talán ma így mondanánk –, és kapcsolati hálót is építve. Ez a kapcsolati háló az ő esetében nem elsősorban a hatalmasságokat jelentette, hanem írótársakat, fiatalokat. Fiatalokat, akiket támogatott, mert fölismerte, hogy közösségben lehet igazán *nemzeti irodalmat* létrehozni.

Az Arany-emlékév kapcsán nemcsak országos, hanem nemzeti szintű, Kárpát-medencei Arany-lázat szeretnénk ébreszteni. A bicentenárium évét köztársasági elnök úr éppen ezért Nagyszalontán nyitotta meg, és mozgalomszerű szerveződések zajlanak szerte az országban az emlékbizottság koordinálásával. Megtisztelő, hogy a Tudományos Akadémia és a Művészeti Akadémia a legmagasabb szinten vesz részt ebben a programban.

Fő célunk az, hogy minél szélesebb körben megszólítsunk mindenkit, hogy minden magyarban tudatosuljon, mit jelent nekünk Arany János. És hogy Arany János a miénk, mindannyiunké! Mert a kultúra, a nyelv az a megtartó erő, amelyre a 21. században is szükségünk van. Büszkék lehetünk Arany János nyelvére. De a büszkeségnek akkor van létalapja, hogyha hiteles, és akkor hiteles, hogyha ismeretek alapozzák meg. Ezért van szükség egy magasabb rendű ismeretterjesztésre.

Hadd idézzem újra Szerb Antalt az ő megismételhetetlen, csodálatos magyar irodalomtörténetéből. Ezt írja Aranyról: „*a teljes magyarság hordozója és képviselője.*”

Nekünk, az oktatásért, a kultúráért, a köznevelésért, a magyarságért felelősséget érző közéleti embereknek, tudósoknak az a dolgunk, hogy érthetően közvetítsük Arany egyedülálló nagyságát, és hogy méltó módon emlékezzünk rá. Köszönöm hát a Petőfi Irodalmi Múzeumnak ezt a nagyszerű kiállítást, amely ékköve lehet annak a missziónak, amelyet a magyar irodalomért, a kultúráért végez. Ennek időszerű tolmácsolása, értő megőrzése a jövőnk egyik záloga. Fedezzük föl újra Arany Jánost, az ő nyelvét!

Köszönöm a figyelmüket!

Balog Zoltán,
az emberi erőforrások minisztere

A *Családi kör* című, ismert Arany-vers egy-egy sorát szavalták el magyarországi nagykövetek a Petőfi Irodalmi Múzeum Önarckép álarcokban Arany-kiállításának megnyitójára készült videóján. A derűs és szellemes felvételen, amely a YouTube-on megtekinthető, a versmondók között szerepeltek: *Iain Ferrier Lindsay*, Egyesült Királyság; *Batbayar Olkhonuud Zeneemyadar*, Mongólia; *Maximiliano Gregorio Cernadas*, Argentin Köztársaság; *Juraj Chmiel*, Cseh Köztársaság; *Jerzy Snopek*, Lengyel Köztársaság; *Eric Fournier*, Francia Köztársaság; *Liubov Nepop*, Ukrajna; *Marie-France André*, Belga Királyság; *Aliaksandr F. Khainouski*, Belarusz Köztársaság; *Gordan Grlic-Radman*, Horvát Köztársaság; *Rastislav Káčer*, Szlovák Köztársaság; *Gajus Scheltema*, Holland Királyság; *Ksenija Škrilec*, Szlovén Köztársaság.

UGHY SZABINA

ÖNARCKÉP ÁLARCOKBAN

Prőhle Gergely főigazgató az emlékévről

Fotó: Bartos Gyula (EMMI)

Prőhle Gergellyel, a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) főigazgatójával legutóbb a beiktatása előtt beszélgettünk. Akkor még csak terv volt, ma már valóság, hogy az Arany Jánosnak emléket állító kiállításnak – Önarckép álarcokban – *a PIM ad otthont. Prőhle Gergely emellett nemcsak igazgatóként segédkezik Arany János emlékének ápolásában, hanem az emlékév bizottsági titkáraként is.*

– Hogy érzi magát a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatójaként?

– Életem legjobb szakmai döntése volt, hogy tavaly pünkösdkor elhatároztam: megpályázom a főigazgatói széket. Az elmúlt öt hónap eseményei beváltották az ehhez fűzött reményeimet. Mostanra már a munkám első gyümölcsei is kezdenek beérni, gondolok például az Arany János-emlékév programjaira, a hamarosan nyíló Szabó Magda-kiállításra vagy a Kassák Lajos-kiállítás előkészítésére. Szintén nagy örömmel tölt el, hogy intézményként is bővültünk, hiszen február 1-jétől a Színháztörténeti Múzeum is hozzánk tartozik.

– Annak ellenére, hogy sokan támadták a kinevezését, „debütáló" kiállítása, az Önarckép álarcokban *pozitív visszhangot váltott ki mindenféle médiában.*

– Valóban, mind a tudományos oldalról, mind pedig a múzeumlátogató közönség, sőt, még a legnehezebben megszólítható réteg, a diákság részéről is pozitívak a visszajelzések. A koncepció és a vizuális megjelenítés is elnyerte a tetszésüket – ám mindez, persze, a munkatársaim érdeme elsősorban.

– A minap, amikor az interjúra készülve próbáltam összegyűjteni az emlékév kiemelt programjait, sajnos, még az emlékév weboldalán sem találtam egyetlen közelgő programot sem. Az emlékbizottság titkáraként hogyan látja a kiemelten, négymilliárd forinttal támogatott emlékév alakulását?

– Az, hogy az Arany-emlékbizottság titkára is lettem, nem várt feladatbővülést jelentett, de mivel egy kormányhatározat előírta, hogy a PIM főigazgatója egyúttal az emlékbizottság titkára is legyen, a feladat természetesen megtisztel. Mivel azonban az emlékbizottság maga is csak az Arany születésnapját megelőző hónapban jött létre, minden feladat egy kicsit megcsúszott. Ezért áll például még most is fejlesztés alatt a honlap. Az emiatti fájdalmunkat enyhítheti az a megnyugtató tény, hogy milyen óriási összeg fordítódhat Arany János emlékének ápolására. Az említett négymilliárd forintból ugyan 1,8 milliárdot beruházásra költünk Nagykőrösön, Nagyszalontán és itt a múzeumban, azonban az ezen kívül fennmaradó összeg is jelentős, nagyszabású, az egész országot behálózó programok, kiadványok létrehozására nyújt lehetőséget.

– Tudna említeni néhány olyan programot, amelyet fontosnak tart?

– Országszerte nagyon sok az önszerveződő kezdeményezés. Megható, hogy a szavalóversenytől kezdve az emléktúrán keresztül a jeles művészi előadásokig mennyi minden történik. A műfaji sokszínűség is lefegyverző. A múzeum például kétszáz filmfelvételt készít kortárs művészekkel, közéleti személyiségekkel, tudósokkal Arany Jánosról. Ez egyrészt nagyon izgalmas értelmiségi, irodalmi körkép, másrészt ilyen módon rengeteg személyes élménnyel lehet gazdagítani az Aranyról való gondolkodást. Ez a személyessé tétel különben a kiállításunknak is kiemelt célja. Leemelni a piedesztálról a nagy költőt, és személyes kapcsolatba lépni vele. Izgalmas verses, zenei feldolgozások készülnek, például a Kaláka együttes tolmácsolásában. Néhány előadó által megzenésített Arany-verset már a kiállítás látogatói is meghallgathatnak. A versmegzenésítéseknek nagy hagyományuk van hazánkban, ezért is hirdet a Zeneakadémia zeneszerzői versenyt. Emellett irodalmi pályázatot is kiírunk a PIM-nél; ballada és elbeszélő költemény műfajában kell megírni a munkákat. Az is nagyon érdekes, hogy mintegy nyolcvan millió forintunk van arra, hogy iskolás csoportok a határon túlról és határon túlra kirándulhassanak el Arany János életének helyszíneire, Nagyszalontára, Nagykőrösre és Budapestre. A mi nyári fesztiválunk is Arany Jánoshoz kötődik, de már a Múzeumok Éjszakája során is Aranyat állítjuk a középpontba.

– Tudományos szinten hogyan támogatják az Arany-kutatást?

– Az MTA égisze alatt sikerült azt a konzorciumot jól összehangolni, amely a digitalizálást, a kritikai kiadás digitalizálását támogatja. Ehhez az kellett, hogy *Lovász László*val, az Akadémia elnökével, aki szintén tagja a bizottságnak, együtt leüljünk, és megállapodjunk abban, hogy kinek, mi lesz a feladata, szerepköre. Erre a bölcsészettudományban elég jelentősnek számító összeget, százhúsz-százharminc milliót fordítunk. Ezenkívül rengeteg konferencia szerveződik, amelynek tudományos hozadéka ugyancsak jelentős.

– Az Önarckép álarcokban *című kiállítást Arany János* Családi kör *című versének nagykövetek által előadott kisfilmje nyitotta meg, amely valamelyest ötvözte az ön múltját és jövőjét, a nagyköveti és a múzeumi munkásságát.*

– A kiállítás szervezése idején azon gondolkodtam, hogyan lehetne valamiféle kalózreklámmal népszerűsíteni a kiállítást. Az előéletem miatt a nagykövetek nagy részét jól ismertem. Tudtam, hogy például a brit nagykövet, amikor elkezdte magyarországi munkásságát, József Attila *A Dunánál* című versével köszönt be a honlapján. Ez a kezdeményezés sokak tetszését elnyerte. Pontosan tudtam azt is, hogy a többi nagykövet közül kinek van erre a rendhagyó ötletre fogékonysága. A kiválasztottak között van olyan, aki nagyon jól beszél magyarul, például a szlovén nagykövet asszony, aki muraközi lányként mindkét nyelvet kiválóan birtokolja, de van

olyan is, aki egyáltalán nem beszél magyarul. Ezért két nyelven küldtem el a nagyköveteknek a verset, magyarul és angolul is, emellett leírtam nekik a költemény kultúrtörténeti jelentőségét. A rövidfilmet már több mint negyvenezren nézték meg a YouTube-on, és a nagyköveteknek hála, ez a kiállítást egy csapásra ismertté tette a budapesti nemzetközi közösség körében és azon kívül is.

– Külföldön hogyan próbálják meg Arany Jánost népszerűsíteni?

– Van egy utazóbuszunk, amely júniustól lesz igénybe vehető, de már most annyira népszerű, hogy alig van szabad időpontunk. Ez az országhatáron kívül is népszerűsíteni fogja Arany Jánost. Ott lesz például a kolozsvári magyar napokon, s Nagyszalontára is biztos eljut. A diaszpóra magyar iskoláiban és különböző kultúrköreiben megrendezendő programokra a külügyminisztérium tizenötmillió forintos nagyságrendű támogatást ítélt. Emellett hat nyelven Arany-fordításkötetek készülnek. Diplomáciai előéletemnek köszönhetően igazán ismerem az ajándékkönyvek természetrajzát, ezért személyes ajánlókkal igyekszünk olyan ajándékot készíteni, amely nemcsak porfogó lesz egy irodában, hanem valódi élményt ad majd olvasójának.

– Az emlékévben betöltött aktív szerepe kapcsán milyen személyes Arany-élménnyel gazdagodott? Volt esetleg valamilyen újrafelfedezése?

– Ami engem leginkább kiragadott a sztereotípiáimból, az pont az a mű, amely korábban az egyik legközhelyesebb szerepet töltötte be a felfogásomban. Ez a mű pedig a *Toldi*. A mű nem az erőművészről szól, s nem arról, hogy a szerény, de erős magyar hogyan győzi le a túl magabiztos csehet. Az én olvasatomban sokkal inkább arról szól, hogyan tudja Toldi a saját maga ösztöneit legyőzni, a saját erejét megzabolázni, azt egy olyan mederbe terelni, ami aztán a jó végkifejlet felé viszi el az egész történetet, s hogy mindez végső soron az isteni gondviselésnek köszönhető. Ez máskülönben a kiállításunkban is nagyon szépen kirajzolódik. Különösen izgalmas volt olvasnom azt, hogy hogyan dolgozta fel Arany a saját maga dilemmáit a szabadságharccal kapcsolatban. Nagyon érdekesek az 1948–49-es időszakkal kapcsolatos politikai cikkei is. Nem hajlandó elfogadni azt, hogy forradalomról van szó. Hanem olyan természetes és ősi jogunkként mutatja be a szabadságot, amely jár a magyar népnek. Épp ezért nem forradalomról beszél, hanem a természetes állapot helyreállításáról. Ugyancsak megrázó volt olvasni azt, hogyan dolgozta fel a szabadságharc leverését. Egy ekkora intézmény vezetőjeként pedig nagy tanulság volt olvasni, hogy Arany a szabad gondolkodását, lírai alkatát miként próbálta meg megőrizni akkor is, amikor a leglehetetlenebb ügyekkel kellett foglalkoznia az akadémia főtitkáraként. ●◆

„Próbáljuk fel a maszkokat!”

Kalla Zsuzsa gyűjteményi igazgató a kiállításról

– Irodalomtörténészként és az Arany János-kiállítás főrendezőjeként milyen irányelvek mentén haladt a szervezéskor?

– Magam nem vagyok Arany-kutató, de rendkívül fontosnak tartom, hogy az utóbbi évtizedek tudományos eredményei, a kritikai kiadás munkálatai nyomán megújuló szövegértelmezések eljussanak a nagyközönséghez. Hitem szerint ennek egyik lehetséges felülete az irodalmi kiállítás. Egyrészt az olvasáshoz hasonlóan egy „másik világba” viszi be a látogatót, másrészt lelassulásra, saját vélemény kialakítására késztet. Ahogy a cím is jelzi, elmozdítani kívántuk azt az Arany-képet, amely benyomásunk szerint kissé megfakult, a fiatalabbak számára érdektelenné vált. Ezért áll a kurátori csapat jórészt fiatal muzeológusokból: *Kaszap-Asztalos Emese* irodalomtörténésszel és *Sido Anna* művészettörténésszel együtt kerestük ki a minden generáció számára izgalmas témákat.

– Az irodalomtörténetben van-e valamilyen hangsúlyeltolódás Arany munkásságának megítélésében?

– Nagy távlatokban nézve természetesen. Mondhatjuk, hogy a Nyugat nemzedékének revelációt jelentő, kései Arany-líra helyett ma inkább a verses epika foglalkoztatja a kutatók többségét. A kiállítás irodalomtörténész szakértőjének, *Tarjányi Eszter*nek a tanulmánykötete (*Arany János és a parodisztikus hagyomány*, 2013) és ötletei jelentettek számunkra inspirációt a koncepció kialakításában. Látható, hogy nem csupán a műfajok, hanem a modalitás, a megszólalás módjának milyensége is fókuszba került. Így lett a tárlat egyik kiemelt figurája Bolond Istók mellett Vojtina Mátyás, a fűzfapoéta, vagy Akakij Akakijevics, Gogol hőse – mint Arany János sajátos „álarcai”.

– Milyen új kutatásokról tud, amelyek Arany János életművét új megvilágításba helyezik, gazdagítják, esetleg átértékelik?

– Szinte felsorolni is nehéz lenne akár a sorra megjelenő tanulmánykötetek címeit. És a 200. évfordulón is számos konferenciát rendeztek, amelynek eredményei még csak most kerülnek be a tudomány vérkeringésébe. Jó hír, hogy a fiatal kutatógeneráció is nagy számban vett részt ezeken az eseményeken. Mi számos új megközelítést, forrásadatot használunk a tárlaton – a teremsor végén pedig tudósok válaszolnak a látogató kérdéseire, van köztük irodalom-, művészet- és ókortörténész vagy médiakutató. Ezzel próbáltunk kedvet csinálni az nagyközönség számára is tanulságos kötetek forgatásához.

– Arany központi alakja a magyar irodalomoktatásnak, noha szerény, visszahúzódó jellemnek ismerjük. Az Önarckép álarcokban *cím azt akarja sugallni, hogy Arany összetett személyisége műveinek álarca mögött bújt meg?*

– Igen, bár ez így kicsit közhelyes gondolat lenne, hiszen minden szerző „magát írja”, saját külső-belső tapasztalati világa jelenik meg a művekben. Mindannyian összetett személyiségek vagyunk – talán inkább ez a kiállítás üzenete: keressük meg magunkat, a minket izgató kérdéseket, a bennünk visszhangzó szövegeket Arany műveiben, kalandozzunk bátran, próbáljuk fel a „maszkokat” – hiszen erre is való az irodalom.

– Van olyan kiállított tárgy, amely különösen kuriózumnak számít?

– Számos ilyen tárgy van – remélem, igazi élményt jelent majd a velük való találkozás. A tárlat a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárával való együttműködésben jött létre, ahol az Arany-hagyaték a kézirattár egyik legértékesebb irategyüttese, tehát az úgynevezett Kapcsos könyv, A walesi bárdok, az Ágnes asszony és még sok más mű autográf példányait is lehet látni. Legalább ilyen értékes a művészeti anyag, ahol a korabeli képzőművészetnek az Arany életművében is visszhangzó témáiból válogattunk. Sok, soha még ki nem állított művel találkozhat az érdeklődő – de természetesen az olyan nevek sem hiányoznak, mint Barabás Miklós, Székely Bertalan, Zichy Mihály, Than Mór, Gyárfás Jenő, Stróbl Alajos vagy Izsó Miklós. Az utolsó témáknál pedig már Szinnyei Merse Pál vagy Paál László egy-egy műve is játékba került. Rengeteg az izgalmas, valószínűleg soha nem látott fénykép: Arany életének helyszíneiről, szereplőiről – talán ezek tömege ragadja meg leginkább az utolsó évtized atmoszféráját. S természetesen nem hiányoznak a személyes tárgyak, például a sokat emlegetett „kiskereszt”, vagy az akadémián berendezett otthon bútorai.

– Arany János munkásságának és életének milyen üzenete lehet a ma embere számára?

– Nem kellett különösebben erőlködnünk, hogy „megszólaltassuk” a költőt – vagy inkább alkalmas felületeket keresnünk, ahol a ma vizuális világához szokott szem is talál ismerős elemet. A képernyők, interaktív felületek természetesen és harmonikusan simulnak a műtárgyak világába, akár Aranynak az emberi természetről, az érzelmekről valló sorai szólalnak meg, akár a mindannyiunk által sokszor öntudatlanul használt költői nyelvről van szó. Sikeres és vesztes életstratégiák közti választás, a bűn, a bűntudat nyomasztó súlya, a kenyérkereset és kötelesség, az urbanitás, a nagyváros zaja és magánya, a természet egyensúlyt kínáló csöndje: Arany témái itt vannak velünk a 21. században is. ●◆

UGHY SZABINA

Kincsek a Páncélszobában

Interjú Babus Antallal

– A Petőfi Irodalmi Múzeumban megnyílt Önarckép álarcokban *című Arany János-kiállítás kiemelt darabjait (A walesi bárdok kézirata; a Kapcsos könyv, Arany János akadémiai fotelja) a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárából kapta kölcsönbe. Erről* Babus Antal*t, a kézirattár vezetőjét kérdezem. Tudna ezeknek a tárgyaknak a történetéről pár érdekességet mondani? Hogyan kerültek például az önök tulajdonába?*

– Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a gyűjteményünkben található, Arany Jánoshoz köthető kéziratok, relikviák egy részének a sorsát – ha nem is minden fázisukban – nyomon tudjuk követni, amíg hozzánk kerültek. Kezdjük két relikviával!

Az MTA KIK Kézirattárának negyedik munkaszobáját az Arany család Arany János akadémiai titoknoki és főtitkári évei alatt hálószobaként használta. Itt áll egy épségben megmaradt, neoklasszicista, fehér cserépkályha, amely mellett gyakran melegedett a fázós Arany János. A költő sokat panaszkodott az Akadémia huzatos, nehezen kifűthető szobáira. Közvetlenül a cserépkályha mellett egy zsinóros, rojtos, aranybarna huzatú, hengeres karfájú fotel látható – Arany János fotelja. Nem tudjuk dokumentumokkal igazolni, de az elmondottak után aligha kétséges, hogy az Arany családé volt, ők hagyták az Akadémiára. Azt biztosan tudjuk, hogy *A walesi bárdok* kézirata Dóczy Lajosé volt, aki Arany János számos költeményét fordította németre, de azt nem tudjuk, hogy mikor és milyen úton-módon került kézirattárunkba. Dóczy halála után fia, Dóczy Péter 1920-ban apja hagyatékából a Kisfaludy Társaságnak ajándékozta Arany János karosszékét. Bár dokumentumunk nincs róla, talán *A walesi bárdok* kézirata is az ő közvetítésével került hozzánk. De ez csak feltevés.

A kézirattár egyik legféltettebb műtárgya Arany János legendás Kapcsos könyve, amelynek a sorsa is legendás, regényes. Voinovich Gézától tudjuk, hogy első tulajdonosa gróf Nádasdy Tamás (1837–1856) volt. A XIX. századi Magyarországon a gazdag főúri családokban

A Kapcsos könyv az MTA Kézirattárában

megszokott gyakorlat volt, hogy a felnőttkor küszöbét elért ifjakat tapasztalatszerzés, világlátásuk szélesítése, műveltségük gyarapítása végett hosszabb nyugat-európai tanulmányútra küldték. Így történt ez Nádasdy Tamás esetében is, 1855–1856-ban egy évet Berlinben és Párizsban töltött, majd München volt útjának befejező állomása. A tizennyolc éves grófot a hosszú útra elkísérte Gyulai Pál, a kor ismert szerkesztője, költője, prózaírója. A mentor és tanítványa között baráti kapcsolat szövődött, amelyről egyebek között a Kapcsos könyv is tanúskodik, ugyanis Nádasdy Tamás Gyulai Pálnak ajándékozta a csinos kötetet.

Arany János és Gyulai az 1850-es évek eleje óta ismerte egymást. 1856 nyarán Gyulai pár napig Nagykőrösön, a *Toldi* költőjénél vendégeskedett, aki 1851 és 1860 között a helyi református gimnáziumban tanított. Gyulai az alábbi szavak kíséretében ajándékozta a Kapcsos könyvet vendéglátójának: „Legyen a tied, János, neked szebb írásod van, szebb költeményeket is írsz nálam." A dátumot egészen pontosan tudjuk, Gyulai kézírásával be van jegyezve az előzéklapon: 1856. augusztus 20.

A köztudatban a Kapcsos könyv az *Őszikék* ciklussal kapcsolódik össze, s ennek van is alapja. Miután 1877 nyarán Arany János letette az Akadémia sok elfoglaltsággal járó, terhes főtitkári tisztét, gyakran sétált ki a Margitszigetre, s hűs tölgyek alatt alkotta meg öregkori remekműveit, többek között *A tölgyek alatt* című költeményét is. Tudni kell azonban, hogy nemcsak a méltán híres, időskori verseket tartalmazza a kötet, hanem számos más,halhatatlan költeményt is: a *Hídavatás*t, a *Tengerihántás*t, az *Epilógus*t... Az első vers pedig, amelyet Arany János 1856-ban, a frissiben kapott kötetbe bemásolt, a *Szondi két apródja* volt.

Arany János 1882-es halála után a Kapcsos könyv a többi kézirattal együtt fiához, Arany Lászlóhoz került, s ő ebből állította össze az *Őszikék* első kiadását 1888-ban. Arany László (1844–1898) korai halála után az Arany-hagyatékot, a Kapcsos könyvvel együtt, özvegye, Szalay Gizella örökölte, s ő még férje elhalálozásának évében, 1898-ban a Kisfaludy Társaságnak ajándékozta. A nagyvonalú gesztus érthető, hiszen a Kisfaludy Társaság volt a korszak talán legfontosabb irodalmi egyesülete, s az Arany család sok szállal kötődött hozzá. 1861 és 1867 között Arany János volt az igazgatója, ennek a tisztségnek köszönhető, hogy Arany János Nagykőrösről Pestre került. A Kapcsos könyv további sorsáról Keresztury Dezsőnek a kötet második, fakszimile kiadásához írt utószavából értesülhetünk.

Szalay Gizella 1905-ben férjhez ment Voinovich Géza irodalomtörténészhez, aki számos, rendkívül fontos tisztséget töltött be. 1912-től a Kisfaludy Társaság tagja volt, 1925-től titkára, később másodelnöke, 1936-tól elnöke. A Magyar Tudományos Akadémián is fényes karriert futott be: 1910-ben levelező, 1923-tól rendes tagnak választották, majd 1935 és 1949 között ő látta el a főtitkári tisztséget.

1929 és 1938 között Voinovich Géza háromkötetes életrajzot tett közzé Arany Jánosról, s kapóra jött neki, hogy Szalay Gizellával kötött házassága révén közvetlenül hozzáfért a költő eredeti kéziratihoz. Hogy munkája során kéznél legyen a kötet, Voinovich hazavitte a Kapcsos könyvet a Kisfaludy Társaság gyűjteményéből, s a többi kézirattal együtt a villájában tartotta. A mai Ménesi u. 23. szám alatti Voinovich-villát azonban a 2. világháború során 1945-ben bombatalálat érte, s Arany János kéziratai megsemmisültek, de a Kapcsos könyv csodálatos módon túlélte a bombatámadást. A történettel az a gond, hogy írásbeli dokumentumokkal nem támasztható alá, Keresztury

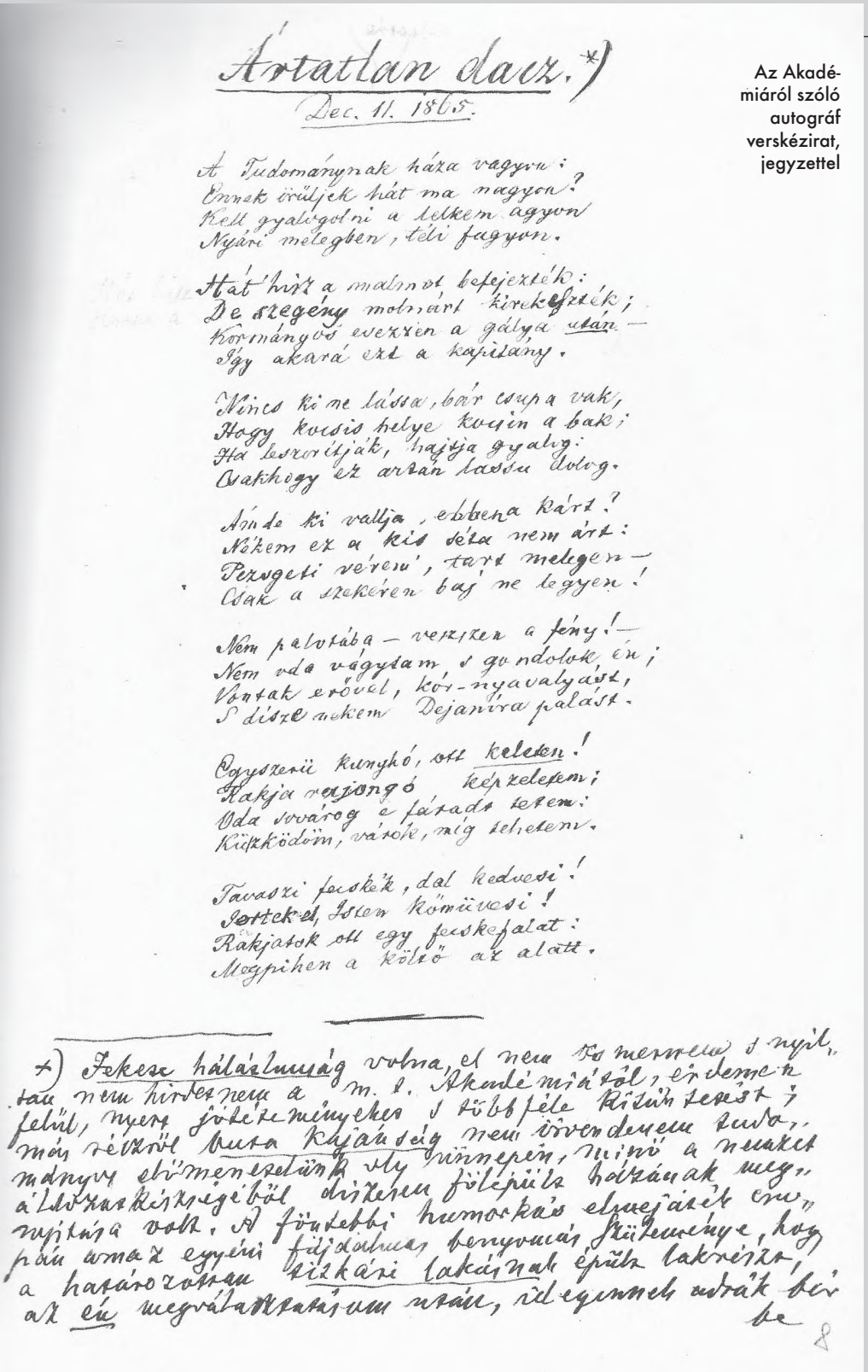

Ártatlan dacz.*)
Dec. 11. 1865.

A Tudománynak háza vagyon:
Ennek örüljek hát ma nagyon?
Kell gyalogolni a lelkem agyon
Nyári melegben, téli fagyon.

Hát hisz a malmot befejezték:
De szegény molnárt kirekesztik;
Kormányos evezzen a gálya után —
Így akará ezt a kapitány.

Nincs kinek lássa, bár csupa vak,
Hogy kocsis helye kocsin a bak;
Ha lecsorítják, hajtja gyalog:
Csakhogy ez arzan lassu dolog.

Ámde ki vallja, ebbena kárt?
Nékem ez a kis déza nem árt:
Pezsgeti véreim, tart melegen —
Csak a szekéren baj ne legyen!

Nem palotába — verszem a fény! —
Nem oda vágyom, s gondolok, én;
Vontak erővel, kór-nyavalyával,
S dísze nekem Dejanira palást.

Egyszerü kunyhó, ott keleten!
Rakja rajongó képzeletem;
Oda sóvárog a fárado test en:
Küzködöm, várok, míg eljutok.

Tavaszi fecskék, dal kedvesi!
Sorsotok, Isten kőmüvesi!
Rakjatok ott egy fecskefalat:
Megpihen a költő az alatt.

*) Fekete hálátlanság volna, el nem fogadni a nyilt, tán nem hirdetem a m. t. Akadémiától, érdemen felül, nyert jóakaratnyilvánítást s többféle kitüntetést; más részről buta kajánság nem törvén deresen kuta-, magyar elővonzalmaink ily ünnepén, mivel a mennek álszerzetkészségéből diszkeznek fölépülő hajlamának meg-nyilvánítása volt. A fentebbi humorkás elnézésért ennyi pár arnaz egyéni fájdalmas benyomás, szülemenye, hogy a határozottan kizkári lakásnak épült lakrészre, az én megválaszthatásom utáni, itt egyenesen utrát bír be.

Az Akadémiáról szóló autográf verskézirat, jegyzettel

Gergely Pál szóbeli közlésére hagyatkozott. Gergely Pál évtizedekig dolgozott előbb az MTA hivatalában, majd a könyvtár kéziratárában, de közismert volt róla, hogy élénk képzelettel áldotta – vagy verte – meg a sors. Elég hihetetlennek tetszik, hogy a bombatalálat következtében minden Arany-kézirat elégett, de a Kapcsos könyv sérülés nélkül megmenekült. Ugyanis, akinek volt a kezében, tudja, hogy füstnek, koromnak, égésnek, sérülésnek semmiféle nyoma sincs rajta.

A Kapcsos könyv további sorsát viszont dokumentumokkal is alá tudjuk támasztani. A kommunista, kulturális politikai koncepcióba nem illett bele, hogy önálló, a párt és az állam által nem ellenőrzött szervezetek, társaságok működjenek, ezért 1952-ben a Kisfaludy Társaságot felszámolták. A társaság gyűjteményét, kéziratait, relikviáit az MTA Könyvtára Kézirattára vette át. Az átvétel azért is kézenfekvő volt, mert a Kisfaludy Társaság székhelye az MTA palotájában volt, tehát az anyagot csak pár teremmel kellett arrébb vinni. Bár a társaság anyagát 1952-ben vette át a kézirattár, a növedéknaplóba – más szóval gyarapodási naplóba – 1953-ban iktatták a Kapcsos könyvet; növedéknapló száma: 27/1953. Ezek szerint a „bombatámadást” túlélt relikviát ismeretlen időpontban Voinovich visszaszolgáltatta a Kisfaludy Társaságnak. Bár ezekben az években az Akadémián és a Kisfaludy Társaságban is familiáris viszonyok uralkodtak, előfordult, hogy az akadémikusok hazavittek egy-egy, a munkájukhoz szükséges ősnyomtatványt, ekképp nehéz elképzelni, hogy Voinovich valamilyen formában ne adminisztrálta volna, hogy visszajuttatta a Kisfaludy Társaságnak a megmenekült, „éghetetlen” Kapcsos könyvet.

– Csaknem harminc kézirat, mintegy tizenöt személyes tárgy, számos, neves grafika és festmény látható a kiállításon. Ezek is nagyrészt a MTA KIK Kézirattára tulajdonába tartoznak?

– Igen, a kiállított kéziratok, relikviák nagy része a mi gyűjteményünkből származik. A két intézmény úgy egyezett meg, hogy nekünk van Arany-anyagunk, de nincs jól megközelíthető, megfelelő méretű kiállítótermünk, ezért közös kiállítást rendezünk, amelyhez mi a kéziratokkal és relikviákkal járulunk hozzá. Egész pontosan huszonegy kéziratot, öt könyvet, tizenegy ereklyetárgyat, képzőművészeti alkotást, iratokat és fotókat kölcsönöztünk a PIM-nek.

– Az Arany-hagyaték gondozója jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ. Milyen körülmények között őrzik a kéziratokat, tárgyakat?

– A kézirattár számtalan, felbecsülhetetlen értékű kéziratot, relikviát őriz – a legrégebbi műtárgyunk, a Verespataki tábla ezernyolcszáz éves (Verespatak most Románia területén található, és Roşia Montană a neve) –, de Arany Jánoséi még ezek közül is kiemelkednek. Teljes hagyatékát a legbiztonságosabb helyen, az úgynevezett Páncélszobában őrizzük.

– 1945-ben megsemmisült az Arany-hagyaték nagy része. Lehet tudni valamit arról, hogy mi minden válhatott akkor a lángok martalékává? Van esély arra, hogy újabb kéziratok, tárgyak kerülnek elő a jövőben?

– A kérdés első részére jórészt már válaszoltam, amikor a Kapcsos könyv történetét vázoltam fel, volt szó róla, hogy az Arany-hagyaték tekintélyes része 1945-ben bombatalálatban megsemmisült. Sajnos, nem tudjuk, hogy mi pusztult el, mert Voinovich Géza nem hagyott ránk semmiféle listát, s a tárgyba vágó nyilatkozatát sem ismerjük.

Gyűjtőknél, magánszemélyeknél még vannak eredeti Arany-kéziratok. Pár évvel ezelőtt a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) pályázata segítségével sikerült tizenkét Arany Jánoshoz köthető dokumentumot, köztük leveleket megvásárolnunk. Igaz, hogy ezek a levelek már megjelentek korábban, de szerencsére most már az eredeti kéziratok is közgyűjteménybe, hozzánk kerültek.

Az idei, kétszáz éves évforduló Arany Jánosra irányította a figyelmet, s valószínűleg ennek is szerepe lehetett abban, hogy június második hetében Arany Jánosnak egy eredeti, akadémiai hivatali iratát kaptuk ajándékba egy nagylelkű magánszemélytől, Jánossy Dánieltől. Arra számítok, hogy a közeljövőben még számos, főleg hivatali jellegű irat kerül majd elő.

VIRTUÁLIS TÁRLATVEZETÉS

A PETŐFI IRODALMI MÚZEUMBAN

Nagykőrös (1853–1960)

Fotó: Gál Csaba és Beliczay László Gábor

KALLA ZSUZSA KURÁTOR FAL- ÉS KÉPSZÖVEGEI ALAPJÁN AZ ÖNARCKÉP ÁLARCOKBAN CÍMŰ KIÁLLÍTÁSON

(Részletek)

BOLOND ISTÓK, VITRIN (1. terem)
Arany János: Bolond Istók. 1850, nyomdai példány a szerző utasításaival (MTA)
Kokárda, 1848, Petőfi Sándor ajándéka Arany Jánosnak (MTA)
A vitrin mellett látható vetített figura: Bolond Istók. Ennek a műnek a nyomdai korrektúrapéldányát látjuk a tárlóban a szerző kék ceruzás, német rájegyzéseivel és a tördelő – az ólombetűket kézzel sorokba illesztő nyomdász – ujjlenyomataival. Arany verses regényének első énekét 1850-ben kezdte el írni, a kéziratos példány címe *Bolond Istók vagy az élhetetlen*. Az európai verses regények hangját próbálgató mű egy harmóniavesztett világ tükre. Törvénytelen gyermekként, nyomorba születő hősét részeges keresztanyja elveszíti az árokparton. Vándorcigányok találják meg, akik eladják a csecsemőt egy gyermektelen orgazdának. A mű minden bizonnyal sajátos költői válasz a szabadságharc bukása utáni évek sötét, depresszív légkörére.

A vitrinben látható kokárdát költő barátja, Petőfi Sándor még 1848-ban, a bécsit követő pesti, március 15-ei forradalom emlékére ajándékozta Arany Jánosnak. 1848−49-ben Arany, Petőfihez hasonlóan, nem kerül be a nemzetgyűlésbe, de népfelkelőként bevonul, buzdító verseket ír, néplap szerkesztésére adja a fejét, majd belügyminisztériumi fogalmazó lesz. Bár hangsúlyos szerepet nem töltött be, a világosi fegyverletétel után indulásra készen várta az elfogatására érkező katonaságot. 1848−49 emléktárgyainak megőrzése egymagában is kockázatos vállalkozás volt az önkényuralom éveiben.

A szokatlan hangú mű, a *Bolond Istók* szinte egyszerre készül a *Letészem a lantot* emelkedett, kétségbeesett soraival, mindkettő egy harmóniavesztett világ tükre.

BOLOND ISTÓK, OLDALFAL (1. terem)
Barabás Miklós: Cigánysátor alakokkal, akvarell, papír, 1856 (SzM–MNG)
Barabás Miklós: Cigány, akvarell, papír 1856 (SzM–MNG)
Barabás Miklós: Disznóól Szilágyi S. telkén, ceruza, papír, 1857(SzM–MNG)
Böhm Pál: Cigánysátor, olaj, fa, 1880-as évek (Hansági Múzeum)
Gerdebich Clud: Kintornás, akvarell, papír, 19. század második fele (BTM–Fővárosi Képtár)
A szabadságharc bukása után Arany költészetéből eltűnik a híres, történelmi verses elbeszélés, a Toldi hősi-idilli képeinek harmonikus alaphangulata. Furcsa, groteszk, önsorsrontó alakok tűnnek fel műveiben, akik a céltalanság, a kallódás, a hiábavalóság megtestesítői. Új „életképeinek" antihősei a társadalom peremén élők, például a cigányok lesznek. *A nagyidai cigányok* című verses elbeszélését a szabadságharc paródiájaként is értelmezték, így a könnyen hevülő, de állhatatlan cigányhadat a magyar jellem karikatúrájaként. A komikus eposz élénk színekkel, vaskos nyelvi megoldásokkal festi ezt a sajátos közeget.

Az itt látható grafikai alkotások sajátosan rímelnek az irodalomban feltűnő jelenségekre. Ezek a témák a 19. században eleinte puszta egzotikumként tűnnek fel, majd egyre inkább helyet követeltek maguknak a magas művészetben. Barabás Miklós, a korszak leghíresebb, európai rangú portréfestője az 1830-as években tett utazásain szívesen festett akvarelleket. Ilyenek itáliai vagy erdélyi képei, amelyeken már zsánerábrázolások is megjelennek. Az 1850-es években készített vízfestményein újra feltűnik az életkép, a kis témákkal, a tájjal való bensőséges viszony. Különösen vonzódott a cigányok egzotikusnak érzett, szabad, festőileg rendetlen és sokszor groteszk világához. E képeire a tárgyilagos, naturális és rajzos megformálás jellemző.

BOLOND ISTÓK, FŐFAL (1. terem)
Kovács Mihály: Magyarország leigázása 1849-ben (Allegorikus vázlat), olaj, fa, 1861–1862
(Dobó István Vármúzeum)
A szabadságharc utáni megtorlás traumájának feldolgozására a költészetben és a festészetben egyaránt népszerűvé vált a történeti allegória műfaja, amely hatásosan szolgálta az emlékezetben tartás gesztusát. Ennek fontos hazai alkotása Kovács Mihály műve. 1861–62-ben keletkezett, a reformkor meghatározó politikusa, Széchenyi István tragikus öngyilkossága után. A képen számos, a korabeli festészetben gyakran használt ikonográfiai elem azonosítható. Ilyen például a középpontjában álló, fehér ruhás, félig lemeztelenített, kezét emelő nőalak és az őt körülölelő piros drapéria… Kovács allegóriáját nemzeti jelképekkel teszi konkréttá. A legfontosabb ezek közül a háttérben kivehető, lángokban álló Lánchíd, Széchenyi főműve, Pest-Buda büszkesége. Ez a reményekkel teli reformkor kudarcára és Buda 1849-es ostromára emlékeztetheti a nézőt. A magyar fővárosban folyó küzdelem a szabadságharc legemlékezetesebb, sok szenvedéssel és áldozattal járó eseménye volt…

TOLDI, FŐFAL (1. terem)
Fadrusz János: Farkasokkal viaskodó Toldi, bronz, 1902 (SzM–MNG)
Arany János számára az írói sikert a *Toldi* hozta meg, az a verses elbeszélés, amely szülőhelye környékének egy históriás énekét dolgozta fel. Fadrusz János, a kor egyik legnevesebb magyar szobrásza hírneve csúcsán alkotta meg Toldi szobrát. Arany elbeszélő költeménye már a 19. század derekától fogva a hiányzó magyar eposz funkcióját töltötte be. Fadrusz szobra is egy közösség, egy tornaegylet számára készült. Ahogy Toldi története máig öröklődik a különböző generációk emlékezetében, úgy Fadrusz szobra is vándordíjként hagyományozódott a győztes csapatok között. Toldi történetének lényege a nagy erejű főhős önmaga szenvedélyein aratott győzelme, így válhat egy közösség képviselőjévé. Fadrusz szobrát Zsingor Mihályról, a Budai Torna Egylet ikonikus tornatanáráról mintázta, benne kapcsolódhatott össze a sport nemes küldetése Toldi alakjával. Az aktív, dinamikus, nyers erőt sugárzó kompozíció az antikvitástól a huszadik századig ívelő hős ikonográfiáját tömöríti magába. Ahogy a Toldi a nemzeti közösség, úgy az elnyert szobor egy kis közösség számára mutat példát…

TOLDI, OLDALFAL (1. terem)
Nagy Sándor: Toldi megfékezi a bikát, papír, kréta, é.n. (SzM–MNG)
Szántó Gergely: Arany János Toldi-érem, bronz 1-3., 1926 (PIM)
Beck Ö Fülöp: Arany János, bronz, 1917 (PIM)
Moiret Ödön: Arany János – Budapest Székesfőváros Arany János érme, bronz, 1932 (PIM)

Arany elbeszélő költeményének tétje, hogy a kivételes testi erővel megáldott Toldi képessé válik-e fizikumának tudatos, meggondolt használatára. Ezt a témát dolgozza fel a tér közepén látható rajzfilmes játék is. Toldi alakját a mű gyakran köti állatfigurákhoz (bika, vadkan, kutya, marha, túzok, szarvasbika), jelezve, hogy nemcsak ellenségeivel, sorsával, hanem ösztönös, animális énjével is meg kell küzdenie. A vers motívumai már nagyon hamar folklorizálódtak, bizonyos epizódjai leváltak a műalkotásról. Az érem letisztult műfaja kiválóan alkalmas ezeknek a jeleneteknek a bemutatására. A falon látható érmek kivétel nélkül a testi erő különféle megnyilvánulásait ábrázolják, ahogy Toldi a petrencés rudat tartja, elhajítja a malomkövet, megfékezi a bikát, vagy legyőzi a cseh vitézt.

TOLDI, VITRIN (1. terem)
Arany János: Toldi, 1847, pályázati példány, idegen kezű másolat (MTA)

Arany az elbeszélő költeményt a reformkor legrangosabb irodalmi egyesülete, a Kisfaludy Társaság felhívására készíti el. A pályázatok jeligések voltak, így nem lehetett saját kézzel írt szöveget beadni. Az első díjat Arany János már az előző évben is elnyerte, de a Toldi általános sikere nyomán 1846-ban 15-ről 20 aranyra emelik fel a jutalom összegét. Szalontai barátja és biztatója, Szilágyi István így gratulál: *„Io Paean!* [’Apolló is elnémul!’] *Rajtam a sor örülni! S teszem azt! Nem, mintha váratlan volna, hogy Toldi győzött; mert én, a mennyire ismerem a népies írói kapacitásokat, s azokkal Toldit egybehasonlítottam: percig sem kételkedtem, hogy nem lesz, ki vele mérkőzhessek. […] Tehát: »Toldinak nagy máj adatik!” Egészségére!«”*

EMLÉKKIÁLLÍTÁS, NAGYSZALONTA–DEBRECEN 1817–1839, FAL (1. terem)

Ahogy a fal közepén a szamáron utazó juhászt körülvevő Alföld sugallja, Arany János egy jellegzetes magyar tájon, Bihar megyében született. A kép az íróbarát emlékezetét őrzi, Petőfi *Megy a juhász szamáron* című versének illusztrációja. Arany szülőhelye, Nagyszalonta a keleti régió két kulturális központja, Debrecen és Nagyvárad közé esett, a bal oldali fal közepén látjuk a falusias városközpontjának rajzát – ez a költő barátjának, egy helyi értelmiséginek amatőr rajza. A mezőváros lakóinak egy része közösségi nemesi jogokkal, úgynevezett hajdúkiváltságokkal rendelkezett. Az Arany család hiába pereskedett emiatt, maga nem szavazhatott, nem vehetett részt a megyei, országos politikában – noha, mint a falon látjuk, címerrel is rendelkezett.

Arany János kései gyermek, a testvérei csecsemőként, gyermekként haltak meg a lápos környék gyakori fertőző betegségeiben. Idős szülei szegények, paraszti gazdálkodásból tartják el magukat. Jánost, a legkisebbik fiút írni-olvasni tanítják és papnak szánják. Ezért küldik a magyar református oktatás fellegvárába, a debreceni kollégiumba. A fal bal oldalán látható az intézmény hatalmas, tiszteletet parancsoló épülete, illetve a máig legnagyobb, legdíszesebb történelmi épület, a Nagytemplom. Ezek a helyszínek határozták meg tanulóéveit. Az intézmény a magas színvonalú nyelvi, retorikai képzés mellett élénken őrizte a magyar irodalom, a felvilágosodás, a rokokó egyik leghíresebb költőjének kultuszát. Itt tanult, tanított Csokonai Vitéz Mihály. Az ő magyar ruhás portréját látjuk jobboldalt.

Arany már hamar érdeklődött a művészetek iránt. Eleinte a szobrászat érdekli, bizonyára nem függetlenül a kollégiumi oktatástól. Középen látható Sárvári Pál, a kollégium híres rajztanárának sokáig használt tankönyvéből egy illusztráció, egy Bacchus-szobor, így ismerkedtek az antik szobrászattal a tanulók.

Arany másik vágyott hivatása a színészet volt. Nemcsak a kor kitűnő színészeit látta Debrecenben, mint Egressy Gábort vagy Dérynét – akiket itt egy-egy szerepben, jelmezben látunk –, hanem tanulmányait félbehagyva elszegődött egy társulathoz is Fáncsy Lajos – aki bal oldalon látszik – kitűnő keze alá. Rövid színészi karrierjének dokumentumai a jobb oldalon látható színlapok…

EMLÉKKIÁLLÍTÁS, NAGYSZALONTA–DEBRECEN 1817–1839, VITRIN, KARIKATÚRÁK, OLDALFAL (1. terem)

A vitrinben Arany diákéveinek, korai olvasmányainak dokumentumait látjuk: első versét egy tankönyvben, a Toldi históriás énekének ponyvakiadását, egy debreceni kalendáriumot és egy olyan zsoltároskönyvet, amelyhez hasonlót minden bizonnyal gyakran forgatott. A néprajzi tárgyak a bihari vidék jellegzetes hímzését és kerámiáit jelenítik meg. A 19. század eleji nádsíphoz hasonló hangszeren játszhatott Arany is, s az apró váltópénz jelzi, hogy milyen beosztással, puritánul élt az Arany család. A korabeli karikatúrák Arany egyik életrajzi ihletésű, verses epikai művének, a Bolond Istóknak a jeleneteire utalnak: a zsebpénzért a temetéseken éneklő szegény fiúra, a sikertelennek érzett vándorszínészi kalandra.

A bal oldali, következő falon a kor leghíresebb irodalomtörténésze, a német származású Toldy Ferenc könyvéhez készült illusztrációból látunk egy nagyszabású, montázsszerű litográfiát. A mű – A magyar nyelv és irodalom Kézikönyve I. A mohácsi vésztől Kisfaludy Sándorig. II. k. A XIX. század költői Kazinczy Ferenctől Arany Jánosig. 1855 – generációk műveltségét határozta meg. Aranyhoz itt a Szibinyáni Jank illusztrációját társították, amellyel a festő a Hunyadi-mondakör feldolgozását teszi hangsúlyossá a költő életművében.

ÁGNES ASSZONY, VITRIN (1. terem)
Arany János: Ágnes asszony (ballada), 1853 (MTA)

Arany balladájának, a szakadozott történetnek sokféle értelmezése lehetséges. Szólhat az igazságszolgáltatás felemásságáról, bizonyíthatóságról vagy bizonytalanságról. Arany szövege tele van rejtvénnyel, mitologikus utalással. Az asszony könnye az ártatlanság szimbólumát rejti, „liliomról pergő harmat”. Maga a név, az Ágnes is utalhat az áldozatra, az *Agnus Dei*-re, az Isten bárányára, ahol a katolikus mise imaszövege az „Irgalmazz nekünk!” kérését ismétli. A mű tétje nem is a bűntény tisztázása, hanem a főhős egymást követő lélekállapotainak rögzítése. A végzetével birkózó, lelkifurdalástól gyötört, örök tépelődéssel, ismétlődéssel vezeklő ember képe így jelenik meg három évvel később a Buda halálában:

Az arany idő is neki halott-sárga, / Visszás neki Isten gyönyörű világa. / Benn pedig elméjét friss gond veri, hajtja, / Marcona józanság hidegen csúsz rajta, / Vád neki amit tett, bánja ha mit nem tett: / Úgy rémlik előtte, minden dolga bűntett.

ÁGNES ASSZONY, MELLÉKFAL
(1. terem)
Ismeretlen művész: Zách Klára menekülése Visegrádról, litográfia, papír, 19. század (MNM)
Székely Bertalan: Ágnes Asszony színes litográfia, papír, 1865 (PIM)
Ismeretlen művész: Illusztráció Arany János Ráchel siralma (1851) című művéhez, litográfia, papír, 19. század (PIM)

Három Arany-mű illusztrációja látható itt, amelyek közelítenek a ballada műfajához, mind tragikus női történetet dolgoznak fel. Az itt látható művek nem tekinthetők az irodalmi szövegeket szorosan követő illusztrációknak, inkább önálló alkotásoknak.

A jobb oldali képek között látható kép, az Ágnes asszony egy sorozat része. Székely Bertalan mint művész és tanár széles szakirodalmat használva kutatta a lélek festői eszközökkel való kifejezését. Itt látható grafikáján éppen a megőrülés kezdeti fázisa, a folyamat átbillenése válik kitapinthatóvá.

Az ugyancsak kiszolgáltatott női sorsot megjelenítő Zách Klára-történet, ahol a naiv, megtévesztett, tőrbe csalt és megbecstelenített nő alakja jelenik meg, talán kissé hasonlóan a Bánk bán Melindájának figurájához – egyaránt volt forrása a korabeli képzőművészetnek és Aranynak is, bár a balladának nem része a menekülés jelenete. Az itt látható két ábrázolás egyaránt kiemeli védtelenség és az őrület motívumát.

A harmadik kép és az Arany János-mű a betlehemi gyermekgyilkosság jól ismert bibliai történetét, a gyermekeit siratót anyát kapcsolja össze egy allegóriában a pótolhatatlan, feldolgozhatatlan veszteség – a szabadságharc bukását követő nemzeti és személyes válság – motívumával.

Arany Jánost intenzíven, kora költői gyakorlatától eltérően foglalkoztatta a lélektan, többek

között az őrület megjelenésének tünetei. Nemcsak alkotóként, hanem személyesen is érintette a búskomorság, a letargia pszichológiája…

ÁGNES ASSZONY, FŐFAL (1. terem)
Zichy Mihály: Tanulmányfej fehér hálófőkötővel, olaj, vászon (SzM–MNG)
Gyárfás Jenő: Tanulmány a Tetemrehíváshoz, olaj, vászon, 1879 (SzM–MNG)
Zichy Mihály: Női tanulmányfej zöld sállal, olaj, vászon (SzM–MNG)

A század második felében az irodalomban és a képzőművészetben a tragikus, magányos női sors ábrázolása a védtelenség, elszigeteltség jelképévé vált. A festészetben ennek az idealizálástól mentes ábrázolásnak jó példái Zichy Mihály korai művei, a két oldalon látható portrék. A biedermeier Ferdinand Georg Waldmüller és az itáliai portréfestészet hatását tükröző alkotásain erős a karakter- és lélekábrázolás.

Arany balladáinak jellemző motívumai a

tudat alatti szférában zajló történések, a psziché megbomlásának ábrázolása, amely gyakran kapcsolódik lelkifurdaláshoz, erkölcsi dilemmához. Arany műve ihlette Gyárfás Jenő jól ismert, nagyszabású képét, a *Tetemrehívás*t. A rejtélyes, drámai öngyilkosságról, majd nyomozásról szóló, történeti környezetben játszódó, tragikus szerelmi történet illusztrációja, erős kompozíciója szintén a megőrülés határhelyzetét ábrázolja. Ebből a sokszereplős műből látható középen egy portrétanulmány, a főszereplő nő alakja. Arany szövegére rímel a portré végletekig sűrített tömörsége, a szokatlan, formabontó nézőpont. Ahogy ezek a női portrék, úgy Arany balladáinak filmszerűen váltakozó perspektívái, az asszociatív montázsok érzékletesen mutatják be a súlyos élethelyzeteket és a szereplőket.

ATTILA, FŐFAL (1. terem)
Than Mór: Attila lakomája (vázlat), olaj, vászon, 1865 (SzM–MNG)

„Volt-e nekünk valaha ős eredeti eposzunk?” Arany Jánost a magyar eredettörténet hiányának kérdése pályája eleje óta foglalkoztatta. 1863-as *Buda halála* című művében ennek megteremtésére tett kísérletet, akárcsak a képzőművészek a Nemzeti Múzeum vagy a Pesti Vigadó, az egyik legjelentősebb, a korszakban épült orientalizáló-historizáló épület freskóin, nagyszabású képzőművészeti kompozícióin. Ipolyi Arnold 1854-ben megjelent *Magyar Mythologiá*ja a pogány néphitből, a népmesék elemeiből alkotott tudományos munka Arany Jánosnak és Than Mórnak, a festőnek közös forrása volt. A korszakban a hun−magyar rokonság, a magyar nép sztyeppei eredete, az ősmagyaroknak a nomád birodalmakhoz, hunokhoz, szkítákhoz és kazárokhoz hasonló államberendezkedése általánosan elfogadott volt.

Than Mór *Attila lakomája* a Vigadó Csemegetárába készült falképének vázlata. A jelenet Priszkosz rétor, egy bizánci diplomata leírása alapján készült, aki egy követség tagjaként járt az 5. században Attila hun uralkodó udvarában. Ez a leírás középkori magyar krónikákban hagyományozódott tovább. A kompozíció Arany János eposzkísérletének egyik központi elemére is utal. Ez a „*hegedősök, kobozosok*” jelenléte az uralkodó környezetében, akik a műben a *Rege a csodaszarvasról* betétdalát éneklik, amely a magyar eredettörténet, az őshaza legendájának közismert narratívája, ahol egy különleges, fehér gímszarvas üldözése, vadászata csalogatja a két testvért, Hunort és Magyart az új hazába…

ATTILA, OLDALFAL (1. terem)
Orlai Petrics Soma: Attila vallomásra bírja Virgilt, olaj, vászon, 1864 (SzM–MNG)
Székely Bertalan: V. László és Czillei, olaj, vászon, 1860-as évek (SzM–MNG)

Székely Bertalant, az egyik legismertebb magyar, történelmi festőt a hősi vagy a tragikus események ábrázolásában elsősorban a szereplők sorsa és jelleme, a jelenetek hangulata, erkölcsi jelentése izgatta. A magyar nemzet nagyságát, a Hunyadiak korát idéző lendületes, színgazdag vázlata nem elbeszélésre, inkább a lélektani mélységek megragadására törekszik. A lakomajelenet egy nemzeti-nemzetközi toposzt idéz meg: az uralkodót a fontos kötelességétől eltérítő, cselszövő nagyúr ármányát, a rossz tanácsadók mérgező hatását. Különleges a kompozíción, hogy nemcsak egzotikus táncosok, hanem kobzosok, zenészek is feltűnnek rajta.

Orlai Petrics Soma képén a hun uralkodót egy idegen, görög követ cselszövése dühíti fel. A történet hasonló az Arany művében megjelenő politikai ármánykodáshoz. A művet szoros kapcsolat köti Arany művéhez: mindketten jól ismerik az Attila-kultusz fontos forrásait, Thierry Amadé francia történész népszerű írását a hunok történetéről és a korszakot meghatározó irodalomtörténész, Toldy Ferenc 1865-ös, egyetemi előadásait. Ezek a szereplők, a magyar nemzet ellen rejtve fondorkodó, idegen Vigil a festményen, a szász Detre Arany művében és a negatív hősökre indulatosan reagáló Attila, mindkét helyen kulcsszerepet kapnak.

ATTILA, VITRIN (1. terem)
Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia. Pest, 1854, Arany János bejegyzéseivel (MTA)

Ipolyi a Kisfaludy Társaság felszólítására készítette el a pogány néphit forrásainak összegyűjtésével a magyar ősvallásról szóló összefoglalóját. A nagyközönség a 19. század végéig ebből merítette a honfoglalók – és a velük azonosnak gondolt hunok – hitére, szertartásaira és istenképére vonatkozó ismereteit, a táltosokról, a jósokról és a bűbájosokról való tudást, itt olvashatta az Isten kardja legendáját.

Arany azonnal elkezdi olvasni Nagykőrösön Ipolyi művét: „*Még egy hun eposzt forgattam eszemben. Lesz-e belőle valami? isten tudja; de még nem hagytam föl vele. Tanulmányoztam a kútfőket rá, most Ipolyi Mythologiáját szereztem meg; ez jó könyv. De lassúk a lélek szárnyai, hamar kifáradnak.”* (Levél Tompa Mihálynak, 1854.)

EMLÉKKIÁLLÍTÁS, NAGYSZALONTA 1840–49, FAL (1. terem)

A fal közepét Than Mórnak a szabadságharc emlékét idéző festménye uralja, egy bevonuló huszár búcsúzik, talán örökre, a családjától.

A negyvenes évtized számos változást hozott Arany életébe: megállapodott, felnőtt emberré válik. Állást kap, Nagyszalonta felelős, gondos jegyzője lesz, aki helytáll a város égésekor, amikor a helység csaknem elpusztul a tűzvészben. Megházasodik, szaporodik családja, megszületik lánya és fia, a Petőfi által megénekelt „Arany Laci”, s két irodalmi pályaműve is országos irodalmi díjat nyer. Az elsőre, *Az elveszett alkotmány*ra egy, az 1845-ös, bihari választások botrányai, a me-

gyei politika, az országos hírré váló visszaélések, a korteskedés visszásságairól szóló műre, egy komikus eposzra utal a fal bal oldalán látható két metszet: hogyan folyt a szavazók gyűjtése, hogyan néztek ki a „meggyőzésért" felelős kortesvezérek? A *Toldi*ra, Arany egyik főművére a jobboldalt látszó, fára festett, 17. századi olajkép utal: az ismeretlen mester a Nagyszalonta környéki legendák, regék, históriás énekek hősét jelenítette meg. Felette már a beérkezett költő képe látszik: nem kisebb portréművésznek, mint Barabás Miklósnak ült az akkor már országos ismertségnek örvendő Arany János. Ez az 1847-ben készült arckép a legkorábbi ábrázolása.

A fal két oldalán két, látszólag nagyon távoli helyszín jelenik meg szimbólumként: a Csonkatorony – a hajdúváros valamikori törökellenes őrtornya –, a neves festő Feszty Árpád képén, valamint Bécs, az európai fővárosok közül az egyetlen elérhető Arany számára, ahol hivatalos kiküldetésben jár. A kisvárosi jegyző azonban mohó olvasó, igazi autodidakta, Byront fordít, akinek portréja megjelenik a magyar lakások falain is, s európai szerzők lesznek mesterei.

EMLÉKKIÁLLÍTÁS, NAGYSZALONTA 1840–49, VITRIN, KARIKATÚRÁK, OLDALFAL (1. terem)

A vitrinben a Magyar Tudományos Akadémia gazdag Arany-gyűjteményéből láthatjuk a negyvenes évek két főművének, *Az elveszett alkotmány*nak és a *Toldi*nak az eredeti kéziratát. A PIM gyűjteményéből egy izgalmas kéziratot és egy személyes tárgyat: Arany jegyzőként írott utalványát, egy lóvásárlás tanúsítványát és ibolyamintás kávéscsészéjét. Az 1848–49-es napok izgalmaira utal a Kossuth-bankó, az új politikai rendszer saját nyomtatású pénze, ebbe fektette, majd veszítette el vagyonát a költő. Látható *A Nép barátja*, Arany lapjának egy példánya, amint épp Ferenc József trónfosztásáról értesíti olvasóit.

Alul már a reformkor lassan, „csigalassúsággal" folyó változásait és az önkényuralomra adott szarkasztikus válaszokat látjuk a karikatúrákon.

A fal jobb oldalán egy ikonikus terrakotta szoborsorozat látható, Izsó Miklós *Táncoló parasztok* című kisplasztikái. A szabadságharcban megsérült, bujdosásra kényszerült, tehetséges szobrász bravúrosan ábrázolja a férfitánc szilaj mozdulatait. A sajátosan „népi" megragadására való törekvése rokonítja Arannyal. A fal bal oldalán a korszak kedvelt szobadísze, a magyar írók képmásait a nyelvújítástól, a reformkortól kezdve bemutató metszet látható: „Magyar írók arcképcsarnoka."

AKAKIJ, VITRIN (2. terem)
Arany Jánosék faliórája (PIM)
A Szent István Érdemjel kiskeresztje (MNM)
„Verseimben van-e érdem: sohse' bánom, sose kérdem." Bár Arany nem kérte, a hivatalos Magyarország igenis ki akarta mutatni elismerését a nemzet költőjével szemben. A Szent István Érdemjel harmadik, legkisebb fokozatát, a kiskeresztet 94-en kapták meg a dualizmus korában a magyar alattvalók közül. Egyházi méltóságok, kormányzati tisztviselők, államtitkárok, főispánok, de tudósok, orvosok és művészek is, köztük Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Lotz Károly, Benczúr Gyula és Szinyei Merse Pál. (Az itt látható példány az ő tulajdonából került közgyűjteménybe.)

Ritka volt, hogy valaki nem akarta elfogadni az uralkodóházzal szembeni hűség és áldozat jutalmát. Arany 1867 nyarán értesül a kitüntetés tervéről, s arra hivatkozva utasítja vissza, hogy két ízben mondott nemet a „nép kezéből" felajánlott képviselőjelöltségre. *„Ha még lehetséges, múljék el tőlem e pohár!"* – írja Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Végül a „magyar irodalom megtiszteltetése" nevében egyezik bele, de nyilvánosan soha nem viseli.

AKAKIJ, MELLÉKFAL (2. terem)
Ismeretlen fényképész: Férfi viselet, színezett fotó, papír, 1850−1860-as évek (MNM)
Ismeretlen osztrák művész: Magyarországi államhivatalnoki egyenruhák, színezett litográfia, papír, 1852 (MNM)
Than László: Békéscsabai személyiségek, ceruza, papír, 1-3, 1866 (MNM)

Arany János hosszú ideig viselt különféle hivatalokat. Volt városi jegyző, gimnáziumi tanár, akadémiai titkár, így a magyar társadalom nagyon különböző rétegeivel került szoros kapcsolatba. Változatos nyelvi megoldásai, az alsóbb nyelvi regiszterek ismerete és beemelése műveibe ennek a tapasztalatnak is köszönhető. A falon látható Than László-rajzok, Than Mór festő öccsének művei, ezeket a világokat idézik meg. A ruházatból, az ábrázolás részleteiből pontosan leolvasható a figurák társadalmi helyzete, hovatartozása.

Az egyhangú, polgári munkát akkurátusan végző Arany leveleiben sokat panaszkodott hivatalaira, noha ezeket közvetve éppen irodalmi hírnevének köszönhette. A szabályos, rendezett, polgári családi lét, az egzisztenciális biztonság egész élete során fontos volt számára.

AKAKIJ, FŐFAL (2. terem)
Barabás Miklós: Arany János, olaj, vászon, 1884 (MTA)

Arany János és Barabás Miklós első találkozását Petőfi készítette elő 1848 májusában. A népszerű festő később három jelentős képet festett róla, az elsőt 1856-ban, Nagyszalonta város megbízásából. Az itt látható reprezentatív olajkép Arany halála után, 1884-ben, az Akadémia megrendelésére készült a korábbi, 1856-os arckép vonásainak felhasználásával. A festmény kompozícióját Arany előre kitalálta: *„Jobb kézről íróasztal, könyvekkel, háttérben szinte kis könyvtár lesz látható."* A költői és hivatalnoki identitás valamennyi attribútuma jelen van, a toll, a tinta és a kézirat. Arany bal kezét a *Toldi* ősforrására, Ilosvai Selymes Péter művének jól azonosítható példányára helyezi, összekapcsolva ezzel az akadémikus és az író szerepkörét.

Barabás portréja jól tükrözi a hivatali lét, a szabályosság, a polgári rendezettség és az egzisztenciális biztonság hangulatát, s az Arany-kultusz emblematikus ábrázolásává vált. Arany költőbarátja, Tompa Mihály a falon olvasható, önironikus bökverset írta a Barabás-portréról.

BÁRD, FŐFAL (2. terem)
Szamosy Elek: Petőfi Sándor portréja, olaj, vászon, 1860 k. (PIM)

Petőfi, majd Vörösmarty 1854-es halála után az irodalmi közélet akarata ellenére ruházta át Aranyra a nemzeti költő szerepkörét, aki hiába tiltakozik a talapzatra emelés ellen: *„...mintha én elértem volna netovábbot, s mintha az az út, amire léptem, egészen sajátom volna. Oh nem!"* (Csengery Antalnak, 1856.)

A falon látható kép Aranyt és Petőfit közvetlenül összekötő eleme egy antik zeneszerszám, a lant – a görög lyra –, amely a 19. század nézője számára az ábrázoltat költőként, sőt kiválasztott, ihletett művészként azonosítja. E közérthető jelképpel köszöntötte ismeretlenül Petőfi Aranyt: Hogy lantod ily mesterkezekkel pengeted. Ehhez tér vissza Arany a Petőfit elsirató *Letészem a lantot* című költeményében vagy *A walesi bárdok*ban. Szamossy Elek képén a falat befutó borostyán egyszerre az elmúlás és az örök költői dicsőség jelképe, ezt erősíti az iratcsomó is az előtérben. A festő Bem táborában is harcolt főhadnagyként, így nem lehet véletlen, hogy pontos az egyenruha, az inggallér, sőt, a Bemtől személyesen kapott, büszkén hordott kitüntetés ábrázolása is. A kép igazi jelentőségét az adja, hogy alkotója a modellt életében láthatta, s barátja, Jókai Mór tulajdonából került a múzeum gyűjteményébe.

BÁRD, MELLÉKFAL (2. terem)
Joseph Heicke: I. Ferenc József látogatása Magyarországon 1-2, színezett litográfia, papír, 1857 (MNM)
Stróbl Alajos: Szondi két apródja, bronz (PIM)

A falon Ferenc József és családja 1857-es, magyarországi látogatásának epizódjai láthatók. A körültekintően előkészített utat, a jelentős eseményeket és az ünnepi helyszíneket propagandacélokra alkalmas képeken örökítette meg Joseph Heicke, Magyarországon élő festő. A „diadalút" nem hozta meg a kívánt célt, nem történt közeledés a birodalmi és a magyar politikusok között, s nem növekedett a császár iránti lojalitás sem az alattvalókban. Szinte minden család siratott valakit, vagy amnesztiára várt, hogy a bebörtönzöttek, a bujdo-

sók, a kényszersorozottak és az emigrációba kényszerültek hazatérhessenek.

Valószínűleg ennek az eseménysorozatnak a lenyomata Arany életművében *A walesi bárdok* című ballada. Arany nem vállalja, hogy verssel köszöntse az uralkodót. 1857-ben mégis felkérik a császári pár tiszteletére ekkor bemutatott Erzsébet című, történeti opera betétdalának, egy bordalnak a megírására. Ezt nem utasíthatta vissza, de úgy írja meg, hogy az éppen a behódolással ellentétes jelentést hordozzon*: „Harcra magyar! lelsz magadnak vívni tért."*

Az ugyanebben az évben született *Szondi két apródja* szintén egyfajta válasz a látogatásra, s a bárdköltői szerep egy lehetséges variációjára utal.

BÁRD, VITRIN (2. terem)
Arany János: A walesi bárdok. Ballada, (ó-ángol modorban) (MTA)
Arany János tintatartója (PIM)

A walesi bárdok Arany talán legnépszerűbb, „legjobban értett" költeménye. Keletkezése körül azonban sűrű a homály. A kéziraton nincs dátum – annyi bizonyos, hogy a költő a *Koszorú* című lapban közölte először 1863-ban. Az alcím szerint a vers egy „régi angol stílusú" balladát utánoz. Miért vált mégis a köztudatban a zsarnoksággal, a jogtipró hatalommal szembeni erőszakmentes ellenállás szövegévé?

Az irodalomtörténeti hagyomány, a nemzet kulturális emlékezete a művet az 1857-es királylátogatáshoz köti. A magyar szabadságharc bukása utáni megtorlást elrendelő uralkodó, Ferenc József és felesége, Erzsébet első hazai körútját hatalmas ünnepségsorozat kísérte. Ennek része volt a művészek hódolata, versek, festmények, sőt, egy erre az alkalomra készült történelmi opera, Erkel Ferenc és a Doppler-testvérek által szerzett Erzsébet bemutató előadása. Nem teljesen tisztázható azonban, hogy valóban elhangzott-e ebben egyáltalán a később *Köszöntő-dal* címen megjelent Arany-vers. Az *„Éljen urunk, hős királyunk, s leánya, Magyarország legdeliebb rózsája!"* sorok a Bánk bánból jól ismert II. Endrére és a lányára, Szent Erzsébetre utaltak.

EMLÉKKIÁLLÍTÁS, NAGYKŐRÖS, FAL, SZOBROK (2. terem)

A fal jobb oldali, felső részén Arany életének egy különösen zaklatott epizódja, helyszíne jelenik meg: állásvesztése és bujdosása után néhány hónapig 1851-ben a Tisza család geszti kastélyában nevelősködik, a tehetséges, költői ambíciókat tápláló Tisza Domonkos mellett, itt a kastélyt, a tanítványát és Arany „remetelakját" látjuk. 1851. október 15-étől tanári állást kap Nagykőrösön, a fal közepén látjuk otthonát és a református templom belsejét – a korabeli kisváros hangulatát, Arany életének korabeli helyszíneit. Arany lelkiismeretesen teljesítette feladatait a gimnáziumban, s részt vett a tanári kar közös kedvtelésében is: a bal oldalfalon kollégáit, barátait látjuk, akikhez alkalmi verseit írta. Csak távolról vesz részt az irodalmi életben: érdemes összevetni oldalt látható, szerény portréját a dendikülsejű pályatárssal, Lisznyai Kálmánnal.

A fal emlékeztet a korszak megrendítő eseményeire, az Arany által mélyen tisztelt Széchenyi tragikus halálára. A politikai dermedtség időszakában szaporodó történelmi allegóriákra figyelmeztet Székely Bertalan szélen látható festményének vázlata: II. Lajos holttestének megtalálása. A kép az egyik legismertebbek közé tartozik a nemzeti emlékezetben, az 1526-os mohácsi csatavesztés, a török uralom alá került, pusztuló ország, a sorsfordító, tragikus események szimbóluma. Felette már egy új szerepkörben jelenik meg Arany: ő lesz majd a nagy reményű írótárs és a szellemi-irodalmi támogatott Madách Imre mentora, akinek jól ismert portréját itt látjuk, s akinek fő művét, a számos nyelvre lefordított *Az ember tragédiáját* Arany segített később, akadémiai főtitkárként népszerűsíteni, érdemi változásokat is javasolt a mű megfogalmazásában.

EMLÉKKIÁLLÍTÁS, NAGYKŐRÖS, VITRIN, KARIKATÚRÁK, OLDALFAL (2. terem)

A vitrinben kivételesen értékes kéziratok kaptak helyet: a nagykőrösi, történelmi balladák közül a *Szondi két apródjá*nak egy variációja, amely a törökellenes harcok időszakába viszi el az olvasót, vagy a Szent László alakját megidéző mű tisztázata. De láthatjuk itt a tanár vizsgatételeit is, vagy a majdani Koszorút szerkesztő irodalmár tájékozódásának egyik darabját, James Macpherson Osszián-kötetét. Két írótárs emlékezete is helyet kap itt, az 1855-ben tragikusan elhunyt Vörösmarty büsztje, a korszak népszerű kultusztárgya, s egy példány a szoros baráttal, Tompa Mihállyal folytatott, sok évtizedes levelezésből, amelyet az Akadémia kézirattára őriz. Ez az egyik legértékesebb forrás a költő személyes gondjairól, életének hétköznapjairól – de ugyanakkor költői, alkotói válságairól is.

Alul a karikatúrák a korszak irodalmi életének szarkasztikus jeleneteit ábrázolják, jelezve az újságokban egyre szaporodó illusztrációk, rajzok fontosságát.

VOJTINA, VITRIN (2. terem)
Arany János: Vojtina Ars poeticája (MTA)
Arany János pipája (MNM)

Aranyt az utókor kikezdhetetlen tekintélyű költőnek, szerkesztőnek látja, noha formai kísérletei és témaválasztásai gyakran ütköztek értetlenségbe. Vojtina-versei, költői hitvallásának szellemes, korszerű, az átalakuló irodalmi élet visszásságaira frappánsan reagáló megfogalmazásai a jó tollú kritikus tapasztalatait tükrözik.

„Rozgonyinét én nem tartom valami jónak, akkor is megírtam; nem tartom pedig azért, mert messze maradt a kivitelben a korrajztól, miképp én azt képzeletemben kicirkalmaztam, no de ti megdicsértétek, lelketek rajta. […] Ha az „Atridák ragyogó dagályát mosolyogva nyögném a tarka pórázon", akkor tudós költőnek kiáltanátok, ha írnék a „hajnali kellem fényről", mely „hinti mosolyogva sugarait, s melyre az ifjú remény rakja le fellegi várát" nem lenne panasz „lelki szegénységem" ellen: de minthogy értem a bakancsosok indulóját: „a mit loptál, jól eldugd" bezzeg kell hallanom ezt és amazt. A mi pedig a tudósságot illeti a költészetben: mindig többre becsülök itt (ismétlem: a poezisben) egy tudatlan költőt, mint egy költőietlen tudóst." Levél Pákh Albertnak, 1853.

VOJTINA, OLDALFAL (2. terem)
Feszl Frigyes: Budai Dunapart korlátterve, akvarell, papír, 1870 (BTM–FK)
Fotók a Budapest Történeti Múzeum – Fővárosi Képtár gyűjteményéből

Arany János abban a két évtizedben élt a fővárosban, amikor Budapest elnyerte mai nevét, világvárosi méretét és építészeti karakterét. Ez

a dinamikus változás új, nagyvárosias életformát és újfajta nyilvánosságot hozott létre. Tömegek olvassák a képes sajtót, a bulvárosodó napilapokat, ez átalakította az irodalmi életet, s új műfajokat igényelt. Az 1867 után felgyorsuló átalakulást legjobban a fotográfiákon követhetjük nyomon. A város, mint téma a kezdetektől központi jelentőségű, az ország legelső dagerrotípiája a Kálvin térről készült.

Arany kései lírája szintén a „kozmopolitává" váló Budapest mindennapjairól ad költői körképet. Ilyen például a *Hídavatás* „városi balladája", vagy a *Képmutogató* című versben megírt új, ma már alig ismert technikai eszköz. E kor találmánya a sztereofotó is. A két objektívvel készített felvétel a statikus fényképet háromdimenzióssá teszi. Itt mindez kipróbálható a falon levő speciális nézőszerkezetekkel.

VOJTINA, FŐFAL (2. terem)
Balló Ede: Petőfi téri piac, olaj, vászon, 1890 (BTM–FK)

Az intenzív városiasodás hatására festészeti témává válnak Budapest újjáépülő, látványos terei. Ezt a folyamatot elősegítették az e témára kiírt, hivatalos látképpályázatok. Balló Ede képe is egy ilyen felhívásra készülhetett. Pest legforgalmasabb, nyüzsgő piactere jelenik meg itt, amely a bal oldalon látható fotó, a neves fényképész, Klösz György 1882 előtti fotója alapján készült.

A 19. század második felének igazi, modern metropolisszá váló Budapestjén az irodalmi életben is régi-új ízlésvilágok fordulnak egymással szembe. Arany János Vojtina alakjában az irodalmi pongyolaságot állítja pellengérre, a Petőfi-utánzók idejétmúlt népiességét, a népszerűséget hajhászó, dilettáns költők körét.

TAMBURÁS, FŐFAL (2. terem)
Székely Bertalan: Szadai völgy, olaj, papír (SzM–MNG)
Schickedanz Albert: Margitszigeti részlet, olaj, vászon, 1880-as évek (BTM–FK)
Paál László: Szeptember, olaj, vászon, 1871 (SzM–MNG)

Az akadémikus festészet történeti témái mellett egyre gyakrabban jelenik meg a természet a művészet ihletforrásaként. Székely Bertalan és Schickedanz Albert elsősorban nem erről ismertek, azonban életművükben jelen van a természetélmény, a személyes hangú tájkép. Paál László és Szinyei Merse pályáján már ez a műfaj, a tájkép vezet olyan művészi megoldásokra, amely új irányt ad a magyar festészetnek.

Arany János utolsó költeményei, az *Őszikék* ciklus, egy különleges, érintetlen természeti környezetben, a Margitszigeten keletkeztek. A városi közönség elől elzárt helyen írja az úgynevezett *Kapcsos könyv*be, szinte már csak magának, a publikálatlan verskéziratokat. Ahogy a tájkép megújítja a festészet nyelvét, úgy nyit új dimenziót a költészetben Arany János kései lírája merész formai megoldásaival, újszerű, városi témáival.

TAMBURÁS, OLDALFAL (2. terem)
Szinyei Merse Pál: Kerti padon, olaj, vászon (SzM–MNG)
Fotók a Budapest Történeti Múzeum – Fővárosi Képtár gyűjteményéből

A kőrengetegből üde ligetbe vágyó Arany a Városligetet, majd a Margitszigetet választja búvóhelyéül. A nagyvárosi léthez mindig is hozzátartoztak a zöld „szigetek", a magán- és közparkok. A reformkorban angolparkká átalakított Városliget presztízse például az 1870-es évektől, az Andrássy út kiépítésével jelentősen megnövekedett. A zárt üdülőhellyé alakított Margitszigetet egzotikus bokrokkal, fákkal, különleges virágágyásokkal és pihenőpadokkal teszik vonzóvá. Lóvasút és beépített öntözőrendszerrel gondozott pázsit szolgálja a közönség kényelmét. A Margitszigetre Arany János 1877-től, nyugdíjazása után járt nyaranként haláláig. 1880-ban emlékezetből lerajzolta a számára emlékezetes helyeket. A pihenni vágyók rendelkezésére álló komoly infrastruktúrát, a fürdőket, a szállodákat és a vendéglőket hivatásos és amatőr fényképészek is megörökítették.

TAMBURÁS, VITRIN (2. terem)
Arany János úgynevezett Kapcsos könyve, késői verseinek kéziratos gyűjteménye (MTA)

E ritkán látható kézirat, a Gyulai Páltól 1856-ban kapott, kis méretű, egyedi bőrkötésű könyv 179, részben számozott lapot tartalmaz. Eredetileg talán 200 lapos lehetett, de még feltehetően Arany kivágott belőle tucatnyi lapot. Ma az első 45 lapon található Arany kezeírása és az utolsón néhány töredék.

Az utókor által méltán csodált, sokszínű kötetből alig publikált Arany, s nem fogadott el honoráriumot sem a versekért. Kulccsal zárható, magának írott, izgalmas emberi, költői dokumentum: nem pusztán a magány, a gyász, a „kizökkent világgal" szembeni tartózkodás vagy a betegségnek való kiszolgáltatottság lenyomata, hanem elképesztő erejű költői kísérletek tárháza. Az utolsó lapok 1877. július 3. és 1880. december 10. között születtek, ez Arany kései lírájának, az *Őszikék*nek a gyűjteménye.

EMLÉKKIÁLLÍTÁS, PEST, SZÉK, PORTRÉK, FAL (2. terem)

A tér közepét Arany János akadémiai lakásából származó *karosszék*e és Barabás Miklós személyes hangú – talán egy nagyobb formátumú képhez készített előtanulmánya – ceruzarajza uralja.

Arany életének utolsó, pesti időszakát a falon az Akadémia épülete, belső kialakítása és környékének meghatározó eseményei reprezentálják – az akadémiai titkár, a szerkesztő világa. Így jobbra fent a székház ma is jól ismert tömbje a rakodópart hajórengetegével. A térre épített emelvény az 1867-es királykoronázás tömegjelenetével, a mai Arany János utca világa, az Akadémia belső terei, a tudományos tanácskozások és a gazdag képtár hangulata.

De más, jellemző, Arany által látogatott helyek is feltűnnek, a Margitszigetre vezető hídon futó omnibusz, a Nemzeti Színház vagy a kor jelentős építészeti emléke, a Duna-parti Vigadó. A bal oldali falon a pályatársak és a barátok arcképei, Toldy Ferenc, Eötvös József, Kemény Zsigmond és Csengery Antal jelzik a kritikus, az elméletíró, az irodalomszervező Arany súlyát, tudományos-szellemi közegét. A vitrin felett a szintén költői pályára lépő, az apai hagyatékot gondozó fiú, Arany László és unokája, a kis Szél Piroska látszik.

A fal záróképe Kovács Mihály festménye az idős Arany Jánosról, amelyet ma a költő utolsó lakóhelyén, az akadémiai lakás tereiben működő kézirattárban őriznek.

EMLÉKKIÁLLÍTÁS, PEST, VITRIN, KARIKATÚRÁK, OLDALFAL (2. terem)

A vitrin legértékesebb kézirata Arany ironikus, verses önéletrajzának, az *Epilógus*nak a

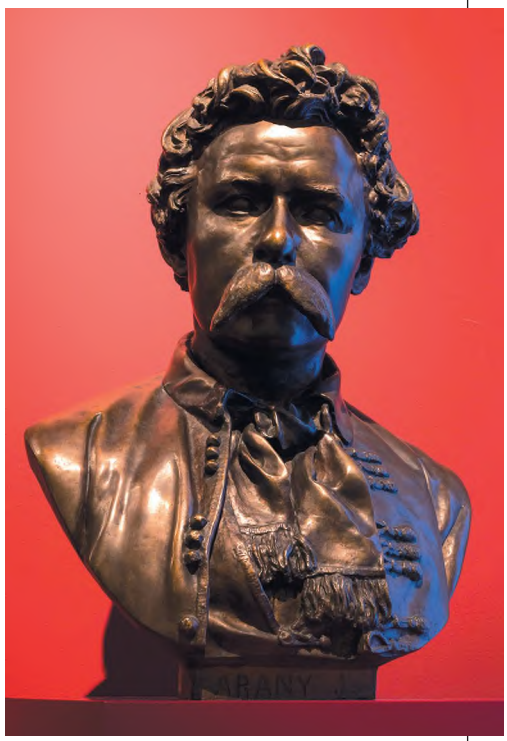

tisztázata. Számos, az akadémiai tevékenységhez kötődő dokumentum, számla és elismervény kapott itt helyet, valamint Arany tervei az Akadémia emlékérméhez és a megvalósult emléktárgy is. Látható egy karlsbadi útikönyv és a séták térképe, a betegeskedő költő idejárt kezeltetni bajait. Az Arany család közös fotója is idekerült, mint az utolsó évtized fontos emléke.

A bal oldalfalon a városi balladák leghíresebbjéhez, a *Hídavatás*hoz kötődő képek kaptak helyet: egyrészt Zichy Mihály döbbenetes erejű illusztrációja az „öngyilkos-hadról", amely a frissen felavatott Margit hidat ábrázolja. Másrészt egy 1867-es, többrészes panorámaképet tanulmányozhatunk Pest-Budáról, ahol még nem látszik a híd, a Margitszigetet mellett is ott van a vele nem egyesített kis szigetfolt, a pesti Duna-part képéről is számos épület hiányzik, s a majdani parlament helyén hatalmas piactér van.

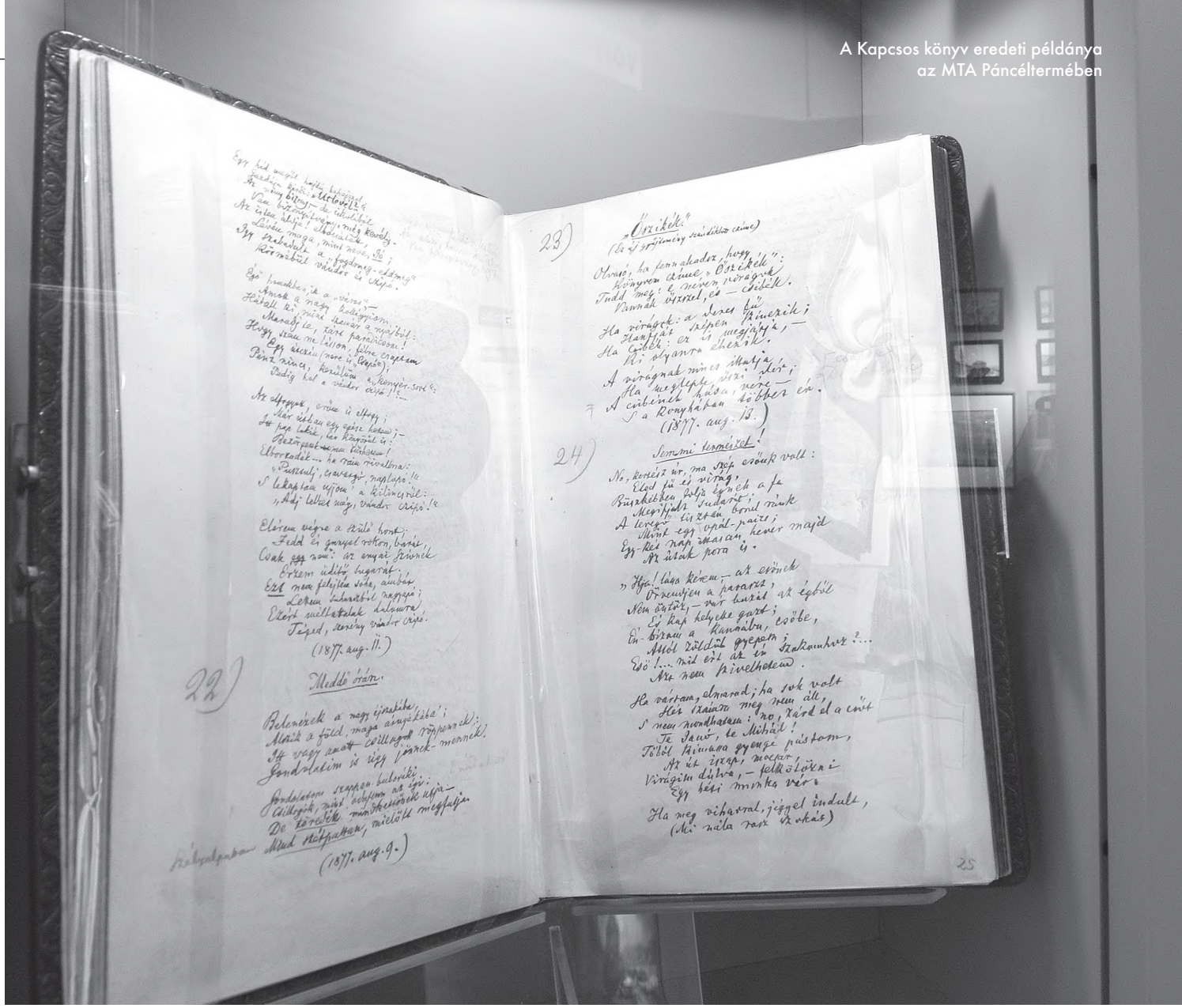

A Kapcsos könyv eredeti példánya
az MTA Páncéltermében

A KAPCSOS KÖNYV

Arany János Kapcsos könyve a magyar irodalom egyik legrangosabb szellemi és tárgyi emléke. A Gyulai Pál által 1856. augusztus 20-án Arany Jánosnak ajándékozott kéziratos könyv a Kisfaludy Társaság gyűjteményébe tartozott, majd annak megszüntetése után, 1953-ban került jelenlegi helyére. Így most az Akadémiai Könyvtár Kézirattára őrzi. A Kapcsos könyv egy B/5-öshöz hasonló méretű, egyedi bőrkötésű könyv, amely eredetileg talán kétszáz lapos lehetett, de még feltehetően Arany kitépett, kivágott tucatnyi lapot. Az első negyvenöt lapon található Arany keze írása, s az utolsón néhány töredék. A könyvecske nagy kulturális becsét bizonyítja, hogy az elmúlt fél évszázadban három hasonmás kiadása is megjelent: 1962-ben Sőtér István utószavával és Sáfrán Györgyi jegyzeteivel, majd Keresztury Dezső tanulmányával 1977-ben és 1982-ben is.

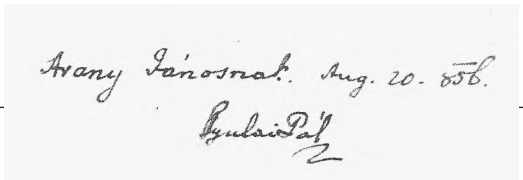

KERESZTURY DEZSŐ

Arany János Kapcsos könyvéről

(Részlet, 1977)

Arany János nevezetes Kapcsos könyvéről a versolvasó általában azt tudja, hogy abba írta be a költő a Margitsziget tölgyei alatt szabadon, csendes magányában az *Őszikék* költeményciklusát 1877 nyarán, kora őszén, amikor végre letehette a Magyar Tudományos Akadémia terhes főtitkári tisztét. Ez az új kiadás is az *Őszikék* születésének századik évfordulójának köszönheti létrejöttét. A Kapcsos könyv első hasonmás kiadása 1962-ben jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában. Sőtér István gyengéd eleganciával megírt kísérő tanulmánya is főképpen az *Őszikék*kel foglalkozott akkor; első renden azt hangsúlyozta, hogy „az erő és gyengédség ez öregkori remekléseiben" Arany változatlanul nagy költő, hogy ez utolsó virágkor versei „mintegy újrateremtik az ihletnek azt a gazdag állapotát, mely 1850 és 53 között Arany első nagy lírai termését létrehozta", s hogy „Arany úttörő költeményei sok tekintetben a Nyugat-korszak város-lírájának előzményeit is képezik". Sáfrán Györgyi a kötetben található versekről foglalta össze a nagyközönség számára a legfontosabb tudnivalókat. Magáról a könyvről azonban alig írtak valamit. Ezt annak idején röviden szóvá is tettem *(A szépség haszna,* 1973).

Mert a Kapcsos könyv kéziratgyűjteményként is rendkívül fontos emlék. Válságos, feszültségekkel, végzetes fordulatokkal teljes kor dokumentuma, olyan koré, amelynek már életében elismerten legnagyobb költője Arany volt. S híradás egyúttal a kivételes szellem alkotóműhelyéből: e híradás nélkül hiányosabb lenne a képünk egy fontos korszak és egy okkal túlérzékeny lángelme lelki életéről, belső, külső megpróbáltatásairól. Ezért is látszott szükségesnek, hogy az új hasonmás kiadáshoz fűzött magyarázó szöveg ezúttal ne a kötetben található verseket méltassa, hanem – a hely szabta vázlatossággal – a Kapcsos könyv és a létrejötte közben lejátszódott lelki dráma történetét foglalja össze.

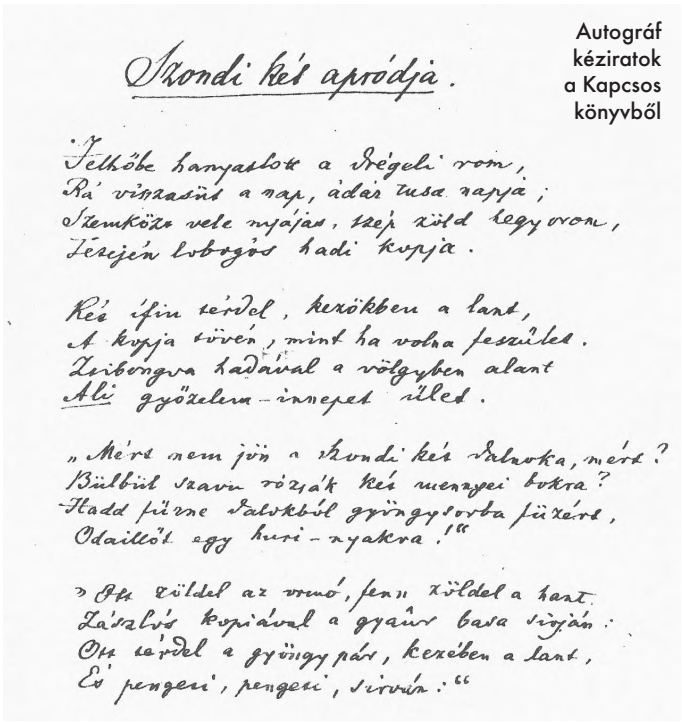

Szondi két apródja.

Jethőbe hanyatlott a Dégeli rom,
Rá vigasztul a nap, ádáz tusa napja;
Szemközt vele nyájas, szép zöld tegyvonal,
Tetején lobogós kadi kopja.

Két ifjú térdel, kezökben a lant,
A kopja tövén, mint ha volna feszület.
Zeibengva kadával a völgyben alant
Ali győzelem-ünnepet üllet.

„Mére nem jön a Szondi két Zalnoka, mért?
Bülbül szavu rózsák két menyasszonyi bukra?
Hadd fűzne Zalokból gyöngysorba fűzére,
Odaillőt egy kuri-nyakra!"

„Ott térdel az ifjú, fenn zöldel a lant
Zászlós kopjával a gyaúr basa sirján:
Ott térdel a gyöngypár, kezében a lant,
Ő pengeti, pengeti, sirván."

Autográf kéziratok a Kapcsos könyvből

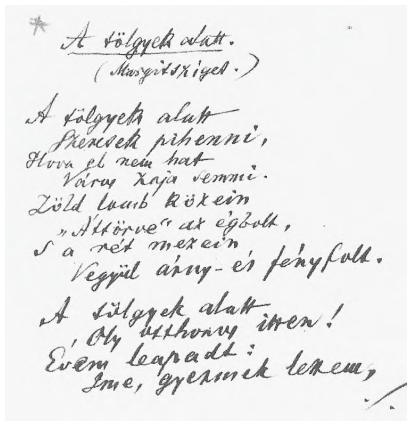

A tölgyek alatt.
(Margitszigetről.)

A tölgyek alatt
Szeretek pihenni,
Hova el nem hat
Város zaja semmi.
Zöld lomb közein
„Áttörve" az égbolt,
S a vért mezein
Végül arany- és fényfolt.

A tölgyek alatt
Oly otthonos itten!
Évem leapadt:
Íme, gyermek lettem.

A könyv külső történetéről elég a legfontosabb adatokat felidéznünk. A Kapcsos könyvet 1856. augusztus 20-án – valószínűleg Nagykőrösön – Gyulai Pál ajándékozta Aranynak. Voinovich Géza feljegyezte, hogy Gyulai is tanítványától, Nádasdy Tamástól kapta, s e szavakkal adta át a költőnek: „Legyen a tied, János, neked szebb írásod van, szebb költeményeket is írsz nálam." Eredetileg nem ilyenfajta versgyűjtemény egybeírására szánhatták; a múlt század közepén még felnőtt emberek is bejegyeztették barátaikkal, jeles ismerőseikkel a szokásos emléksorokat a maguk emlékalbumába (amilyeneket a mi ifjúságunk idején már inkább csak szebb lelkű leányok használtak ifjúkori barátságok emlékének megörökítésére); az ismertebb emlékkönyvek, például Fáy Andrásé, Wohl Jankáé, Hollósi Kornéliáé, meglehetősen gazdag anyagot, sok verset tartalmaznak, sok híresség keze írását őrzik. Arany is, Gyulai is írt effajta emlékkönyvekbe, maguk azonban már nem gyűjtöttek emléksorokat. A Kapcsos könyvbe Arany a saját verseit – pontosabban: azok egy részét – tisztázta bele. A könyvet a költő halála után fia tartotta magánál, s főként ebből állította össze az *Őszikék* első, csaknem teljes kiadását 1888-ban. Utóbb a kötetet Arany László özvegye a Kisfaludy Társaságnak ajándékozta, a társaság ereklyéi között őrizték az 1930-as évekig; akkor – Gergely Pál szíves közlése szerint – Voinovich Géza vette magához, hogy készülő Arany-életrajzának munkálatai közben kéznél legyen. Budapest ostroma idején a Voinovich-villa és vele Arany könyvtára, tárgyi hagyatéka elpusztult, a Kapcsos könyv azonban megmenekült, s visszakerült eredeti helyére. A Kisfaludy Társaság feloszlása (1952) után a megmaradt értékeket az MTA vette át. A Kapcsos könyvet azóta az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában őrzik, 1953-ban leltározták, jelzete: K. 510.

[…] 1856. április 26-án készült el Arany a *Kisebb költemények* két kötetének korrektúrájával. A kötetek lezárták mintegy Arany első költői korszakát. A kisebb versek összegyűjtését 1853 óta tervezgette; 1855 januárjában komolyan hozzáfogott a szövegek összemásolásához. Június elején azt írta Tompának: „a munka foly tűzzel vassal"; hogy így folyt, bizonyítja, hogy a nyomdának küldött szövegnek csak egy részét tisztázta ő maga, a nagyobbik rész több segítő kéz írása. (A kéziratot Arany Lászlóné az Erdélyi Múzeum könyvtárának ajándékozta, ma a kolozsvári Egyetemi Könyvtár őrzi, jelzete: A 680/V; fényképmásolata megvan az MTA könyvtárában.) Saját magának főként a gyűjtés, a válogatás, az elrendezés munkáját tartotta fenn a költő; ezzel is volt gondja elég. Nem csak a minőségre kellett tekintenie rostálgatás közben: „Van biz abban selejtes is, de ... nehéz volna eltalálni a kihagyandókat" írta 1855 végén Lévay Józsefnek. Figyelnie kellett a politikai lehetőségekre, az „opportunusságra" is. Ez utóbbiról természetesen nincs szó a barátokhoz

írt levelekben; a töprengések nyoma és eredménye azonban ott van a kéziratokon és a megjelent kötetekben.

Az MTA Kézirattára őriz egy *Kéziratok Arany Jánostól* című, a múlt század közepén bekötött kötetet (jelzete: K 509). A kéziratos könyv, amely Voinovich közvetítésével került mai helyére az egykori Arany-hagyatékból, a kisebb költemények összemásolására tett kísérlet első emléke. Voinovich is így tartja számon. Két fő része van, mindkettő erősen töredékes. A *Régiebb versek tisztázata* című rész elején *Alanyi költemények* találhatók az időrendből már itt a versek élére emelt *Télben*től (ezt a versét, amelyet Petőfi is „igen szép"-nek nevezett, Arany, úgy látszik, különösen szerette, s mindvégig megtartotta vezérversnek) az 1854-ben keletkezett *Reg és est*ig. Ezután üres lapok következnek (39-58. l.), majd egy hétlapnyi kivágás után egymagában *a Rákócziné: Ballada. 1848*., utána újra üres lapok (62-118.), majd ismét nyolclapnyi kivágás. A kivágás után kezdődik a második rész: *Vegyes tisztázatok, íratási időrendben*; az itt beírt versek utolsója a *Néma bú* (olvashatatlanná tett alcímmel). A kötet végén, az utolsó két lapon technikai jellegű megjegyzések találhatók. A *Megjelent munkák jegyzéke* pontosan felsorolja az 1856-ig kinyomtatott Arany-köteteket (kivéve a *Szabadság zengő hárfája* címűt, amely 1849-ben jelent meg). Ezután újabb jegyzék következik *Megjelent, de a gyűjteményből kihagyott darabok* címmel. Ez a második lista csak azokat a verseket tartalmazza, amelyekre Arany emlékezett;

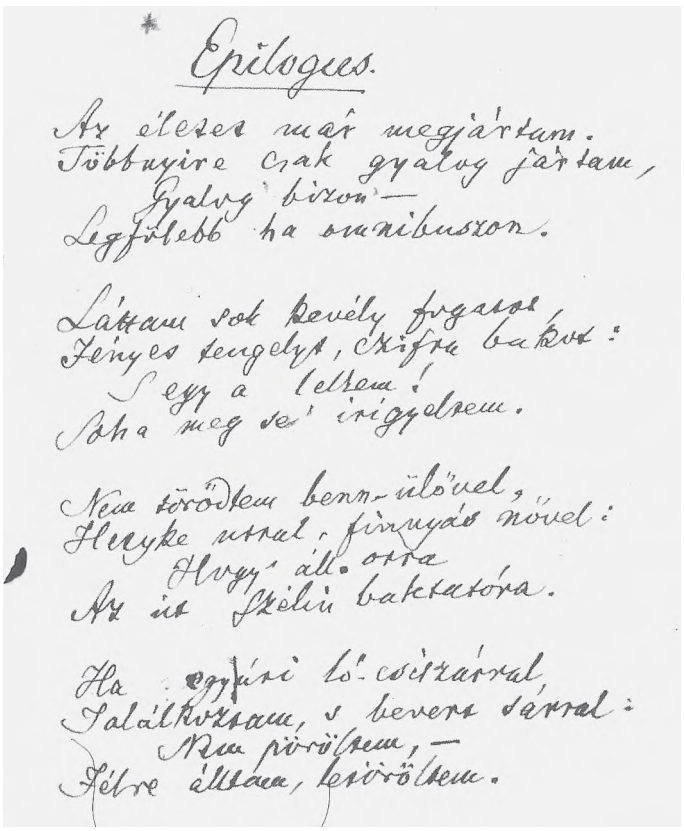
Epilogues.

Az éleset már megjártam.
Többnyire csak gyalog jártam,
Gyalog bizon —
Legfőlebb ha omnibuszon.

Lábam sok bevély fogason,
Fényes tengelyt, ékszíjt bakon:
S egy a lelkem!
Soha meg se' irigyelem.

Nem törődtem benn-ülővel,
Hetyke utral, finnyás nővel:
Hogy áll otta
Az ur fiskális bakkatára.

Ha egyéni ló-csizmával,
Találkozzam, s bevers sárral:
Nem pörölgem, —
Félre állam, letörölgem.

a felsorolás egyik tétele: „a nép barátjában egynéhány közlemény pl. k. beszély s több apróság." A szemben levő oldalon még néhány, az 1856-os kiadvánnyal kapcsolatos gazdasági feljegyzés olvasható.

[…] Úgy látszik, mintha a Kapcsos könyv a *Kéziratok* e félben és csonkán maradt kötetének folytatása lenne. A *Kisebb költemények* nyomdai korrektúrájának visszaküldtével a kétkötetes gyűjtemény végleg lezárult. Kezdetben talán Arany is úgy gondolta, ahogy Gyulai: amit ezután ír, azt most már együtt tarthatja, s jobb is együtt tartania. 1856 júniusával keltezve elsőül a *Szondi két apródja* végső változatát tisztázta az új könyvbe a költő. Ez már kimaradt a nyomtatott kötetekből; de nem rejtegette: több ízben meg is jelent. Figyelemre méltóvá lesz azonban az épphogy megkezdett Kapcsos könyv mindjárt a *Néma bú* feltűnésével. Ez az egyetlen vers, amelyik az előbb említett, megcsonkított kéziratos kötetből átkerült az új könyvbe. Mindkét helyen és azután a megjelenések alkalmával is érdekes szövegváltoztatásokkal találkozunk. A *Vegyes*

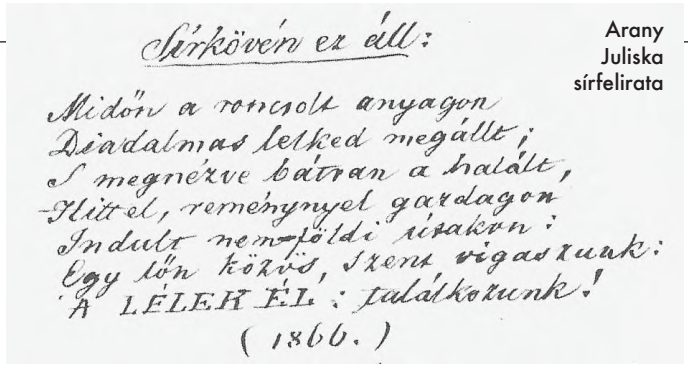
Sírkövén ez áll:

Midőn a roncsolt anyagon
Diadalmas lelked megállt;
S megnézve bátran a halált,
Hittel, reménnyel gazdagon
Indult nemföldi útakon:
Egy lőn közös, szent vigasztunk:
A LÉLEK ÉL: találkozunk!
(1866.)

Arany Juliska sírfelirata

*tisztázatok*ban még *csendes* a bú; fontosabb ennél, hogy a 9. sorban a *búsan* helyett még *titkon* olvasható. A többi változat sem érdektelen; lényegesebb azonban a verskiadás története. A költeményt Gyulai, illetőleg Salamon Ferenc elkérte Wachott Sándorné 1858-ban megjelent *Remény* című zsebkönyve számára. (Ekkor kezdődnek Kelet-Európában a „remények évei".) Arany azonban mást küldött: a nem éppen vidámabb, de mindenesetre általánosabb hangulatú-jelentésű *Balzsamcsepp*et. A *Néma bú* megírása idején sok kitűnő barátja, a szabadságharcban részt vett tisztelt embere halt meg: Garay és mások után 1855-ben Vörösmarty. „Várom, hol szólal meg egy méltó lant a nagy halott felett... én magam nem tudok írni. Sokkal jobban tisztelem Vörösmartyt, hogysem középszerű tirádákkal s jeremiádokkal szentségtelenítsem sírját" – írta 1855. december 23-án Tompának. A verset aztán először a maga *Szépirodalmi Figyelő*jében adta közre 1861-ben *Régi keserv, új gyász* címmel, s ugyanazon számban, gyászkeretben a következő jelentést: „Teleki László meghalt. Teleki László nem hal meg soha." A vers újra és most már más, Aranyhoz igen közel álló ember halálához kötődött így.

[…] 1857 *A walesi bárdok* keletkezésének éve. A körülmények közismertek. Voinovich szerint az 1857-es dátumot Arany László kapcsolta a vershez. Ez csak részben helytálló. Arany László nyilatkozata szerint Arany ekkor *kezdte* a balladát; ma már bizonyos, hogy legkorábban 1861-ben fejezte be, s csak 1863-ban adta közre. Az ügyről Arany maga csupán annyit mondott, hogy a császári pár magyarországi látogatására nála rendelt köszöntő verset gyenge egészségére hivatkozva nem írta meg. Sem ő maga, sem Arany László nem írt dátumot a vers alá; a kritikai kiadásban Voinovich Géza sem. De ez külön történet.

[…] A Kapcsos könyv e második verscsoportjában csak a költő fájdalmának enyhítésére, esetleg emlékként feljegyzett versek olvashatók: az *Ártatlan dacz* utániak kizárólagosan családi jellegűek: a szívtépő gyászát könnyítő apa meg az aggódó nagyapa feljajdulásai. Ezek közül életében csak a *Leányomhoz* címűt adta oda a *Divat* című nőlapnak, amelyet a hozzá nagyon közel álló Wohl Stefánia szerkesztett, a többi vers csak a költő halála után került napvilágra. Úgy tetszik, a hatvanas években Arany végleg azt a szerepet szánta a Kapcsos könyvnek, hogy a rejtegetett versek megőrzője legyen. A versek forrása el is apadt. Vagy mégsem?

1877. július 3-ától kezdve hirtelen folyamatosan új versek tűnnek fel a kötetben. Az, hogy folyamatosan létrejövő szövegek lejegyzése kezdődik, csak lassan válhatott a költő előtt is bizonyossá. Az *Új folyam* fejezetcímet csak később írta fel a sorozat elé; a szokásosnál magasabbra, mert ott maradt rá hely; az 1877-es évszámot pedig ceruzával írta e sorozatcím alá, lehet, hogy később, talán akkor, amikor ugyancsak ceruzával, bár sápadtabb vonalvezetéssel, egy esetleges kötet címéül az *Őszikék* szót Elgondolkoztató, hogy az *Új folyam*ot kezdő csoport előtt kivágott három lapot borotvával, amely a megmaradt lapon is otthagyta nyomát. Egyelőre csak találgathatjuk, mire használhatta e lapokat, miért vágta ki őket, volt-e rajtuk írás. *A csillag-hulláskor* keserű sóhajai aligha: ezeket alkalomszerűen jegyezte fel különféle papírlapokra, cédulákra még 1871 előtt; nem is egyesítette őket. A *Bolond Istók* második éneke? De hiszen ezt közrebocsátotta, s itt aligha fért volna el. Egyelőre nincs komolyan számba vehető feltevésünk. Hacsak az nem, hogy innen vágta ki a később beragasztásra, átragasztásra szánt üres lapokat.

Bizonyos azonban, hogy kezdetben a margitszigeti áldott nyár darabjait is csak saját magának jegyezgette be. Egy ideig még a család is épphogy sejtett valamit. Erről fia adott leghitelesebb képet a *Hátrahagyott költemé-*

*nyek*hez írt bevezetésében: „Akkor nyáron, a Margitszigeten két hó alatt több költeménye készült el, mint – az 1861-63. éveket kivéve – huszonöt év óta együttvéve. Kedvvel, kitartással, mondhatni egy lélekzet alatt megírt egy egész sorozat lyrai verset, balladát, genre-t. Volt egy kulccsal zárható kapcsos könyve... ezt hóna alá fogta, elindult vele a sziget néptelenebb ujján, s háborítatlanul mélázgatott, írva, ha jött az ihlet perce... Nem kérdeztük, mit dolgozik, sőt nem is mutattuk, hogy észrevennők, ha valamin dolgozott. A korai kérdezősködés háborgatta... Már jó sorozat volt lapjain, mikor végre anyámnak felolvasott belőlük néhányat; az ő kérelmére mutatta aztán meg nekem s kettőnk kérésére Gyulainak és Szász Károlynak. Hogy ezekből valamit közrebocsásson, arról sokáig hallani sem akart... Később volt egy idő, mikor azt tervezte, hogy egy részöket kinyomtatja kézirat gyanánt *Őszikék* cím alatt vagy ötven példányban... E szándékára azonban Gyulai tréfásan azt jegyezte meg, hogy az nagyon aristocraticus... Ezzel az észrevétellel persze egyszerre el volt vágva a külön kiadás útja... Másszor, úgy látszik, arra gondolt, hogy e verseit kéziratban hagyja maga után... De ez a szándék sem teljesült, legalább nem az egész cyklusra nézve. Miután Gyulai egy költeményt kicsikart tőle, csakhamar zaklatták mások is, s íly módon a kapcsos könyvből napvilágra jött tizenöt költemény... Ezek aztán *Összes Művei* új kiadásába is felvétettek."

Mindennek, s még sok egyébnek a nyoma ott van a Kapcsos könyvben. ➽

(Arany János: Kapcsos könyv, Bp. 1977. [számozatlan lapokon])

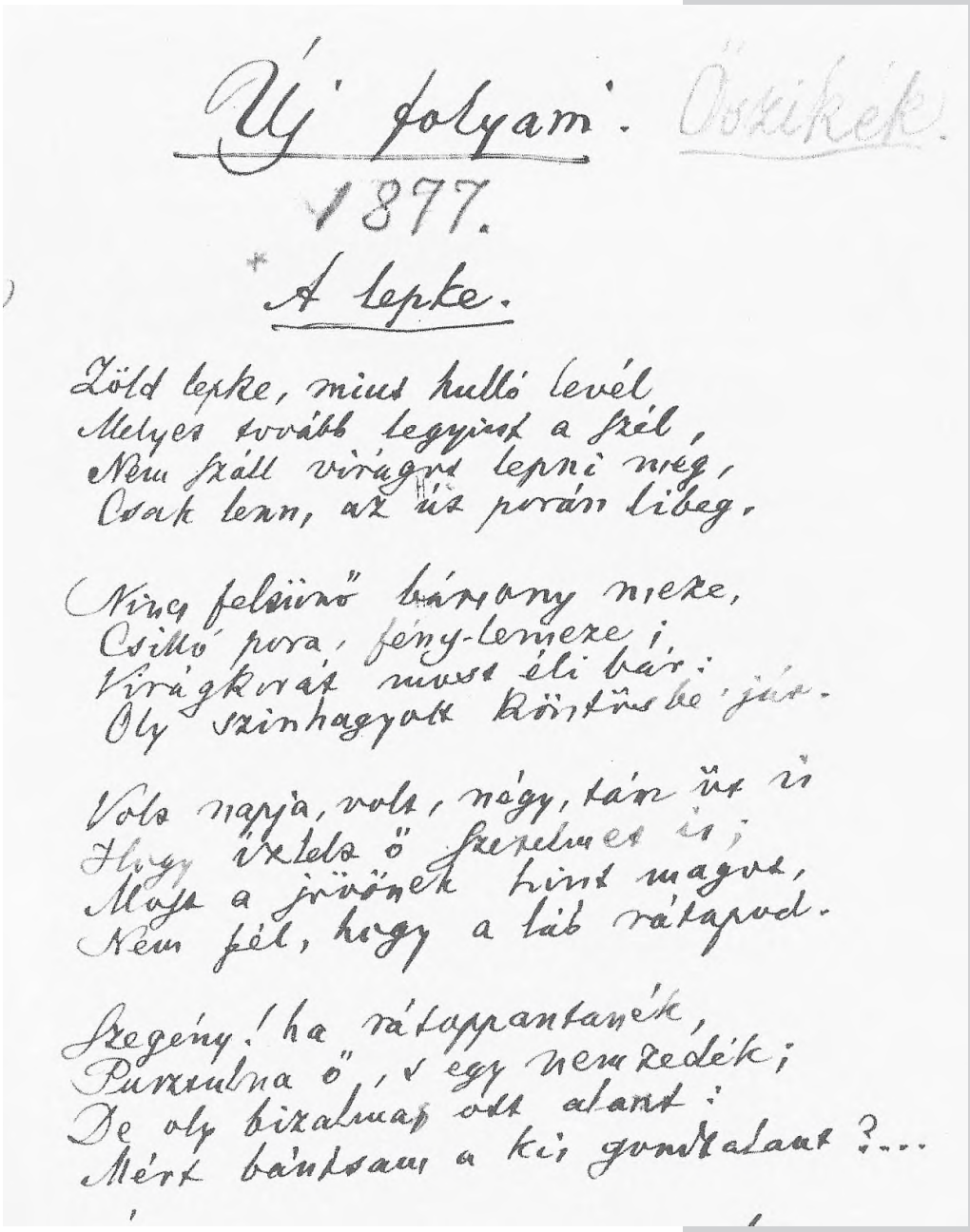

Új folyam. Őszikék.

1877.

A lepke.

Zöld lepke, mint hulló levél
Melyet tovább legyint a szél,
Nem száll virágra lepni még,
Csak lenn, az úr porán libeg.

Kinek felsőnő bársony nyaka,
Csillő pora, fény-lemeze i,
Virágkorát nyüvi éli bár:
Oly szín hagyott körötte jár.

Volt napja, volt, négy, tán öt is
Hogy vágyva ő szerelmes ü;
Maga a jövőnek hitt magyar,
Nem fél, hogy a tél rátapad.

Szegény! ha rátapadna ék,
Pusztulna ő, s egy nem sejdék;
De oly bizalmas volt alant:
Mért bántsam a kis gondtalant?...

A KAPCSOS KÖNYV REGÉNYE

(Részlet Kerényi Ferenc tanulmányából, Arany János: Balladák, Őszikék, 1993, Ikon Kiadó.)

Arany János kései lírája és balladái az úgynevezett „kapcsos könyvben" maradtak ránk. Amint ezt az 1962. és 1978. évi, két hasonmás kiadásban bárki megnézheti, ajándékozó, ajándékozott és az ajándékozás dátuma együtt olvasható a kis, bőrkötésű könyvben: *Arany Jánosnak. Aug. 20. 856. Gyulai Pál.* A költő örült az ajándéknak: azon frissiben belemásolta – szép, hibátlan tisztázatban – a *Szondi két apródját*, de 1856/57-ben egyébként is szívesen használta: további hat vers került belé, közöttük a kötetünkben szintén szereplő vígballada, a *Pázmán lovag*. Ugyanennyi az 1865 és 1871 közötti beírás: a kulccsal zárható, kapcsos zár valóban legbelső magánügyeket zárt el a nyilvánosságtól, így keserűségét az akadémiai főtitkári lakásbonyodalmai miatt, Arany Juliska betegségét és halálát, majd az unoka, Szél Piroska sorsa iránti aggódását. Utána évekig semmi. Azután a cím: *Új folyam*. Alatta ceruzával a lírai újrakezdés dátuma: 1877. S mellette, ugyancsak ceruzával, a ciklus címe: *Őszikék.*

A kézirat innen számolva még ötvenhat verset tartalmaz. Közülük egyetlenegy, az *Aj-baj!* korábbi; Arany maga írta ezt a cím alá: *(Régibb.)* A többi gondosan, napra datált: 1877. július 3-a és 1880. december 10-e között születtek. Egy esetben, *A magyar nyelv* című, disztichonos epigrammánál a költő szigorúan döntött: *Inediták* [Ki nem adottak] *közé való*. A ciklushoz tehát ötvenöt, pontosabban ötvennégy új és egy régebbi verset sorolhatunk.

Arany eredetileg nem akarta kiadni a ciklust, később mégis foglalkozni kezdett a gondolattal: ezt a kapcsos könyvben a címek elé írt ceruzás számok mutatják. De ugyanúgy leolvasható a lapokról elbizonytalanodása is: hiányzik a 31. vers, megmaradt viszont a kihagyásra ítélt *A magyar nyelv* sorszáma, az 51. 1880 februárjára – úgy látszik – Arany feladta a kötetkiadás tervét: az utolsó négy darabnak már nincs száma. Az *Összes Munkák*ba így csak az a tizenöt vers került be az *Őszikék*ből, amelyeket barátai kikönyörögtek a költőtől. Ezeket kék csillag jelöli a kapcsos könyvben. A többit Arany László adta közre már apja halála után.

Az irodalomtörténet azóta, persze, elvégezte a kiegészítő kutatásokat: Keresztury Dezső a hiányzó, 31. számú verset a *Bonczék* című költeménnyel azonosította, Voinovich Géza pedig olyan töredéket közölt, amelyik nincs ugyan a kapcsos könyvben, de a ciklus címadó verse második részének tetszhetett. ➽

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A TOLDI-DILÓGIA

(Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia székházában, az Akadémia által rendezett Arany-konferencián 2017. május 15-én.)

Először előadásom címét szeretném kissé megvilágosítani. Nemigen használták, legalábbis én nem találtam, annak ellenére, hogy természetesen jó pár kritikus annak idején, illetve néhány elemző is, megkísérelte együtt tárgyalni a *Toldi*t és a *Toldi estéjé*t. Azonban a legtöbben nem vettek tudomást arról, hogy amikor megállapítanak hasonlóságokat és különbségeket a két mű között, akkor mindig világosan elkülönítik, vagy pedig összekeverik az első változatot (ezt a kritikai kiadás 2. kötetében Voinovich Géza nagy „E" betűvel jelöli), amelyet, mint tudjuk, Arany 1848. március 20-án fejezett be, s a második, végleges változatot, amelyet az említett kiadásban Voinovich nagy „M"-mel jelöl, s amely csak 1854-ben jelent meg.[1] Voinovich ugyan az említett kritikai kiadás jegyzeteiben gondosan nyilvántartja a különbségeket, de egyetlen olyan kiadás sem készült eddig – legalábbis tudomásom szerint –, amely megfogadta volna Nacsády József tanácsát, aki már 1967-ben az ItK-ban megírta, hogy szerinte az első változat ugyanolyan önálló kezelésmódot igényel, mint a *Daliás idők* első és második változata, tehát megérdemelné, hogy külön is kinyomtassák és elemezzék. (Engedjék meg tisztelt hallgatóim, hogy ezen a ponton megemlékezzem az 1987-ben, hatvanhárom éves korában elhunyt, kiváló szegedi irodalomtörténészről, hajdani kollégámról, akinek sok jó szövegkiadást, valamint igen alapos és mélyreható elemzéseket köszönhetünk a 19. századi, klasszikus magyar irodalom köréből, akkor is, ha megállapításait az utókor sokszor hálátlanul el is feledte.)

Nacsády cikkéből azt a részt szeretném idézni, amikor összegzi megfigyeléseit:

„Az 1847–48-as *Toldi estéje* tehát — a szöveg tanúsága szerint — az alapkonfliktust úgy állította föl, hogy az igazság Toldi oldalán volt. Ezek után az 1854-ben is változatlan szövegű beszélgetés az agg levente halottas ágyánál nem jelentheti ugyanazt, amit 1854-ben. Lajos király szavainak értelme a végzetes következményekkel járó királyi ballépés mögötti jószándék szinte mentegetőző föltárása, az, hogy magyarázatot adjon a végrendelkezve őt a magyarság szeretetére intő Toldinak:

Vagy hát nem szeretet volt, hanem gyűlölség
Hogy símitni kezdtem a nemzet erkölcsét,
S azt akartam, hogy a népek dísze legyen,
Kivel becsületet vallják és ne szégyent.

S ehhez fűzi példázatát (az 1848-as szöveg szerint):

Elmúlik a régi; hajt az idő s eljár —
Ha felülünk felvesz, ha maradunk nem vár;
Változik a világ: gyengül ami erős,
És erős lesz, ami gyenge volt azelőtt.

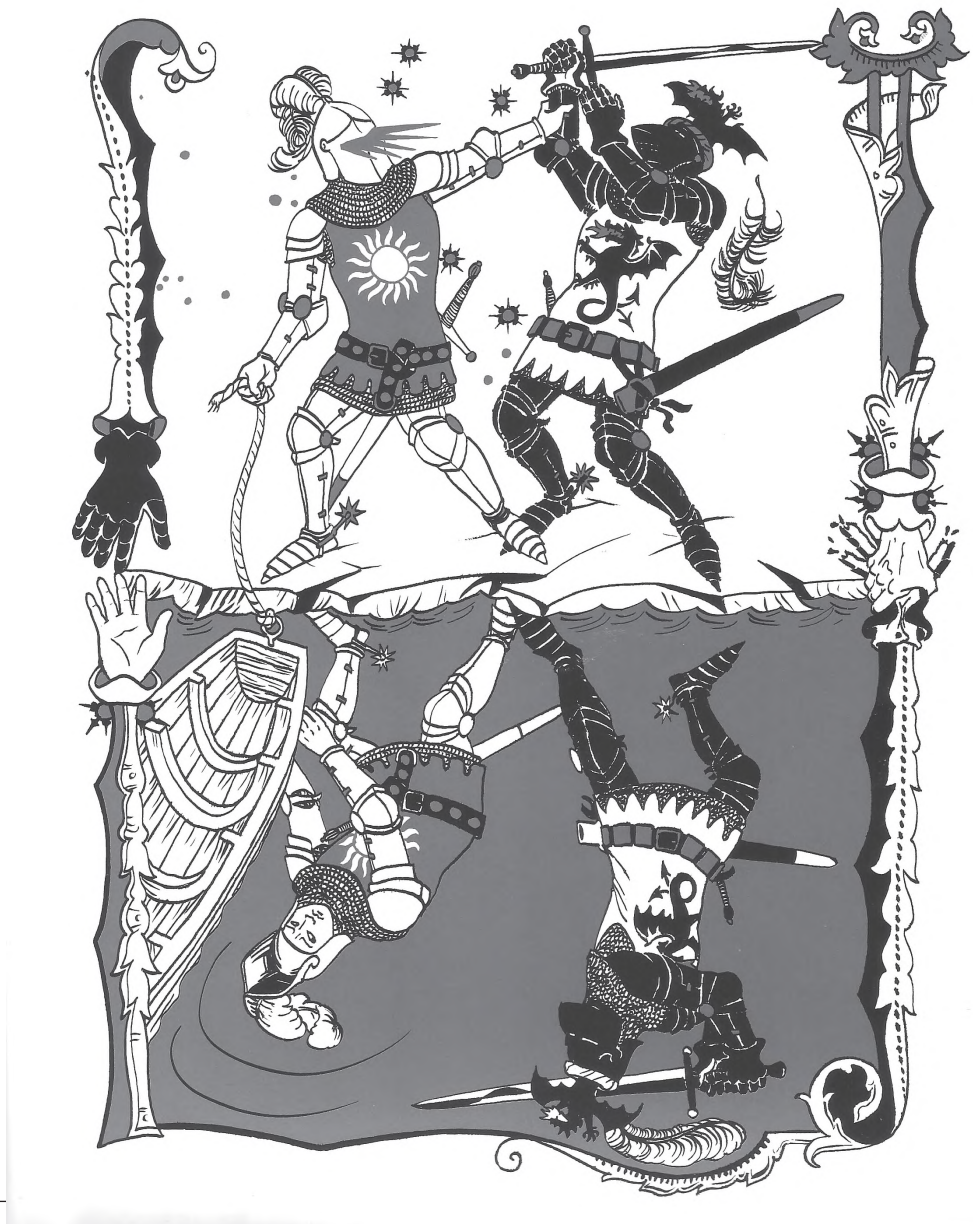

Jankovics Marcell rajzai Arany János: Toldi című művéhez

A példázat általános igazsága azonban csak annyit változtat a pillanatnyi (1847–48-as) helyzeten, hogy a király – belátva hibáját – rájön arra: a világ sorát-rendjét helyesen értette meg ugyan, tetteiben a nemzet iránti szeretet vezérelte – mégis, mivel kicsinyes hiúságból nem hallgatott Toldira, lebecsülte a veszélyt, amelyre az agg levente jó előre fölhívta figyelmét. Későn vette észre, hogy amit a nemzet pallérozásának vélt, nem egyéb a nemzeti erények és a vitézség elsorvadásánál: súlyos hibát követett el. Az 1854-es módosítások tehát mindenképpen szemléleti álláspont-módosításból, az előzőtől eltérő eszmei indítékból, s nem puszta művészi csiszolás, javítás szándékából eredhettek elsősorban."[2]

Még egy percig hadd térjünk vissza a Voinovich-féle kritikai kiadáshoz. Ez gyakorlatilag, ami a jegyzetanyagot illeti, rövidített ismétlése a szerző háromkötetes Arany-életrajzának második kötetében a *Toldi estéjé*ről írott fejezetnek. Van, amikor elhagy egy-egy bibliográfiai adatot, egyet azonban megőriz mind a két változatban, mégpedig Bánóczi Dénesnek egy kis közleményét, amely az Egyetemes Philologiai Közlöny 25. kötetében jelent meg. (Bánóczi különben ügyvéd volt, munkajogász és könyvgyűjtő, akinek nagy, emigrációs gyűjteményét a 20-as években az OSZK vásárolta meg.) Ebben nem kevesebbet állít, mint hogy a *Toldi estéjé*nek cselekvénye szinte minden mozzanatában emlékeztet az első *Toldi*ra:

„*Arany János Toldija és Toldi estéje.* Arany János Toldijában és Toldi estéjében több, egymáshoz hasonló részlet van: *1. Toldit bosszantják.* T.-ban teszik ezt a bátyja vitézei, mikor dárdát vetnek és őt is megdobják; T. E.-ben a király apródjai, midőn gúnydalokat énekelnek felőle. Haragjában Toldi az első részben nehéz malomkövet dob a vitézek közé, a mely ezek közül egyet agyonüt; T. E.-ben az apródok közé ront, sokat megsebesít s hármat megöl. Mindkét esetben ezért nyomban kimondják ellene az elfogatási parancsot s ő közel is van ahhoz, hogy elfogják (T. III; T. E. V.). De Toldi elkerül minden bajt s itt is, ott is vétkéért a királytól bocsánatot nyer (T. XII; T. E. VI.). – *2. Toldi és az idegen vitéz.* Sem T.-ban, sem T. E.-ben a királynak egyetlen vitéze sem bír megküzdeni egy idegen kérkedő bajnokkal. Ez az idegen bajnok mind a két költemény előadása szerint két-két testvért öl meg (T. VII; T. E. II.). Ekkor fel nem ismerve jelenik meg Toldi és a félelmetes bajnokot életre-halálra kihívja. Mindkétszer kezében is van az idegen élete, de nagylelkűen bánik vele, a mennyiben T.-ban kegyelmet akar adni a csehnek, T. E.-ben pedig kardot adat az olasznak. De mind a két költeményben úgy fordul a dolog, hogy mégis megöli az idegen vitézt és egyúttal megmenti az ország becsületét. – *3. Toldi iszik.* T.-ban Pesten éjjel egy csárdában Benczével; T. E.-ben Nagyfaluban saját házában Pósafalvival, a pesti hírnökkel és Benczével. Mindenki kidől mellőle, míg ő csak azért alszik el, mert egyedül marad (T. X; T. E. I.). – *4. Toldi és az udvar.* Mind a két költeményben eleinte valami távoltartja Toldit az udvartól, hol pedig helye volna. T.-ban György ármánykodása, T. E.-ben a király tilalma (T. I ; T. E. IV.). – *5. Bencze.* Mind a két költeményben mellette van egy hű szolgája, s ennek itt is, ott is Bencze a neve."[3]

Lehr Albert kommentárja, amely igen sok kiadást élt meg (én például a 14.-et használtam, amely már az 1920-as években jelent meg; először 1880-ban adták ki), igen sok találó párhuzamot talál, sorol fel és időnként részletesebben is elemez a dilógia két része között.[4] A hosszabb elemzésre példa a gémeskútkép három előfordulásának az összevetése, azonban nem vesz tudomást Bánóczi nagyon éles megfigyeléséről, noha az új kiadások lábjegyzetéből kiderül, hogy esetenként későbbi szakirodalmat is beépített. Ezért tehát a mai kutatók előtt áll a feladat, hogy ezt a részletes összevetést megejtsék, s akkor láthatjuk, hogy szinte minden esetben a *Toldi estéje* az eredeti képet felidézi és egyúttal groteszké is torzítja. Csak egy példa:

Toldi IV, 2:

„Úgy bolyonga Miklós. Nyakán ült a búja,
Oldalát kikezdte annak sarkantyúja"

Toldi estéje II, 2:

„Nagy lehet az a bú, hogy erőt vesz rajta,
Nagy lehet nyakán e hároméves gyermek,
Hogy az erős Toldi sem birá a terhet."

Ráadásul ez utóbbi kép óhatatlanul felidézi szinte minden olvasóban az egyetlen olyan ikonográfiai előzményt, amely számításba vehető, azaz Szent Kristófot, aki a kisgyermek Jézust viszi a vállán, de majdnem összeroskad alatta, mert az Úr súlyosabb az egész világnál.[5]

Tudománytörténetileg a Bánóczi-féle felismerés és a Lehr Albert által kidolgozott parallela-gyűjtemény után beilleszthető Nacsády Józsefnek az a korábban említett tanulmánya, amely sürgeti a két változat külön szövegként, külön műként való textológiai és kommentárokkal ellátandó kezelését. Szilágyi Márton a Gintli Tibor főszerkesztésében megjelent *Magyar irodalom* című kézikönyv *Toldi*-fejezetében természetesen jelzi a *Toldi estéjé*nek alapvető megváltozását a *Toldi*hoz

képest, s jelzi azt is, hogy a számtalan párhuzamos hely azt a szerepet játssza, hogy mint egy-egy halott vagy már túlvilághoz több közzel bíró Toldi emlékezetét hordozza, tehát csak kvázi azonosságot teremt.[6] Milbacher Róbert pedig röviden szintén megemlíti a *Toldi estéjé*t, s annyit állapít meg róla, hogy a *Toldi*hoz képest ez egy más, általa karneválinak nevezett groteszk világ.[7]

Végül pedig az utóbbi években egy egész tanulmánysorozatot szentelt a *Toldi estéje* két változata összehasonlításának Szántó Gábor András.[8] Ezeknek legfőbb erényük, hogy éles elméjűen rávilágított a *Toldi estéje* első és második változatának keletkezési körülményeire és ennek cenzurális és politikai hátterére. Emellett igen hihetően vázolja az öreg Toldi vallásos szellemi hátterének problémáit. Érdemes volna az eddigi tanulmányokat összedolgoznia és külön könyvben megjelentetnie. Egy dologra azonban nem tér ki, s ezért ezt próbálom pótolni mostani előadásomban: nem veti fel a *Toldi* első része és a *Toldi estéje* kettősségének kapcsolatát.

Hász-Fehér Katalin egy tanulmányában igen találóan *rejtőzködő imitáció*nak nevezte Aranynak azt a kedves, költői eljárását, amelyre egy erőteljes – egyszerre ironikus és önironikus – levelében, amelyet Pákh Albertnek küldött, ő maga hívta fel a figyelmet. Idézzük: „De én vandali módon jártam el az utánzásban: nem csak az Arthus király, Sir Patrick etc. neveket változtattam meg, nem csak a szépen sántító trochaeusokat cseréltem fel a kevésbbé művészi népdalformával, nem csak a mese helyen egészen újat költöttem: de ezenfelül a scot élet helyén magyar életet mertem vázolni; utánozva egyedűl a ballada menetelét, ezt is csupán azért, mert népdalaink s egy-két igazán a néptől eredt balladáink folyamával bámulatosan megegyez; de persze a költeményből semmi illyes ki nem látszik, semmi, de semmi studium belőle ki nem rí, épen olly kevéssé, mint Toldiból a Frithiof-rege, vagy a Nibelungen, vagy (nevess nem bánom) ... Homér!”[9]

Száz évvel ezelőtt, Arany születésének első centenáriumán rengeteg tanulmányt szenteltek Arany irodalmi mintáinak. Ezek egyike Weber Artúr igen érdekes tanulmánya, amely a fentebb Aranytól emlegetett Tegnér-eposz hatását vizsgálja meg alaposan, és sok elfogadható analógiát talál a *Toldi szerelmé*hez, illetve előzményeként már a *Daliás idők* változataihoz.[10] Érdekes módon azonban nem veszi észre, hogy a *Toldi estéje*nek egy igen fontos mozzanatához is talált párhuzamot Arany a svéd költőnél: nevezetesen az édesanyja sírjánál mondott imához, amelyet ráadásul az M változatban egy strófával meg is rövidített, sőt az E kéziratban a strófát át is húzta. (A rövidítésre eddig adott válaszok suták és nem meggyőzők.) Tehát idézném a megfelelő helyet az első változatból.

Bűnömért, mi sok volt, imádkoztam sokat,
Megszántam és bántam lelkemből azokat,

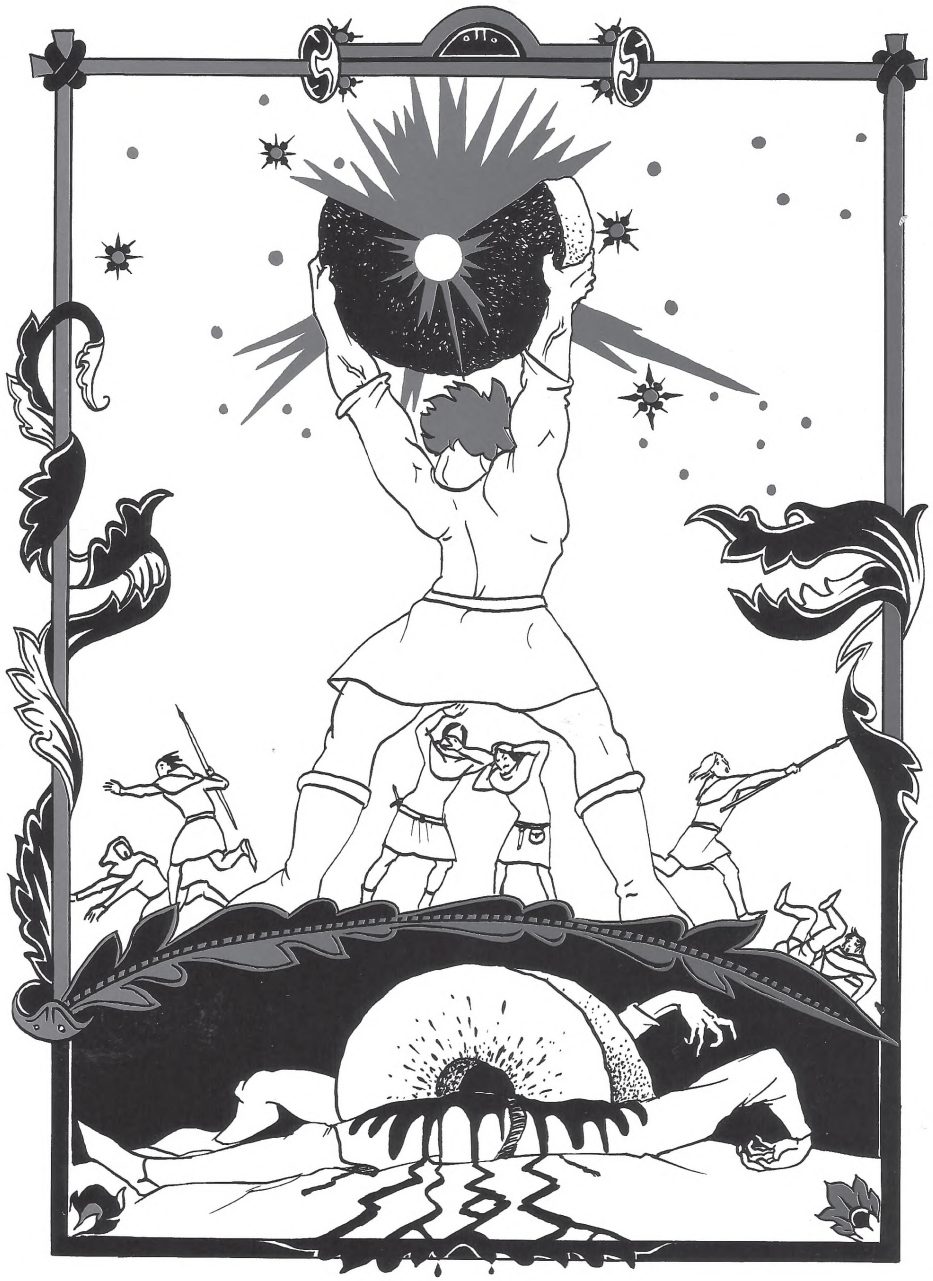

Hiszem, megbocsátja isten, ha nem értem,
Szentjeért, a kinek hamva felett kértem.
Oh! ha – kit a szülék igazsága terem –
Ezeriziglen kisarjad a kegyelem:
Ugy vétkimet ott fenn szememre nem vetik,
Mert én vagyok első és az ezeredik.

Ez a strófa az első változatban az első ének 30. versszaka után következett[11]; megjegyzem, hogy az *igazság* szó itt természetesen azt jelenti, hogy igaz mivolta, azt, hogy Isten előtt igaznak bizonyult, s ezért üdvözült. Hogy teljesen egyértelművé tegyem Arany utalását, szeretném idézni a bibliai helyet, amelyre Toldi hivatkozik, Károli Gáspár fordításában:

„Ne imádd és ne tiszteld azokat; mert én, az Úr a te Istened, féltőn-szerető Isten vagyok, a ki megbüntetem az atyák vétkét a fiakban, harmad és negyediziglen, a kik engem gyűlölnek. De irgalmasságot cselekszem ezeriziglen azokkal, a kik engem szeretnek, és az én parancsolatimat megtartják.” (2Móz 20, 5-6.)

Ha viszont megnézzük Tegnér költeményének azt a fejezetét, amely a végső megbékélést, a vérbosszú megszüntetését, az erőszakkal szétválasztott szerelmespár egyesülését készíti elő, akkor a 23. fejezetben kell keresnünk, ahol Frithiof a jóindulatú segítő Balder isten romba dőlt templománál, atyja sírhantjánál imádkozik; a hős azért könyörög Balderhez, hogy az immár a boldogok pogány viking mennyországában üdülő és ott méhserező atyja, Thorstein Wikingsson segítsen, hogy megszabaduljon a bűntudattól és bűnei következményétől, békítse meg az egymással szemben álló feleket, s fékezze meg a halál istenét.

„Oh vedd le terhed’, már nem bírja vállom,
Lelkemből űzd el a homályt, mi sért;
Ne vess meg, oly elég – én úgy találom –
Egy élet üdve egy perc vétkeért.
A „Villámló” tekintetét kiállom,
Meg tudnám nézni kékes sárga Hélt;
Csupán csak tőled félek, a te búdtól –

Kegyteljes isten, tőled csak s boszúdtól.
„Atyám sírhantja ez. Alszol, te bátor?
Ah! elszállt és örökre elmarad.
Lakása – mondják – most a csillagsátor,
Méhsert iszik s fegyverzaj közt vigad.
Tekints le onnan, a hol áll az Áz-tor,
Atyám, Wikingsson: én kérlek, fiad!
Nincs rúna nálam, varázsdalt se zengek,
Csak azt mondd: Baldert hogy békíthetem meg?[12]

Tegnérről tudnivaló, hogy teológus volt, sőt, lelkésszé is szentelték, majd püspökké választották. Nyilvánvaló, hogy a viking ősidőkből való monda feldolgozásánál tudatosan a keresztény valláserkölcsből származó fogalmakat és szemléletet csöpögtetett a pogány időkben játszódó és az ősgermán mitológiára építő regébe, ezért érthető, hogy nem tekintette sem ő, sem korabeli lelkes olvasóközönsége anakronizmusnak és költőileg ezért kifogásolhatónak a krisztianizálást. Gondolom, Arany teljes joggal járt el hasonlóképpen akkor, amikor a katolikus dogmatika szellemében fogalmazza meg a szentek hatékony közbenjárását feltételező és Toldi szájába adott imát. Mindenesetre, ami a *Toldi* és a *Toldi estéje* összehasonlítására nézve a legfontosabb: ezzel az imával is elősegíti, hogy mint más vonatkozásban, ezúttal a szakrális háttér kidolgozásában is megkülönböztesse a *Toldi* idillikusnak is vélhető derűjét és a *Toldi estéje* helyenként groteszkbe hajló ironikus elégikusságát. Míg ugyanis a *Toldi* befejezése „pogány", amennyiben a homéroszi hírnév, azaz a „kleosz" jegyében ítéli meg Toldi egész pályáját, s a rá vonatkozó tradíció, vagyis az orális és írott folyamatos hagyományozás legfőbb okát is, ellentétben a szövegben a zárlat előtt felemlített „hiányokkal", ugyanis azzal, hogy meg sem nősült, s gyermeket sem hagyott maga után; addig ezt a hiányt itt, a *Toldi estéjé*nél a könyörgő és halálra készülő főhős képes egyenesen megfordítani, hatásos érvként beépíteni imájába, oly módon, hogy ha Isten valóban a szülők jótetteiért vagy igaz voltáért irgalmaz leszármazottjaiknak az ezredik nemzedékig, akkor ez rá duplán vonatkozik, hiszen ő első és utolsó. Ezért tehát az eposz, azaz a *Toldi estéje* végén mind a két változatban teljes joggal tekinthetjük az isteni kegyelem biblikus megalapozottságú jelképének a frissen hullott havat. Prófétai és zsoltárszövegek egyaránt bizonyítják ezt, de az Újszövetségben is a hófehérség az isteni tisztaság és kegyelem jelképe (Zsolt 51, 9; Ézs 55,10). Isten mindenhatóságának egyik bibliai jele egyenesen a hirtelen meginduló havazás (Jób 37, 4-5).

Ha tehát szándékolt, diptichonszerű kettős műnek tekintjük, azaz dilógiának a *Toldi*t és a *Toldi estéje* első változatát, akkor alapvető fontosságúvá lép elő a két költemény együttesének az eleje és a vége. Az eleje, mint tudjuk, a tökéletesen kiégett terméketlenség, a Nap és a hőség, mint pusztító és a terméketlenséggel, a halállal azonos entitások, vagyis röviden: maga a pokol. Az egyedül talpon levő és a tájon őrködő figura az óriás Toldi egy dologhoz hasonlít: tilalomfához. A tilalomfa pedig mindig feliratot tartalmaz, nagyjából olyat, mint Danténál a Pokol kapuja. (Tudnivaló: a *Pokol* harmadik éneke ezzel az emblematikus felirattal kezdődik, utána pedig a költőt, mint túlvilági utast kísérő Vergilius magyarázza el, hogy mi ez az átkozott tájék és kik, akik oda tartanak. *Inf.* III, 1-15. Megjegyzendő: a közeledő rettenetes vihar vagy égiháború leírása is a *Toldi* 7. énekében szintén visel dantei vonásokat, mert hiszen a 3. ének fentebb idézett helye után egy hatalmas mennykőcsapás teríti le magát a szereplő Dantét, aki hirtelen így a pokolban ébred.) Ezért kérdezi meg az átvonuló és a porból lassan kibontakozó sereg vezére, hogy merre vezet az út Budára, ugyanis azt tudja, hogy az „általútnál" szétágazó útnak az az iránya, amelyet tilalomfának kell jeleznie és így az utast eligazítania, az nem vezethet az udvart és az országot megtestesítő főváros felé. Toldi, amikor meglátta a vitézeket, akkor nem csupán az ő bátyja által elszenvedett kitaszítottsága és megalázottsága jutott eszébe, hanem az is, hogy ezek a derék vitézek bizonyára a hazát védeni indultak a török vagy a tatár ellen, s feltehetőleg ki is akarják őket irtani, mert az „örökre jóéjszakát mondani valakinek" népi mondás jelentése pontosan ennyi. Ehelyett megtudja, hogy egyrészt ezek most éppen nem harcba indulnak, hanem legjobb esetben onnan jönnek, kiküldetésből hazafele, emellett leparasztozzák, harmadrészt látja, hogy semmit sem érnek, mert az egész társulatból senki nem hajlandó vele kiállni.

Ehhez képest a *Toldi estéjé*ben a vén bajnok Pósaházitól annyit tud meg, miközben éppen békességgel meg akar halni, hogy a királyi székhelyen, Budán éppen egy olasz vitéz hetvenkedik, aki a magyaroknak kíván örökre jóéjszakát, vagyis teljes pusztulást, mert senki nem képes visszavenni tőle az országcímert.

Jankovics Marcell rajzai Arany János: Toldi című művéhez

Ezért felfüggeszti halálát és temetését, s mint kísértet, kvázi sírjából kiszállva még egyszer megvédi a hazát.

Ha még egyszer kölcsönvesszük a *rejtőzködő imitáció* terminusát, akkor láthatjuk, hogy van egy költő, akiről Arany mindig a lehető legnagyobb rajongással nyilatkozik, fordításába is belefogott, de akit a Toldi-dilógia kapcsán sosem szoktak emlegetni. Ez pedig Ariosto. Az általam ismert, s Arany által fiatalkorától kezdve újra meg újra olvasott epikus mintaképek között egyedül nála fordul elő az (legjobb tudomásom szerint), hogy az egyik műben a lehető legpozitívabb heroizmussal ábrázolt hős a következő műben teljesen átalakul, s groteszk, ironikus figurává változik. Ez pedig nem elég, mint Ruggiero, az *Orlando furioso* hőse, a sajnos befejezetlenül maradt és csak tíz évvel a költő halála után kiadott remekműben, amelynek címét nem ismerjük, s ezért azon a címen emlegeti mindenki, amelyet a szöveget gondozó Virginio Ariosto, vagyis a költő fia adott neki: *Öt ének* (*I cinque canti*). Arany ezt Karl Streckfuß (1778/9−1844) német fordításában olvasta, mint Voinovichtól tudhatjuk, mert ő közli a címet, de sem ő, sem az azóta e témának szentelt szakirodalom eddig nem vette észre, hogy ez a német cím (Ludovico Ariosto: *Der rasende Roland und dessen 5 Gesänge*) nemcsak a főművet, hanem egy másik művet, tehát az *Őrjöngő Lorándot* és annak a költőnek egy másik művét is tartalmazza, s ez a másik nem az *Orlando furioso* egy része, hanem az *Öt ének* – ugyanis senki nem olvasta el Streckfußt. (Szerencsére most már az interneten is rajta van.) Az *Öt ének* 2003-ban magyarul is megjelent Simon Gyula fordításában. A bevezető tanulmányban a fordító úgy nyilatkozik a korábbi és nagyobb mű, tehát az *Őrjöngő Loránd* és az *Öt ének* összefüggéseiről, hogy azt szerintem joggal elmondhatjuk a *Toldi*ról és a *Toldi estéje* viszonyáról is: „Az eddigiek alapján az a föltételezés látszik bebizonyosodni, hogy az Öt ének anyaga nem illik bele Az eszeveszett Orlando szőttesébe. Minden eleme az eredetiből indul ki, de a kidolgozás során olyan irányban és oly mértékben fejlesztette tovább a költő, hogy a végső eredmény összeférhetetlenné vált: a koncepcióra, a meseszövésre, az alakokra és az oly fontos természetfölötti világra egyaránt áll ez a megállapítás. A Furiosóból való kiindulás minden eleménél egyértelmű: de a kidolgozás során az eltávolodás egyre nagyobb mértékű lett: ez arra is utal […], hogy […] a költő többször és újra meg újra fölvette és elővette ezt a munkát, amiből az is következik, hogy fontosnak tartotta, hogy terve volt vele."[13]

Zárásul csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy *Arany és Ariosto* címmel írtam egy tanulmányt, amely sajtó alatt van a Korompay H. János barátom által szerkesztett akadémiai tanulmánykötetben, valamint – mivel a terjedelem ott is kötött volt – a téma feldolgozását további tanulmányban vagy tanulmányokban fogom folytatni.

LÁBJEGYZETEK

Ld. Arany János, *Az elveszett alkotmány, Toldi, Toldi estéje*, kiad. Voinovich Géza, Bp., Akadémiai Kiadó, 1951 (Arany János Összes Művei, 2).

[2] Nacsády József, *Motiváció változások a „Toldi estéje" két kidolgozásában*, ItK, 1967, 628.

[3] Bánóczi Dénes, *Arany János Toldija és Toldi estéje*, Egyetemes Philologiai Közlöny XXV (1901)/869–870.)

[4] Első kiadása: *Toldi, költői elbeszélés, írta* Arany János, Iskolák számára nyelvi jegyzetekkel ellátta Lehr Albert, Bpt, 1880. .(Jeles Írók Iskolai Tára XI.)

[5] Vö. Trencsényi-Waldapfel Imre, *Christophorus* = Uő, *Vallástörténeti tanulmányok*, Bp., Akadémiai 1981, 327–375.

[6] *Magyar irodalom*, főszerk. Gintli Tibor, 528.

[7] Milbacher Róbert, *Arany János és az emlékezet balzsama*, Bp., Ráció, 2009, 196–197.

[8] *Irodalmi babonák: 1. Csinosságra kapatás és glória, 2. Lélekjárás – Arany János: Toldi estéje, 3. Az epikus költő és az eposzi csudálatos* (2015); *A bátortalan Arany János* (2016); *Szentek és szentségtörők (Arany János: Toldi estéje) = Szín – játék – költészet*, szerk. Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Mária Zsuzsanna, Budapest–Nagyvárad, Partium Kiadó–Protea Egyesület–reciti, 2013, 386–400.

[9] AJÖM XVI, 168–170, idézi: Hász-Fehér Katalin, *Szövegihletek Arany költeményeiben = Médiumok, történetek, használatok, Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, szerk. Pintér Bertalan, Szeged, SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012, 156–178, 169.

[10] Weber Artúr, *Irodalmi hatások a Toldi szerelmében*, Budapesti Szemle, 1917, 169. kötet, 357–381.

[11] ld. AJÖM II, 274.

[12] *A Frithiof-monda*, ford. Győry Vilmos = *A Nibelung-ének*, ford. Szász Károly, *A Frithiof-monda*, ford. Győry Vilmos, II, Bp., Lampel R., [1905], 318–319.

[13] Simon Gyula, *Ariosto: Öt ének avagy L'Orlando rinsavito* = Ludovico Ariosto, *Öt ének – Cinque canti*, ford. Simon Gyula, Bp., Eötvös József Könyvkiadó, 2003, 24.

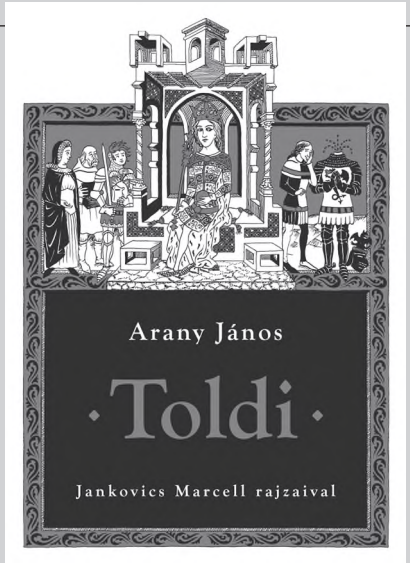

ARANY JÁNOS **TOLDI** JANKOVICS MARCELL **RAJZAIVAL**

A gyönyörű kötet 2010-ben jelent meg a Méry Ratio Kiadó gondozásában. Jankovics Marcell Kossuth-díjas grafikusművész Arany János Toldiját illusztráló, aranyban pompázó tusrajzaival, mintha új hangon szólalna meg számunkra a jól ismert Toldi-történet. A tizenkét éneket tizenkét iniciálé is kíséri, amelyeken életre kelnek a zodiákus titokzatos jegyei. Jankovics Marcell e szavakkal ajánlja szépséges albumát az olvasóknak: „Arany Toldiját sokan illusztrálták, de arany Toldit még senki sem. Az arany a mesehős, a naphérosz színe. Ez illik a magyar Héraklészhez, vagy, ha jobban tetszik, Herkuleshez. Toldi Miklós nem suttyó falusi legényke lenne? Hát az olyan mesehősök, mint Világhírű Kis Miklós, Aranyhajú Kis Miklós, Erős Jankó, a finn Kullervo micsodák? Parasztlegények, egyszersmind naphéroszok. Arany János sokat tudott erről, tessék csak figyelmesen olvasni remekművét! Vajon miért tagolta épp tizenkét énekre a hónapok száma szerint? Mitől emberfeletti erejű ez a kis legény, akinek „még legénytoll sem pelyhedzik az állán”? Puszta kézzel dönti földre a megvadult bikát, akár a táltosok. Miért szorul bele annyi düh, amennyi csak a pusztító Napba? És annyi igazságérzet, mint a mindent látó napistenekbe? Hogy képes egy ültő helyében annyi húst magába tömni, annyi bort ledönteni a torkán, amennyit a görög Héraklész vagy a Nagyevő szokott?”

Az album második kiadása a Méry Ratio Kiadónál most készül.

CZIGÁNY GYÖRGY

ARANY JÁNOS, ANYÁMMAL

Anyám tízévesen vesztette el édesanyját. Szegények voltak, szolgálni ment, nem tanulhatott tovább. Hatalmas vágyakozás támadt benne a könyvek, az olvasmányok világa iránt. Felnőttkorában végezte el a középiskola osztályait. Minden szabad idejében olvasott. Kárpótolta magát a klasszikus magyar regényekkel, Petőfivel, Arany Jánossal, Babits Mihállyal és József Attilával. Olvasta Babits fordításában Dante *Isteni színjáték*át, Racine drámáit. Úgy emlékszem, hogy a *Berenice* volt a kedvence. Még nem jártam iskolába, amikor általa ismertem meg néhány Arany János-költeményt. A *Toldi*t máig az ő hangján hallom képzeletemben. Tanáros hévvel mondta nekem, hogy Arany a magyar nyelv legnagyobb művésze. *„Nekem áldott az a bölcső, mely magyarrá ringatott…”* Később azt is megtudtam, hogy nagy költőnk hasznosan mívelte a görög, a latin és a német nyelvet, eredetiben olvasta az angol és a francia remekműveket. Neki köszönhetjük, hogy magyarul megszólalt Shakespeare. Ő fordította le a *János király*t, a *Szentivánéji álom* tündérjátékát és a *Hamlet*et, valamint Arisztophanész komédiáit. Meg voltam győződve róla, hogy mindenki tudja kívülről Arany János *Családi kör* című remekét: *„Este van, este van: kiki nyúgalomba! / Feketén bólingat az eperfa lombja…”* Természetesen azt is, ahogy ez a bukolikus, meleg szívű pasztorálvers százkét sorral később így fejeződik be: *„Majd a földre hintik a zizegő szalmát… / S átveszi egy tücsök csendes birodalmát.” A* győri bencések gimnáziumában, tíz-tizenkét évesen már tudtam, hogy Arany János polgári foglalkozásokat is vállalt: tanár volt, jegyző, a Kisfaludy Társaság igazgatója, az Akadémia főtitkára. És *A tamburás öreg úr*… Amikor a főtitkári lakás hercehurcáival mélyen megbántják, így ír: *„Szülőhelyem, Szalonta, / Nem szült engem szalonba, / Azért vágyom naponta, / Kunyhóba és vadonba.”*

És a híres epigramma, amelyet (halála évében) 1882. március 2-án ír: *„Életem hatvanhatodik évébe, / Köt engemet a Jóisten kévébe, / Betakarít régi rakott csűrébe, / Vet helyemre más gabonát cserébe.”* (Ebben az évben mutatja be Bayreuthban Wagner a *Parsifal*t)

Amikor a *Toldi* megszületni készül, Pesten szólaltatja meg Berlioz *Faust elkárhozása* drámai legendáját. Faust Magyarországon is kóborol: így kerül a műbe a híres, zengzetes

Jankovics Marcell rajza

Rákóczi-induló! (És készül Emily Brontë regénye: az *Üvöltő szelek*.)

Elbeszélő költemények és a balladák. Csak Bartók és Kodály műveiben csendülnek meg ezek az ősi népdalok-drámák oly modern erővel, oly erős zenével, mint Arany Jánosnál. Azt írja Ottlik Géza: „Miért olyan súlyos és sajnálatos félreértés egy verset úgy szavalni, hogy átgázolva a verssorokon, rímeken, visszasimítjuk a mondat rendjét: *Jó Budavár / Magas tornyán / Az érckakas csikorog…* Ez így is szép véletlenül, azaz így is többet közöl a benne foglalt információnál, s megint másféle – alapvető – módon, de mondom csak azért, mert Arany Jánosnak véletlenül nincs olyan porcikája, szétszedett szövegfoszlánya, amely ne lenne varázslat… Azonban nem erről van szó, egyáltalán nem erről, minden gyermek tudja, minden magyar gyermek, hanem arról, pontosan, hogy:

Jó Budavár magas
Tornyán az érckakas
Csikorog élesen –,

azaz sokkal komolytalanabb és sokkal szívetmarkolóbb dologról.”

Arany János költői, emberi magatartása, erkölcse megrendítően kiemelkedő. Mérhetetlenül szerény, magányos melankolikus. Szemérmesen leplezi ezt derűje: *„Mi vagyok én? / Senki Pál, / Egy fájó gép, / mely pipál.”*

Ünnepeljük Aranyt. Az évfordulókon túlfordulnak mindennapjaink, amelyekben nélkülözhetetlen marad.

SZŐNYINÉ SZERZŐ KATALIN

TOLDI SZERELME

A zenei historizmus magyar operája

„Tizennegyedik életévemben a gimnáziumi tanév elején a magyar irodalom tanára – megnyerő hangú s arcú szőke fiatalember – néhány szóval elmagyarázta, mi is a Toldi. Világos, okos hangsúlyozással fölolvasott, s azon elevenen elemeire boncolt néhány szakaszt. A fölolvasást elbűvölve, csaknem megrendülve, az értékek részletezését szinte ujjongva hallgattam. Egy világ tárult ki előttem. (...) Elolvastam az egész költeményt. Amikor befejeztem, az a félreérthetetlen véleményem volt: más vagyok. Mintha valaki ellenállhatatlan érvek sorozatával meggyőzött volna valamiről. De olyasmiről, amire én is áhítottam. Elmondhatatlan vigasz és fölszabadultság töltött el. Cáfolhatatlan szavahihetőség azt tudatta velem, hogy érdemes jónak, egyenesnek, bátornak és önfeláldozónak lenni. Sőt csakis annak érdemes lenni; mert azoké a világ. (...) Megleltem a világ törvényét, gondoltam, de úgy, hogy ez szinte énekelt bennem. Akár magában az énekmondóban, Aranyban. Pusztán, mert ő, Arany jól kezelte a lantot, a vakhit fokáig azt plántálta belém, hogy jó dolog embernek lenni. A többi emberrel érintkezni pedig: gyönyörűség s diadal." [1]

A 20. századi magyar irodalom egyik legnagyobb íróját, Illyés Gyulát idéztük arról, mit is jelent Arany János Toldija a mindenkori magyar olvasónak. Kevés olyan irodalmi mű van a magyar irodalomban, amely régi és mai olvasóiból a szeretet és a csodálat olyan egyöntetű lelkes megnyilvánulásait váltaná ki, mint épp a nagy erejű vitézről, Toldiról szóló, 19. századi, elbeszélő költemény, amely utóélete során *Mihalovich Ödön* életművében egy wagneri mintára születő magyar zenedráma hőseként is feltűnt az operaszínpadon.

1890 márciusában vagyunk, nyolc évvel Arany János halála után, amikor a *Toldi-opera* keletkezésének körülményeiről a nagyközönségnek szóló első zeneszerzői nyilatkozat napvilágot lát. Az operaszínpadok világát jól ismerő komponista – a Liszt–Wagner-kör legtehetségesebb magyarországi famulusa, három éve a budapesti Zeneakadémia igazgatója – kiválóan él a sajtóbeli hatáskeltés eszközeivel. Újságírói kérdésre elmondja, hogy egész eddigi életműve, tegyük hozzá: három német nyelvű korábbi operája, dalai csupán készülődés volt a nagy műhöz, *Toldi című magyar nemzeti operá*jához, amely közeli befejezése előtt áll.

Reményei szerint a darab hamarosan nem kisebb zenei nagyság, mint zseniális barátja, Mahler igazgató jeles előadásában fog a Magyar Királyi Operaházban színre kerülni.

Az 1890-91-es évadra várt Mahler-bemutató azonban sajnálatos módon elmaradt. (Ki tudja? Talán, ha Mihalovich Toldija egykor Gustav Mahler ősbemutatójaként vonult volna be az európai és a magyar opera történetébe, ma minden bizonnyal több fény esne rá, s nem egy feledésbe merült, egyszersmind feltámasztásra érdemes zenedráma helyét keresnénk egy Arany János emlékére rendezett ünnepi alkalommal…)[2]

Részletek a nyilatkozatból: *„Midőn mintegy három éve harmadik operámat befejeztem és művészi fejlődésemet ezen munkálkodásaim közben szerzett ismereteim és tapasztalataim által a tökély azon fokáig véltem megérettnek, hogy megbízhattam magamban, hogy egy a nemzetemhez méltó művet írhatok: elhatároztam, hogy egy magyar dalművet fogok szerezni. (...) Csak homályosan emlékeztem Arany évek előtt olvasott „Toldi szerelme" című époszára, de sejtettem, hogy ebben meglelem azt a forrást, melyből csak merítenem kell. (...) Ezen fenséges, tisztán emberi érzelmeken felépített költemény nemes egyszerűsége épp úgy elbájolt, a mily hatalmasan meghatott a tragikus konfliktus, mely Toldi és Piroska szerelmi boldogságát örökre megsemmisíti. (...) még ritkán csüggtem valamely munkán több lelkesedéssel, nagyobb odaadással, mint a „Toldi szerelmén". A mi a mű zenei és drámai irányát illeti, az Wagner Rikhárd nagy művészeti elvén alapszik. A mi bizonyára épp oly kevéssé hiba, mintha egy költő drámáját Shakespeare mintájára igyekszik felépíteni. (...) Ha netalán azt várná valaki, hogy a „Toldi szerelme" zenéjének kizárólag nemzeti jellegűnek kell lennie, e föltevését nem fogja teljesítve látni. A cselekmény főszemélyeit magyar egyéniségük jellemzésére, nemzeti színezetű motívumokkal emeltem ki, de minden egyéb, a cselekmény alapját képező szenvedélyt, mint általános emberi érzéseket, zeneileg egyetemes nyelven iparkodtam kifejezésre juttatni. Ennek daczára azt hiszem, hogy a stíl egysége nincs megbontva, mert a „Toldi szerelmé"-nek zenéje mélyen gyökerező művészi meggyőződésnek, egyetlen egy művészeti eszményért való lelkesedésnek terméke. (...) Hogy zseniális barátom, Mahler igazgató a művet jeles előadásban fogja színre hozni, arról kezeskednek kitűnő szakismerete, fáradhatatlan buzgalma, eddigi sikerei. ..."*

Az igen nehézkesen, sokszoros halogatás után bemutatott Toldi csak 1893. március 18-án került először színre, s nem Mahler, hanem *Rebicsek József* karmester „körültekintő" dirigálásával szólalt meg. Bár a közönség és a korabeli kritika jóindulatúan fogadta, s nem győzték hangsúlyozni, hogy a „szenzációs Bajazzók mellett" is állandó vonzóerőt gyakorol a közönségre, de már a szezon végén letűnt a színről.

Az élő előadások tanulságai azonban nem voltak hiábavalók. Mihalovich még 1893 folyamán jelentősen átdolgozza a zenedrámát, lerövidíti a II. felvonást, s teljesen új III. felvonást komponál a zenedrámához. Alkotói felelősségét új impulzusokkal sarkallják a mű első változatáról szóló, meghallgatásra érdemes zenekritikák és a magyar zenei közélet nagy változásai. *„Ne feledjük el* – állapította meg a nagytekintélyű Molnár Géza -, *hogy az István királynak, Erkel Ferenc dalművének bemutatása óta, tehát közel egy évtized múltán, a Toldi az első hazai opera, melyben – ha gyéren és merőben idegen szövet közé fonva is – magyar motívumok villannak föl ismét."* [3]

Az híres nevezetes
THOLDI
MIKLOSNAK
JELES CSELEKEDETIRŐL
ES BAJNAKSAGARUL
való
HISTORIA.
Irattatott
ILLOSVAI PETER
által.
1878. III. 24
KOLOSVARATT

Ilosvai Selymes Péter: Az híres nevezetes Toldi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való historia, [Poson[y], 1746

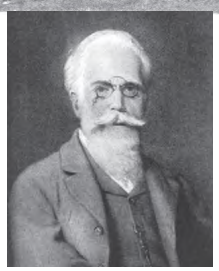

Mihalovich Ödön zeneszerző

Az Erkel Ferenccel való összehasonlítás megtisztelő, s a szerző számára nagy kihívás is egyben. Erkel Ferenc még az operaházi szezon végén, 1893. június 15-én meghalt, június 18-ai temetésén – jelképes őrségváltásként – Mihalovich Ödön mondja az *egyik* emlékbeszédet. Erkel örökségét számba véve a gazdag életpálya, a maga mögött hagyott hatalmas űr sem tudja azonban felejtetni, hogy a következő nemzedékek számára is sok még az elvégzetlen munka. Az államiságának ezeréves évfordulójára készülő Magyarország zenei életéből kínosan hiányoznak a reprezentatív, hivatalos alkalmakkor bemutatható nagyszabású operák, zenedrámák.[4]

Szinte most történt, hogy Arany János szobrának Múzeum kerti leleplezése is Mihalovichnak szóló sürgető „megrendelői" igényt sejtetett: több újság indítványozta, hogy Stróbl Alajos 1893. május 14-ére várt Múzeum kerti szobrának leleplezése alkalmából a Nemzeti Színház Arany János fordításában Shakespeare-től a Szentivánéji álmot, az Operaház a Toldit adja elő.[5] Mihalovich, mintha csak egy képzeletbeli, felsőbb óhajnak akarna eleget tenni: Toldi-átdolgozásában felerősíti a királyhűség zenei gondolatkörét, egyúttal a mű végén nagy teret enged a nemzeti gyász kifejezésének.

Az opera második verziója a kéziratos források tanúsága szerint 1894 áprilisára készül el, s *Toldi szerelme* címmel 1895. február 28-án mutatják be, immár tartós és megérdemelt sikerrel. Az opera második változatának méltó a sikerre: színpadképesebb, s új, harmadik felvonásával sokkal hatásosabb, mint az első verzió volt. De az, hogy a *Toldi szerelme* az első előadást követően hosszú időre megmaradt az Opera repertoárján, 1904-ben felújítják majd, s 1911-ig a játékrenden tartják – a zenedráma valós értékei mellett – az 1895-ös bemutató élén álló Arthur Nikisch zseniális karmesteri pálcájának is köszönhető. Az ő személyes varázsával, nagyszerű karmesteri teljesítményével kelt életre az *'a' kortárs magyar opera*, amely Bartók és Kodály nemzedéke számára a műfaj egyik sajátos, 19. század végi, magyar képviselőjét jeleníti majd meg az operaszínpadon.

Már az első kritikák felfedezték, milyen sok szállal kapcsolódik a szövegkönyv a Wagner-operák librettóihoz: *„…amikor Toldi a Tar Lőrinc fegyverzetében megvív Rozgonyi Piroskáért, a közönségnek Siegfried és Günther cseréje jut eszébe. A király szereplése, az istenítéletre hivatkozás jelenete, a Toldi és Piroska szerelmi együttese, Tar Lőrinc orvtámadása és Toldi kardja által való halála mind a Lohengrin szcenáriójának visszhangjául tetszenek. Pedig egyebekben igazán a legszebb magyar operaszövegnek mondható a Toldi szerelme, mind a poétai tartalmánál, mind jellemzetes magyar karaktereinél és színmagyar szép verseinél fogva."* – állapítja meg a Pesti Napló zenei referense.[6] *„Nem lehetetlen, (…) hogy Arany Jánosra, mikor a Toldi szerelmét megírta, befolyással volt a német Nibelung-monda."* – mondja egy másik jószemű kritikus.[7] S valóban: az 1863 és 1879 között elkészült, tizenkét énekből álló elbeszélő költemény, Arany János trilógiájának középső darabja, mint már említettük, bizonyíthatóan több helyen is merít a Toldival egyidős nyugat-európai hősmondák, lovagtörténetek – a Trisztán-monda, a Nibelung-ének – motívumkincséből. Mihalovich tehát biztos kézzel talált rá arra az irodalmi nyersanyagra, amely a középkori, európai lovagköltészet legismertebb magyarországi képviselőjének, Toldinak a mondai figuráján át egy wagneri mintájú, magyar zenedráma szerencsés kiindulópontja lehetett.

Arany János több szálon szőtt romantikus eposzából a kor ünnepelt drámaírója, *Csiky Gergely* és a neves költő, *Ábrányi Emil* formált szövegkönyvet. Nem volt könnyű dolguk. A monumentális verses regényből el kellett hagyniuk a szerelmi történet közé iktatott epizódokat, s csupán Toldi szerelmének történetét dramatizálhatták, nagy vonalakban Aranyhoz hűen. Munkájuk nyomán két szereplő esetében rajzoló-

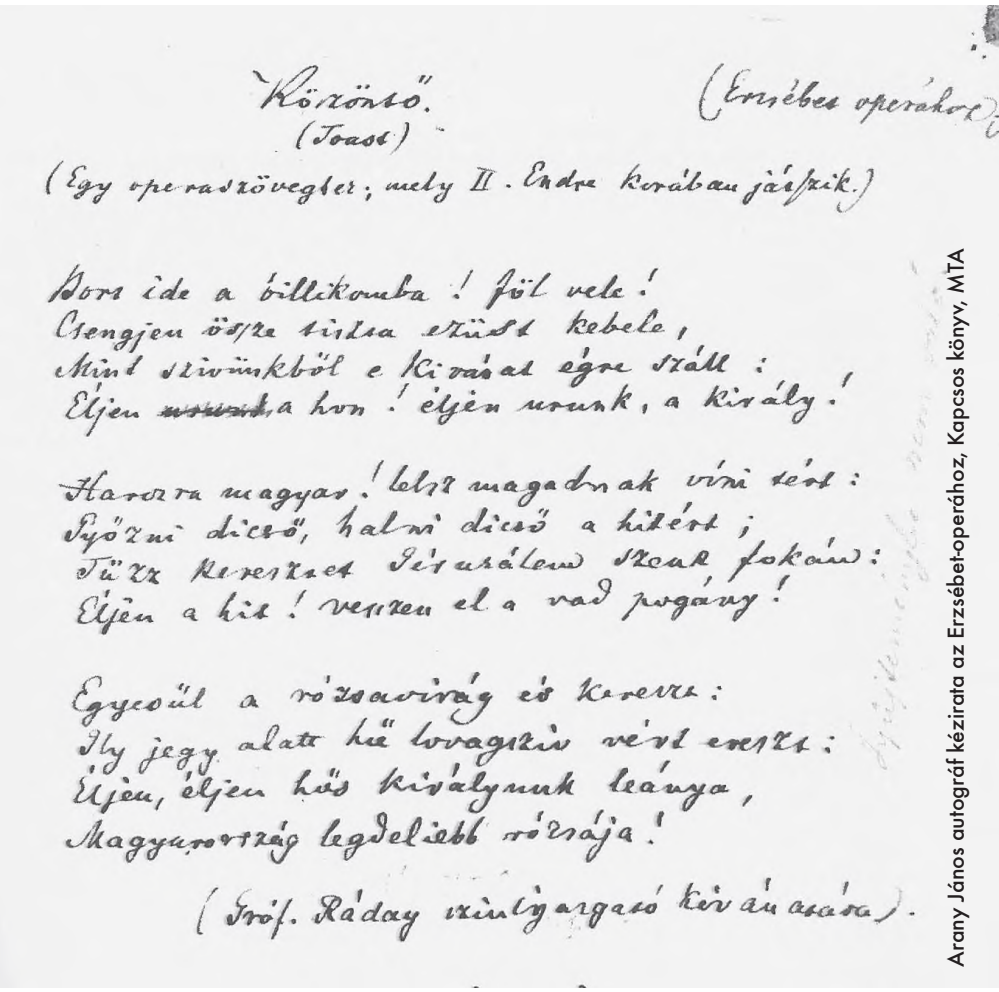

Arany János autográf kézirata az Erzsébet-operához, Kapcsos könyv, MTA

dott ki *ígéretes szereplehetőség.* A női főszereplő, Piroska alakja Arany János nyomán vált sokoldalúan jellemzett figurává. Az irodalmi műből veszi ábrándosságát, szelídségét, s a büszke méltóságot, ahogy élete nagy csalódását, Toldi kezdetben visszautasított szerelmét fogadja. A lány szerepének Aranytól eltérő új motívumait a librettó II. felvonásának nagy szerelmi jelenete bontakoztatja ki. Arany visszafogott, szemérmes lírájától eltérően – a szövegírók az opera sajátos műfaji követelményeinek eleget téve –, az elválasztott szerelmesek, Toldi és Piroska II. felvonásbeli kettősét túlfűtött, majdnem érzéki atmoszférával alakították ki. Aranyhoz képest a szövegírók élesebb kontúrokkal rajzolták meg Tar Lőrinc, Toldi szerelmi vetélytársának ellenszenves alakját. Félelmetes, bosszúszomjas ellenségként, fenyegető árnya a végső leszámolásig ott kísért a színpadon.

Érdekes módon Toldi operai alakjának megformálásával boldogultak legnehezebben a librettisták. Nem véletlen, hiszen Aranynál Toldi csakis úgy magasodhatott a többi szereplő fölé, hogy nemcsak egy szerelmi történet boldogtalan lovagja volt, hanem számtalan kaland erős, bátor, nemes lelkű hőse is. Ezektől az epizódoktól megfosztva nőgyűlölete, majd később feltámadt szerelme, érzéseinek tragikus reménytelensége – félelmetes testi ereje ellenére is – az operában a végzet vak eszközévé tette csupán.

A Toldi szerelme „Wagner-kópiának – ha nem becsülnők többre – mesteri volna", írta Molnár Géza még az ősbemutató után,[8] s véleménye a leghosszabb körülírásnál is pontosabban fogalmazza meg az elkészült opera fő problematikáját: a Toldi szerelme első benyomásként egy Wagner-tanítvány kiváló mestermunkája. De ahogy a kritikus jelzi, a Toldi szerelmében ugyanakkor jóval többről van szó, mint Mihalovich utánérzésének helyenként valóban bámulatra méltó teljesítményéről. Wagner művészetének deklarált és letagadhatatlan követése mellett *a Toldi szerelme lapjain önálló hangvételű igaz művészet is született,* amely maradandó, eredeti színekkel gazdagította nemzeti operaművészetünket. Ezt bizonyítja már *az opera nagyszerű szimfonikus előjátéka* is, amely az operától függetlenül – önálló hangversenydarabként – évtizedekig sikerrel képviselte Mihalovich művészetét a magyar koncertpódiumokon.

Az opera legjellegzetesebb motívumaiból felépülő *darab* nagyvonalú formálásával, a témák összefűzésének szervességével, mesteri hangszerelésével, az érett, beérkezett művész ihletett pillanatairól tanúskodik. A teljes mű dramaturgiai lefutását megelőlegező „Előjáték" a német iskolán nevelkedett, az operák mellett jelentős programzenei munkásságra is visszatekintő komponista fölényes virtuozitásáról tanúskodik. S bár a zenei anyag megmintázása, a témák gesztikája, a fúvósok domináló szerepére számító zenekari színek egyértelműen Wagner hatásáról beszélnek, a Toldi nyitánya mégis a Mihalovich-életműnek azok közé a ritka nagy pillanatai közé tartozik, ahol a Wagnertől tanult jellegzetes szókészlet és hanghordozás meggyőzően a zeneszerző sajátjává vált. A zenei szerkesztés bizonyos konzervativizmusa, a hagyományos jelenettechnika visszatérése minden kétséget kizáróan a magyar szöveg, *magyar énekbeszéd* hiteles megszólaltatásának problémájával *függhetett össze.*

A *Toldi szerelmé*nek – a Zeneakadémia könyvtárában őrzött – eredeti, kéziratos vázlatanyaga tanúsítja, milyen nagy igyekezettel, számtalan törléssel, javítással próbálta megoldani a zeneszerző *a zenei anyag és a magyar szöveg általa helyesnek vélt illeszkedését.* Épp egy Arany János-konferencián lehet rendkívül érdekes, hogy elmondjuk, hogy a Toldi szerelme esetében – először operái történetében – a horvát, fönemesi származású zeneszerző *nem német, hanem eredendően magyar* szövegre komponált. Ugyanakkor nem hallgathatjuk el azt a nagyon is jellemző tényt, hogy *a német fordítás röviddel a magyar szövegkönyv után már elkészülhetett*, mert az opera német szövegű változata a kéziratok szerint párhuzamosan íródott a magyarral. Nem tudunk róla, hogy Mihalovich komolyan tárgyalt volna a Toldi külföldi bemutatásáról. Talán megkockáztathatjuk azt az óvatos feltevést, hogy a magyar szólamok mellé kidolgozott német szövegváltozat egyfajta nyelvi man-

kót jelenthetett Mihalovich számára, amely olajozott, ismerős nyelvi fordulataival alkalmanként segíthette az elakadó magyar színpadi dikció formálódását.

Pedig a főként Wagnerre emlékeztető, elvitathatatlan zenei hasonlóságok ellenére *új utakat kereső önálló dallamosság, egyéni kifejezésmód is született* a Toldi szerelme lapjain. Az I. felvonás virtuóz finálé-ja, a kortársak által is elismeréssel méltatott G-dúr szextett-tel, vagy a II. felvonás centrális jeleneteinek letisztult egyszerűségű dallam- és formavilága tulajdonképpen már az első Mihalovich-opera, a dánok nemzeti költőjének, Adam Oehlenschlägernek a szövege nyomán írt Hagbarth és Signe óta készülődik a Mihalovich-műhelyben. Azóta nem találja, keresi a zeneszerző a hagyományos operai dallamosság szerepét, helyét operái dramaturgiájában. A *Toldi-opera* előtt komponált, az Arthur mondakörből szőtt Eliánában még csak a megnövekedett dallamigényt érezhettük ki a vezérmotívumok nagy számából, azok oldott, hajlékony megformálásából.

A Toldi szerelme II. felvonásától váratlanul egymást érik a jól körülhatárolható áriák és dalbetétek, népdal egyszerűségű, világos sorszerkezettel, nagy felületekre elegendő bőséges dallaminvencióval. A Wagnertől tanult „végtelen" dallamosság – a dallamcsírákból organikusan építkező kompozíciós munka – helyett a Toldiban a Wagner előtti operadramaturgia ária- és dalformáinak nyílt felelevenítésével találkozunk, s ez – minden látszólagos konzervativizmusa ellenére – az opera nagy nyeresége lett. A mű legsikeresebb zenei tablói, Piroska II. felvonásbeli nagymonológja, majd Piroska és Toldi szerelmi kettőse éppen azt példázza, hogy *a wagneriánusnak titulált Mihalovich maradéktalanul ki tud szabadulni a vezérmotívum-technika mechanikus kötöttségéből.* A korábbi operáiban többnyire szervetlenül megjelenő, vezérmotívumoktól független áriák és dalbetétek zenei anyaga tartalommal töltődik fel: valódi zenei mondanivalót kap.

Mihalovich korábbi operáihoz képest természetszerűleg alakult át ezekben a jelenetekben a *zenekar szerepe*, funkciója is. A zenedrámai jellemzés egyértelműen áttolódott a zenekarról az énekhangra, a zenekar szerepe így a kísérőé, egy-egy szólisztikus hangszerrel, hozzájuk társított felbontott harmóniákkal. A Mihalovich-zene ezen a ponton talán veszített korábbi operáinak drámai kifejező erejéből, de a zenedrámai folyamatot wagneri mintára értelmező szimfonikus zenekar valós értékeiért bőségesen kárpótol a zenedráma szereplőinek természetes dallamvilága, élő zenei portréja.

A második verzió Margitszigeten játszódó új, III. felvonása – az egykorú kritikákkal ellentétben – nem csupán „függelék", a drámából akár el is hagyható epilógus. Miközben cselekménye távoli Bánk bán asszociációkat kelt, ebben a felvonásban jelenik meg több olyan lényeges, a Mihalovich-életműben eddig nem, vagy csak töredékesen felbukkanó új intonáció, amely hangjának elhasználatlanságával, a formába öntött zenei gondolat ihletett szépségével, értékes jelenetek sorával gazdagította az operát. Ezek közül két intonáció, a felvonás folyamán szinte rendszerűen visszatérő, változatosan meghangszerelt *apácakórus* és a Piroska ravatalát kísérő, nagy drámai erővel megjelenített *gyászkar zenei anyaga* egy kolostor misztikus atmoszférájához kapcsolódik. A ravatal mögött ott áll kíséretével Lajos király, rejtekhelyéről előrohan Toldi. Az összeütközés a lázadó alattvaló és a király között elkerülhetetlen.

Nem lehet nem észrevenni, hogy az időben éppen Erkel Ferenc temetését követően komponált zárófelvonás – a kórusok közé ékelt cselekményével, a *gyász* intenzív zenei színeivel –, miközben a közelmúlt nagy példaképeinek is emléket állít, egyben *a Bánk bán III. felvonásának is megragadó zenetörténeti ellentétpárja*. De míg ott a főhős, Bánk bán a király jelenlétében a meggyilkolt királyné ravatala elé dobja a rangját jelentő nyakláncot, Mihalovich operájában Toldi – szerelme ravatalánál – *„Fölveszi a kardot és a király elé áll."* A konfliktus kibontása és a drámai végkifejlet során távolról *kürtök* csatára hívó hangja szól. Egy *verbunkos* téma körvonalai rajzolódnak ki, choriambusokkal, „bokázó" zárlati figurákkal. A verbunkos téma otthont, hazát, életet jelentő zenei anyaga átszövi Toldi és a király végső megengesztelődését. Méltóságteljes *királyhimnusszal* válaszol a közösség, majd – a szerelmi megváltás gondolatának zenei szimbólumaként – a III. felvonás előjátékának felemelő *koráldallam*a fejezi be a zenedrámát.

Milyen tanulságokkal tehetjük le végül is a *Toldi szerelme partitúráját*? A Bánk bán végi katarzis a zenedráma végén ugyan Erkel főművéhez hasonlítva elmarad, de a mű a kor egyetlen olyan nagyszabású, magyar tárgyú operája, amely a millenniumi évek Magyarországán – Erkel és Mosonyi után – ismét felvetette és újjáélesztette a magyar, nemzeti zenedráma ügyét. Arany János Toldi-témáján kívül a *színpadkép,* a díszletek és a jelmezek magyarsága mellett igen jellemzően főként a csak koloritként jelentkező *verbunkos szál* az a zenei színező elem, amellyel Mihalovich kora uralkodó közvéleménye számára saját magyarságáról számot ad. De már másutt is keresi a megújulás lehetőségeit. *A magyar, zenei észjárást* az opera *magyar szövegből kiinduló gondos deklamációs kísérlete*iben járja végig.

Dramaturgiailag a *Toldi szerelme*, *a millenniumi évek reprezentáns, királyhű zenedrámája*, olyan opera, amelyet – díszelőadásként – 1904. október 4-én a király neve napján is elő lehet adni,[9] egyúttal Mihalovich leginkább színpadra termett műve. Mint a Budapesti Hírlap egykori zenei referense megállapítja: *„Nagy zenei becsénél, költői erejénél fogva egyaránt rászolgált arra, hogy állandóan az Operaház műsorán legyen."*[10]

Ehhez képest a zenedráma utolsó operaházi előadása 1911. november 27-én volt. Hitünk szerint a *Toldi szerelme* méltatlan arra a teljes elfeledettségre, amelyben napjainkig része van. Az I. felvonás előjátéka és finálé-ja, a II. felvonás középponti nagy jelenetei, a III. felvonás különböző atmoszférájú, lírikus állóképei – a német romantikus zene magyarországi hajtásaként ugyan, de – a XIX. század végi, magyar műzene legértékesebb lapjai közé tartoznak.

„Kis nép, ha élni akar, semmiféle erőforrását el nem hanyagolhatja", tanított bennünket Legány Dezső, a magyar zenetörténeti kutatások egyik legnagyobb alakja. Ő mondta: „Mihalovich is erőforrásaink közé tartozik", s az eljövendő nemzedékek feladata, hogy méltó helyét a magyar zene kontinuitásában megtalálják.

LÁBJEGYZETEK:

[1] Illyés Gyula: Az irodalom értelme. Részletek. In: Uő: Ingyen lakoma, Tanulmányok, vallomások, Budapest 1964, 11−13. o.

[2] V.ö. Toldi szerelme. Mihalovich Ödön új operája (Mihalovich levele). Pesti Napló, 1890. március 30. 88. sz.

[3] Lásd Molnár Géza kritikáját a Toldiról. In: Fővárosi Lapok, 1893. márc. 19. 78. sz.

[4] Erkel operáiról a bennfentesek jól ismerték az operaházi intendáns, Podmaniczky még 1888-ból származó elítélő véleményét**: *„... librettóit megbírálni s megítélni tapintat s ízlés hiányánál fogva soha sem volt képes (...) Csodálatos, hogy a zeneszerző annyi dalművei közül egy sem volt (....), melyet valamely ünnepélyes alkalommal elő lehetett volna adni. Király- vagy királynégyilkolás, az aristocratia elleni zendülés vagy forrongás (...) nélkül nem lehetett egy librettója sem."*** Podmaniczky Naplótöredékeit idézi Németh Amadé: Erkel Ferenc életének krónikája, Budapest, 1973, 214. o.

[5] V.ö Magyar Újság, 1893. ápr. 28., Pesti Napló, 1893. május 2.

[6] L.T. szignóval aláírt cikk a Pesti Napló 1904. április 13-ai számában.

[7] Molnár Géza, i. m.

[8] Molnár Géza, i. m.

[9] Lásd pl. a Budapesti Napló 1904. október 5-ei lelkes beszámolóját*: „A nézőtér a villanyos lámpák teljes fényében ragyogott és ebben a fényes világításban a dekorációk, a magyar jelmezek festői pompája színesebben emelkedett ki, mint a rendes előadásokon. (...) Az instrumentáció, a témák felépítése olyan mesterre vall, aki a híres külföldi zeneszerzőkkel egyenlő színvonalon áll. A partitúra előkelő szépségeiből Márkus Dezső brilliáns dirigálásában semmi sem veszett el."*

[10] Budapesti Hírlap, 1904. április 13.

RÉFI ZSUZSANNA

VILÁGJÁRÓ BÁRDOK

Karl Jenkins Arany János-kantátájának nemzetközi sikere

Miként korábbi cikkünkben is olvashatták, a walesi Montgomery díszpolgára lett az idén Arany János. Ezért forgatott a BBC stábja Sárospatakon magyar iskolásokkal? És hogyan lett a magyar költő művét bemutató előadásoknak Károly herceg a fővédnöke? Miért szavalták New Yorkban az utcán angolul a fiatalok A walesi bárdok*at? Mindez azzal a kantátával, egy kilenc tételből álló, szimfonikus balladával kezdődött, amely 2011 nyarán hangzott fel világpremierként a Müpában, s azóta már a világ több pontján aratott nagy sikert. A tervek szerint jövőre az egyik legrangosabb fesztiválon, a BBC Promson is meghallgathatják az érdeklődők a rendhagyó művet, amely azok előtt a hősök előtt tiszteleg, akik akár életük kockáztatása árán is szót emelnek a zsarnokság ellen. A produkció terve évtizedekre nyúlik vissza.*

Élmények sora ösztönözte arra *Irinyi László*t, a Concert Masters International (CMI) projektgazdáját, hogy keresni kezdje Magyarország és Wales között a kapcsolódási pontokat. Először a Nemzetközi Eisteddfod at Llangollen Kórusfesztiválon 1980-ban jutott ez eszébe, ahol a Budapesti Akadémiai Kórustársaság tagjaként énekelt, évekkel később pedig akkor, amikor az általa szervezett koncerten Debrecenben egy walesi énekkar magával ragadóan adta elő Kodály művét. A két nemzet összekötéséhez kézenfekvő választásnak látszott Arany János költeménye. Már csak amiatt is, mert édesapjától, aki a Debreceni Egyetem történelemprofesszora és a Kodály Kórus tagja volt, örökölte a zene, a történelem, valamint az irodalom szeretetét.

*A walesi bárdok*ból először csak egy archaikus, az 1800-as évek végén született angol fordításra bukkant, de amikor felolvasta a walesieknek, mindenkit lenyűgözött, sokan Arany költeményét hallgatva könnyekben törtek ki. Addig ugyanis a máglyára küldött bárdok történetét nem ismerték. A reakció pedig őt is ráébresztette, hogy milyen hatalmas őserőt rejt a mű, mennyire időtlen az üzenete, s hogy nem csak nekünk, magyaroknak jelenthet valamit. Azt is kutatni kezdte, hogy: Arany honnan vette a témát, legenda-e mindez, vagy valóban megtörtént a gyilkos, walesi lakoma? S arra jutott, hogy a történetnek volt alapja, Charles Dickens is írt róla a Child's History of England című művében. Arany pedig – aki nemcsak tájékozott volt, hanem angolul olvasott – ismerhette ezt az 1853-ban megjelent kötetet. Őt megelőzően, 1757-ben pedig Thomas Gray The Bard című ódájában mesél az öldöklő harcok után életben maradt ősz bárdról, aki jóslásszerű átkot szór I. Edwardra. Ezt a művet ugyancsak olvashatta a magyar költő.

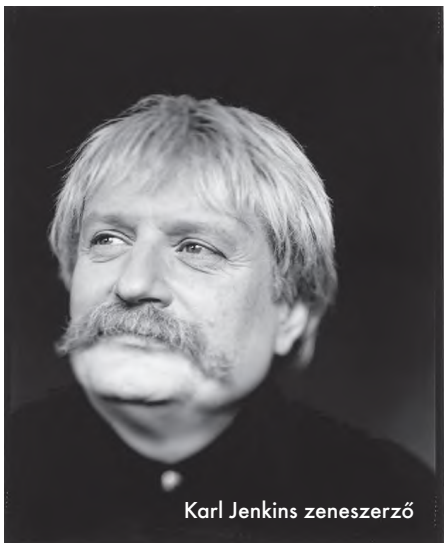

Karl Jenkins zeneszerző

Irinyi László pedig elkezdte Nagy-Britanniában népszerűsíteni Arany költeményét, számos alkalommal olvasta fel angol közönség előtt is, amelyet szintén lenyűgözött a mű. Még nagyobb lett a hatás, miután rátalált *Zollman Péter* kiváló fordítására. Majd – mint egy koncertrendező cég, a Concert Masters International Budapest (CMI) vezetője – arra gondolt, hogy erre a balladára zenét kellene komponálni. S amikor egy kórusnak Krakkóban szervezett fellépést, meghallotta a műsorukban szereplő *Karl Jenkins*-darabot. Azonnal beleszeretett a komponista zenei világába, s tudva, hogy a zeneszerző walesi származású, eldöntötte, őt kéri fel arra, hogy *A walesi bárdok*hoz zenét komponáljon.

Karl Jenkins – aki már a Sir címet is elnyerte – a 70-es évek Montreux-i Jazzfesztiváljain tűnt fel, s az eltelt évtizedek alatt oly népszerű zeneszerzővé vált, hogy szinte nincs olyan nap, amikor kompozíciói ne hangoznának fel valahol a világban. Zenéje egyedi hangvételű, izgalmasan elegyíti a komoly- és a könnyűzenét, és szerzeményeit a jazz-rockos elemek és crossoveres hangzásvilág jellemzi. Albumai többmillió példányban fogytak már el, s olyan sztárok éneklik dalait, mint például Kiri Te Kanawa.

Irinyi sajátos módszert választott a kiváló zenész megnyerésére: kinyomtatott egy díszes prospektust, amelyen már szerepelt Jenkins neve, mintha vállalta volna a felkérést, s mellékelte Arany balladáját magyarul és angolul. Egy ismerős karmester adta át ezt az albumot Jenkinsnek, aki először éktelenül felháborodott. Két hét múlva azonban – elolvasva a balladát – jelezte: vállalja a feladatot. A kantátának 2009-ben kezdett neki, s a kész művet másfél évvel később már a Müpában hallhatta az ősbemutató közönsége a zeneszerző vezényletével. A premieren olyan művészek léptek színpadra, mint Kiss B. Atilla, Wynne Evans, Kertesi Ingrid és Kováts Kolos. *A walesi bárdok* – az előadás *A civil kurázsi dicsérete, In Memoriam Arany János* alcímet kapta – nagy sikert aratott, s a bemutató óta eltelt hat esztendőben összesen tíz alkalommal hangzott fel a Föld különböző pontjain.

A premieren a MÁV Szimfonikusok játszottak, s az együttes azóta még három alkalommal szerepelhetett az előadásban. Lendvai György, a társulat ügyvezető igazgatója azt meséli, hogy korábban is dolgoztak Irinyi László produkcióiban, s örömmel vettek részt ebben az előadásban és a lemezfelvételben, hiszen a világhírű zeneszerzőnek köszönhetően külföldiek ezrei találkozhatnak Arany János művével. Lendvai György hozzáteszi, hogy amikor a Carnegie Hallban hangzott fel Jenkins kantátája, beszélgetett a New York-i Magyar Ház vezetőjével, aki visszaidézte az őszi kiállításukat, ahol angol és walesi fiatalok

A kantáta ősbemutatóján a Művészetek Palotájában a zeneszerző vezényelt
Fotó: Pető Zsuzsa

cmi
Concert Masters International

KARL JENKINS | ARANY JÁNOS
THE BARDS OF WALES | A WALESI BÁRDOK | BEIRDD CYMRU

1.	King Edward scales the hills of Wales *Edward király, angol király* | *O ufad y Saesow dueth y bryn*	9'49"
2.	He comes to high Montgomery *Montgomery a vár szíve* | *I gastell Maldwyn dueth y bryn*	6'06"
3.	An ancient bard to rise *Ősz bárd emelkedik* | *Fe ddueth hen dŷr*	3'23"
4.	You are the guilty one! *Te tetted ezt, király!* | *Ti, Frenin, a wnaeth hyn!*	4'02"
5.	A breeze so soft *Ah! Légyen kél* | *Dwy awel fach*	3'46"
6.	King beware! *No halld meg, Eduárd* | *Mellŷth ar dy ben!*	8'24"
7.	His men went forth *Szolgái szétszóródnak* | *A dynes'r gair yn mynd ar led*	3'45"
8.	The King can't fall asleep *Király nem alhatik* | *Mae'r Brenin ar ddi-hun*	2'31"
9.	Those martyred bards of Wales *Ötszáz énekli hangosan* | *Canu yn y tân*	7'33"

Patron: His Royal Highness The Prince of Wales | Commissioned by CMI Ltd Budapest, Hungary
English translation: Peter Zollman | Welsh translation: Twm Morys | Sound engineer: Tibor Rosán
© Concert Masters International | Produced by CMI Records | Made in Hungary | www.cmi.hu

KARL JENKINS ARANY JÁNOS

THE BARDS OF WALES

A WALESI BÁRDOK | BEIRDD CYMRU

FBZ Hungaria

Montgomery polgármestere, Eric Fairbrother (balról) adta át Arany János díszpolgári oklevelét az idén márciusban az Erkel Színházban. Jobboldalt: Kinyi László

szavalták saját nyelvükön *A walesi bárdok*at. Olyanok, akik lehet, hogy egyébként nem ülnének be egy klasszikus hangversenyre vagy egy irodalmi estre, Karl Jenkins szerzeményeit azonban szívesen meghallgatják, így ismerték meg Arany balladáját is.

Irinyi László szintén rengeteget tett azért, hogy a megszületett mű minél több helyen felhangozzék. Sőt, azt is sikerült elérnie – csupán egy udvarias felkérőlevéllel –, hogy Károly főherceg öt esztendőn keresztül vállalja a produkció fővédnöki posztját.

A 2011-es, Müpás ősbemutató után egy évvel közkívánatra ismét előadták a darabot a Duna-parti palotában, immár magyarul, s az estről CD-felvétel is készült. A következő esztendőben egy neves walesi fesztiválon mutatták be – természetesen walesi nyelven –, 2014-ben pedig New Yorkban, a Carnegie Hallban hangzott fel, a szerző hetvenedik születésnapja előtt is tisztelegve. A tengerentúli premieren a kétszázötven tagból álló kórusban hat náció énekesei szerepeltek, köztük amerikai, tajvani, dél-amerikai együttesek, s persze magyar énekkar is akadt, a dunaújvárosi társulat. Az amerikai koncertteremben telt ház, kétezer-ötszáz néző előtt adhatták elő Jenkins kantátáját, amely hatalmas sikert aratott, s a produkcióról kiváló kritika jelent meg. Még abban az esztendőben a Zeneakadémián is színre került A walesi bárdok Kesselyák Gergely vezényletével. Londonban pedig 2015-ben hallgathatták meg az érdeklődők I. Edward és a bárdok történetét, majd Genfben, a Victoria Hallban is előadták a darabot. Jenkins kantátájából Franciaországban szintén tartottak két előadást, az idén, március elején pedig az Erkel Színházban hangzott fel a különleges ballada. Ezen a hangversenyen adta át Montgomery polgármestere Arany János díszpolgári oklevelét is, s ennek a posztumusz címnek az odaítélésében nagy szerepe volt a megzenésített darabnak.
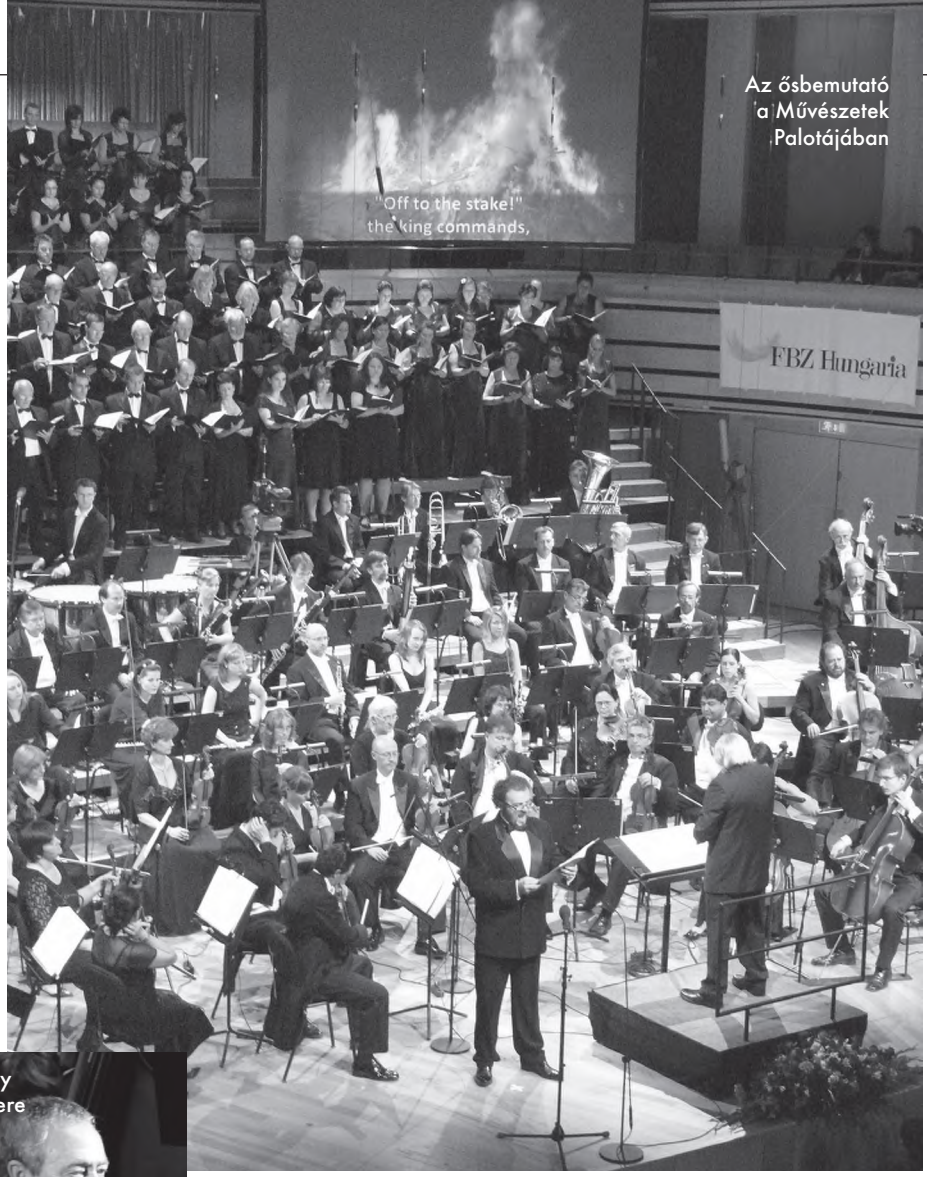
Az ősbemutató a Művészetek Palotájában

Montgomery polgármestere

Kesselyák Gergely karmester a MÁV Szimfonikus Zenekarral próbál

Szintén hírét vitte a rendhagyó műnek a BBC Wales, hiszen a kantáta születését követően dokumentumfilmet forgatott Arany balladájáról. Eljött Budapestre a fordító, aki walesi nyelvre adaptálta a verset, s az MTA gyűjteményében megnézhette az eredeti kéziratot. A stáb ellátogatott Debrecenbe, egy rendhagyó történelemórára, Sárospatakon pedig irodalomórán is forgattak, ahol negyven gyerek szavalta a balladát. A filmet többször vetítették az utóbbi években, és sokan így hallottak először Arany művéről.

Az, hogy egyre többen ismerik meg *A walesi bárdok*at, a koncertrendező kitartó munkájának köszönhető. Hiszen nemcsak az ő ötlete alapján született meg a kantáta, hanem az előadásokhoz támogatókat toborzott, sőt, saját pénzét is a produkcióba ölte. S bár számos nehézséggel kellett szembenéznie az eltelt évek alatt, most is élete legjobb döntésének tartja, hogy annak idején kitalálta és elindította a mű életre hívását. Hiszen ahogy ő fogalmaz: *az a mániám, hogy az emberi bátorságról szóló történetet, Arany költeményét minél többen megismerjék. Annak is örülök, hogy az eltelt évek során olyan énekkarok adták elő és szerették meg a darabot, mint például a debreceni Kodály Kórus vagy a nyíregyházi Cantemus. Bízom benne, hogy Jenkins kantátája segít abban, hogy külföldön is rájöjjenek: Arany Jánosnak a legnagyobb európai lírikusok panteonjában van a megérdemelt helye Shakespeare, Goethe, Dante társaságában.* S Irinyi László már a következő évi előadásra készül, hiszen 2018 nyarán, a világhírű fesztiválon, a BBC Proms cardiffi sorozatában adják majd elő *A walesi bárdok – A civil kurázsi dicsérete* című kantátát.

Addig is vár rá feladat, hiszen csináltatott egy Arany-emlékplakettet, amelyet még az idén Montgomeryben fognak ünnepélyesen felavatni. Azt is kezdeményezni kívánja, hogy a költemény részévé váljon a walesi tantervnek. S akadnak még tervei jócskán. Szeretné, ha jövőre, a Múzeumok Éjszakáján a Múzeum-kertben, az Arany-szobor lábánál is felhangozna Jenkins kantátája, az idén ugyanis ez az elképzelés a park átalakítása miatt nem valósulhatott meg. Annak ugyancsak örülne, ha a zenés műből film születne, ehhez már meg is van a walesi rendező. S aztán a sárazsadányi telkén egy walesi bárdok parkot szintén szívesen hívna életre.

JUHÁSZ RÓZA

A magyarok Aranya

(A Deák Téri Evangélikus Gimnázium 11/a osztályos tanulójának dolgozata.)

„Nem ismerek az egész földgolyón nagyobb művészt Arany Jánosnál, sem az élők, sem a halottak között. (...) Mindenki, aki magyarnak született, s így akarva, nem akarva vállalja szenvedésünket, kárpótlást kap azáltal, hogy Arany Jánost eredetiben olvashatja."

Kosztolányi Dezső kijelentése ez, s joggal merül fel a kérdés: kik vagyunk mi, hogy megcáfoljuk ezt? Ha ő, akit gyakran emlegetnek Arany nagy utódjaként, így fogalmaz, így érez, kétségkívül bír némi igazságtartalommal ez a mondat. Merész kijelentés ez, hiszen a magyar irodalom számos kiválósággal, hatalmas alakokkal büszkélkedhet Balassitól kezdve Petőfin át egészen Kosztolányiig és József Attiláig. Bármely más ország művészeivel kelne is birokra a magyar költészet, kétségtelen, hogy szoros versengés alakulna ki. E nagy nevek közül pedig legelső helyre emelni Aranyt bátor cselekedet. Kosztolányi azonban nemcsak kiemeli a többiek közül, hanem a magyar nép zivataros századaival, a megszámlálhatatlan szenvedéssel állítja szembe Arany költészetét. Mindaz a kín, egy nép több évszázados kálváriája kiengesztelődik *csupán* azzal, ha az ember magyarként *„Arany Jánost eredetiben olvashatja"*.

Talán valóban túlzásnak tetszhet ez az állítás, de ha Arany balladáira gondolunk, példának okáért egyik legnemesebb nemzeti kincsünkre, a megpróbáltatásokkal terhes időkben írt, belső titkokkal, rejtett, elhallgatott részletekkel teli *A walesi bárdok*ra, mégis egyszerre dobban meg minden magyar szíve. Ha csak nyelvünk szépségeire figyelünk is fel a hangzatos, „*Ah! lágyan kél az esti szél Milford-öböl felé*" sort olvasván, ha megállunk egy pillanatra, s elámulunk a gondosan megválasztott sorvégi szavak összecsengésén, már biztosabban merjünk magunk is kijelenteni, hogy Arany a legnagyobb költő mind közül. Balladáinak választékos témáival minden magyar érzésű szívhez elér; látjuk ezt, ha Szondit és a végletekig kitartó vitézeit, Szent Lászlót vagy a mindenki által jól ismert Vörös Rébék-alakot képzeljük magunk elé.

Nincs olyan magyar ember, aki ne tudna egy-két sort idézni, de legalábbis ne hallott volna már a nagy költőről, aki mind költészetében, mind emberségében sokak számára példaként ragyog. Sokszínűsége, tiszta világlátása, szerénysége, verseinek tökéletesen megkomponált sorai, műveinek lelki mélysége és magassága, amelybe az olvasót egy-egy versének olvasásával repíti, adják költészetének igazi báját, igazi szerethetőségét és profizmusát, s teszik Arany Jánost nemzetünk legnagyobb kincsévé, a magyarok aranyló csillagává.

Különösen közel áll a szívemhez *A walesi bárdok* című ballada, amely végleges formáját 1862-ben érte el. Ha a konkrét okokat keresem, miért is kedvelem annyira ezt a költeményt, mélyebbre kell ásnom.

Már a cím elhangzása is megmelengeti a szívemet; csupa kellemes, mély érzésű, boldog emlék jut eszembe. A téma maga, a magyar történelemtől, folklórtól elszakadó angolszász tárgy már különlegessé teszi a balladát, s ehhez járulnak hozzá a shakespeare-i balladaforma, a walesi tájleírások és természetesen a keletkezési körülményekhez kapcsolódó anekdota, amely az elnyomott, de hősies magyar néppel állítja párhuzamba a bátor walesi dalnokokat.

A ritmikus, szabályos lüktetésű verselés, a jambusokkal tarkított nyolc és hat szótagos sorok, amelyek szintén az angol, illetve skót balladákat idézik elénk, ugyancsak fokozzák a vers nagyszerűségét. A hangzatos sorok olvastatják magukat, saját dallamot kölcsönöznek a műnek, és sajátos varázzsal fűszerezik a verset. E rendkívül gazdag zenei hatás egyedülálló Arany balladái között. A sorozatos ismétlések, a jellegzetes visszatérések eleinte csak rejtetten, később egyre egyértelműbben adnak sodrást, lüktetést a történetnek. A versszakokat összekapcsoló sorok („*Fegyver csörög, haló hörög*"), a hangsúlyozást, a helyzet súlyosságát nyomatékosító ismétlődő variáns sorok *(„Te tetted ezt, király!" – „Király, te tetted ezt!"* illetve *„No halld meg, Eduárd"*), vagy a szerkezeti felosztóként is szolgáló „*Edward király, angol király / Léptet fakó lován*" sor teszik a művet igazán sodró áramúvá, izgalmassá.

A szókincs, amely Aranynál köztudottan kulcsfontosságú és jellegzetes, e költeményben is fényesen tündököl. Fontos szerepet tölt be a hangulat kifejezésében; a *„Fegyver csörög, haló hörög"* vagy a szállóigévé vált „*Vérszagra gyűl az éji vad"* sorok például a durvaságot, keménységet és drámaiságot hivatottak közvetíteni, míg az „*Ah! lágyan kél az esti szél"* vagy az „*Emléke sír a lanton még"* sorok a lágy finomságot, a törékenységet emelik ki. A választékos, finoman megszerkesztett szórend, szókincs egy egészen új töltetet ad a műnek, a legfontosabb összetevője az egész balladának. Az utolsó sorok („*De túl zenén, túl sípdobon, / Riadó kürtön át: / Ötszáz énekli hangosan / A vértanúk dalát")* a maguk egyértelműségében, szerénységében adják meg az olvasónak a katarzis élményét, a végső lelki kiengesztelődést; az ember érzi: a jó diadalmaskodott végül, s a rossz elnyerte méltó büntetését.

Arany lenyűgöző és kivételes alakja irodalmunknak. Titka szerénységében, eredetiségében és tisztaságában rejlik, ez teszi őt a magyarok büszkeségévé, példaképévé, s a legnagyobb művésszé a földön élők és holtak között.

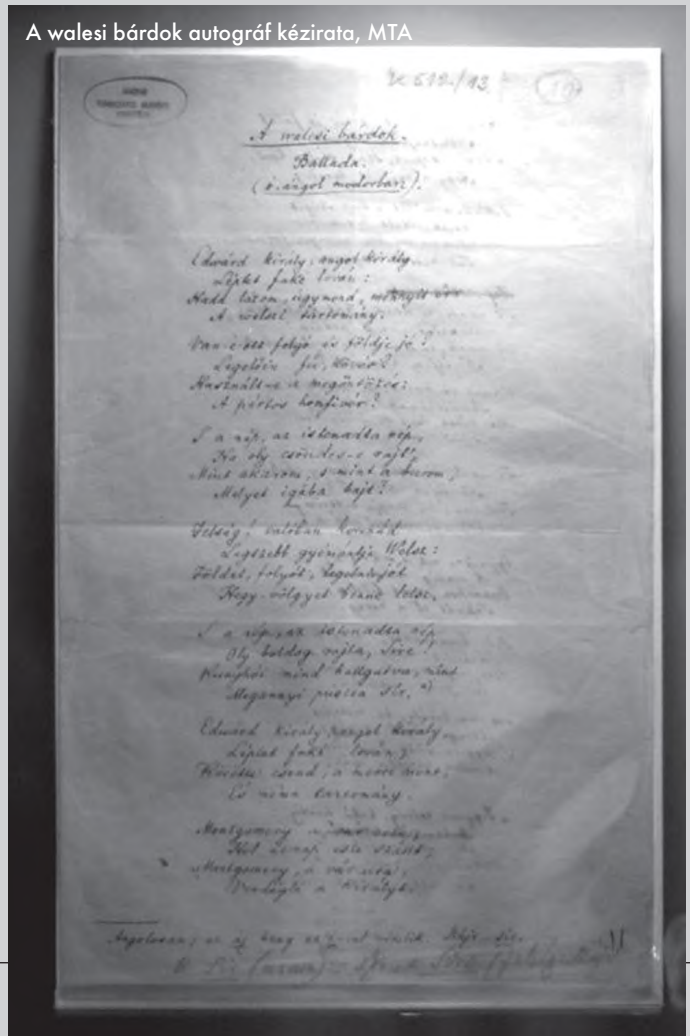

A walesi bárdok autográf kézirata, MTA

1. Stróbl Alajos 1893-as Arany-emlékművéről készített egykorú fotó
2. Arany-album: Than Mór és Lotz Károly fényképezett rajzai Arany János költeményeihez, 1868
3. Arany János: Toldi szerelme, Franklin, 1879
4. Enteriőr az OSZK Arany-kiállításáról
5. Stróbl Alajos: Az Arany-emlékmű Toldi-szobrának agyagmintája

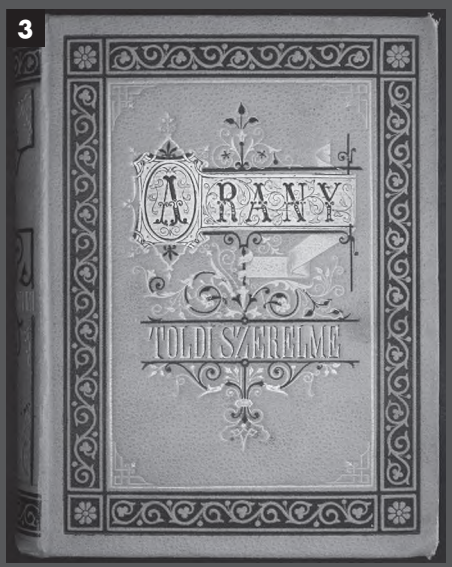

RÓZSAFALVI ZSUZSANNA

ARANY 200

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN

„Más csak levelenként kapja a borostyánt”

A 2017-es évben kulturális életünkben országszerte Arany János életművére irányul a figyelem. A költő születésének 200. évfordulója alkalmából az év folyamán megújul a szalontai és a nagykőrösi emlékmúzeum, májusban megnyitotta kiállítását a Petőfi Irodalmi Múzeum.

Az Országos Széchényi Könyvtárban 2017. április 28-ától november 25-éig látható az Arany János születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett „*Más csak levelenként kapja a borostyánt” – Kincsek, kultusz, hatástörténet* című tárlatunk, amellyel csatlakozni kívántunk a költő szülővárosában, Nagyszalontán Áder János köztársasági elnök által megnyitott Arany-emlékévhez. Tettük ezt annál is inkább, mivel a költő több költeménye, balladája és levele mellett intézményünk őrzi a *Toldi trilógia* legteljesebb kéziratgyüttesét, amelyet a költő fiának, Arany Lászlónak az özvegye 1899-ben adományozott férje végakaratának szellemében az akkor még a Nemzeti Múzeum részeként működő Nemzeti Könyvtárnak. A tárlat e legfontosabb szövegkorpusza mellett az OSzK Kézirattárának páratlan kincsei, kiegészülvén a korabeli első folyóirat-megjelenésekkel, egykorú kötetkiadásokkal, kívánják bemutatni az életmű főbb állomásait és irodalmi meg képzőművészeti hatástörténetének legfontosabb állomásait. Másrészt igyekeztünk reflektálni az irodalmi, művészeti és művelődéstörténeti *Arany-kultusz* alakulásának néhány fontos állomására is, beleértve a mostani költőgenerációra tett erőteljes hatást is.

Kiállításunk Arany János személyiségének kétféle rétegét kívánja bemutatni: a visszahúzódó alkatú, a hivatali munkában mintaadóan teljesítő, ugyanakkor alkotóéletében páratlan nemzeti-irodalmi kincset teremtő és előhívó költőt és életművét. Fontosnak tekintettük e kettősség bemutatását természetesen annak belátásával, hogy ez egymagában nem jelent ellentmondást, s ezért is választottuk kiállításunk központi szimbólumává az emlékév egyik emblémáját, az Arany által oly sokszor megírt tölgyfamotívumot, amely jelképezi a hétköznapi életben szilárdan gyökerező és álló, de művészetével a transzcendens felé törő, azaz az élet különféle területein alkotó személyiséget, egyúttal utalván az életet lezáró margitszigeti évekre és a *Tölgyek alatt* című verseinek atmoszférájára.

Megidéztük Arany hivatali munkáját aljegyzőként, tanárként, lapszerkesztőként, a Kisfaludy Társaság elnökeként, illetve az Akadémia titoknokaként – miként ez az ereklyeterünkben látható dokumentumokból is látható – ugyanazon alapossággal, precizitással és alázattal végző hivatalnokot, aki 1840-től szülővárosa ügyeit másodjegyzőként éppoly igényességgel végezte, ahogyan majd 1851-től irodalomra, esztétikára és latinra tanította diákjait Nagykőrösön, illetve 1860-tól kézben tartotta a Kisfaludy Társaság szervezetét, szerkesztette kiadványait, s 1865-től a Magyar Tudományos Akadémia titoknokaként, majd főtitkáraként szervezte az Akadémia épületének avatóünnepségét, üléseit és hivatali működését, vagy éppen gondozta könyveit és folyóiratait. És ahogyan recenzeálta a hatvanas évek elején irodalmi életünk újonnan születő alkotásait máig hivatkozott esztétikai lapjaiban, a Szépirodalmi Figyelőben és a Koszorúban, s amiként bírálta ugyanekkor irodalmi életünk újonnan születő alkotásait és emelte be a kánonba azokat, köztük Madách Imre *Az ember tragédiá*ját.

Így tárlatunkon megtekinthetők Arany szalontai másodjegyzősége idejéből származó, viaszpecsétes iratok, nagykőrösi tanárként, saját kezűleg kiállított gimnáziumi bizonyítvány, a Kisfaludy Társaság titoknokaként kiállított, tagdíjbefizetést igazoló számlák, Madách taggá beiktatásakor elmondott beszéde, az Akadémia főtitkáraként jegyzett iratok és bizonylatok.

A valóság talaján álló ember azonban művészetében egy tartalomban és formában rendkívül sokszínű életművet hozott létre, amelynek főbb állomásai is kirajzolódnak kiállításunkon. Ezek közt is központi helyet szenteltünk a már említett Toldi kéziratgyüttesének, a *Toldi*, a *Toldi estéje* két variánsának és a *Toldi szerelmé*nek, amelyeket a költő fiának, Arany Lászlónak végakarata értelmében mi mint a nemzet könyvtára őrzünk, s amelyet kivételes alkalmakkor megmutatunk a nagyközönségnek. Nemcsak a kéziratgyüttesre, hanem a születésére, illetve pretextusaira is fókuszáltunk. Miként ez közismert, a Kisfaludy Társaság 1846 februárjában hirdette ki Évlapjaiban pályázatát: „Készíttessék költői beszély, versben, melynek hőse valamely, a nép ajkán élő történeti személy, például Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. Forma és szellem népies legyen. Beküldés határnapja: november 26. 1846. Jutalma 15 db arany.” Arany témája a pályázatra magától értődően adódott: Szalonta egykoron a Toldi család birtokában volt, s jól ismerte Ilosvai Selymes Péter 1574-ben megjelent művét, *Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokoskodásáról való historiáját*, amelynek egy 1746-os, Debrecenben kiadott példánya a költő könyvtárában is megvolt. Ilosvai e műve Toldi Miklós fiatal- és öregkorát dolgozta fel. Arany a forrásszöveget követve – annak bizonyos sorait saját alkotásába, fejezetek előtti mottóként beemelve – írta meg saját Toldiját. Mindezen és egyéb, a trilógia történetére és recepciójára vonatkozó dokumentumok elevenítik meg a mű keletkezés- és recepciótörténetét, beleértve a Kisfaludy Társaság pályázati felhívását, a díjazott szövegek megjelenését, első fordításait, előfizetési felhívásait, illetve a saját kézírású munkapéldányát és dedikált példányait.

Kevéssé ismert tény, hogy a *Toldi estéje* is két kézirat- és szövegvariánsban – egy négy- és egy haténekesben készült. Az elsőt 1847 júliusában kezdte el a költő, s az autográf dátumozása szerint 1848. március 26-án fejezte be. Ezt a korai változatot 1848. április 1-jén elküldte postán Petőfinek, hogy barátja találjon kiadót számára, azonban a forradalmi viszonyok közepette ez nem sikerült. Arany végül visszakérte a Toldi estéjét, hogy Nagyváradon megjelentethesse. 1848 októberében

Petőfi magával vitte Debrecenbe a kéziratot, s postázta Aranynak, akihez novemberben meg is érkezett.

Arany a *Toldi estéje* szövegét ama barátainak tanácsára, akik az első szövegvariánst jól ismerték, kissé átírta: a négy éneket hatra bővítette, beemelte a szövegbe a Gyulafi testvérek versengő szerelmét, illetve az 1853 szeptemberében írott *Szent László* című balladáját is. Mindkét variáns megtekinthető tárlatunkon, hasonlóképpen a Toldi szerelméhez, amelyen csaknem harminc évig – igaz, nagyobb megszakításokkal – dolgozott a költő, annak ellenére, hogy a *Toldi estéje* megírását követően Petőfi levelében sürgette a hiányzó életszakasz megírását: *„Legelőször is kapj bele ismét »Toldi«-ba; ha már a fejét és a lábát megcsináltad, kötelességed a derekát is megcsinálni, különben vétkezel isten és ember ellen."* A történetkomponálással Arany nehézségekbe ütközött, mivel Ilosvai művéből szinte teljesen hiányzik e korszak: részben költői képzeletére, részben forrásokra kellett támaszkodnia. *Daliás idők* munkacím alatt 1849 és 1853, majd 1853 és 1854 között dolgozott a művön. 1863-ban újra elővette a történetet, s végül 1879-ben fejezte be. A szöveg születésének főbb állomásait a szerző széljegyzetekben feltünteti az autográfon. A *Toldi szerelme* történetelőzménye, a *Daliás idők* kéziratából két fóliónyit őriz kézirattárunk, amely szintén része kiállításunknak, akárcsak a *Toldi szerelme* legteljesebb, letisztázott, 1879-ben lezárt változata.

A Toldi kapcsolja össze elsőként Petőfivel a költőt, a kölcsönös respektus számos dokumentuma árulkodik erről: válogattunk a széles, stilisztikai horizonton mozgó levelezésükből, megtekinthető tárlatunkon az 1848 februárjában írott *Arany Jánoshoz* című vers autográfja, megismerkedésük első dokumentuma, illetve az első, 1847-es, szalontai találkozáskor Petőfi által készített Csonkatorony-rajz és Arany-portré, amelyek Petőfi Ereklyetárunk híres és féltve őrzött darabjai.

Megidéztük az *1848–49-es forradalom és szabadságharc alatti tevékenység*et is, amely Arany írói és közéleti tevékenységét egyaránt módosította. A költő 1848 novemberében Aradon nemzetőr lett, rész vett a város központjában zajló harcokban is. Jegyzői hivatala 1849-ben megszűnvén a Szemere Bertalan vezette belügyminisztériumban fogalmazói állást vállalt. Követte Kossuthot Debrecenbe, s megírta a trónfosztást üdvözlő versét, az *Április 14*-et. Mindeközben családja Szalontán tartózkodott, otthont adva Petőfi feleségének 1849. január végétől májusig. A szabadságharc idején több politikai költeménye és számos dal, illetve helyzetdal formájú verse született, köztük a kiállításunkon látható *Nyalka huszár* is. Fontosnak tartottuk bemutatni, hogy a közéleti gondolkodás és közízlés alakításának lehetősége is mind gyakrabban foglalkoztatta Aranyt. Petőfi javaslatára egy rövid időre munkatársa lett a Vas Gereben által szerkesztett, 1848. június 4-én indított *Nép Barátja* című néplapnak, amely a kormány támogatását élvezte. Arany nagy reményeket fűzött az ismeretterjesztés ezen formájához, ám a lap Vas Gereben által felállított formai és tartalmi mércéje nem felelt meg ízlésének, s 1849 tavaszán lemondott a társszerkesztésről. Az előbb hetente, majd kéthetente kiadott folyóiratban a korszak ismert költői, köztük Petőfi, Tompa Mihály, Garay János és Vajda János is publikált, s maga Arany több politikai tartalmú és ismeretterjesztő cikket is közölt a nemzetiségi kérdés, a történelmi tudat és a szabadság kérdéseiről. A társszerkesztés helyett inkább 1849-ben – a szélesebb néptömegek nevelésének igényével – *A szabadság zengő hárfája* címmel igényes ponyvafüzetet adott ki Debrecenben. Ezzel a néplapban meg nem valósult célkitűzéseit szerette volna színvonalasabb módon beteljesíteni. Ez a vállalkozása sem volt hosszú életű.

A szabadságharc elvesztését követő időszak fontos autográfjai a közismert, *Emléklapra* és az *Évnapra* című költemények, amelyekben a vesztes harc és a barátja miatti fájdalma szólal meg, valamint az emigrációból hazatérő színésznek, *Egressy Gábornak* írott vers, amely nyomtatásban a cenzúra miatt csak késéssel jelenhetett meg. Arany 1851 tavaszán Tisza Lajos főispán hívására Gesztre költözött, ahol a fiatal Tisza Domokos tanára lett. Geszten írta tanítványát köszöntő *Domokos napra* című költeményét, amelyet szintén kézirattárunk őriz, hasonlóképpen az 1851-es *Családi kör* kéziratához.

Az Akadémia könyvtárának jóvoltából állíthattuk ki két fontos műfordításkorpuszát, s a Shakespeare- és az Arisztophanész-tolmácsolás is megtekinthető a tárlatunkon. A Kisfaludy Társasághoz kötődő működése bemutatásának kuriózuma és tárlatunk különlegessége az az Arany János névirattal ellátott, vízjeles papír, amelynek létére Pelbárt Jenő kutatásai révén derült fény, illetve Az ember tragédiája kapcsán írott, Arany elismerését a szerző felé kifejező levelezés, amelyből válogattunk. Az akadémiai időszak kapcsán két könyvészeti érdekesség is megtekinthető. Az Akadémia új, ma is használatos épületének átadásakor jelent meg az *Akadémiai Album*, benne 250 akadémikus fotója, köztük Arany János arcképével. Felhívtuk továbbá a figyelmet egy méltatlanul elfeledett albumra. Az 1867-ben közzétett, hatkötetes életműsorozathoz készült az *Arany Album* 1868-ban, amely az addig született balladák egy részének és néhány költeménynek Than Mór és Lotz Károly által illusztrált kiadása.

Arany alkotói életművének bemutatását az Őszikék korszakának balladáival zártuk, ugyanis az Akadémián található Kapcsos könyv balladáiból néhányat papírszeletekre is lemásolt, így a *Hídavatás*, a *Vörös Rébék* és az *Éjféli párbaj* szövegeit, amelyek szintén kézirattárunk kincsei.

Arany személye és művei számos művészeti területet inspirált. A képzőművészeti recepció kiemelkedő és kevéssé közismert alkotásait igyekeztünk társítani az oeuvre-bemutatással. Ezek közül is kiemelkedő fontosságú a kiállításunkon látható Barabás Miklós Arany János-portré 1848 márciusában készített rajzának litográfiaváltozata, amelyet a művész az *Életképek* számára, Petőfi kérésére alkotott a modellt ülő költőről, s amelyet a Szépművészeti Múzeum bocsátott rendelkezésünkre. Barabás Miklós az akkori ötvenes években több litográfiát is készített főként a korabeli folyóiratok, így például a *Vasárnapi Ujság* számára, amelyek ezt a korai változatot variálták anélkül, hogy a költő újra modellt ült volna Barabásnak. További különlegesség a Székely Bertalannak a restaurált Vajdahunyad lovagterme számára tervezett, de végül kivitelezésre nem került Csodaszarvas-freskóvázlata, amely a Szépművészeti Múzeum Wolfner-gyűjteményében maradt fenn, illetve ugyanennek a témának Kőrösfői Kriesch Aladár (1863–1920) által készített festményvázlata, az 1897-es *Vadászat csodaszarvasra*.

A tárlat súlyt fektet az 1883-ban kiírt Arany-emlékműpályázat nyertesének, a későbbiekben Arany szobrászának nevezett Stróbl Alajos műveinek bemutatására. A szobrász életművét és emlékét őrző, ápoló és nevét viselő alapítvány számos korabeli fotót bocsátott rendelkezésünkre a készülő Arany-emlékműről és az 1893-as szoboravatásról. A Toldi és a Szondi két apródja Stróbl-szobrok mellett a szobrász magántulajdonában levő, személyes életterében őt mindig kísérő, Arany feliratú márványtábla, rajta a pentagrammal, a *Géniuszok csillagá*val is kiállításra került. A tábla, amelybe Arany neve és *Vágy* című, 1853-as költeményének két sora van belevésve, Stróbl mindenkori lakhelyének, személyes életterének része volt.

Kézirattárunk kincsei közé tartozik Buday György életműve, amelyből kiemeltük az Erdélyi Szépmíves Céh számára készített, 1933-as balladaillusztrációkat, amelyeknek megjelenésekor az év könyve díjat nyerte el, illetve a grafikus 1971-es Arany-portréját, illetve annak nyomódúcát, amelynek érdekessége, hogy a Barabás-portré újraértelmezése, s a költő portréja mögött a balladák világa és hősei jelennek meg tablószerűen.

A könyvművészet válaszai, a Ráth-féle életműkiadás különféle kötéstábláival, a Zichy Mihály által rajzolt balladákkal, illetve a Nemzeti Galériában őrzött Zichy-litográfiákkal együtt szerepelnek, s a Franklin Társulat-féle, már a XX. században megjelentetett díszkiadások is jól illusztrálják a költő életművével szembeni respektust.

Kiállításunk zárlataként Arany János életművének tudományos kanonizációjára, az 1917-es és 1932-es emlékünnepek tudományos eredményeire fókuszáltunk. Megtekinthetők Gyulai Pálnak Aranyról írott, 1883-as emlékbeszédé-

1

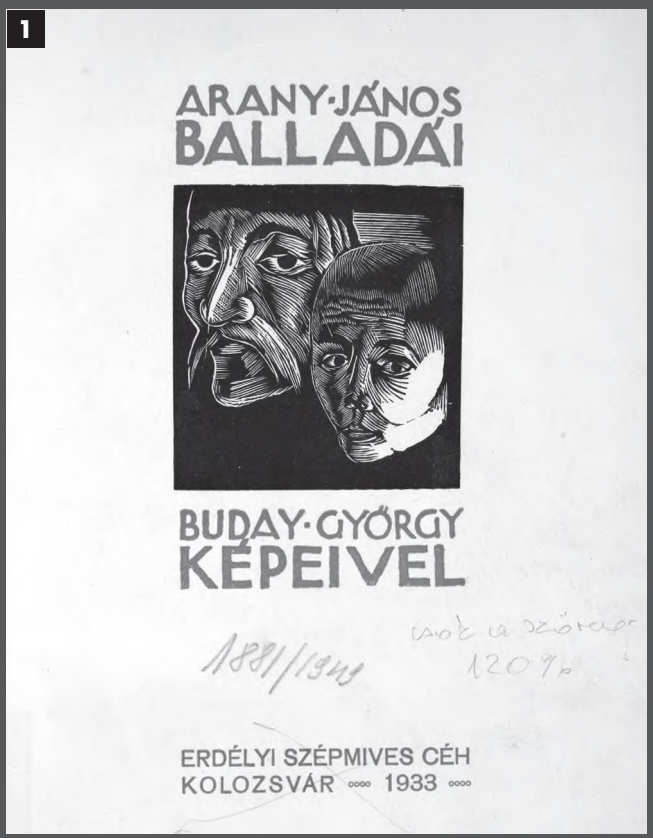

2

3

4

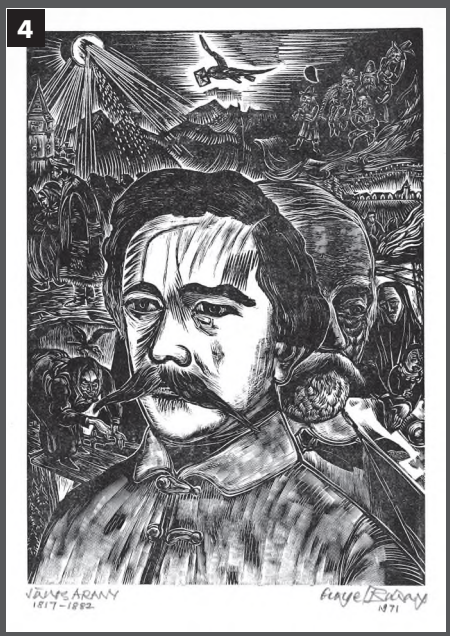

1. Arany János balladái
Buday György képeivel,
Kolozsvár, Erdélyi
Szépmíves Céh, 1933
2. A Vasárnapi Ujság
1882. október 29-i Arany emlék-száma
3. Stróbl Alajos Arany-emlékművének
főalakjáról készült egykorú fotó
4. Buday György:
Arany János, 1971, OSZK KT

1

2

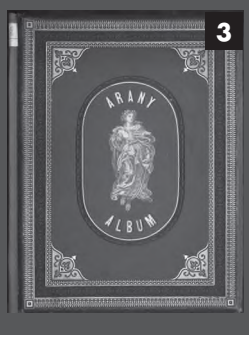

3

1. Enteriőr az OSZK Arany-emléktárlatáról
2. Petőfi Sándor: A szalontai Csonkatorony rajza, 1847
3. Arany-album, Than Mór és Lotz Károly fényképezett rajzai Arany János költeményeihez, 1868

nek kiadott és autográf példányai, melyet a szerző a Kisfaludy Társaság ülésén olvasott fel, valamint későbbi írásai, s a budapesti egyetemen tartott előadásai, illetve másik életműkutatójának, Riedl Frigyesnek egyetemi előadásjegyzetei, 1887-es *Arany János* című monográfiája, amely hosszú ideig a legolvasottabb Arany-monográfia volt, valamint Voinovich Géza – akinek Arany életútjának legteljesebb korai áttekintését köszönhetjük – kutatási eredményei.

Alig van költőnk, aki ne készített volna Arany-rájátszást: az irodalmi reflexiókat bemutatandó húsz költő, közöttük Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Reviczky Gyula, Faludy György, Vas István és Márai Sándor emblematikus Arany-ódáiból és -esszéiből válogattunk. E művekből jól kitapintható az életműhöz való viszony: kinek vastartaléka, kinek ezüsthídja, kinek aranyfedezete a költő. A lírikus Aranyt a Nyugat első nemzedéke fedezte fel, nagyra értékelve ezernyolcszázötvenes évekbeli, de különösen halála előtti líráját. Közülük is Babits adózott a legnagyobb elismeréssel az életmű előtt: egyetemi dolgozataiban, *Petőfi és Arany* című esszéjében, valamint 1913-as *Magyar irodalom* című tanulmányában kísérelte meg Arany portréját felvázolni. Babits hagyatékában számos, a költő életművét és személyét értékelő töredék látható. Elhíresült gondolata – miszerint „Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában" – jól példázza, miként látta költőelődjét, akit a magyar nyelv egyébként fordíthatatlan mesterének, gigászának, zsenijének tartott. Kiállításunkon is megtekinthető *Arany Jánoshoz* című ódája, amely a korai költeményeket szintetizáló *Angyalos könyv* egyik legszebb verse. Babits Reviczky utcai lakásáról készült fotókon az is jól látható, hogy Arany ülő alakos fényképe és Babits kortársairól készített ábrázolások mellett kapott helyett a falon.

Összességében *hatvan* eredeti kézirat, *húsz* egykori fotó, *több tucat* első kiadás, *hét* szobor, *tíz* grafika és *tizenöt* érem idézi az életművet.

Végezetül az a szellemi kapocs, amely Szerb Antal szerint tőle és hozzá éppúgy elvezet, nyer új értelmet annak a csaknem száz kortárs költőnek, vagy miként Molnár Krisztina Rita fogalmazott, *Arany DNS-láncát* hordozó művésznek a felhívásunkat követően az évfordulóra írott versében, amelyeknek kéziratai eredetiben és digitálisan is megtekinthetők a hatodik szinti Manuscruptoriumunk kiállítóterében. Ugyanitt kapott helyet a hazai bábművészet egyik legsikeresebb darabjának, a Jékely Zoltán átiratában elsőként 1963-ban színre került Toldi előadásának megidézése is. Bródy Vera bábtervező által készített pergamen és fekete bábsorozat tervei, a Budapest Bábszínháztól kapott eredeti, színpadi bábokkal, színpadtervekkel, egykor használatos súgópéldánnyal, illetve az előadásról Keleti Éva által készített művészi fotókkal együtt zárják tárlatunkat.

Számos kísérőrendezvény színhelye is lesz az Országos Széchényi Könyvtár. Családi nap, szavalóverseny, a fentebb említett kortárs versekből összeállított előadás ősbemutatója, s ismeretterjesztő előadások kísérik majd az év folyamán emlékkiállításunkat.

(A kiállítás kurátorai: a cikk szerzője, Rózsafalvi Zsuzsanna és Borbély Mónika.)

A két, XIX. századi kortárs barátságát Arany János *Toldi*jának a megjelenése szülte. Petőfi Sándor, akinél a tehetségek, a zsenik észrevételének a képessége ekkor már kétségtelenül mutatkozott, a mű elolvasása után azonnal levéllel és költeménnyel jelentkezett a nagyszalontai költőnél: *„Ma olvastam a Toldit, ma írtam e verset, s még ma el is küldöm, Az Életképekben ki fog ugyan jőni, de én minél hamarabb akarom Önnek tudtára adni azon meglepetést, azon örömet, azon elragadtatást, mellyet műve költött bennem. Hiába, a népköltészet az igazi költészet"* – írja 1847. február 4-én Aranynak. A levélhez kapcsolja *Arany Jánoshoz* című költeményét, verses levelét, amelynek a harmadik és negyedik versszakában hatalmas lelkesedéssel önti ki elismerését a költőtárs felé:

„Ki vagy és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt
Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki.
Más csak levelekként kapja a borostyánt,
S neked rögtön egész koszorút kell adni"

Ki volt tanítod? hol jártál iskolába?
Hogy lantod illy mesterkezekkel pengeted.
Az iskolában nem tanulni, hiába,
Illyet… a természet tanított tégedet."

Ha megnézzük a művek dátumát (1847. február 11-e), kiderül, hogy egyetlen hét múlva megíródik Arany válaszul küldött verses levele és köznapi levele Petőfihez, amelyet ő azonban csak majdnem két hét múlva kap meg, mert nagy kapkodásában elfelejtette megírni Aranynak a címét, s így a küldemény ide-oda cikázik az ismerősök között:

Válasz Petőfi Sándornak
Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom;
Örűl a szívem és mégis sajog belé,
Hányja-veti a hab: miért e nagy jutalom?
PETŐFIT barátúl mégsem érdemelé.

A költeményhez csatolt levélből idézek: *„Magamról irjak: de mit? Hogyan érdekelhetnék Önt az én hétköznapjaim? Nem épen homályosan futott iskolai pályám derekáról ábrándim színész csoporthoz vezettek, mellynek müvészete, mint nyakon öntés jeges vizzel, akárkit is kiábrándított volna. Két holnap telve odahagytam, s szülőföldemre visszatérve, most jegyzői minőségben, hitvány évi bérért, naponkint egyremásra 10 órát vagyok. A többi időmet részint szeretett nőm s két kisgyermekem, részint Homérom és Shakespeare-m társaságában töltöm el;" […]* Itt egy magyarázata következik a levél szerzőjének, hogy őt az irodalmi pályára Szilágyi István barátja biztatta. *„De jól tettem, hogy kiléptem. Használtam általa az irodalomnak, használtam magamnak. Az irodalomnak, mert Önt egy olly szép vers megirására ösztönöztem; magamnak, mert Ön, kit annyira tisztelek, baráti jobbját nyujtá felém, Isten áldja meg Önt mindenikért…."*

Úgy gondolom, hogy Arany és Petőfi barát-

RATZKY RITA

„TOLDI IRÓJÁHOZ ELKÜLDÖM LELKEMET…”

Petőfi Sándor és Arany János barátságáról

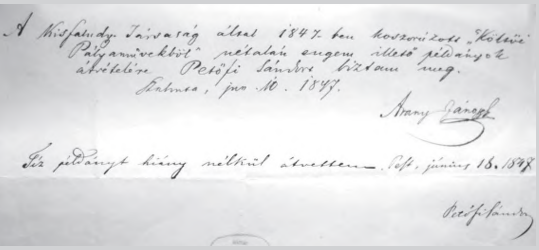

Arany meghatalmazása Petőfinek a Toldi tiszteletpéldányainak átvételére Petőfi elismervényével, 1847, MTA

ságának, levelezésének ez az első momentuma bizonyítéka annak, hogy két, tehetségben azonos képességű, olvasottságú ember talált egymásra. A két alkotó között öt év korkülönbség volt, emberi természetükben is voltak eltérő vonásaik, de ezek inkább csak erősítették kapcsolatukat, s humoros megjegyzésekre adhattak okot, egyébiránt a kölcsönös tisztelet okán csak erősítették a barátságot. A verset Petőfi olyan nagyra tartotta, hogy megígérte, hogy elküldi Tompa Mihálynak, akire azt mondta, hogy szívesen alkotnak vele egy írói triumvirátust. *„Átaljában: Arany, Petőfi, Tompa, isten krisztus ugyse szép triumviratus, s ha dicsőségönk nem lesz is olly nagy, mint a római triumvirátusé volt, de érdemünk, ugy hiszem, lesz annyi, ha több nem. S az érdemdíj? egy falusi papság, egy falusi jegyzőség és egy nagyvárosi …. izé …. semmi”* – írja Petőfi 1847. február 23-án Aranynak. Petőfi és Tompa azonban sokat vitatkozott Bején, majd teljesen elhidegültek egymástól. Így lényegében ez a triumvirátus soha nem valósult meg.

Érdekes megfigyelés, hogy mielőtt a két barát találkozott volna, s csak levelekben érintkezhettek, mégis nagyon közvetlen volt köztük a kapcsolat, amelyet leveleik stílusa is kifejez. Arany mindenképpen szerette volna, hogy Petőfi minél előbb meglátogassa őt Nagyszalontán. A meghívást a következő formában fogalmazta meg 1847. február 28-án: *„Meglátogatsz, azt igéred. Jőj el, az isten áldjon meg; az én nőm, se nem fest, se nem zongoráz, se nem öltözik tízszer napjában: de Petőfit olvas, jó anya s jó magyar gazdasszony, t. i. a miből van. Majd főz ollyan töltött káposztát, hogy édes anyád is csak ollyat főzhetett s tudom Pesten, nem ettél ollyat, mióta verseid első füzete megjelent.”*

Levelezésükből sok mindenről tudomást szerezhetünk, amelyek műveik, némelykor közös témáik hátteréül szolgálnak, például mindketten fontosnak tartották a magyar történelemből Dózsa György alakját, még inkább azonban Szécsi Máriáét, akiről mindketten megírták a maguk történetét.

Arany 1847. áprilisi szalontai levele megrázó leírást ad a városban keletkező tűzvészről. Nem tekinthető véletlennek, barátságuk mélységét mutatja, hogy neki számol be megrázó élményéről: *„Kedves Petőfim! Hol találhatnék keblet, mellyben érzetim olly rokon érzést gerjeszthetnének, mint a tiedben; melly felsirna a nép inségén – és, a mivel az alamizsnázó gazdagok nem, részvét könyével hintezné fájdalmának égő tüzét! A mezőváros. mellyben bölcsőm rengett, romokban hever. Irtózatos látvány, barátom, egy nagy sik terűleten semmit sem látni, mint kormos falakat, nyulánk kéményeket s itt-ott még most is füstölgő üszköket. A házak – vagy inkább romok, többnyire lakatlanok, néhol egy egy hű kutya, félig összeégve őrködik azok körűl, vagy az éhenhalással küszdő házigazda tántorog köztük, megtekinteni, most először, a hajlok omladékait, honnan szombaton alig tudá kimenteni maga és családja életét az éhenhalás számára.”* És folytatódik tovább a megrendítő beszámoló.

Arany leveleiből kiderül, hogy nagyon is támogatta barátja házassági szándékát, s meszsziről követte a boldogságáért folytatott küzdelmét. Mindezek azonban időnként férfias megfogalmazásban hangzanak el. Petőfi 1847. augusztus 29-ei levelét zárja a következőképpen: *„(jelenleg épen viszkető tökű) barátod Petőfi Sándor*”, Arany válaszlevelének zárása pedig a következő: *„(jelenleg épen viszkető öklű) barátod Arany János.”*

Petőfi Sándor és Petőfi Sándorné meglehetősen hosszú koltói nászútjuk után látogatást tesznek Arany Jánoséknál is Nagyszalontán. Humoros Aranynak a levele, amelyben arról számol be, milyen tárgyakat felejtettek ott barátaik otthonában: *„1. Egy napernyő, rojtokkal, női vagyon, 2. Egy két vasú, fekete szarvnyelű tollkés, 3. Egy hüvelyknyi hosszúságú, alsó végén eléggé elkopott, felsőn elfaragott s rágicsált irón, magyarul plajbász (hihetően a k. komámasszonyé), 4-5. Lázár Miklós költeményei, mellyekben egy pár kanonokhozi forró szerelme megénekeltetik.”*

Kapcsolatuk folytatódik a szabadságharc időszakában is. Petőfi halála után Arany sem tudja megérteni Szendrey Júlia későbbi választásait. Ő azonban nem közli le *A honvéd özvegye* című költeményét, amely halványan barátja sorsa megéneklésének tekinthető. ➻

PETŐFI SÁNDOR

ARANY JÁNOSHOZ

TOLDI írójához elküldöm lelkemet
Meleg kézfogásra, forró ölelésre!...
Olvastam, költőtárs, olvastam művedet,
S nagy az én szivemnek ő gyönyörűsége.
Meleg kézfogásra, forró ölelésre!...
Olvastam, költőtárs, olvastam művedet,
S nagy az én szivemnek ő gyönyörűsége.
Ha hozzád ér lelkem, s meg talál égetni:
Nem tehetek róla... te gyujtottad ugy fel!
Hol is tehettél szert ennyi jóra, ennyi
Szépre, mely könyvedben csillog pazar fénnyel?
Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt
Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki.
Más csak levelenként kapja a borostyánt,
S neked rögtön egész koszorút kell adni.
Ki volt tanítód? hol jártál iskolába?
Hogy lantod ily mesterkezekkel pengeted.
Az iskolákban nem tanulni, hiába,
Ilyet... a természet tanított tégedet.
Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű,
De oly tiszta is, mint a puszták harangja,
Melynek csengése a rónákon keresztűl
Vándorol, s a világ zaja nem zavarja.
S ez az igaz költő, ki a nép ajkára
Hullatja keblének mennyei mannáját.
A szegény nép! olyan felhős láthatára,
S felhők közt kék eget csak néhanapján lát.
Nagy fáradalmait ha nem enyhíti más,
Enyhítsük mi költők, daloljunk számára,
Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás,
Egy édes álom a kemény nyoszolyára! -
Ezen gondolatok elmém környékezték,
Midőn a költői szent hegyre jövék fel;
Mit én nem egészen dicstelenül kezdék,
Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel!

Pest, 1847. február

SEBŐK MELINDA

„HUNYT MESTERÜNK!”

Babits vallomásai Arany Jánosról

Babits 1917-ben, Arany János születésének centenáriumán így vallott diákkori élményeiről:

„Még jóformán tanuló koromban terveztem egyszer egy nagyobb munkát: Arany János életrajzát, az életírásnak egészen új módszere szerint. Valami benső életírás lehetett volna ez, melynek a külső biográfiai adatok csak tág kereteit képezhették s igazi anyagát a költő művei szolgáltatták volna. Valóban írónál, ha műveinek kronológiáját tűrhetően ismerjük, lehetségesnek kell tartanunk a teljesen pszichologikus életrajzot, mely a hős képzeteinek és hangulatainak történetét adja elő. ... Az ily életrajz tehát a képzet- és kedélyvilág mozgalmainak története; ... ez megbecsülhetetlen az életrajzírónak. Arany kéziratában (a kapcsos könyvben!) minden Őszikének pontosan alájegyezte idejét, a hó- és nap-számot. ... Micsoda gazdag forrás a képzetvilág mozgalmainak történetéhez! Napról-napra próbálhattam kísérni egy áldott kedély hullám(j)ait.”

Babits száz évvel ezelőtt ezzel (az *Arany életéből – Apró részlet egy biográfiai kísérletből* című írással) a személyes emlékezéssel köszöntötte elődjét. Arany János költészete Babits egyik meghatározó fiatalkori élménye. Emlékezéseiben is többször vall Arany Jánoshoz fűződő viszonyáról, csak hogy néhányat példát idézzünk: *„Én gyerekkoromban Petőfiből, Aranyból jöttem rá először, mi a költészet”; „Aranyt, Vörösmartyt nem olvasom, kívülről tudom.” „Irodalmi neveltetésem engem elsősorban Arany Jánoshoz fűz.”*[1] Egyetemistaként Beöthy Zsolt és Gyulai Pál óráin is sokat hallhatott Arany János életművéről (például 1903 őszén Beöthy *Arany eposza* című előadását hallgatta).

Kosztolányinak írott Babits-levelek filológiai tanúsága szerint egyetemi Arany-dolgozatai 1904 ősze és 1905 tavasza között keletkezhettek. Arany-szakdolgozatának tervéről számol be Kosztolányinak 1904 novemberében: *„roppant ambícióval fogom készíteni dolgozatomat – Arany Jánosról.”*[2] *Arany mint arisztokrata* című dolgozatát nagy tempóban írta, ám 1905 januárjában – kellő dokumentum, filológiai adat hiányában – abbahagyta. *„naponkénti kétségbeesések után, kiráztam végre magamból, ... (kiírtam) lelkemből azt, ami hónapokon át egyetlen életem volt: tüdőm, levegőm egyszerre; hogy koporsóul kell gyalulnom azt, amit bölcsőnek faragtam és termékeny nászágynak.*. Vagyis Babits elbizonytalanodott téziseiben, ezért a munkát félbehagyta, majd újabb gyűjtőmunkára szánta el magát. 1905. február 17-ei levelében pedig Kosztolányinak ezt írja: *„Arany János életrajzára óriási adatgyűjteményt halmoztam össze; egészen eredetien rendeztem és csináltam magamnak egy uj és nagyszerű irodalomtörténeti módszert, amely Dézsi Lajosnak is becsületére válnék.”*[3] S ekkor kezdi el megírni második Arany-dolgozatát, *Arany János az 1877. második felében* címmel, amelyben Dézsi pszichofilológiai módszerét alkalmazva vizsgálja Arany lélekrajzát és műveinek kronológiáját. Végül ezt a szakdolgozatát adta le Négyesy Lászlónak 1905 márciusában. Ennek a dolgozatnak (az OSZK Babits-kéziratok) csak töredékét ismerhetjük, s az első – Babits szerint sem végleges – Arany-dolgozat elemzése is egy újabb előadás témája lehetne, annyi azonban a levelezés vallomásaiból is bizonyos, hogy Arany János szellemisége nem csupán gyermekkorának, hanem egyetemi éveinek is egyik legmeghatározóbb élménye volt. A Kosztolányinak küldött levelek soraiból idézve is egyértelmű Babits Arany iránti rajongása: *„Poe Edgárnál és Baudelairenál mindég nagyobb lesz Shakespeare és Arany.”*[4] Riedl Frigyes nyomán írja, hogy *„Aranyt nem lehet elégszer idézni”*.[5] Babits Arany nyelvét dekadensnek, verseit fordíthatatlannak,[6] stílusát gazdagnak és változatosnak nevezi. Mindemellett tiszteli műveiben a magyar múlt örökségét. 1904. november 17-ei levelében pedig megjegyzi: *„Vannak ideáljaim, halottak akiknek az életében, jellemében megtestesítve sejtem azt a tisztaságot, amelyre vágyakozom; ilyen szentjeim most: Spinóza, – Nietzsche – Arany.”*[7] Egyetemi Arany-tanulmányai után 1910-ben készíti el *Petőfi és Arany* című, kettős portrét, ahol az egymástól gyökeresen eltérő személyiség, alkotásmód és magatartás karakterjegyeit állítja szembe egymással. A nem épp irodalomesztétikai szempontok alapján megírt esszében Petőfi a mintaszerű nyárspolgár, Arany pedig az egyedülálló zseni. Babits hírhedt tétele szerint: *„Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában.”* Babits kíméletlen Petőfivel, lehullik róla a zsenivátesz álarca, megfosztja költészetét a történeti vonatkozásitól. Arany pedig gazdag múlttudatával, hagyományfelfogásával és előkelő szenzibilitásával *„abnormis zseni”*. Petőfi heves, Arany melankolikus alkat, igazi *„poeta doctus”*. Tehát amíg Petőfi lassan nyeri el méltó helyét, jelentőségét a Babits-életműben (az 1923-as *Petőfi koszorúi* című versére is gondolhatunk), addig Arany pozíciója a kezdetektől szilárd és meghatározó. Arany *„szenzitív lélek valóban nem szeret önmagáról beszélni ... Az ily arisztokrata lélek nem viszi sebeit a piacra. Sőt a költészet neki voltaképpen csak menekvés a valóság kínzó, sebző világából”*.[8] Arany líráját emlékekből táplálkozó és diszkréten fátyolozott lírának nevezi. Arany érzékenysége, poétikája, alkotáslélektani attitűdje egyben önmeghatározás is: Babits szorongó, depresszív, sérülékeny lelki alkata közel áll Arany Jánoséhoz. Babits tehát tudatosan vállalta az Arany-hagyományt, elődje hatása számos alkotásában kimutatható. Az 1909-es *Levelek Iris koszorújából* kötet *Darutörpeharc* című költeményétől – amelyben egyértelmű az Arany János-i eposzokra való rájátszás – a halál rettenetében fogant, az *Epilógus* és a *Mindvégig* sorait megidéző[9] 1936-os *Ősz és tavasz közöttig* Arany-allúziók és reminiszcenciák szövik át Babits költői világát. Babitsnak Arany János tehát a példakép, az apakép, a mester, a költőóriás, a zseni, a magatartás- és habitusbeli, valamint irodalombölcseleti minta. Arany János erkölcsi emlékezetének megidézése a mesterének hódoló szonettje is, amelynek *„festett vérzés”* – *„takart seb”* ellentétes metaforái a *Petőfi és Arany* című esszében is kifejtett eltérő költői magatartás aspektusait árnyalja:

Babits Mihály: Arany Jánoshoz

(Egy megzavart verselő a XX. században)
Hunyt mesterünk! tehozzád száll az ének:
ládd, léha gáncsok lantom elborítják
s mint gyermek hogyha idegenbe szidják
édesapjához panaszkodni tér meg:
úgy hozzád én. E nemzedék szemének
gyenge e láng, bár új olajak szitják:
cintányérral mulatnak már a szittyák
s rejtett kincset sejteni rá nem érnek.
S kiáltanak: Nincs benne tűz, sem érzés!
nem takart seb kell, inkább festett vérzés!
és jönnek az új lantosok sereggel,
sebes szavakkal és hangos sebekkel:
egy sem tudja mit mond, de szóra bátor,
magát mutatni hősi gladiátor.

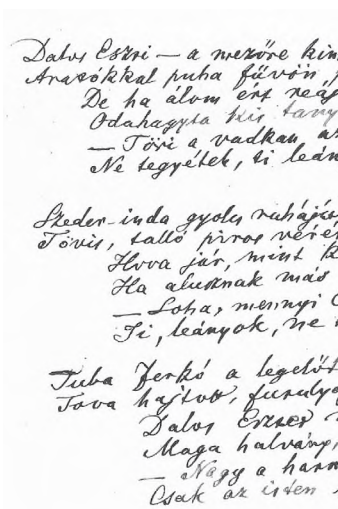

Babits az *Arany Jánoshoz* című szonett keletkezésének körülményeiről és utóéletéről így vall: *„Még Fogarasról küldtem a Nyugatnak Arany Jánoshoz című versemet, amelyben néhány célzást tettem a modernekre. Egyes kitételeket Ady magára vette, pedig nem reá vonatkoztak, hanem környezetére, melyet ő maga sem becsült sokra. Ady mégis megharagudott, sőt mindent elkövetett, hogy a Nyugat ne közölje a verset, ami azonban mégis megjelent. Ez volt tán a legnagyobb incidens, ami közöttünk volt."*

Ady szimbolizmusa és Babits álarcos-maszkos újklasszicizmusa az induló Nyugat modernitásának két külön színfoltja, két eltérő pólusa, amely alapvetően a folyóirat sokszínűségét bizonyítja. Bár Ady 1906-os *Új versek* című kötetét Babits *„émelyítőnek"* tartotta, Babits *Levelek Iris koszorújából* című, antik maszkok mögé rejtőző költészetét Ady először *„némi ellenérzéssel"* olvasta, s kettejük szembenállása nem csak stílustörekvéseikben tapasztalható. Petőfit példaképének tekintő Ady és Arany Jánost mestereként tisztelő Babits közötti feszültséget valóban Babits *Arany Jánoshoz* című szonettje válthatta ki. A Nyugat 1910. januári számában megjelenő verset maga Ady is ellene irányulónak vélte. Babits a szonettben, bár célzást tett a modernekre, nem feltétlen költőtársa ellen irányult. Később Babits így nyilatkozott a költeményről, elhárítva az Ady-ellenes hangot: *„Én nem rá gondoltam, hanem kisebb emberekre, utánzóira, akik már abban az időben kezdtek szaporodni."*[10] A két költő kapcsolatára a kölcsönös tisztelet jellemző. Ady még Párizsba is magával vitte az *Iris*-kötetet, s Babits második *Herceg, hátha megjön a tél is!* kötetéről, amelybe Babits az *Arany-szonettet* is beválogatta, elismerően nyilatkozott. Az 1911 őszén keletkezett *Ady Endrének* címzett költeménybe Babits e sorokat illeszti: *„Mégis vérek vagyunk mi ketten, / bár ellentétek, együtt eggyek, / harcom a harcod folytatása, / s testvérül szólok íme hozzád."*[11] Az 1917 júliusában Székely Aladár készítette fénykép – amelyen a Károli Biblia fölé hajolva láthatjuk a két költőt – gesztus, hogy valódi bajtársaknak tekintik egymást. Babits 1919 tavaszán meghirdetett Ady-szemináriuma is azt sejteti, hogy a *„festetett vérzést"* hirdető hangoskodó *„új lantosok"*-at semmiképp sem szabad Ady *„új idők, új dalaival"* azonosítanunk.

Babits A Holnap antológiában megjelent verseit és *Levelek Iris koszorújából* első kötetét is elég sok támadás érte, így jó oka lehetett *„léha gáncsok"* támadását[12] említeni. Az 1908 szeptemberében a nagyváradi A Holnap antológiában közölt versek (*Turáni induló, Vérivó leányok, Theosophikus énekek, Golgotai csárda, Fekete ország*) zajos sikere után az intertextualitásra épülő alkotói módszer még tudatosabban alkalmazott védekezési eszközként szolgált. A Holnapban megjelenő versek kritikája igen érzékenyen érintette a szorongó, ugyanakkor a költészet tökéletességére törekvő költőt. A meg nem értés fájdalmáról panaszkodik Juhász Gyulának küldött levelében 1908 szeptemberében: *„A kapott kritikákat, ami az én darabjaimat illeti, elég furcsának és ferdének találtam. [...] Ez a sajátságos dualizmus életem és költészetem között, most, hogy a nyilvánosság erős világításában látom, bánt kissé."*[13] A megfelelési kényszer, verseinek tökéletessége, a kortársaitól való hangnembeli és tematikai elkülönülés és a teljesség iránti vágy foglalkoztatta a fiatal Babitsot. Az újfajta költői kifejezést kereső, a teljesség igényére törekvő Babits első kötetét a korabeli recepció azonban ambivalens megítéléssel fogadta. Babits 1909 nyarán ismét támadások kereszttüzébe került. Szilágyi Géza az Új Időkben, Bresztovszky Ernő a Népszavában, míg Bródy Miksa a Magyar Hírlapban jelentetett meg lesújtó kritikát. Babits költői indulása (Gellért Oszkár, Schöpflin Aladár és Ignotus elismerő recenzió ellenére) alkotói válsággal kezdődik, kudarcként éli meg az első kötetének fogadtatását, valamint Kemény Simon *Lamentációk* című kötetének sikerét. A kritikák (Babits rovására) Kemény Simon modern hangvételű Ady-utánzataival szembeállítják az Iris-kötet intellektuális rétegzéssel, tudatos rájátszással megvalósuló poétikai elképzeléseit. S mint ahogyan a meg nem értés fájdalmáról panaszkodik Juhász Gyulának A Holnap antológiában megjelent verseit ért támadásokról, Arany Jánoshoz *„panaszkodni tér meg"*, a *Levelek Iris koszorújából* kötetet támadó *„szóra bátor"* hangos vádakkal szemben. Babits a szonettben úgy hódol Arany Jánosnak, hogy egyúttal el is határolódik saját korának hangoskodó modernségétől. A megsebzett lelkű Babits tudatosan játszik rá Arany János Vojtina ars poeticájára: *„Ének se kell, csak hangos kiáltás."* Arany János ír így a lírikussal szemben támasztott ostoba elvárásokról. Babits eredetileg három szonettből álló versfűzért tervezett (amelyből csak az első jelent meg nyomtatásban), a kéziratban maradt szonettvariációk azonban több Arany János-vendégszöveget is rejtenek. A *Vojtina ars poeticájá*ból szó szerint is idéz: *„ahol legszebb virág a mályvarózsa / köténybe rejti kis bokrát a múzsa"*, miközben arról panaszkodik, hogy *„értéke nincs műgondnak és tudásnak"*. Alkotói válságában, az elhallgatás dilemmáival küzdve fordul tehát mesteréhez, amikor a kiadatlan, kéziratban maradt szonett folytatásának zárlatában ismét Arany Jánost idézi:

Mester, de jó, hogy megtértél a porba
én bús kövedre fejemet lehajtom
és mint te egykor, letészem a lantom.

Láthatjuk tehát, hogy noha az ezredforduló körül az intertextualitás hatványozottabban van jelen a költői szövegalkotásban, a más hangján való megszólalás, a személyiség háttérben hagyására való törekvés, a költői szerepminták megvalósítása Babits költői gyakorlatának is jellemzője. Babits Mihály *Arany Jánoshoz* írott szonettje, illetve kéziratban maradt szonettvariációi is azt bizonyítják, hogy Arany János emberi-művészi alakja erkölcsi mintaként szolgált Babits hagyományőrző modernségében.

LÁBJEGYZETEK:

Babits Mihály, *„Itt a halk és komoly beszéd ideje". Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*. Szerk., Téglás János, Pauz-Westermann, Celldömölk, 1997, 33. Babits azt is vallja: „Aranyban mint irodalomtörténészben az esztétikai ízlés és tudás egyesül a mult iránti nagy érzékkel." *Babits, Petőfi és Arany*. In: *Babits Mihály Arany Jánosról*, szerk., Pienták Attila, ELTE Eötvös Kiadó, 2003, 134.

[2] Babits Mihály – Kosztolányi Dezsőnek 1904. november 24-én írt levele = *Babits Mihály levelezése 1890–1906*, s. a. r., Zsoldos Sándor, Historia Litteraria – Korona Kiadó, Bp., 1998, 141.

[3] Babits Mihály – Kosztolányi Dezsőnek 1905. február 17-én írt levele = *BML 1890 – 1906*, i. m., 148.

[4] 1904. aug. 1. = *BML 1890–1906*, i. m., 89.

[5] 1904. aug. 20., = *BML 1890–1906*, i. m., 96.

[6] 1913-ban, a *Magyar irodalom* című, nagyobb igényű munkájában Babits újabb kísérletet tesz az Arany-életmű értékelésére, méghozzá világirodalmi horizontba helyezve. De újraalkotja a korábbi ellentétet: most Petőfit fordíthatónak és világirodalmi értéknek, míg Aranyt fordíthatatlannak és nemzeti értéknek minősíti – az utóbbi megállapítása megfeleltethető a Gyulai–Riedl-féle értelmezésnek.

[7] 1904. nov. 17. = *BML 1890–1906*, i. m., 129.

[8] Babits, Petőfi és Arany, Magyar irodalomtörténet arcképekben, 123.

[9] Az Arany Jánost idéző sorok *(„Mennyi munka maradt végezetlen!")* az emberi sors befejezettségét a természet, az örök idő megújulásával állítják szembe. Az *Epilogus* soraira játszik rá: *„Mily temérdek munka vár még!... / Mily kevés amit beválték."* Babits megidézi Arany János *Mindvégig* című versét is: *„Lombom, ami lehullt, sose hajt ki..." „Csak az ősz fordultán / leveleid hulltán / Ne kívánj nyarat."*

[10] Babits Devecseri Gábornak mondta 1940 decemberében. = *Babits Mihály beszélgetőfüzetei*, s. a. r. Belia György, Budapest, 1980, 218.

[11] Babits később Adyt még Kosztolányival szemben is megvédi, amikor A Toll 1929-es számában megjelenik *Az írástudatlanok árulása* című Ady-pamflet.

[12] 1909-ben Bródy Miksa *A Nyugat két költőjéről* címmel a Magyar Hírlapban, Szilágyi Géza *Versekről* címmel az Új Időkben, Bresztovszky Ernő *Új emberek új könyvei* címmel a Népszavában elmarasztaló cikket jelentet meg Babits első kötetéről.

[13] Babits Mihály – Juhász Gyulának 1909. szeptember 23-a után írt levele = *Babits Mihály levelezése 1907–1909*, s. a. r. Szőke Mária, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005, 128.

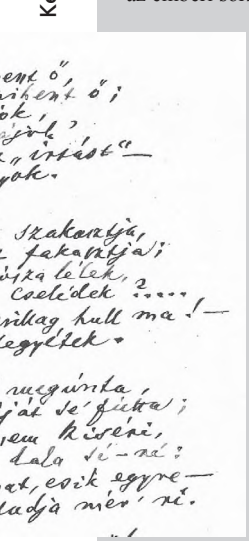

Kéziratrészlet a Tengerihántásból, MTA

„HANGOKBÓL, KATEDRÁLIS”

Kivételes és számomra nagyon is szívhez szóló tévéadásra figyeltem fel évekkel ezelőtt, 2009 őszén, egy vasárnap délutáni műsorban. *Jordán Tamás* Kossuth-díjas színművész az általa alapított szombathelyi Weöres Sándor Színház akkor még újdonsült igazgatójaként Drégely várának romjainál középiskolás diákokból álló szavalókórus élén karigazgatóként vezényelte *Arany János: Szondi két apródja* című hatalmas versét. Négyszáz diák hangja harsant akkor: *„Felhőbe hanyatlott a drégelyi rom…”,* mint hajdan a görög drámákban, Szophoklész kórusaiban. Hírt adtunk erről a Lyukasórában, s a direktor úr maga is beismerte, bizony neki is borsódzott a háta, amikor a kamasz versmondókkal az első hangpróbákat csinálta. Felmentek a vár alá, a kis tisztásra, ahol szerteszét hevertek a vár kövei, s a gyermekek élvezték, nagyon is élvezték, hiszen jó játék együtt szavalni egy várrom tövében, s együtt verselve túlharsogni a Győr–abdai országút kamionjainak surrogását. Aztán már nem csupán játék, előbb a magánhangzók patakja, majd a mássalhangzók zúgása – hangokból katedrális. Hát, így kezdődött. Később Jordán Tamás minden kiválasztott vers elmondásához, minden helyszínhez más-más csapatot toborzott, hogy minél többen vehessenek részt, minél többen szavalhassanak együtt, előadónak és hallgatónak nagy gyönyörűségére.

Jordán Tamás „versmondást vezényel”

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG
ARANY JÁNOS-DÍJA

A Magyar Írószövetség 1989-es közgyűlésének határozatával hozta létre, majd 1990 tavaszán bejegyeztette az *Arany János Alapítvány*t, amelynek célja a régebbi és élő magyar irodalom értékeinek védelme és gondozása, új értékek létrejöttének elősegítése, anyanyelvünk ápolása, nemesítése és művészi gazdagítása, valamint a kiterjedt gondolat- és érzelemvilág szabad kifejezése. Az 1995-ös közgyűlésen döntött – az *Arany János-jutalom* mellett – e jutalom adományozásáról is. A díjakat az alapítvány kuratóriuma ítéli oda; számuk változó. Az elismeréseket minden évben Arany János halálának napjához közeli időpontban, az 1956-os forradalom ünnepnapján, október 23-án adják át. Az *Arany János-díj*ban részesülők pénzjutalom mellett egy Arany Jánosról mintázott kisplasztikát kapnak, *Kő Pál* Kossuth-díjas szobrászművész alkotását. Díjazottak:

1996: *Bárány Tamás* író, költő; *Károlyi Amy* költő, műfordító; *Rákos Sándor* költő, műfordító, esszéíró, kiadói szerkesztő.

1997: *Mezei András* író, költő, szerkesztő; *Rónay László* irodalomtörténész, szerkesztő, kritikus, egyetemi tanár; *Varga Domokos* író, újságíró.

1998: *Szabó Gyula* író; *Tornai József* költő, író, műfordító; *Tüskés Tibor* író, kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő.

1999: *Kabdebó Tamás* író, költő, műfordító, irodalomtörténész, kultúrtörténész; *Kertész Ákos* író, filmdramaturg; *Szalay Károly* író, irodalomtörténész, pedagógus, szerkesztő.

2000: *Bella István* költő, műfordító; *Czakó Gábor* író, publicista, képzőművész; *Székely Magda* költő, műfordító.

2001: *Jánosy István* író, költő, műfordító; *Kalász Márton* költő, író, műfordító, egyetemi tanár; *Monoszlóy Dezső* költő, író, műfordító.

2002: *Kiss Anna* költő, drámaíró, író; *Tőzsér Árpád* író, költő, irodalomtörténész, műfordító; *Vasy Géza* irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár.

2003: *Albert Gábor* író, műfordító, könyvtáros; *Jánosházy György* költő, műfordító, kritikus, szerkesztő; *Serfőző Simon* költő, író.

2004: *Dobozi Eszter* író, költő, tanár, szerkesztő; *Görömbei András* irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár; *Körmendi Lajos* író, költő, szerkesztő; *Tari István* költő, prózaíró, fotóművész, újságíró; *Vasadi Péter* költő, író, esszéíró, irodalomkritikus, műfordító.

2005: *Csokits János* költő; *Fekete J. József* író, irodalomtörténész, kritikus, publicista; *Nagy Gáspár* költő, prózaíró, szerkesztő; *Tamás Attila* irodalomtörténész, kritikus; *Vida Gábor* író, szerkesztő.

2006: *Dávid Gyula* irodalomtörténész, szerkesztő, műfordító; *Fekete Gyula* író, szociográfus, újságíró; *Karátson Gábor* író, műfordító, festő, filozófus, művészetpedagógus.

2007: *Jász Attila* költő, szerkesztő, esszéíró; *Stumpf Benedek András* író, költő, irodalomtörténész.

2008: *Marsall László* költő.

2009: *Sarusi Mihály* író, újságíró, költő, könyvtáros, népművelő; *Tamás Menyhért* költő, író, műfordító.

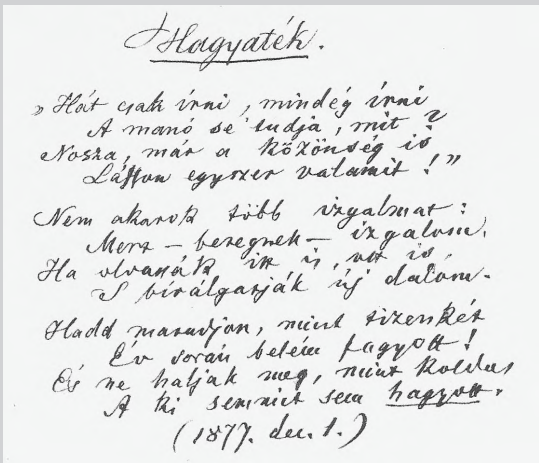

Hagyaték.

„Hát csak írni, mindég írni
A manó se tudja, mit?
Nosza, már a közönség is
Láttam egyszer valamit!”

Nem akarok több irgalmat:
Mert – tetszegnek – irgalmas
Ha olvasóik ők is, mint is
S bírálgatják új dalom.

Hadd mardosson, mint viszkéte
Ez sorain betéve fagyott!
És ne hagyjak meg, mint Kolduse
A ki semmiét sem hagyott.

(1877. dec. 1.)

A Kapcsos könyvből, MTA

2010: *Hornyik Miklós* író, újságíró, kritikus, szerkesztő; *Szörényi László* irodalomtörténész, kritikus.

2011: *Jánosi Zoltán* irodalomtörténész, szerkesztő; *Kiss Benedek* költő, műfordító; *Vári Fábián László* költő, kritikus, műfordító, néprajzkutató.

2012: *Ferenczes István* költő, író, újságíró; *Jámborné Balog Tünde* író, grafikusművész; *Oláh János* költő, író; *Szakolczay Lajos* irodalomtörténész, irodalom- és művészetkritikus, szerkesztő.

2013: *Király László* költő, író.

2014: *Alföldy Jenő* irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő; *Bertha Zoltán* irodalomtörténész; *Kemsei István* költő.

2015: *Ferdinandy György* költő, író, kritikus, irodalomtörténész, egyetemi tanár.

2016: *András Sándor* költő, író, esszéista.

(Ughy)

TÓTH ÉVA

„Mi a harmat szomjú gyepre”

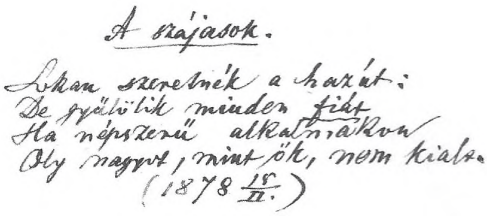
A szájasok.
Lehan szeretnék a hazát:
De gyülölik minden fiát
Ha népszerű alkalmakkor
Oly nagyot, mint ők, nem kiabr.
(1878 15/II.)

Megtiszteltetésnek érzem, hogy én vezethetem be *Szűcs Ildikó* Arany János-estjét, amely önmagáért beszél, bár természetesen nem mutathatja be részletesen az eposzok íróját, így bölcsen a *balladák*ból és az *Őszikék*ből válogat. Nem mutathatja be a nép költőjéből a nemzet költőjévé kiteljesedett alkotót, akit mindnyájan, akik itt vagyunk, iskoláskorunk óta ismerünk, szeretünk és csodálunk. Életem során volt szerencsém angolul prezentálni Arany Jánost – és a magyar irodalom fősodrát – amerikai egyetemistáknak, akik addig egy magyar író nevét sem hallották, spanyolra fordítottam kubai költők közreműködésével tucatnyi versét, amelyek az UNESCO reprezentatív sorozatában megjelent, a magyar költészetet a kezdetektől napjainkig bemutató antológiámban kaptak helyet.

1997-ben, a Salvatore Quasimido-díj után, a Csokonai- és a József Attila-díj előtt megkaptam az *Arany János-díj*at, s jóval korábban, 1978-ban írtam *Arc* című versemet, amely alcíme szerint *Hódolat Arany Jánosnak és André Bretonnak*. Ez a meglepő társítás nem véletlen: a szürrealizmus pápájának *A szabad társulás* című versét Weöres Sándor magyarította, s így kezdődik:

Asszonyom haja rőzsetűz
Gondolatai forró villámok
Alakja homokóra
*

Asszonyom szája a végső nagyságrendű
csillagok kokárdája és bokrétája
Az enyém:
Rózsaablak a kőfalon
tengeren világló torony
úttalan úton csizmanyom
villám a mennyboltozaton

Arany János 1853-ban írt *A vigasztaló* című költeményének első versszaka pedig így szól:

Mi a tűzhely rideg háznak,
Mi a fészek kis madárnak,
Mi a harmat szomjú gyepre.
Mi a balzsam égő sebre,
Mi a lámpa sötét éjben,
Mi az árnyék forró délben…
S mire nincs szó, nincsen képzet:
Az vagy nekem, oh költészet!

Az egymástól több évtizednyi távolságban született három vers ugyanazzal a párhuzamos szerkesztéssel, ugyanazzal a technikával, a metonímiával él, azzal a költői képpel, amelyben egy fogalmat vagy jelenséget egy látszólag távol eső, az előbbi szinonimájának tekinthető képpel határoz meg:

a költészet = az, amely) a tűzhely a rideg háznak
a költészet = a fészek a kis madárnak
a költészet = a balzsam égő sebre

Látszólag eltértem a tárgytól, pedig csak Arany János utóéletét akartam egy motívummal illusztrálni. Arany Jánosét, akinek csodálatos *Toldi*ját a mai iskolások már állítólag nem nagyon élvezik, mert nem értik a nyelvét, éppen gazdagsága és a mögöttes realitás megváltozása miatt. Remélhetőleg jobban megértik a balladák lélektani realizmusát, az *Őszikék*ben megjelenítő, ünnepelt, az ünnepléstől visszahúzódó öreg költőt, s az Akadémiai papírszeletek ironikus, önironikus, modern

TÓTH ÉVA

ARC

Hódolat Arany Jánosnak

Rózsaablak a kőfalon
tengeren világló torony
úttalan úton csizmanyom
villám a mennyboltozaton
sötétben sugárzó ikon
vakító nap fehér havon
nap felé forduló szirom
palló a zúgó patakon
búbánatot őrlő malom
rozmaringszál a havason
szivárvány barlangi tavon
futótűz parti nádason
tisztást védelmező vadon
szeleket bosszantó orom
mohapárna a romokon
mély kút a gyepes udvaron
aszályos pusztán kunhalom
hajóroncs korallzátonyon
hajlék a sívó homokon
tömegben felismert rokon
stigma a lázas homlokon
örök fagyban sarkcsillagom
a Léthe vizén csónakom

In: Tóth Éva: Az eltaposott pillanat. Új versek 1957–1999. Orpheusz Kiadó, 2000.68.

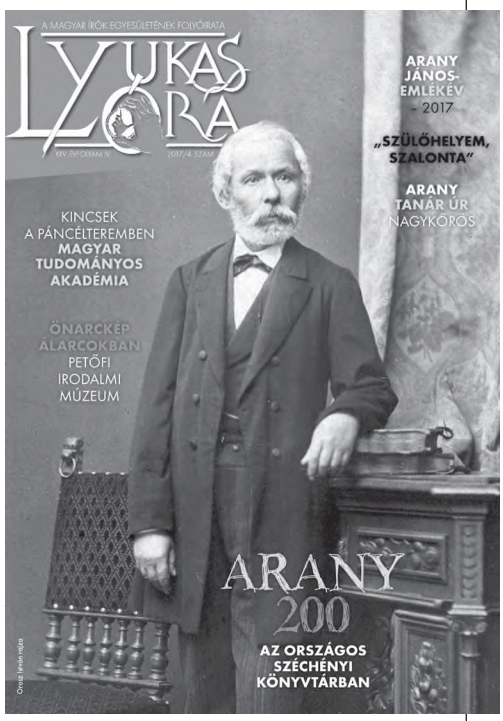

Réti Attila különszámunkhoz készült címlapterve

költőjét. Aki életének hatvanhatodik évében halt meg, 1882-ben, abban az évben, amikor Kodály született, aki sok tekintetben Arany János utóda lett.

Ha végiglapozzuk a *Hét évszázad magyar verse*it, feltűnik, hogy Petőfi és Arany előtt majdnem minden költőnk nemesi származék, s a nemzeti romantikát a két plebejus teljesíti ki, amely Arany lantján klasszicizálódik, s epigonjaik kezén lehanyatlik. Arany nem lesz „világköltő”, a vele vitázó „kozmopolita költők” még kevésbé, s annyira sem, mint Petőfi, akinek ha művei nem is ismertek eléggé, de az ifjú forradalmár, a hazája függetlenségéért a csatában elesett költő emblematikus alakja jóval ismertebb. Arany esetében fokozottan igaz az, hogy csak egy vele rokon nagy költő fordíthatná le méltón és érvényesen, ahogy ő fordította Shakespeare-t, Arisztophanészt és a skót balladákat. Tette ezt a Magyar Tudományos Akadémia főtitkáraként példásan végzett hivatali munkája mellett, krónikus betegségektől szenvedve, kedves leánya, majd kedves unokája korai halálától sújtva, együtt gyászolva a nagy barát és a szabadságharc elvesztését. Ha – amint attól sok honfitársunk félt – egyszer kihalna a magyarság, nyelvünket legalábbis rekonstruálhatnánk Arany János koporsójából. ❧

(Elhangzott a Fészek Klubban 2017. május 17-én.)

LÁNG ISTVÁN

Arany János madarai

GYURGYALAG

(Dr. Láng István Széchenyi-díjas agrokémikus kutatóprofesszor 1931-ben született Mohácson, s 2016 decemberében hunyt el Budapesten. A Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Tudományok Osztályának szaktitkáraként, utána az MTA főtitkárhelyetteseként, főtitkáraként és az elnökség tagjaként tevékenykedett. De volt a Szent István Egyetem címzetes egyetemi tanára meg az Ember és Bioszféra UNESCO-program magyar nemzeti bizottságának elnöke is. Kedvenc hobbija, a madármegfigyelés indította arra, hogy Arany János veseiből kigyűjtse a madarakat, s az eredményről nemcsak akadémiai előadásban, hanem a TermészetBúvár című magazin egyik 1992-es számában, A madárvilág Arany János költészetében *címmel cikkben is beszámoljon. Ez utóbbit adjuk most közre, remélve, hogy olvasóinknak szívderítő pillanatokat szerzünk általa. A szerkesztőség.)*

Személyes vallomással kezdem. Két kedvenc időtöltésem van: a madarak megfigyelése és a bélyeggyűjtés. Minden szabad időmet ezeknek szentelem, s nagyon komolyan veszem őket. Mindkét téren nagy, tudós egyéniségek voltak rám hatással.

A madarak megfigyelése iránt 1969-ben kezdtem érdeklődni, amikor Akadémiánk magyarországi látogatásra invitálta a világhírű, svéd tudóst, a Nobel-díjas Arne Tiseliust, s a vendég azt kérte: szervezzünk számára ornitológiai kirándulást a szegedi Fehér-tóra. Erdey-Grúz Tibor főtitkár engem bízott meg ezzel a feladattal. Akkortájt a biológiai tudományok osztályán voltam tudományos titkár. Március 27-én hajnalban mentünk ki a tóra Keve András és Beretzk Péter ornitológusok kíséretében. Ekkor fertőződtem meg ezzel a „betegséggel".

A bélyeggyűjtés szenvedélye, mint a legtöbb fiúnál, nálam is spontán fejlődött ki a gimnáziumi évek alatt. A hatvanas évek végén módom nyílt több alkalommal is hosszasan tanulmányozni Soó Rezső és Dudich Endre akadémikusok gyűjteményeit. Ez nagy hatással volt rám, s különösen a rendszeresség hagyott mély nyomokat bennem.

A két kedvtelés néha összefonódik, hiszen a madarak a bélyegen, mint motívum, az egyik fő gyűjtési területem. A Nobel Alapítvány azonban úgy tart nyilván, mint a Nobel-díjasok a bélyegen című, tematikus terület egyik szakértőjét, s időnként hozzám irányítják a témakör iránt érdeklődő filatelistákat. Életem egyik, emlékezetes élménye, hogy 1989. március 29-én, a Svéd Királyi Tudományos Akadémia megalapításának 250. évfordulója alkalmából rendezett ünnepség programjának keretében a stockholmi Postamúzeumban előadást tarthattam *Nobel-díjasok a világ bélyegein* címmel.

Régóta foglalkoztatott az a gondolat, hogy feldolgozom néhány, kedvenc költőm és íróm műveinek ornitológiai vonatkozásait. Tudom, hogy mások is végeztek hasonló munkát. Jól hasznosítottam magam is Herman Ottó *Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága* című könyvét.

Arany Jánossal kezdtem a sort. Szeretem a költeményeit, szellemiségének a hatása alatt vagyok, s nagy megtiszteltetésnek tartom, hogy néhány évig én is az övéhez hasonló munkakört tölthettem be a Magyar Tudományos Akadémián. Elolvastam valamennyi költeményét, s kigyűjtöttem belőlük a madárvilágra vonatkozó kifejezéseket.

Herman Ottó szerint, aki Arany, Tompa és Petőfi költeményeit hasonlította össze, mindhárom költő nagy szeretettel viseltetett a madarak iránt. Érdekes az összehasonlítás a madáralakok számát illetően Herman adatai alapján: Tompa ötvennégy, Arany negyvennégy, míg Petőfi harminckét madáralakot ír le költeményeiben.

Minthogy a költőfejedelem három helyen – Szalontán, Nagykőrösön és Pesten – töltött el hosszabb időt, elsősorban ezekre a tájakra jellemző madárfajok jelennek meg műveiben. A honi fészkelőmadarak egynegyede található meg költeményeiben.

Megszámláltam, hogy hányszor fordul elő verseiben a madár szó egymagában vagy valamilyen szóösszetételben (például madárdal és madárlátta kenyér). Adataim szerint százhatvankét esetben használta Arany János ezt a szót, amelynek hangulatát talán a következő, két idézet adja vissza leginkább. Az *Itthon* című versében írja: *Mint a madár a fészkére, / Szomju vándor hűvös érre, / Mint a gyermek anyaölbe: / Vágyom én e nyájas körbe.* A *Buda halálá*ban a *Rege a csoda-szarvasról* című ének ezt mondja: *Száll a madár, ágrul ágra, / Száll az ének, szájrul szájra / Fű kizöldül ó sírhanton / Bajnok ébred ősi lanton.* Másutt: *Száll a madár, száll az ének / Két fiáról szép Enéhnek; Zengő madár ágrul ágra, Zengő ének szájrul szájra.*

A „fantázia-" vagy „legendamadarak" közül a turul, a főnix és a griffmadár fordul elő Arany János költeményeiben. A turul viszonylag gyakori, összesen tízszer említi általában a magyar őstörténettel és a háborúkkal kapcsolatban, egyebek között a *Csaba-trilógiá*ban. A

FEHÉR GÓLYA

NAGY KÓCSAG

Fotó:
Végh Attila

NYÁRI LÚD

RÉTISAS

SZALAKÓTA

VÖRÖSBEGY

TÚZOK

VÖRÖS VÉRCSE

SEREGÉLY

griffmadár, ez a mitológiai, szárnyas szörny, valamint a főnix, a feltámasztás szimbóluma egyaránt kétszer fordul elő a költő műveiben.

A háziasított madarak közül a csirke és a csibe hét alkalommal jelenik meg a költeményekben. Az *Őszikék*ben így ír Arany: *A virágnak nincs illatja, / Ha megcsapta őszi dér; / De csibének húsa, vére – / S a konyhában többet ér.*

A tyúk és a kotlós szintén gyakori költeményeiben. Tizenkét példát tudnék felemlíteni rá. A kakas azonban még gyakoribb: a költő tizenkilenc esetben említi, jobbára a falusi udvar büszke uraként, de szélkakasként is megörökítette. Az *V. László*ban olvashatjuk: *Sűrű setét az éj, / Dühöng a déli szél, / Jó Budavár magas / Tornyán az érczkakas / Csikorog élesen.*

A lúd vagy liba huszonegyszer szerepel a versekben. Arany János bizonyára kedvelte az alföldi tanyák és udvarok e szárnyasának pecsenyéjét. A *Köszöntő vers Szász Károlynak* című költeményében így áradozik: *Ha pedig egy lúdba ütötted a nyársat, / Akkor az én múzsám kíván neked másat, / Akkor legyen tied a libának tolla, / Hogy szállhass vele a magas Helikonra. / Persze, hogy a toll más, és megint más a lud, / Mert ebből nem eszik, akinek amaz jut. / De a repüléshez nem szükséges nagy háj, / S egyiké a lúdtoll, másiké a lúdmáj.*

A pulykát csodálatosan jellemzi *A Jóka ördöge* című költeményében: *Láttad-e a pulykát, ki magas szeméten / Gőgösen országol, mint királyi széken, / Legkisebb bántásra, legcsekélyebb gúnyra, / Mirigytelte nyakát a midőn felfúja? / Vérszin pötyögője, haragtüzben égve, / Mikép megyen által szép világos kékbe? / Mikép játszik újra halaványos zöldet? / És mikép kotorja szárnyával a földet?*

A galamb a leggyakoribb madár költőnk verseiben. Összesen ötvenöt alkalommal találkoztam vele. Általában a szelídség és a szeretet kifejezője, de a fehér galamb fogalmával a hajszínt is jellemzi a költő. *A hamis tanú* című költeményben ekképp szól: *Állj elő, vén Márkus! vedd le a süveget, Hadd süsse a napfény galamb-ősz fejedet.*

A pávát hétszer nevezi meg Arany János a hiúságra és a gazdagságra utalván, míg a kacsa csak négyszer szerepel a műveiben.

A természeti környezetben élő madarakra áttérve – és a rendszertani logikát követve – a gémfélék közül a magyar természetvédelem szimbólummadara, a nagy kócsag elsősorban a díszes tollazata miatt került be a versekbe. A *Toldi*ban ezt olvashatjuk: *Itt van immár a had, Laczfi nádor hada, / Itt kevély hadával Laczfi Endre maga: / Délczegen megűli sárga paripáját, / Sok nehéz aranyhím terheli ruháját; / És utána nyalka, kolcsagos legények, / Tombolván alattok czifra nyergü mének.*

A gólyafélék közül a fehér gólya tizennyolc esetben szerepel a versekben. A költő mindig nagy szeretettel említi ezt a madarat. Érződik az a vonzalom, amelyet az egyszerű, falusi emberek mindig is éreztek a tél elől délre menekülő, ám tavaszonként hűségesen visszatérő gólya iránt. *A rab gólya* című költeményében ezt olvashatjuk: *Árva gólya áll magában / Egy teleknek a lábjában, / Felrepülne, messze szállna, / Messze messze, / Tengerekre, / Csakhogy el van metszve szárnya.*

A récefélék közül elsőként a hattyút említem meg. Herman Ottó szerint a kerti tavainkon élő, szelídített bütykös hattyút láthatta a költő. Összesen tizenhét alkalommal fordul elő verseben. *A költő hazája* költeményében így ír róla: *De bár fogy a nép és hazája pusztul, / És a jövendő hallgat, – nem felel, / Bár keble csak bánat dalára buzdul: / Honát a költő mégse' hagyja el; – / És, mely alélt hattyú gyanánt / Várja magára a halált – / Ő nemzetének hattyúéneke, / Ő, a lant bánatos, haldokló gyermeke.*

Ebben a szövegkörnyezetben azonban inkább az énekes hattyút valószínűsíthetjük. Akárcsak a pelikán vagy a páva, ez is némileg jelképpé módosult formában jelenik meg alkotásában.

A vadlúd vagy vadliba ritka madár Arany János költeményeiben. Mindössze háromszor fordul elő. A hazai madárlistán tizenegy olyan faj van, amelyre ráillik ez az elnevezés. Legvalószínűbb, hogy a költő nyári lúddal találkozott.

A vadréce vagy vadruca közül bizonyára a tőkés réce volt a leggyakoribb Szalonta és Nagykőrös környékén. *A Jóka ördöge*ben olvashatjuk ezt a csodálatos, hangulatos, tájképi leírást: *Réce reppen közte, ümmög közte béka, / A halász gólya is meglódítja szárnyát / Viszi haza, lomhán, ma fogott prédáját; / Apró muslicza-légy, tánczoló csoportban, / Követi a vándort sűrü oszlopokban.*

A ragadozó madarak közül tizenkétszer szerepel az ölyű, azaz az ölyv Arany János költeményeiben. *A lantos* című versében így ír: *Zúg az erdő, lecsapott a felszél, / Szétrezzen a őszi sárga levél, / Mint ölyűtől madárkák csoportja / Megrebbenve széled a bokorba.*

Herman Ottó szerint azonban a héját örökítette meg ekképp a költő, de az sincs kizárva, hogy esetenként karvalyt jelentett az ölyű. Ezt a kérdést nem lehet eldönteni.

A sas negyvenhárom alkalommal jelenik meg Arany János verseiben. A sas azonban gyűjtőfogalom, összesen kilenc madárfaj nevében szerepel ez a szó. Valószínű, hogy a szirti sasra illenek azok a gondolatok, amelyeket *Az alföld népéhez* című versben öntött szavakba a költő: *Akkor a széttépett seregek foltjai, / Kiket az ellenség hagyott hirmondani, / Kerülték a pusztát, a perjés parlagot, / Délibábján kivűl kit minden elhagyott, / Mentek felkeresni ama sziklatetőt, / Hol a sas kinyuló csupasz kövekre költ, / Elzavarták a sast, tojásit megették, / S fészke helyén váruk alapját vetették.*

A rétisas szintén benne lehet a versekben, hiszen ez a faj a Duna és a Tisza ártéri erdeiben rendszeresen költött, és sokfelé kóborolt az Alföldön. A saskeselyű csak egy alkalommal fordul elő. A *Keveháza* című költeményben ezt olvahatjuk: *Mért víjjog a saskeselyű? / Mért szállong a turul s ölyű, / Hadintéző, baljós madár, / Széles Dunának partinál? – / Azér' vijjog a keselyű, / Azér' szállong turul s ölyű, / Mert holnap ilyenkor, halott, / Százezrivel fog veszni ott.*

A vércse, minden bizonnyal a vörös vércse öt alkalommal jelenik meg a versekben. A *Tetemre hívás* című költeményben ekképp említi: *S vadul e sebből a tőrt kiragadja, / Szeme szokatlan lángot lövell, / Kaczag és sír, s fennvillogtatja / S vércse-visongással rohan el, / Vetni kezet rá senki se' mer.*

A fajdfélék közül alighanm a nyírfajd jelenik meg a *Rege a csoda-szarvasról* című költeményben, amikor Hunor és Magyar a csapatával együtt űzi, hajszolja a gímszarvast. *Minden zugot megüldöznek, / Minden bokrot átaldöfnek; / Gyík ha rezzen, fajd ha rebben: / De a gímvad nincs ezekben.*

A fácánfélék közé tartozó fürj háromszor szerepel a költő verseiben. Nagyon hangulatos *Az első lopás* című, költői elbeszélés alábbi két sora: *Habzik a zöld vetés, ha szellő ingatja, / Messze futhat benne a fürjek pitypalatyja.*

A daru szintén kedvenc madara a népköltészetnek, s ily módon a költők is gyakran megörökítették verseikben. Arany Jánosnál tíz alkalommal fordul elő. A daru nem fészkel hazánkban. Ősszel és tavasszal vonul át nagy csapatokban. A tavaszi daruvonulás hangulatát érzékelteti a *Kertben* című vers: *Kertészkedem mélán, nyugottan, / Gyümölcsfáim közt bíbelek; / Hozzám a tiszta kék magasból / Egyes daruszó tévelyeg.*

A falu bolondja című versben elérhetetlen vágyak jelképe a gólya és a daru. Így ír a költő: *Vagy megállott szeme a nagy égen, / Mely felette gömbölyödött kéken, / Nézte, hogyan tűnik el a gólya – / Gólya lenni úgy szeretett volna! / Néha dalolt, néha fütyörészett, / Néha csak úgy a semmibe nézett, / Néha úgy tett, mint ki messze hallgat: / Hallgatá a láthatatlan darvat.*

Habár a guvatfélék közé tartozó szárcsa igen gyakori a nádasokkal szegélyezett tavakon, Arany János csak egyszer említi, mégpedig a *Toldi*ban: *Fölkereste fészkit a réti madárnak, / Szárcsa-, vadruczának, bíbicznek, sirálynak, / Házukat feltörte és kifosztogatta, / Tarka tojásikkal éhét elaltatta.*

A biológusok erre a versszakra bizonyára azt mondják, hogy ez már nem egyedi fajleírás, hanem társulásökológia.

A magyar Alföld jellegzetes és egyben legnagyobb testű madarát, a túzokot Arany négyszer említi. Az *Eh!* című versben így ír róla: *Gondolatim, mint a túzok, / Melynek összefa-*

gyott szárnya, / Gyalog mennek a föld színén, / Egy sincs, a ki fentebb járna.

A gerle, a gerlice és a gilice minden valószínűség szerint a vadgerlét jeleníti meg a költő verseiben. A *Toldi szerelmé*ben ily módon emlékszik Rozgonyi Piroska Toldira: *Nagy lélekzetet vőn, könnyűlt szive azzal, / Tele szívta keblét fűszeres tavaszszal; / Gilicze búgása hallatszott megette, / S enyelgésit párja édesen nevette.*

A kakukk mindössze egyszer fordul elő Arany Jánosnál. A *Télben* című versben emígyen említi: *Száz meg száz madárhang / Szól az árnyas erdőn, titkait beszélvén, / Bokorról bokorra lomha kakuk szállong / Szellős róna szélén.*

A bagoly szó tizenkilencszer fordul elő Arany János verseiben. Pontos fajmeghatározást ugyan nehéz adni, de a szövegkörnyezet segít az eligazodásban. A *Családi kör* című versben alighanem a gyöngybagolyról esik szó: *Mintha lába kelne valamennyi rögnek, / Lomha földi békák szanaszét görögnek, / Csapong a denevér az ereszt sodorván, / Rikoltoz a bagoly csonka, régi tornyán.*

A kuvik Aranynál is a halálmadár jelképe. A *Tengeri-hántás* című balladában Tuba Ferkó ezt a madarat találta kedvesének, Dalos Esztinek a fejfáján.

A pacsirta szó tizennégyszer fordul elő Arany János költeményeiben. A *Bor vitéz* című versben – Herman Ottó szerint – a búbos pacsirtáról ír a költő: *Megy az úton kis pacsirta: / Hova megyen? hova ballag?*

Csak a búbos pacsirtának (a pipiskének) a szokása ugyanis, hogy az úton ballagó ember előtt lépdel, s csak akkor kap szárnyra, hogy némi előnyt szerezve ismét leszálljon az útra, amikor már majdnem beérik.

A *Hiú sóvárgás* című költeményben ellenben a magyar szántó-vető ember kedvenc madaráról, minden bizonnyal a mezei pacsirtáról ír a költő: *Volnék kis pacsirta, hogy zenghetne dalom / Harmatos, virágos, illatos hajnalon; / Hogy magasztos ének szárnyain lebegve / Merülhetnék mélyen a fényes egekbe; / Hogy lerázván a föld minden szennyét, porát, / Innám egy dicsőbb lét isteni mámorát; / Majd elszenderűlve boldog csalódáson, / Édes álom lenne – ne fájna bukásom.*

A füstifecske tizenhatszor szerepel a versekben. Minthogy a magyar ember szereti a házához ragaszkodó fecskét, a költők is gyakran említették jelképként is, valamint a környezet és a hangulat jellemzőjeként is. A *Háziuraság* című versben így elmélkedik a költő: *Sőt a mi több, lakóm is / Van, egy kis föcskepár, / Mely sárfalamra, sárból, / Szerény fészket csinál. / Mely nékem hajnalonként / Friss dallal fizeti / Le a lakbért – s a szállást / Igen szeretheti.*

A varjúfélék közé tartozó holló huszonötször jelenik meg Arany János verseiben. Vagy a csatákban elhaltak tetemein való élősködést, gyászt, borzalmat testesít meg, vagy levelet továbbít (a Magyar Posta is a hollót választotta a levélkézbesítés szimbólumául), vagy a címerekben jelenik meg nemes, fennkölt szárnyasként. A *Toldi estéjé*ben így értesülünk Toldi György, a galád testvér haláláról: *Rút halállal halt meg, vad állat levágta, / Messze völgy hollója két szemét kivájta, / Kullogó farkasok rajta sorsot húztak: / Így lett vége a rossz testvérnek, fiúnak.*

A levélpostás hollóról a *Mátyás anyja* című költeményben olvashatunk: *S ahol jön, / Ahol jön / Egy fekete holló; / Hunyadi / Paizsán / Ül ahhoz hasonló. / Lecsapott, / Lecsapott / Fekete szélvészből, / Kikapá / Levelét / Az anyai kézből.*

A varjú huszonkétszer szerepel a versekben. Minthogy az *Elveszett alkotmány*ban „minden vallásbeli varjakat” említ Arany, Herman Ottó feltételezi, hogy a költő megkülönböztette a „kálvinista varjat”, vagyis a dolmányos varjút, amely a hollóval együtt elfogyasztja az elhullott állatok tetemeit, s a „pápista varjút”, vagyis a vetési varjút, amely főleg növényi táplálékon él, még ha szívesen fogyaszt földigilisztát, pajorokat és rovarokat is. Valószínűleg vetési vajak kárognak a *Vörös Rébék* című költeményben: *«Vörös Rébék általment a / Keskeny pallón s elrepült –» / Tollászkodni, már mint varju, / Egy jegenyefára ült. / A kinek azt mondja: kár! / Nagy baj éri és nagy kár: / Hess, madár!*

A varjúfélék közé tartozik a csóka is, amelyet mindössze háromszor említ a költő. A varjút, a hollót és a csókát gyakran összetéveszti a magyar ember, s ez a népköltészetre is jellemző, így megeshet, hogy Aranynál is van ilyen félreértés.

A szarkáról viszont csak egyszer történik említés. Mivel a szarka is és a csóka is sok csillogó tárgyat gyűjt össze, a *Bolond Istók* című versből – amelyben egyébként a csókáról van szó – olyan részletre utalok, amely a szarkát is jellemzi: *Minden badarságot feltűz fejére: / Piros galandot, zsályát, tulipánt, / Százszorszépet (de mely egyszer se’ szép), / Üveg kalárist, rézgombot, csalánt, / Mit egy bolond, vagy csóka, összeszéd, / Idegen tollakat, szemétre hányt / Sok színü rongyot és több ily izét: / Melyek fölé még csörgő sapka jő / Hirdetni fennyen, hogy «poéta ő».*

A rigófélék közül Herman Ottó szerint az énekes rigó ihlette meg a költőt, aki négyszer szövi költeményeibe ezt a madarat. A neves polihisztor azért tippelt erre a fajta, mert a *Buda halála* című versben Arany úgy jellemzi Buda feleségét, hogy „Szava rigóének mélyebb fuvodalma”, márpedig a honi madárlistán szereplő nyolc rigófajból az énekes rigóra jellemző leginkább a fuvolázáshoz hasonlító hangképzés. Nekem azonban a fekete rigó is eszembe jutott, amikor az *Elesett a Rigó lovam patkója* című költeményben ezt olvastam: *Volt nekem egy rigószőrü paripám, / Eladatta a szegedi kapitány, / Ott se voltam az áldomás-ivásnál, – / Ej no! hiszen több is veszett Mohácsnál!*

Ugyancsak a rigófélék közé tartozik a fülemüle, vagy más néven csalogány, amelynek különleges éneke többször megihlette a költőt. Összesen tizenkilencszer tesz említést e madárról. *A fülemile* című versben így ír: *Történt pedig egy vasárnap / Hogy a fentírt fülemile / Ép’a közös gallyra üle, / Azt szemelvén ki oltárnak / Honnan Istent jókor reggel / Magasztalja szép énekkel: / Megköszönve a napot, / Melyre, im, felvirradott, / A sugárt és harmatot, / A szellőt és illatot; / A fát, melynek lombja zöld / A fészket, hol párja költ.*

A seregély négyszer szerepel a költő verseiben. A gyümölcsöket és a szőlőt nagy csapatokban dézsmáló seregély társas együttléte tükröződik a *Toldi szerelme* hetedik énekében, amelyben az olaszországi hadjárat idején hét seregély díszíti az egyik magyar csapat zászlóját. A nyolcadik énekben pedig ez olvasható: *De harcz is alig volt, – nagy-hirtelenébe’ / Megszalad a Károly szedett-vedett népe, / Mint ha cseresznyefán seregély-had csődül / De megint szétrebben puszta kereplőtül.*

A tölgyek alatt című versben pedig így elmélkedik a költő: *A tölgyek alatt / Oly otthonos itten! / Évem leapadt: / Íme, gyermek lettem, / Mint mikor a tölgy / Sudarát megmásztam, / Hol seregély költ – / S vígan madarásztam.*

A verébfélék közül bizonyára a házi verebet látta leggyakrabban a költő. Ezt az életrevaló, alkalmazkodni képes, szemtelen, igénytelen, de mégis kedves, kis madarat összesen tizenegyszer említi verseiben. A *Vojtina levelei öccséhez* című költeményben ilyen tanulságok olvashatók: *Ha hát van, Andris, jó fejed: tanulj, / Az ócska csizma, megfejelve, új, / És nincsen ollyan régi köpenyeg, / Miből ne telnék egy hitvány süveg; / Azé a veréb, aki megcsípheti: / Fogj ócska eszmét s légy eredeti!*

Bölcs és időtálló tanácsok ezek. Úgyszintén nagyon bölcs az a mondás, amelyet az *Írjak? ne írjak?* című versében fejtett ki a költő, s amely azóta közmondássá vált: *Patkó se’ kell, ha már nem él, a lónak, / S jobb egy veréb ma, mint egy túzok holnap.*

Személyes vallomással indítottam gondolataimat, s hasonlóval szeretném befejezni is. Megkérdezhetnék tőlem, mi értelme volt oly sok időt elfecsérelni arra, hogy a madarak előfordulási gyakoriságát kutassam Arany János költészetében. Azt felelném erre, hogy az égvilágon semmi értelme sem volt, ha az értékrendet a mai, rideg és racionális keretek között minősítjük. De volt értelme, ha azt veszem figyelembe, hogy ez a munka szórakozást és önzetlen örömöt jelentett nekem. Ezzel ajándékozott meg ez a különös búvárkodás, s nem sajnálom, hogy oly sok szabad időmet fordítottam rá.

Írásom egyúttal tisztelgés Arany János emléke előtt.

WELTLER ILDIKÓ

Arany-könyvek

A poeta doctus és karakterének megkülönböztetett vonásai mindig is foglalkoztatták Arany János egyéniségén belül a pályarajzával foglalkozó írótársakat és irodalomtörténészeket. Nem véletlen tehát, hogy halála után hamarosan már a kortársak komoly műveket szenteltek személyiségének. Emlékéve kapcsán azonban most a közelmúlt gazdag könyvkínálatából válogattunk a róla szóló, vele foglalkozó, művészetét elemző kötetek közül a legkülönfélébb műfajokban.

Ki nekünk Arany János?

***(Reisinger János**, Oltalom Alapítvány, 2017)*

A kiadó ajánló szavaival élve: A hatvanhat évet élt Arany Jánosról hatvanhat történetet elevenítünk fel életéből és műveiből. Tehetsége és jelleme egyaránt kidomborodik mindegyikből. Végigolvasva e kötetet nemcsak „a ballada Shakespeare-jét" látjuk, hanem azt a küzdő művészembert is, aki (Babits szavai szerint) „egész életét egy Hamlet életévé tette". A hatvanhat történetben előkerülnek a teremtés, a bűn, a megváltás és a megigazulás problémái. A kötet úgy van felépítve, hogy a hatvanhat fejezet bármelyikébe külön is bele lehet lapozni, az egyes fejezetek néhány oldal terjedelműek a téma jelentőségének függvényében. Tartalmazza Arany legjelentősebb tizenöt versét teljes terjedelmében, valamint a róla készült egykorú festményeket és fényképfelvételeket is teljes számban. Ahogy előrelapozunk, a felső vonalon az adott évszám jelzi, hogy életének melyik részéről beszélünk. A kötet belső borítóján színes térkép mutatja meg, mely helyeken járt Nagyszalontától Karlsbadig (Karlovy Varyig) Arany János. A rövidre fogott műelemzések mellett sok érdekesség és különlegesség is található benne. Fő vonalában Arany megrendült hitéről is szó esik, amelynek visszaszerzéséért komoly küzdelmet folytatott.

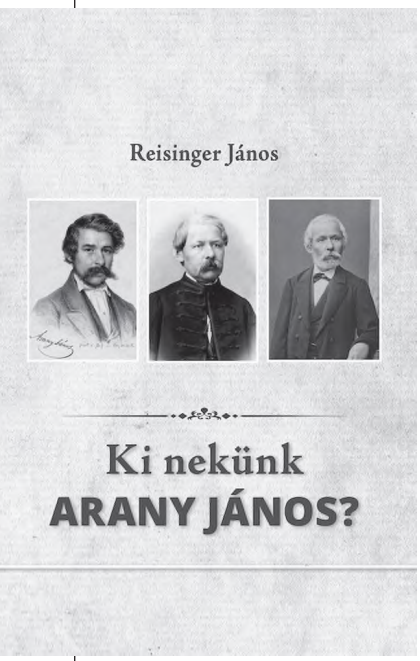

Arany Szalontája, Szalonta Aranya

***(Dánielisz Endre – Faggyas Sándor – Patócs Júlia**, Méry Ratio Kiadó, 2017)*

Az album Dánielisz Endre nagyszalontai helytörténésznek, Faggyas Sándor újságírónak és Patócs Júliának, a nagyszalontai Arany János Művelődési Egyesület elnökének a műve. A könyv nem tudósoknak készült: szerzői kedvcsinálónak szánták olyanok számára, akik jobban meg szeretnék ismerni Arany Jánost.

Áldott az a bölcső – Arany János életregénye

***(Cselenyák Imre**, Könyvmolyképző Kiadó, 2017)*

A kiadó szavaival: Egy hűvös, márciusi napon beteges kisfiú születik Nagyszalontán. Senki sem hisz abban, hogy megéri a reggelt, és senki sem gondolná, hogy hazája egyik legnagyszerűbb költője válik majd belőle. Vajon ki ez a különleges fiú? Milyen vágyak űzték, milyen célok felé indult? Mindenki tanul Arany Jánosról, de ismerjük-e az embert, aki az ikon mögött rejlik? Hinnénk, hogy lázadó volt? Félbehagyta a Debreceni Kollégiumot, s vándorszínésznek állt. Önmagát kereste, sok művészeti ágat kipróbált, de a költészetet sokáig nem becsülte. Vajon mi vitte rá, hogy mégis írjon? Hogy találkozott a nagyszájú Petőfivel? Szenvedélyesen kereste lelki társát, a nőt, akit szerethet, s aki megérti őt. De vajon megtalálta az igazit? Ez a kötet nem a megközelíthetetlen, nagy bajuszú, panoptikumi alakról mesél, hanem az érző fiatal férfiról, aki megannyi nehézség és bizonytalanság után válik a nemzet aranyává.

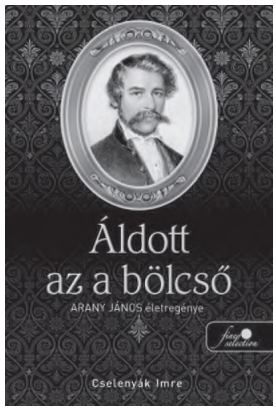

Arany János évében

***(Szörényi László**, tárcák és tanulmányok, Nap Kiadó Kft., 2017)*

Az ismert Magyar Nemzet-beli tárcák adják az első ciklust, a második ciklus pedig a 200. évfordulóra született Arany János-tanulmányokból áll. A Szörényi Lászlótól megszokott szellemes és olvasmányos, ironikus, humoros stílus erősíti a szerző páratlan lexikális tudását.

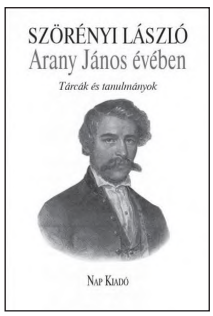

Arany János balladái Zichy Mihály rajzaival

(Hasonmás kiadás, OSZK, Kossuth Kiadó, 2016)

A kötet Arany János huszonnégy balladáját tartalmazza Zichy Mihály (1827–1906) rajzaival. A legendássá vált összeállítás először 1895 és 1898 között Ráth Mór kiadásában, négy kötetben látott napvilágot, s egyedi vonása, hogy csak ebben a kiadásban vannak szövegközi rajzok. A négy kötet teljes anyaga most egy kötetben jelent meg. A megrajzolt balladák: *A méh románca, A walesi bárdok, Ágnes asszony, Árva fiú, Az egri leány, Bor vitéz, Both bajnok özvegye, Éjféli párbaj, Endre királyfi, Hídavatás, Mátyás anyja, V. László, Pázmán lovag, Rákócziné, Rozgonyiné, Szibinyáni Jank, Szondi két apródja, Szőke Panni, Tengeri hántás, Tetemre hívás, Török Bálint* (jegyzettel), *Ünneprontók, Vörös Rébék* és *Zách Klára*. A balladák második kiadásához

Riedl Frigyes írt előszót: „De bármennyire el is térjen a költő és a rajzoló felfogása, mégis nagy élvezet reánk, a nézőkre, ha valódi művész interpretálja a költőt, és nagy tanulság reánk, az olvasókra, ha a jellemző rajz kiegészíti a költemény benyomásait.”

Arany János és a parodisztikus hagyomány

*(**Tarjányi Eszter**, Universitas Kiadó, 2013)*

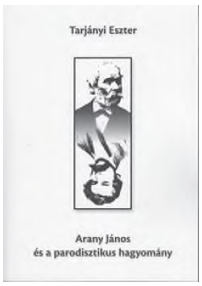

A könyv Arany János költészetének csak újabban felfedezhető vonásaira kívánja felhívni a figyelmet: parodisztikusságára, ironikusságára, kettős és többszörös értelmezésekre számot tartó sajátosságára. Ezzel Arany János költészetének eddig kevéssé vizsgált, csak alig-alig feltárt oldala kerül elő. Az újabb filológiai, elméleti és műfajtörténeti kutatásokra épülő kötetben e költészet különös ellentmondásosságára, a tradícióra rájátszó, de azt megkerülő és újraértelmező sajátosságára, rejtett játékosságára, metaköltészeti, azaz önreflektív eljárásmódjaira helyeződik a hangsúly. A kötet e szempontrendszer segítségével Arany életművében egy alternatív kánont mutat be, amely az eddigi szakirodalom által sugallt, a középiskolákban is tanított, komolykodó, tanáros Arany-képpel szemben egy szórakoztatóbb, a nemzeti vezérköltő szerepet elvállaló, de azt ironikusan szemlélő, a hagyományos és újabb poétikai eljárásmódokkal egyaránt kísérletező, a költői megszólalás lehetőségeinek a teherbírását próbálgató, játékosan könnyedebb, ezért a mai olvasó számára talán szimpatikusabb Arany-képnek és szövegértésnek a lehetőségét kínálja.

Arany János körül

*(**Bárdos József**, Madách Irodalmi Társaság, 2012)*

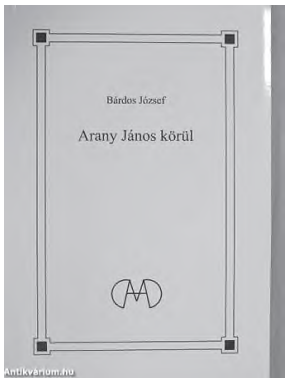

Az itt sorakozó írások valamilyen formában már megjelentek folyóiratokban, konferencia-kiadványokban, így együtt azonban érdekesebbek. Talán sikerül velük Arany János pályájának néhány kevésbé kutatott, érdekes mozzanatát felvillantani. Remélhetőleg nemcsak a szűken szakmabeliek olvassák majd, hanem azok is, akiket érdekel az irodalmi alkotás és befogadás folyamata, az, ahogyan létrejönnek ezzel kapcsolatos ismereteink és tévedéseink.

Arany János és családja relikviái

*(**Thuróczy Gergely**, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010)*

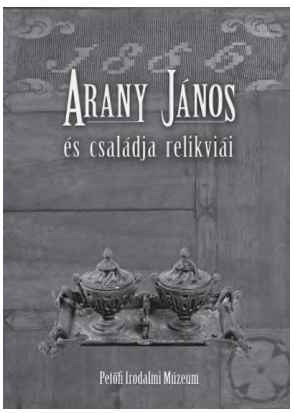

A nagyszalontai ház, amelyben 1817-ben Arany János született, 1823-ban leégett. Korábban is nagyon szerény otthon volt: „sárfalú ház a Kölesér-utcán [560. hrsz., 46. házszám – R. R.], amelyet ma a költő nevéről neveznek. Két ablakkal nézett az utcára, egy szoba, konyha, pitvar volt benne, végül hozzáragasztva az istálló, fészer. Fala, ez árvízjárta vidék olcsó módja szerint, karók közt vesszőfonás, becsapva sárral; ezt hívják paticsnak; két végén két ‚fecskefarkú’ ágas tartotta a tetőt; födele káka, giz-gaz, kalodába szorítva.” A házat nem tudták újjáépíteni, a tűzvész után az istállót hozták rendbe, abban a „kis bogár-hátú viskóban” nőtt fel a gyermek Arany János. Később ezt is lebontották. Minthogy 1840-ben aljegyzőnek, majd jegyzőnek nevezték ki szülővárosában, családjával a jegyzői lakásban lakott. Ez a Csonka-toronytól jobbra a harmadik ház volt, két kis szoba. *(Részlet a könyvből)*

Arany-tanulmányok

*(**Tóth Tibor**, Nagykőrös Kultúrájáért Közhasznú Alapítvány, 2010)*

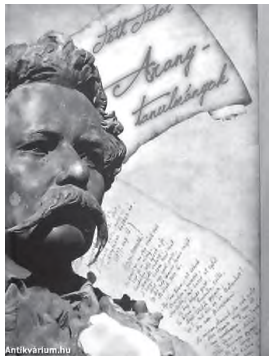

Arany János 1860 októberében ment el Nagykőrösről, hogy átvegye Pesten az irodalmi élet irányítását. Ezzel a könyvvel távozásának 150. évfordulójára emlékezünk. A várost sok vád érte már, hogy annak idején nem adott igazi otthont a költőnek. Való igaz, hogy Arany nem érezte mindig jól magát Nagykőrösön, hogy nem alakított ki szorosabb kapcsolatot a helyiekkel, hogy teher volt számára a sok dolgozatjavítás; utolsó kőrösi éveit betegségek is nehezítették. Igaz, több kutató felmenti Nagykőröst, s úgy vélekedik, hogy a szabadságharc bukása után máshol is ugyanígy érezte volna magát a költő, mint itt. Hol van hát az igazság? Hogyan élt a költő városunkban?

Arany János és az emlékezet balzsama

*(**Milbacher Róbert**, Ráció Kiadó, 2009)*

Arany Jánosról már nagyjából mindent tudni vél mind az irodalomtörténeti szakma, mind a szélesebb emlékezetközösség. Ez a monográfia sem nagyon tud új adatokkal szolgálni az olvasónak, igaz, nem is erre vállalkozik. Azt a tudásrendet veszi ugyanis górcső alá, amely magától értődő természetességgel áll a nagyobb közösség szolgálatára, amikor Arany Jánosról beszél, vagy amikor bizonyos Arany-műveket értelmez. Milyen okok vezettek Arany korabeli kultuszára? Miféle mitikus elbeszélések határozzák meg Arany életrajzát? Valóban az az egyszerű, sztoikus bölcs volt Arany, akinek az irodalomtörténet beállítja? Miféle stratégiákat alkalmazott a korabeli kritika az Arany betegségeiről szóló tudósításokban? Vajon valóban annyira felhőtlen volt Arany és Petőfi barátsága? A monográfia nemcsak ezekre a kérdésekre keresi a választ, hanem néhány túlzottan is jól ismert Arany-mű (a *Toldi*, a *Szondi két apródja* vagy *A walesi bárdok*) értelmezésével új szempontokat nyújtva kívánja Arany-értésünket is felfrissíteni.

Kortársunk, Arany János

*(**Szilágyi Domokos**,*
Polis Kiadó, 2004)

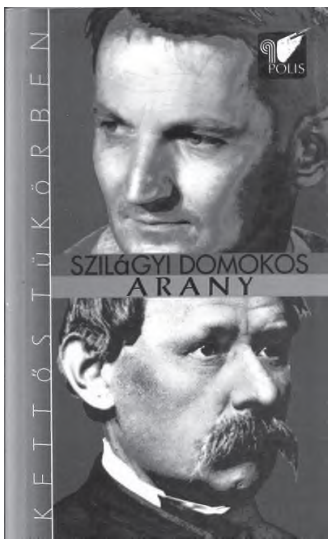

A kiadó szavaival: A születése óta eltelt sok-sok esztendő sem volt elegendő igaz valójának megismeréséhez. S tán épp amiatt, hogy klasszikussá vált. És ami rosszabb: még életében. Mert súlyosan esik latba, hogy kik avatják klasszikussá, kik sajátítják ki a költőt. Ismerjük, mint a *Toldi-trilógia*, a balladák, a *Buda halála*, no meg a *Fülemile* szerzőjét. Ez arcának egyik fele. A teljes kép megfestésére e könyv nem vállalkozik, csupán az arc másik, a nagyközönség előtt mindmáig árnyékos felének felvillantására.

Arany János és kortársai I–II.

*(**Barta János**, Arany-tanulmányok, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 2003)*

A kiadó szavaival: Nem egyszerűen a szokásos kérdésre kívánunk válaszolni, hogy tudniillik aktuális-e Barta János tudósi életműve, s ha igen, miért, hanem abból a felismerésből indulunk ki, hogy az ő életpályája és írott munkássága időben egyre távolodó tények, tendenciák, kihívások és feleletek kölcsönhatásában tárhatók fel. A XX. század nagy gondolkodástörténeti fordulatának jegyében szólva Barta János minden írása csak úgy fogható fel és csak úgy értékesíthető hitelesen, ha régmúlt évtizedekre, azok kérdéseire adott válasz gyanánt értelmezzük. Így született meg az az elképzelés, hogy posztumusz jelenjék meg Barta János soha meg nem írt Arany-monográfiája, az Arany-tanulmányok legjava, nagyjából a témák időrendjében. Amikor aztán lehetőség nyílt kétkötetes kiadványra, evidensnek látszott a legjobb Madách-, Kemény-, Jókai- és Vajda-tanulmányok kiválasztása.

Világol tiszta fénye – Arany János szellemujja

(Nap Kiadó, 2017)

Csűrös Miklós tragikus és hirtelen távozásáig, 2015-ig gyűjtött minden magyar verset, amelyet Arany Jánoshoz, Arany János hatására vagy Arany János valamely művéhez kapcsolódóan írtak. Az első szerző 1812-ben, míg az utolsó százhatvanöt esztendővel később, 1977-ben született. Ady Endrétől Zelk Zoltánig *százharminchárom költő* szólal itt meg, némelyek több verssel is: Petőfi Sándor, Vas István, Erdélyi József, Szabó Lőrinc, Takáts Gyula, Tandori Dezső, Bertók László és még sorolhatnánk tovább. A válogatást Csűrös Miklós apró megjegyzései kísérik, s ahol szükséges, *Szörényi László*, a kötet szerkesztője is megszólal. A kétszázadik évfordulón ebben az antológiában valóban „világol" Arany János „tiszta fénye".

24 karát – Kortárs költők versei Arany János születésének 200. évfordulójára

*(A verseket válogatta és szerkesztette: **Visy Beatrix**, a kötetet tervezte: **Vincze Judit**. Országos Széchényi Könyvtár, 2017)*

A *24 karát* játék és főhajtás a kortárs költők részéről, akik verset – köszöntőt, hommage-t, pastiche-t, parafrázist, balladát – küldtek az Országos Széchényi Könyvtár ünnepi felhívására, s műveiket kézírásos formában is eljuttatták a *„Más csak levelenként kapja a borostyánt..." – Kincsek, kultusz, hatástörténet* című jubileumi kiállításra. A rövid idő alatt beérkezett mintegy száz kézirat és írói reflexió kiválóan megmutatta, hogy Arany János verses epikája, költeményei, költői mesterségbeli tudása és zsenialitása, alkotói-emberi attitűdje(i) és egész alakja mélyen, sokszor nem is látványosan, hanem inkább a felszín alatt, benne él, benne zubog a 20. és a 21. század embereiben és alkotóiban.

A beérkezett művekből készült válogatás mértékegysége a számok és a nemesfémek igézetében most játékosan a karát. Az antológia kortárs alkotóink Arany Jánoshoz való sokféle viszonyát, érzelmét megmutatva hagyja érvényesülni a különféle műfajokban, stílusban, hangvételben megszólaló költeményeket. A változatos formai és tematikai rájátszások, érzelmi-gondolati versreflexiók összességében olyan százszázalékos aranyfedezetet adnak, amelynek kapcsán nyugodtan állíthatjuk: *tiszta Arany.*

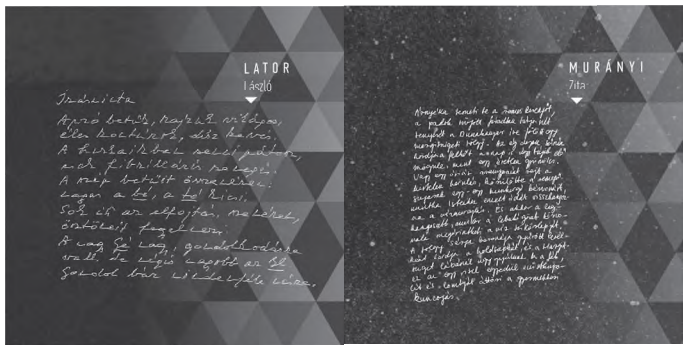

Kedves Olvasóink!

Kérjük önöket, hogy támogassák a Lyukasóra folyóirat megjelentetését azzal, hogy a 2017-es évre előfizetőink lesznek (lásd: postai előfizetésnél), de segíthetnek alkalomszerű támogatással is. És a jövőben ezt (2017-től) adójuk 1%-ának felajánlásával is megtehetik. Bankszámlaszámunk: Kereskedelmi és Hitelbank 10200940-21519541-00000000. Ha erre a bankszámlára nevük és címük feltüntetése mellett befizetik az éves előfizetési díjat, vagyis a 2640 forintot, a szerkesztőségből is folyamatosan megküldhetjük önöknek a Lyukasóra aktuális számait. Előre is köszönjük, üdvözlettel: a Szerkesztőség.

A MEGJELENÉS TÁMOGATÓI

Nemzeti Kulturális Alap

. Emberi Erőforrások Minisztériuma
. Nemzeti Kulturális Alap
. Pest Megyei Kormányhivatal
. Szerencsejáték Zrt.
. Ferencváros Önkormányzata
. Körmendi Galéria
. Márkus Antikó Bt.
. Arany János Emlékbizottság

Számunkat a nagyszalontai Arany János Múzeum képanyagával, Jankovics Marcell Arany János Toldi című művéhez készült rajzaival, az Arany János, a nagykőrösi pedagógus című kiállítás enteriőr- és tárgyfotóival, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárának autográf kéziratfotóival, műtárgyfotóival, a Kapcsos könyv (MTA) autográf kéziratfotóival, a Petőfi Irodalmi Múzeum Önarckép álarcokban című kiállításának enteriőr- és műtárgyfotóival, az Országos Széchényi Könyvtár Arany 200 kiállításának anyagával, Barabás Miklós Arany Jánosról készült munkáival, Zichy Mihály rajzaival, Dörrer Tivadar rajzával, Belicza László Gábor és Gál Csaba fotóival, az Arany Szalontája, Szalonta Aranya kötetének illusztrációival, Bartos Gyula (EMMI) felvételeivel, Végh Attila természetfotóival, Pető Zsuzsa (Müpa) hangversenyfotóival, az Erkel Színház ünnepi felvételeivel és a Lyukasóra folyóirat archív anyagaival illusztráltuk.

LYUKASÓRA OLVASÓI LAP
ARANY JÁNOS-KÜLÖNSZÁM
XXVI. évfolyam, IV. szám. 2017/4.

A szerkesztőbizottság tagjai:
Alföldy Jenő, Ágh István, Bertalan Tivadar, Czigány György, Dobai Péter, Gyulai Líviusz, Iancu Laura, Kalász Márton, Prőhle Gergely, Rózsássy Barbara, Szakonyi Károly, Tóth Éva

Főszerkesztő: **Sághy Ildikó**
Főmunkatárs: **Szakonyi Károly**
Művészeti vezető: **Kő Pál**
Művészeti szerkesztő: **Réti Attila**
Olvasószerkesztő: **Pécsi Tibor**
Rovatvezető**: Ughy Szabina**
Titkárságvezető: **Őri-Kiss Gyöngyi**

Szerkesztőségi postacím:
1052 Budapest, Városház u. 7., fsz. 15.
Telefon: 233-6951.
Mobil: 06-20-465-9232.
E-mail: iroegy@gmail.com.

Kiadja: **Magyar Írók Egyesülete**
Elnök, kiadóigazgató: **Szakonyi Károly**

Nyomdai kivitelezés:
Pharma-Press Kft.
1037 Budapest, Vörösvári út 119–121.
Felelős vezető: **Dávid Ábel Dániel**

Terjeszti: Magyar Posta Zrt.
Hírlap Üzletága és regionális társaságai.
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), **e-mailen** a hirlapelofizetes@posta.hu címen, **telefonon** 06-1-767-8262 számon, **levélben** a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföld**re és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj: fél évre 1320 Ft, egész évre 2640 Ft
Egy példány ára: 450 Ft Megjelenik: kéthavonta
Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza

A MEGJELENÉS TÁMOGATÓI AZ ARANY JÁNOS EMLÉKBIZOTTSÁG, NMI MŰVELŐDÉSI INTÉZET NONPROFIT KÖZHASZNÚ KFT.

TARTALOM

Arany-év, 2017 – Nagyszalonta **B/2**
Sághy Ildikó:
Családtagunk, Arany János **1**
Négyesy László:
Arany János élettörténete **2-7**
Az első Arany-monográfia **8**
Riedl Frigyes:
„A szellemét akarom leírni” **9-13**
Alföldy Jenő:
Klasszikusunk, Arany János **14-17**
Az Arany János-emlékév nyitánya Nagyszalontán **18**
Áder János: Nem karddal és harci kürttel – de szent aggodalommal **19-20**
Patócs Júlia:
„Szülőhelyem, Szalonta” **21-23**
Zilahy Lajos: A tambura **23**
Cégé Dóra: „Fennmarad s nőttön nő tiszta fénye” **24-25**
Kányádi Sándor:
Arany János kalapja **26**
Balics Eszter: „Férfié az élet gondja” **27**
Arany János: Oh! Ne nézz rám… **27**
Kenyeres Zoltán: „Játszi nedv” **28-30**
Rozsondai Marianne: Walesi díszpolgár lett Arany János **31-33**
Szakonyi Károly: Arany tanár úr **34-35**
Oláh Róbert: Arany János, a nagykőrösi pedagógus **36-40**
Nagy László:
Arany úr, az őszikék meg én **41**
Weöres Sándor:
Hódolat Arany Jánosnak **41**
Adamik Anna: „Rájok minden szemből nevetett a lélek” **42-44**
A Magyar Tudományos Akadémia kincseiből **45**
Rozsondai Marianne: Arany János lakása az Akadémia palotájában **46-47**
Arany János-emlékkiállítás a PIM-ben **48**
Balog Zoltán: Az Arany-láz éve **48-49**
Ughy Szabina:
Önarckép álarcokban – Riport Prőhle Gergellyel és Kalla Zsuzsával **50-51**
Ughy Szabina:
Kincsek a Páncélszobában – Interjú Babus Antallal **52-53**
Virtuális tárlatvezetés a Petőfi Irodalmi Múzeumban, Kalla Zsuzsa fal- és képszövegei alapján az Önarckép álarcokban kiállításon **54-63**
A Kapcsos könyv **64**
Keresztury Dezső:
Arany János Kapcsos könyvéről **65-67**
A Kapcsos könyv regénye **67**
Szörényi László: A Toldi-dilógia **68-72**
Arany János:
Toldi – Jankovics Marcell rajzaival **73**
Czigány György:
Arany János, anyámmal **73**
Szőnyiné Szerző Katalin:
Toldi szerelme **74-77**
Réfi Zsuzsanna: Világjáró bárdok, Karl Jenkins Arany János-kantátájának nemzetközi sikere **78-80**
Juhász Róza: A magyarok Aranya **81**
Rózsafalvi Zsuzsanna:
Arany 200 az Országos Széchényi Könyvtárban **82-86**
Ratzky Rita: Petőfi Sándor és Arany János barátságáról **86-87**
Sebők Melinda: Babits vallomásai Arany Jánosról **88-89**
Hangokból, katedrális
– Jordán Tamás versmondó kórusa **90**
A Magyar Írószövetség Arany János-díja **90**
Tóth Éva:
„Mi a harmat szomjú gyepre” **91**
Tóth Éva: Arc **91**
Láng István:
Arany János madarai **92-96**
Weltler Ildikó: Arany-könyvek **97-99**
Tartalomjegyzék **100**
Arany János Múzeum, Nagyszalonta **B/3**
Arany János: Toldi
– Jankovics Marcell rajzaival **B/4**

SZERZŐINK

Adamik Anna, 1944
Alföldy Jenő, 1939
Áder János, 1959
Arany János, 1817–1882
Balics Eszter, 1998
Balog Zoltán, 1958
Cégé Dóra, 1981
Czigány György, 1931
Jankovics Marcell, 1941
Juhász Róza, 2001
Kalla Zsuzsa, 1963
Kányádi Sándor, 1929
Kenyeres Zoltán, 1939
Keresztury Dezső, 1904–1996
Kerényi Ferenc, 1944–2008
Láng István, 1931–2016
Nagy László, 1925–1978
Négyesy László, 1861–1933
Oláh Róbert, 1965
Patócs Júlia, 1967
Ratzky Rita, 1951
Réfi Zsuzsanna, 1975
Rózsafalvi Zsuzsanna, 1975
Rozsondai Marianne, 1945
Riedl Frigyes, 1856–1920
Sághy Ildikó, 1941
Sebők Melinda, 1979
Szakonyi Károly, 1931
Szőnyiné Szerző Katalin, 1949
Szörényi László, 1945
Tóth Éva, 1939
Ughy Szabina, 1985
Weltler Ildikó, 1970
Weöres Sándor, 1913–1989
Zilahy Lajos, 1891–1974

1

2

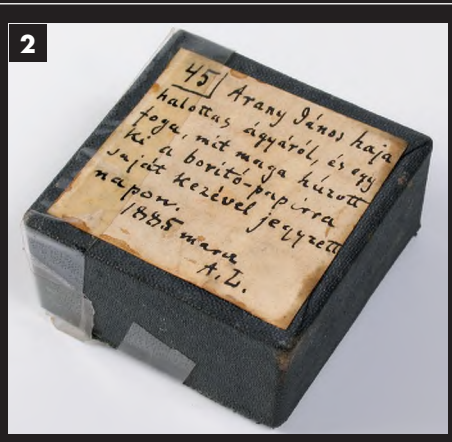

3

1. Barabás Miklós: Arany János **2.** Arany János haja a halottas ágyról, Arany László rájegyzésével **3.** Arany János pipatartója **4.** Arany János névjegytartója **5.** Arany János asztala

Arany János Emlékmúzeum

NAGYSZALONTA

4

5

ARANY JÁNOS
TOLDI
JANKOVICS MARCELL RAJZAIVAL

Cikkünk a 73. oldalon

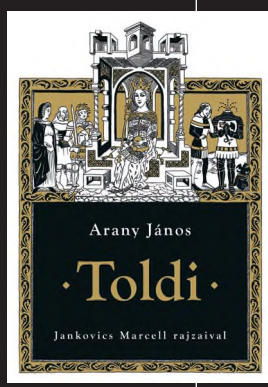

9 771216 439007 17004

Ára: 450 Ft